ÁLLAMFÉRFIAK

ÉS

SZÓNOKOK KÖNYVE.

8

M. Pol
E 607

ÁLLAMFÉRFIAK

ÉS

SZÓNOKOK KÖNYVE

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

MÁSODIK JAVÍTOTT, BŐVÍTETT KIADÁS.

II. KÖTET.

CHATAM. — THIERS. — O'CONNELL. — GUIZOT.

PEST,

KIADJA OSTERLAMM KÁROLY

1865.

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

Pest. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdászánál, 1864

CHATAM.

CHATAM.

Pitt William, Foxnak nagynevü versenytársa, „ifjabb Pittnek“ mondatik rendszerint, hogy megkülönböztessék szintén William nevet viselt atyjától, ki pályájának második szakában mint earl of Chatam a felsőházba került, s kit hol „lord Chatamnak“, hol „idősb Pittnek“ nevez az irodalom. Nagyszerü egyéniség, méltó, hogy az államférfiak és szónokok csarnokában kitünő helyet foglaljon.

A Pitt család nem tartozott Anglia dynastiái közé, de hogy az aristocratiai Angliában még is a gazdagabbak és tisztesebbek közé számítatott, azt lord Chatam, nagyatyjának Pitt Tamásnak köszönheté, ki mint Madras kormányzója húszezer font sterlingen vásárlotta volt azon gyémántot, melyet Európába visszatértekor Francziaország regense, Orléans herczeg, három millió livren vett meg tőle, s mely — mondják — még ma is a franczia korona legbecsesebb drágakövének tartatik. Ellenei azt hiresztelték ki Angliában, hogy Tamás kormányzó orzás által jutott a gyémánt birtokába, s Pope gúnyverset írt ellene, mire a madrasi kormányzó azzal válaszolt, hogy urodalmakat és rottenboroughokat vett; hogy

magát mint Old-Sarumnak (a parliamentreform alkalmával annyiszor említett minta-rottenborough) képviselőjét küldeté az alsóházba; s hogy leányát Stanhope tábornoknak adván nőül, növekedő politikai befolyásra tett szert. Fiának Róbertnek két fia volt: Róbert az elsőszülött, ki atyja jószágait öröklé, s kiről a historia semmit sem tud; és William (Vilmos), kinek öszves öröksége száz font évenkinti jövedelemben állapítatott meg, s ki a család nevével betöltötte a világot.

Született 1708. november 15-kén Westminsterben. Első neveltetését az etoni collegiumban vevé, hol tanitói vele a classikai régiség íróiban nem a „notas variorum," hanem a közszellemet bámultatták, — s honnan tizennyolcz éves korában az oxfordi egyetembe került. Anyai nagybátyja, Stanhope, korán fényes jövendőt jósolt neki, de pályájának gyilkos kisérője, a családi köszvény, szintén már kora ifjuságában jelenkezett. Midőn I. György, az angol thronuson őse a hannoveri háznak, 1727-ben meghalálozott, s fia II. György kezdett országolni, Oxford ifjai nem mulasztották el az eseményt collegiumi szokás szerint versekbe foglalni, s Pitt költeménykéjében e sorokat találjuk:

„Anglicae vos o praesentia numina gentis: Libertas, atque alma Themis, Neptune, britanni Tu pater Oceani!" — Szabadság, jog, brit óczeán, — az olvasó látja, mik voltak az ifjúnak eszményei.

Húsz éves korában egészségének helyreállítására beutazta Franczia- s Olaszországokat; midőn

hazájába visszakerült, anyját özvegyen találá, s magát oly állapotban, hogy szükségesnek látá hivatal után nézni. Családa alhadnagyságot vett neki a lovasságnál, s mint zászlótartó alhadnagy foglalá el 1735-ben Old-Sarum képviselői székét a parliamentben.

Walpole Róbert ekkor már tizenöt év óta mindenható minisztere volt a koronának, de az új parliamentben tetemesen növekedett az ellenzék száma. Ezen ellenzék két egymástól igen különböző elemből állott: a Wyndham vezérlete alatt küzdő torykból, mint a whig miniszterium természetes elleneiből; s az elégedetlen whigekből, kik Walpolenak és társainak whigismusában veszedelmes herodoxiát láttak. Ez utóbbiak között Pulteney és Carteret voltak a vezérek. Amaz a miniszternek legszenvedelmesebb ellenévé vált, mert miniszteri tárcza helyett peerséggel kináltatott meg Walpole által, ki minden úton módon arra törekedett, hogy veszedelmes tiszttársak ne üljenek mellette az alsóházban; Carteret az ellenzék soraiba lépett, nem mert a miniszteri tárczát el nem érhette, hanem mert Walpolenak féltékenysége azt meg' kicsikarta kezéből. György nem tudott angolul, s Walpole kénytelen volt, vele törni a diák szót, hogy megértessék általa; Carteret úgy tudott németül mint angolul, s minisztertársai — irja Macaulay — csaknem elájultak ijedtökben, midőn őt rémséges pörgőséggel hallották ő felségével németül értekezni. Az irigység s a félelem megszállották őket e gutturalis hangoknak hallatára, melyeknek segédével az övéik-

kel ellenkező tanácsok is adathattak volna a koronának, s Walpole nem nyúgodott, mig Carteretet szerencsésen ki nem szorította a miniszteriumból.

Az elégedetlen whigeknek ezen csapatához, melyet a walesi herczeg, a koronaörökös is legyezgetett, — régi dogma kivált Angliában, hogy a koronaörökösnek, mint ilyesnek, némileg az ellenzékkel kell tartania, — ehhez szövetkezett Pitt, midőn 1735-ben helyet foglalt a parliamentben. Huszonhét éves volt, de azért nem sietett a felszólalással, s csak fél évvel utóbb, 1736. aprilis 29-én mondá első beszédét a walesi herczeg érdekében, kinek, midőn egy szászgothai herczegnővel házasságra lépett, az ellenzék háladatból tetemes adományt ügyekezett kieszközölni. A beszéd figyelmet gerjesztett, nem annyira tartalmánál mint azon modornál fogva, melylyel előadatott. Pár nappal utóbb Pitt hivatalától megfosztatott. Felekezetének ifjabb része már ekkor úgy nézé őt mint vezérét. Azon költeményben, melyet ez alkalommal egyik barátja hozzá intézett, e sorokat találjuk: „the standard from thy freeborn hand he (Walpole) took, and bad thee lead the patriot band.“*) Nehány beszéde után már az első szónokok közé számítatott, kit Pulteney és Wyndham befolyás és tapasztalás, de nem talentum által mulnak felül. Külseje, mint Angliának egyik jelesebb történetirójánál, lord Mahonnál olvassuk, akkor — harmincz évvel mielőtt lord Chatammá lett, — meglepőleg kellemes

*) Ő (Walpole) kivette a zászlót szabad férfiúi kezedből, eszközölvén ezáltal, hogy vezérévé válj a hazafi dandárnak.

volt és parancsoló, arczvonásai nemesek, szemei tűzzel telvék. Szava, ha mindjárt sugássá vált is, a legtávolabb padokig hallatszott; s ha egész erejével emelkedett, olyassá vált mint az orgona, minden egyéb hang fölébe emelkedő. Mimikája szónoki pályájának első kezdetétől fogva, Walpole Horácz megjegyzése szerint, olyas, mely Garrickéval is felért; arczvonásainak játéka bámulatraméltó volt, az ellenszónokot néha a harag vagy a megvetésnek egy pillanatával is lefegyverző. Minden hang, a szenvedelem mennydörgésétől a szónak csendes elhalásáig tökéletesen volt birtokában. S mint mimikájára ügyelettel volt öszves külsejére. ‚Magunk tartása, irja egyik levelében, noha külső dolog, mely inkább a testhez, mint a lélekhez látszik tartozni, valóságos erényeken alapszik kétségtelenül.'

Midőn a miniszterium azon indítványa ellen, mely szerint a spanyol háború idejében nemcsak a kereskedési hajók legénysége, hanem még a Themzének s egyéb folyamoknak hajósai is szolgálatra kényszerítettek az angol marinában, — midőn ezen indítvány ellen szokott modorában szólott, a mindenható miniszter testvére Walpole Horátz gúnyosan megjegyzé: „hogy indulatos szóár és dühös megtámadás, merész állítások és szép periodusok csak fiatal és tapasztalatlan emberekre hatnak; hogy a tisztelt úr, úgy látszik, nem tanúlt és komoly férfiakkal társalkodásközben, hanem egykorúi közt tett szert szónoklatának modorára, s hogy mimika és szinházi fogások még nem elégségesek fellépésre a parliamentben."

Erre Pitt felállott, s a kérdésnek újabb megvitatása után, következő, Johnson által feljegyzett beszédben válaszolt Walpolenak:

„Mi azon szemrehányást illeti, hogy még fiatal vagyok, melylyel az igen tisztelt úr oly tűzzel, oly jóizléssel vádolt engem, annak tagadását vagy gyengítését nem fogom megkisérteni. Elég azon óhajtásra szorítkoznom: hogy legyek bár egyike azoknak, kiknek bolondságaik megszünnek az ifjusággal; s hogy ne tartozzam azokhoz, kiket tapasztalásaik sem voltak képesek józanakká tenni. Ha vajjon hiba gyanánt róhatni-e fel valakinek ifjuságát, azt nem akarom elhatározni; de annyit tudok, hogy az öregség megvetésre méltó, ha az erkölcsöket egyáltalában nem javította, s ha a bün még akkor is jelenkezik, midőn a szenvedelmek már lecsillapúltak. A nyomorú, ki ezer és ezer hibáinak következményeit látva, folyvást azon van, hogy szemét behúnyhassa a tapasztalás előtt, s ki eszelősséget kapcsol a makacsséghoz, az minden bizonynyal gyülölésre vagy megvetésre méltó; az nem érdemli, hogy ősz feje őt a gyalázat elől védje. De az még nagyobb undorodásra méltó, kit évei mindig távolabb ejtenek az erénytől, kinek bünössége öregbül a kisérletek fogyatkozásával, ki magát meggyalázza pénzért, melyet már nem élvezhet, s ki életének végnapjait hazájának tönkrejutására fordítja.

Nekem azonban az ifjuságon kivül még más vétkem is van, — szinészi fogásokról vádoltattam. Ezen vád vagy azt akarja mondani, hogy sajátszerü mi-

mikával élek; vagy azt, hogy saját érzelmeimet elpalástolom, s hogy mások nézeteivel és előadásával czifrálkodom. Az első értelemben a vád jóval parányiabb, mintsem hogy czáfolatot érdemelne; ily értelemben véve, reá csak megvetés lehet a válasz. Nekem szintúgy áll szabadságomban, mint bárki másnak, a magam modorában szólanom. Talán nem vagyok közönös ez vagy amaz úrnak helyeslése iránt; de hogy ezen helyeslésre szert tegyek, soha sem fogom magamat erőszakolni, nyelvét, módját aggodalmasan utánozni, bár mennyire érlelte meg legyen azokat a kor, bár mennyire tökéletesítettek legyen a tapasztalás által. De ha engem oly értelemben vádolna valaki szinházi fogásokról, hogy olyas érzelmeket szinlek, melyek iránt a valóságban nem viseltetem rokonszenvvel: akkor őt rágalmazónak, gazembernek nyilatkoztatom, s nincs oly hatalom, mely engem gátolhatna, vele úgy bánni, mint érdemli. Ily alkalommal habozás nélkül lábbal fogok taposni minden szertartást, mely mögé rang és gazdagság vonúlnak, s boszúmnak teljes kielégitését csak ellenemnek vénsége fogja akadályozhatni. Az öreg kor nagyfontosságu szabaditékkal bír, azzal: hogy a gőg, melylyel az ifjabbakra tekint, megtorlás nélkül szokott maradni. De én úgy vélekedem, uram, hogy azon esetre, ha álszerepben akarok fellépni, könnyen kikerülhettem volna azoknak roszállását, kiket beszédem által sértettem; őket lelkesedésem sérté, a meggyőződés tüze, a hazának szolgálata iránti buzgalom. Sem remény, sem félelem nem fognak rábirni, hogy

ezt valaha elnyomjam. Én nem fogok nyugton ülve maradni, ha szabadságomat megtámadják; én nem fogom némán, Epicurus istenségeinek közönösségével nézni, ha az állomat kifosztják. Bármi veszedelem érjen, mégis minden erőmet fogom összeszedni, hogy megvívjak a hydrával, hogy a megtámadókat visszakergessem, hogy az orvot, a vampyrt az igazság oltárához hurczoljam, bár kik legyenek védői és czimborái...“

Ekkor közbenszólott az elnök, a speaker, s Pittet rendre-utasította. Pitt még egy pillanatot vetett Walpolera, és leült. — Ilyetén volt az ifju lovag, kit a koronaörökös, hogy rokonszenvét iránta tanusítsa, s kárpótlásul vesztett tisztségeért, 1737. septemberben kamarásának nevezett ki. Lord Granville (Carteret), kinek bő alkalma volt a braunschweig-hannoveri háznak tagjait közelebbről kiismerni, azt mondá egy ízben nehány pohár burgundi után a titkos tanácsban: „ezen család mindig veszekedett egymás között, és mindig fog veszekedni, nemzedékről nemzedékre.“ S II. György csakugyan fiát a walesi herczeget, ki rókavadászatokra és lóversenyekre járt, s ki magát inkább angolnak mint hannoverinak érzé, még a saint-jamesi palotából is kiüzé, minek az volt következése, hogy Fridrik herczeg mindig szorosabban szövetkezett az ellenzékkel a kormány ellen. De Walpolera nézve abban rejlett a főveszedelem, hogy a spanyol háború, melyet oly sokáig s oly makacsul ellenzett, s melyért nevezetesen Pittnek annyi invectiváit kellett kiállania, hogy ezen háború, mondom,

midőn Walpole végre engedett a közakaratnak, szerencsétlenül ütött ki. A miniszter, a megvesztegetési rendszernek státora az angol parliamentben, könnyelmü volt a szemtelenségig közerkölcsiség dolgában, de a kormány ügyeiben éles tapintattal bírt, mint kevesen előtte s utána. Midőn a háború kihirdettetett, s midőn a nép valamennyi harangot megkondíta örömében: „Csak harangozzatok, mormogá Walpole, rövid idő mulva újaitokat össze fogja kulcsolni a bánat.“ Úgy történt; s midőn híre érkezett, hogy Vernon admirál Carthagena alatt, és Cuba elleni hadviselésében tetemes veszteséget szenvedett, a nép Walpole fejét kiváná. 1741-ben megujulván a parliament, a választások is ellenséges irányban történtek, s Walpole, ki még nehány hónappal azelőtt, midőn az ellenzék felirást indítványozott a miniszterium elmozdítására, oly erősen állott, hogy az ellenzékkel az alsóházban csak száznyolcz tag szavazott kétszázkilenczven ellen, s a felsőházban csak ötvenkilencz száznyolcz ellen, — Walpole, midőn 1742. január 21-én csak három szavazattal győzött az alsóházban, s hét nappal később egy szavazattal kisebbségben maradván, lemondott hivataláról. Értesítenem kell kegyedet — irá herczeg Devonshirenek, — hogy a feneketlen félelem az én, — miknek is nevezzem, — az én barátaim között oly nagy volt, miszerint megannyian úgy vélekedtek, hogy visszavonulásom elkerülhetlenül szükséges, mint egyetlenegy módja a közkormányzásnak. Mondják, miszerint Pitt s az ellenzéknek fiatalabb része ez alkalommal Wal-

polet biztossá tették, hogy nem fognak ellene bünvádat indítványozni közigazgatási csínjaiért, ha őket miniszterekül ajánlja a koronának; de az öreg róka tudta, hogy a gyerekeknek, — így nevezé Pittet és kortársait az ellenzék padjain, — nem sok hasznát fogja vehetni, ha Carteret és Pulteney ellene lesznek, s megtagadá a kivánságot. Lett legyen ez így vagy amúgy, — Walpole életirói szeretik emlegetni e körülményt. Pittéi meg' hallgatnak róla. — Annyi bizonyos, hogy Pitt most mindent elkövetett Walpolenak pörbevonatására megjegyezvén Walpole Horácznak, a miniszter fiának védbeszédére: miszerint a tisztelt gentlemanhez igenis illik, megemlékeznie, hogy ő a vádlottnak fia, de hozzá, Pitthez, s a házhoz illik megemlékezniök arról, hogy ők fiai a hazának, s midőn az első indítvány, hogy a büntető vizsgálat húsz évre, azaz: a miniszteriumnak öszves idejére terjedjen ki, kétszáznegyvennégy szavazattal kétszáznegyvenkettő ellen elvettetett: Pitt és társai a vádat a miniszterium tíz végévére indítványozák szorítatni, s többséget nyertek. Vizsgálatközben kisült ugyan, hogy a financziák példátlan lelkiismeretlenséggel kezeltettek, hogy tizenhat millió forintnál több fordítatott titkos költségekre sat., de a pörbefogatás végre még is elmaradt, s a lord Oxforddá vált exminiszter jószágaiba vonúlt, hol nehány év mulva (1745-ben) meghalálozott.

Most Newcastle herczeg mellett Carteret vezérlé a közügyeket, Pulteney peerségre emeltetett. A vezérszónokok közt csak az egy Pitt maradt még az

ellenzék soraiban, s midőn Carteret, hogy II. Györgynek kedvét keresse, a királynak hannoveri ügyeire „a gyönyörüséges Hannoverre“ s Németországbani befolyására tömérdek kincseket fordított: Pitt oly tüzzel támadá meg Carteretet, mint nemrégiben még Walpolet, s oly ügyességgel és annyi ismereteket tanusítólag nyilatkozott a wormsi szerződés, a Szászországnak és Sardiniának fizetett összegek s a hannoveri katonáknak, kiket 1744. január 12-én „Europa legroszabb katonáinak“ monda, angol pénzen tartása ellen, hogy barát és ellenség által az alsóház első szónokának ismertetett.

Az 1744-ben meghalálozott Marlborough herczegnő Pittnek tízezer font sterlinget hagyományozott, tekintetbe vévén — így szól a végintézet — „hogy nemesen küzd Anglia törvényeinek fenntartásáért, s hazájának a végveszedelemtőli megmentéséért.“ S húsz évvel utóbb, ugyan ez oknál fogva sír William Pyment mindenét mivel bírt, — 2000 font st. évenkinti jövedelmet s 30,000 f. st. tőkét szállított reá végintézetileg. Az olvasó látja, hogy Pittnek nem volt oka, félreismerés és háladatlanság ellen panaszt emelnie. — 1744-nek végén a Pelhamok — Newcastle herczeg és testvére — végre kiszorították Carteretet a miniszteriumból, s most kilátás nyilt, hogy Pittnek is hely jusson a cabinetben, — Anglia első aristocratái között néki a homo novusnak, mihelyest a Pelhamok őt rákényszeríthetik az ellene még mindig nagy mértékben boszús királyra. Pitt most kilépett a walesi herczeg szolgálatából, s a par-

liamentben támogatta a kormányt. Ekkor történt, hogy Károly Edvard, a praetendensnek fia, midőn II. György kedves hannoveránusai között mulatoznék, s az angol sereg a continensen müködnék, Skócziában megjelent. 1745. septemberben III. Jakab Nagybritannia királyának, és helyettesének Károly Edvard kiáltatott ki Edinburgban; october elsején Preston Pansnál a honmaradott angol sereg megveretett, s Károly Edvard Angliába nyomult, hol szintén még számos hívei voltak a Stuartháznak. De rövid idő mulva tanácsosabbnak tartá, ismét Skócziába visszavonulni, hol 1746. január 17-én Falkirknél hegyi skótjaival másodízben is megverte az angolokat. Ekkor, midőn a Hannoverből visszaérkezett király nem csekély aggodalomban volt, a Pelhamok rögtön leköszöntek a miniszteriumból, s miután Carteret — most már Granville lord — nem vala képes újat szerkeszteni, egyedül azon feltétel alatt vállalták fel újra hivatalaikat, hogy Pitt, — kihez ők azért éreztek vonzalmat, mert Carteretnek ellensége volt, — a miniszterumba léphessen. A király csak annyit követelt, hogy a hivatal olyas legyen, mely őt ne hozza közelebbi érintkezésbe vele. S így Pitt Irland altárnokának s rövid idő lefolyása után, 1746. májusban a hadisereg pénztárnokának neveztetett ki.

Az ifjabb Pittnek, közpályáján nem csekély erkölcsi erőt kölcsönzött azon önzéstelenség, melylyel a birodalom kincsforrásait kezelte, mely őt, a ki száz milliókat osztogatott párthiveinek otthonn, s fejedelmeknek és kormányoknak a continensen, úgy szól-

ván, szegénységben hagyá meghalni. Atyja szintoly tisztakezü volt, mint ő. A hadisereg pénztárnokának kezei között körülbelől 100,000 font sterling volt rendszerint. Pitt elődei és utódai, még a becsületesbek is, amaz öszveget állam papirosokba fektették, és négy ezer font évi kamatait, minden palástolgatás nélkül magoknak tulajdonították, s azon felül az Anglia zsoldjában álló kormányoktól még fél száztólit is huztak az általuk kifizetett segédpénzek után. — Pitt ily gyakorlatról semmit sem akart tudni, s a felebb említett öszveget a bankba küldé, mint közletéteményt. Ügyfelei titokban gyülölték és kaczagták őt ez eljárásaért, de a nép minden alkalommal zajosan nyilatkozó tisztelettel telt el iránta.

1746-tól 1754-ig úgy szólván ellenzéket sem ismert a kormány; a hét éves parliament lefolyt s új alakúlt helyébe, a nélkül hogy a miniszterium megsínylette volna. Károly Edvard még szerencsésnek tartá magát, hogy a continensre szökhetett ismét, hívei az akkori angol törvények barbarságához képest végeztettek ki, névszerint: London szomszédságában tizenhét, Carlisleben kilencz, Bromptonban hat, Yorkban tizenegy, s a t., három pair, Kilmarnock és Balmerino grófok s a nyolczvan éves lord Lovat is kivégeztettek. De ha szemeinket elfordítjuk ezen szomorú jelenetektől, a közjó növekedését látjuk mindenszerte. II. György azon volt, hogy az ő kedves Hannoverjének befolyás jusson a római király választásánál, a miniszterek angol pénzzel tartogatták a bajor, pfalzi, mainzi és kölni választó fejedelmeket, hogy

György kivánságához képest szavazzanak, s a király megismerésül nem sokat bajlakodott Anglia közügyeinek elintézésével.

A kormány 1747. october 8-kán békét kötött Franeziaországgal és Spanyolországgal; (az aacheni békekötés) még Pitt sem ellenzé a Spanyolországgal kötött szerződést, mindamellett hogy ennek ugyanazon viszonyok szolgáltak alapúl, melyeket Walpoleal szemközt annyira ellenzett volt; sőt midőn egyvalaki a szerződés feltételeit, Spanyolországra nézve szerfelett kedvezőknek mondá, megjegyzé: „Hajdanában magam is ügyvédkedtem ilyetén követelések mellett. Akkor fiatal voltam. Most tíz évvel idősb vagyok, hidegebb vérrel nézem a közügyeket, s meggyőződtem róla, hogy ilyesmit csak akkor követelhetni Spanyolországtól, ha már véginségre jutott, — oly állapotra, melyben a legyőzött elfogadja mindazon feltételeket, melyeket az önkény sugall a győzőnek.“ Más alkalommal bevallá, hogy Walpole Spanyolország irányában nem volt oly fonák, oly nem angol, minőnek akkor az ellenzék hivé. Ime a jelenségek, hogy a tribunus érintkezésbe jött a kormánynyal! — néha ugyan felfelszikrázott még mintegy hajdani indulatosságának emlékeül, de Pelham tudta, mily veszedelmessé válható szövetséges társat bír benne, jobbnak látá elnézni a szeszély fellobbanását, s a miniszterium békén kormányzott 1754-ig, midőn Pelham meghalálozott.

Most mindenek előtt oly miniszter után kellett nézni, ki a kormánypártnak vezérül szolgálhasson az

alsóházban. Pitt a bathi fürdőkben volt, mert gyenge korától fogva haláláig csaknem folytonosan szenvedett köszvényben; de II-dik György s a miniszterium élén állott Newcastle herczeg egyiránt vonakodtak, őt e végre kiszemelni, s igy Fox Henrikhez a hadi miniszterhez, a nagy Fox Károly atyjához folyamodtak. Az értekeződés, melyben Newcastle és Fox ez ügyet egymás között elintézték volna, Macaulaynek itélete szerint (Thackeray: history of the earl of Chatam czimü munkájának birálatában) egyike a legsajátszerüebbeknek az öszves angol historiában. Az olvasó minden esetre igen tanuságosnak fogja találni, s igy jó lesz azt ideiktatnunk. „Az én testvérem, mondá Newcastle, midőn a miniszteriumnak élén állott, soha sem mondta volt senkinek, hogy mire fordította a titkos szolgálat-pénzt; én követni fogom példáját.“ (Tudnivaló, hogy Pelham a kormánypártnak vezértagja volt egyszersmind, s igy igen természetesen nem volt közvetitőre szüksége.) „De hogymint fogom vezérelhetni az alsóházat — válaszolá Fox, — ha nem tudom, melyik gentleman kapott pénzt, melyik nem? S vajjon ki fog a hivatalok osztozkodása iránt intézkedni?“ — „Természetesen, hogy én,“ — mondá a herczeg. — „De igy hát mi módon fogok erőt venni az alsóházon?“ — „Küldje csak hozzám a tagokat,“ volt a válasz. Fox most emlité, hogy a választások ideje már közelget, s kérdé, kik által fognak a kormány rottenboroughjai képviseltetni. — „Sohse törje azon a fejét, már az el van intézve.“ — Ily viszonyok közt Fox Henrik sem vállalhatá fel az

államtitoknokságot, melytől a korona az alsóház vezérletét várá, — s a miniszterium Robinson Tamásra bízá e tisztet. „Sir Thomas Robinson vezéreljen bennünket! — mondá Pitt Foxnak, midőn Londonba visszaérkezett, — az épen annyi, mintha Newcastle csizmahuzóját küldené, hogy az minket vezéreljen!“ Ketten összeszövetkeztek most, hogy erejöket éreztessék, s hogy süker esetében új irányt adjanak a kormánynak. Fox Robinsont támadá meg, de Pitt kivált Newcastle ellen irányzá a csapásokat, s egy nap mennydörögve kérdé: „vajjon csak arra való-e a parliament, hogy egy túlságos hatalommal felruházott jobbágynak parancsait bélajstromozza?“ — A parliament nagy többsége hiven Newcastle embereivel szavazott, de a herczeg végre még is attól tartott, hogy kettőjöknek már nem lesz képes sokáig ellentállhatni, — s ismervén Fox Henriknek politikai jellemtelenségét, — Newcastle, mondom, belsőbb cabineti helylyel kinálá meg Foxot, s ez odahagyván Pittet, Robinson oldalánál küzdött az ülés végéig.

Minden arra mutatott, hogy Anglia és Franczia-ország között rövid idő mulva meg ki fog ütni a háború. Az angol kormány, régi szokás szerint az apró német kormányoktól: Gotha, Hasszia, s ez úttal még Bajorországtól is katonákat vásárlott a hadviseléshez; s mert mind e mellett is II-dik Györgynek kedves Hannoverje nagy Fridriktől csorbulást szenvedhetett volna, szerződésre lépett Oroszországgal, hogy ez angol segédpénzért Poroszországnak vágyát a hannoveri választófejdelemség után féken

tartsa. Történt azonban, hogy Oroszország módnélkül sietvén a pénz felvételével: még mielőtt a parliament megnyittatott volna, s így a szerződéseknek helybenhagyása előtt, küldé be váltóit, melyek a kincstár kanczellárja, Legge által elutasíttattak. A szerződések ellen rendkivül feligerlett közvélemény helyeslé az eljárást, s most Newcastle örömest enged belső helyet a cabinetben Pittnek, ha ezt új szövetségeseitől, a walesi herczeg anyjától és lord Butetól, az úgynevezett leicesteri párttól, a szerződések és segédpénzek védőinek táborába csalogathatta volna. De Pitt nem engedett ez úttal; s midőn a parliament összegyült: azon szövetség szemléletére, mely Newcastle és az alsóházban a kormánypárt élén álló Fox között alakult vala, felkiáltott: „Mintha Lyonban volnék ismét, hol a Rhone és a Saone egymásba ömlését bámultatják az útassal, — az egyik folyam szelíd, gyenge, bágyadt, s ámbár bágyadt, még is minden mélység nélküli; a másik gonosz és szikrázó egy zuhatag, — de mind e különbség daczára mégis együvétalálkoztak elvégre.“ S most a segédpénzrendszert támadván meg, kinyilatkoztatá: „miszerint fájlalja, hogy nem bír elegendő erővel azon bilincseknek összezúzására, melyek Angliát a hanoveri választófejedelemséghez csatolják, az új Prometheust a terméketlen kősziklához!“ — Newcastle egyszernél többször hasznára fordította azon körülményt, hogy nem azonegy házban ült Pittel, s olyformán viselé magát, mintha a hadi főpénztárnok diatribéiről semmit sem tudna; de ennek hangulata napról napra élesebbé válván, s a kor-

mánypárt más részről tetemes többséggel birván az alsóházban, mely a további kimélést feleslegesnek láttatá, — Pitt végre még is hivatalából elbocsátatott.

Fox szokott eszélyességével kezelé az ügyeket az alsóházban, s a kormány valamennyi kérdésnél többségben maradt, de Pitt az ellenzék soraiban mind inkább kedveltjévé vált a népnek, s már közel volt a nap, mely őt a miniszterium élén látja.

A francziák készületeket tettek, mintha szándékuk volna Angliában kiszállani s magának Nagybritanniának kebelébe vinni a háborút, mi a miniszteriumot annyira elrémité, hogy a parliamenttől felhatalmazást kért, miszerint a hannoveri katonaságot s a hassziai zsoldosokat Angliába szállíthassa. Fox, az indítványozó kinyilatkoztatá: hogy ezen rendszabály az angol egyház s az angol szabadság fenntartására elkerülhetlenül szükséges, s hogy csak a praetendens hivei szavazhatnak ellene. De Pitt nem gondolt azokkal, kik őt csak annyiban méltóztattak hazafinak tartani, mennyiben terveikhez járult, s ámbár a hannoveri katonaság után esengett most Ó-Angliában minden ember, ki egyszer-másszor pénzért küldött a bankba, vagy ki bérnökeit néha kivetette jószágából: Pitt mégis azon állítása mellett maradott, hogy az angol, külsegéd nélkül is fogja magát hazájában diadalmasan megvédni.

A francziák készületei az éjszaki parton csak arra voltak számítva, hogy az angol kormányt tévedésbe hozzák, mert kéz alatt nagyszerü készületek téttetek a Provenceban, s 1756. aprilis 12-én herczeg Richelieunek vezérlete alatt, tizenkét lineahajóból és

kilenczvennyolcz szállítási naszádból álló hadi erő Minorca felé indult s Port Mahont bevette. Blackeney angol tábornagy a san-phelippei erősségbe vonúlt, s az angol kormány Byng admirált küldé segédére, de ez Richelieu flottáját erősbnek találá, mintsem hogy vele megmérkőzhetnék, s ámbár egyik alparancsnoka már megtámadá a francziákat, Gibraltarba visszavonúlt, mi a san-phelippei erősségnek vesztét vonà maga után. — Canadában szintén rövidséget szenvedtek az angolok, s még a keletindiai birodalom is legnagyobb veszedelemben forgott, sőt Calcutta már is azon mahomedán fejdelmek egyikének (Szuradzsa — Dohla) birtokába esett, kiknek lenyügözésén alapúl az angol dictatura; a fortwilliami foglyokon pedig oly kegyetlenségek követtettek el, melyeknek említésére összeborzad az angol még ma is. — Ennyi csapás dühbe hozta a népet. London példájára egész Anglia szoros vizsgálatot kivánt: kik okozták legyen e szerencsétlenségeket, a közügyeknek balról balabbra fordúlását; a sajtó ércztorokkal szólalt fel, s e hangvegyületre „Newcastle herczeget remegés szállá meg, nem hivataláért, hanem azon egyetlenegy dologért, melyet jobb szeretett hivatalánál, — nyakáért.“ Fox látván, hogy a kormány hajója sülyed, ott hagyta miniszteriumát, melyet a herczeg ármánykodásai különben is mód felett tövisessé tettenek, — és szerencsésen partra ugrott. Newcastle most ajánlatokat tett Pittnek, de ez visszaüzené, hogy társaságában nem akarja szolgálni a koronát. S Newcastle — lemondott. Most Fox hivá fel Pittet, de ez visszaüzené, hogy vele

sem akar ülni a cabinetben. Végre a Devonsherei herczeg bizatott meg a miniszterium alakításával, s most — 1756. decemberben — Pitt elfogadá az egyik államtitoknokságot s az alsóháznak vezetését. Sógora, lord Temple (Pitt 1754-ben házasságra lépett Grenville Eszterrel, Temple testvérével) a marinával bizatott meg, s Legge, Pittnek hív társa a segédpénzrendszer elleni tusában, a pénztár kanczellárjává lőn ismét.

Mindkét aristocratia — értem a whig s a tory aristocratákat egyiránt — oly annyira neheztelt Pittre, az új emberre, kinek büszkesége mindnyájuknak gőgjén túltett, hogy a nagy férfiú, miután miniszteri helyét elfoglalá, csak nagynehezen választathatott meg újra a parliamentbe, s a király naponkint érezteté vele, hogy leküzdhetlen ellenszenvvel viseltetik iránta. Mindennapi dolog, látni, mint tolják vissza az emberek a kezet, mely segédet nyújtva közeledik feléjök.

A közügyek napról napra komolyabb alakot vettek magokra. Látnivaló volt, hogy a tengeri háboruhoz még continentális is fog csatlakozni. Francziaország Austriával szövetkezett, s ezen szövetséghez Németország fejdelmeinek nagyobb része, s utóbb még Orosz- és Svédország is járulván, Hannover veszedelemben forgott, hogy a francziáktól elfoglaltatik. A hét évi háború peripetiái ismeretesek lesznek az olvasó előtt. Ily viszonyok közt, midőn egy oldalról csaknem az összes európai continens II-dik Fridrik ellen fordult, s mikor a másikról Anglia szövetséges nélkül maradott a continensen, mi lehetett természetesebb, mint hogy Anglia és Poroszország,

dynastiáik közbenjött házasságok útján különben is rokonságba hozatván, frigyre lépjenek egymással?

Midőn a parliament megnyíttatott, Pitt mindenek előtt kétszázezer font sterling segédpénzt kért Poroszország számára. Fox gúnyosan megjegyzé: hogy a miniszter, úgy látszik, kibékült Hannoverrel, melyet „Anglia nyakára aggatott malom-kőnek" mondott, s hogy kiengesztelődött a segédpénzrendszerrel is; de Pitt joggal válaszolhatá: hogy a jelen conjuncturák között nem dynastiai rokonszenvek kielégítésére, hanem Angliának legszentebb érdekeire, arra, hogy Nagybritannia elhatározó befolyással birjon az európai kormányok senatusában, fordítatik a segédpénz. Angliát bérohanás ellen biztosítandó, polgári őrhadat alakított, s a fekvő birtok érdekeinek nyugtatására tisztekül a vidéki nemesség tagjait nevezé ki, mind a mellett, hogy épen ennek soraiban, mondhatni fölös számmal találtattak a praetendens hívei. Pitt az 1748-diki események után ez irányban már nem félté a szabadságot, s úgy vélekedett, hogy a bizodalomnak ezen jele által módot nyújt nékik, felmenteniök önmagukat a közeledésre, s a forradalom által a thrónusra jutott dynastiávali kibékülésre. Hasonló nézetből indúlt ki Pitt, midőn a hegyi skótokból, a Stuartház legszenvedelmesebb híveiből két katonaezredet alakítván, ezeket Canadába küldötte, hol megbecsülhetlen szolgálatokat tettek a hannoveri dynastiának. — Ez időbe esik Byngnek kivégeztetése. A nép halálát akarta, s a parliament nem mert annak védelmére kelni, kinél merészebb admirálja i

is voltak már Angliának, de kit árulásról nem lehetett vádolni, kit árulásról nem vádolt senki. Pitt igazságtalanul vádoltatott, hogy népszerüségét féltvén, késett a szerencsétlen mellett fellépni; mert ő védelmére kelt a parliamentben s a fejdelem tanácsában; de II-ik György nem engedett, s midőn Pitt őt arra figyelmeztette, hogy az alsóház nem venné rosz neven a megkegyelmezést, a király csipősen válaszolá: „Ön engem arra oktatott, hogy az alsóházon kivül is nyomozzam népemnek ohajtását.“

A király folyvást éles ellenszenvvel viseltetett Pitt és társai iránt, s mindössze is csak öt hónapig türé őket a kormányon. 1757. aprilis 6-án Pitt kimozdítatott hivatalából, s Newcastle új miniszterium szerkesztésével bízatott meg, de a közvélemény hatalmasan szólalt fel Pitt mellett, London városának példájára az ország legjelesebb községei polgári oklevéllel tisztelék meg őt, a köz-tőkék ingadoztak, s az alsóház vizsgálatot rendelt Newcastle s a kormány eljárása ellen. Pitt most tapasztalásból tudta, hogy a whig aristocratia csak azon miniszteriumot fogja a koronának szeszélyei ellen támogatni, melyben ezen aristocratia képviselve van, s így nem igen támogatá a vádat az ellen, kivel tudta hogy szövetkeznie kellend, ha állandó befolyással kiván lenni a közügyekre. A vádlók kevesebbségben maradtak, s majdnem három hónapig tartott miniszterium-alakítási kisérletek után II-dik György végre, zokogva bár, megbizá Newcastlet, lépjen egyességre Pittel azon feltételek alatt, melyeket a „nagy commoner“ szabni fog. Pitt

most azon volt, hogy a néki imént veszélyesekké vált elemek bennfoglaltassanak a kormányban, hol reá nézve már ezentúl annálfogva sem válhattak veszedelmesekké egyhamarjába, mert ha megmutatták, hogy őt képesek megbuktatni, ő meg azt éreztette velök, hogy nélküle nem képesek új kabinetet alakítani. Newcastle a kincstár első lordjává lőn ismét, lord Granville (Carteret) a titkos tanács vezértagja maradott; az admiralitás igazgatása lord Ansonra bízatott, előde a felbontott miniszteriumban, lord Temple, a titkos pecsét őrjévé neveztetett ki; Pittnek más két sógora Grenville György és Jakab, az első mint a marinának főpénztárnoka, a másik mint a kincstár egyik biztosa, szinte részeltettek a miniszteriumban; Fox, imént még Pittnek versenytársa, másodrendbeli tiszttel, a hadi erő pénztárnokságával talán annálfogva is elégedett meg, mert háború idejében e tiszt, ügyes ember kezében pompásan kamatozott; — s végre Pitt államtitoknokká lőn ismét az alsóház, a külügyek s a háború korlátlan vezetésjogával, azaz: ötven éves korában végre kezében tartá egy nagy, egy szabad nemzet jövendőjét. „Én tudom, mondá egy nap a Devonsherei herczegnek, hogy képes vagyok megmenteni a birodalmat, s hogy kivülem más arra nem képes.“ Szavát fényesen váltotta be, s azon négy év lefolyása alatt, midőn őt a kormány élén látjuk, Angliának lobogója diadalmasan magaslott minden tengereken; Canada, Louisiana brit kezekbe kerültek, a franczia és spanyol hajóseregek Amerikában és Európában tönkre tétettek, Havanna elfog-

laltatott, Keletindiában egy új brit birodalom emelkedett, s Franciaország itt öszves gyarmatait elvesztette, valamint S. Domingonak kivételével öszves nyúgotindiai birtokaitól s valamennyi afrikai szállásaitól és erősségeitől is megfosztatott, s nagy Fridrik végre képessé tétetett az európai szárazföldön Angliának elleneivel diadalmasan megvívni. A parliament mindegyre köszönetet és jutalmakat szavazott, a király megfeledkezett arról, mivel eddig nehéztelését okadatolta, s a diadalmas miniszter, úgy szólván, határtalan úr volt a parliamentben is. Szónoklata, szerencséje, büszke és bátor magaviselete által — így ír egy angol államférfiú — oda emelkedett, honnan zsarnoki befolyást gyakorolhatott az alsóházra. Nincs rá példa, hogy valaki előtte vagy utána úgy mert volna bánni a házzal, mint ő. Midőn egy ízben beszédét e szavakkal kezdené: „Czukor, elnök úr...“ találkoztak, kik nevettek. Erre egy pillanatig hallgatott, kevélyen nézett maga körül, s aztán mindig hatalmasabb hangon még három ízben ismétlé: „Czukor“, a nevetők elnémultak, ő pedig megfordult sarkán, s megvető hangon kérdé: „kinek van most kedve nevetni a czukron?“ — Egy boldogtalan commonernek eszébe jött őt következetlenséggel vádolni, s Pitt oly megvetéssel nézett reá, oly mimikához fogott, hogy a jámbor képviselő akadozni kezdett, hebegéshez folyamodott s végre leült. A whig s a torypárt egyiránt hódolt neki, s csak neki, mert társait mégcsak nem is említették. Azon körülmény, hogy lord Anson s az Admiralitás többi lordjai kénytelenek

voltak a Pitt által kibocsátott tengerészeti rendeleteket aláírni a nélkül hogy tudomásuk lett volna tartalmukról, mutatja példátlan felsőbbségét a cabinetben. Pittnek méltó oka volt pályájának ezen időszakára mindig büszkeséggel visszatekinteni.

„Meg kell vallani, mondá nagy Fridrik, hogy Anglia sokáig vajudott, s hogy sokat szenvedett, míg Pitt urat megszülé; de a sokáig várt magzat egy hatalmas férfiú volt.“ Anglia, melynek hadi tisztei a szárazon, Pittnek erélyes kifejezése szerint, még imént nem voltak képesek a legparányiabb vállalatnak végrehajtására, ha az a legcsekélyebb veszedelemmel volt összekapcsolva, s melynek tengeri ereje jónak látá egy Richelieu maréchal előtt is megfutamodni, visszanyerte önérzetét, s ezzel mindennek birtokába jutott ismét, mi néki az első helyet jeleli ki a népek congressusában.

1760. october 25-kén II-dik György meghalálozott. Rövid idő múlva lord Bute, a fiatal királynak s a fiatal király anyjának kegyencze Holdernesset kitolá a miniszteriumból, s ennek nehány tagjaival, kik Pittnek mindenhatóságát már jó idő óta csak kénytelenségből türték, szövetkezvén, Spanyolország irányában a béke politikáját ajánlá, holott Pitt folyvást háborút sürgetett a cabinetben, s oly rendszabályokat, melyek a Bourbon-család tökéletes lenyügözésére czélzottak. Itt van a pillanat, mondá Pitt, földig aláznunk a Bourbonházat, s én egy pillanatig sem ülhetek továbbá a tanácsban, ha indítványomat elvetik. De lord Templen kivül ez úttal egy lélek sem szavazott

Pittel, s ez megköszönvén minisztertársainak a támaszt, melyet bennök talált, kinyilatkoztatá: „hogy őt a nép szava hívta volt a miniszteriumba, s hogy ő számadással tartozik a népnek, eljárásáért; de hogy olyatén rendszabályokért nem vállalhatja el a felelősséget, melyek nem tőle indúlnak ki.“ — 1761. october 5-én lemondott hivataláról, és miután kinyilatkoztatta, hogy semmiféle tisztet sem vállal el, nem még Canada kormányát sem, melylyel őt a király megkinálta, szolgálataért háromezer font sterlingnyi nyugpénzt, mely peeressé emelt hitvesére és elsőszülöttére volt szállandó, nyert jutalmul a koronától.

Ezen jutalomnak elfogadása kissé megingadoztatá ugyan népszerüségét, de midőn a „nagy commoner“ ismét helyet foglalt az ellenzék között, midőn szokott büszkeséggel visszautasított minden vádat, mely igazgatása ellen emeltetett, midőn a sajtószabadság legparányiabb korlátozása ellen is tiltakozott, s midőn Nagybritannia dicsőitésére czélzó minden indítvány benne buzgó pártolóra talált, mint hajdanában, meg népszerüvé is lett mint hajdanta, s London városa és az ország egyéb főfő községei ismét köszönetet szavaztak neki, mint ki „Angliát kiragadta a gyengeség és nyomorúság állapotából, hová mások ejtették volt, felébresztvén a népben az erélyességet, s visszahozván sőt fényben és dicsőségben felülmulván Albionnak legszebb napjait“; egyszersmind fájdalmukat fejezék ki, hogy ily férfiú visszavonult a kormánytól. Pitt nem maga lépett ki a miniszteriumból, lord Temple és Grenville Jakab szinte bényújtot-

ták lemondásukat, de harmadik sógora, Grenville György jobbnak látá az új hatalommal szövetkezni.

1762. május 29-én Newcastle herczeg is kilépett hivatalából, s most lord Bute vált a cabinetnek vezértagjává. Az alsóházi többség vezéreül már előbb Fox Henrik szemeltetett ki. Decemberben Anglia, Franczia- és Spanyolország között végre megköttetett a béke. A francziák Új-Skóczíát és Canadát s csaknem egész Louisianát engedték oda az angoloknak; Nyugotindiában Dominicát, Tabagot, St. Vincentet, Grenadát s a Grenadinákat elvesztették, de Martinique s a többi szigetek visszaadattak nékik. Minorca angol hatóság alá került ismét. Afrikában Senegal, s minden mit a francziák 1749. óta elfoglaltak volt, szintén angol kézre jutott. Spanyolország Havannát vissanyerte, de Floridát s Louisianának spanyol részét kénytelen volt cseréül adni helyébe s a t.

Pitt mind ezt nem eléglé, s midőn a békekötés 1762. december 9-én az alsóház elébe terjesztetett, három óráig szónokolt ellene. Francziaországnak, mondá, ezen békekötés által alkalom nyujtatik, egy nap tengeri erejét ismét helyreállítani, „Francziaországtól különösen mint tengeri s mint kereskedési hatalomtól kell tartanunk.“ Azt, hogy a porosz király érdekeiről nem igen gondoskodott a miniszterium, szinte szemére lobbantotta neki, s most általtérvén a continentalis szövetségek rendszerének védelmére, azon vádra, hogy e szövetségek bére rendkivül növeszté a közadósságot, öszves védelmét e mondásban központosítá:

„Amerikát, (értsd: Canadát és Louisianát) uraim, Németországban szereztük meg magunknak.“

A parliament helyeslé a kormány eljárását, s Pitt rövid idő mulva ismét kevesebbségben maradott, midőn a vámoknak mindig több-több tárgyakrai fektetése ellen nyilatkozott. Ez alkalommal mondá Pitt a hiressé vált szavakat:

„Mindenik angolnak lakháza: erősség. Kunyhójában a legszegényebb ember erősebb a koronának öszves hatalmánál. Bármi gyenge legyen a ház, bár mint ingadozzék, — a szél keresztül fúhat rajta, a vész betörhet, az eső betörhet, — de Angliának királya be nem törhet! Minden erejével sem merészkedik egy nyomorú kunyhónak küszöbén bérontani.“

Ezen Aeolus elől, mint lord Chesterfield Pittet nevezé, ki most a legfeketébb népszerütlenség fellegeit hajítá a miniszterek feje fölébe, lord Bute 1763. aprilisban visszavonult, s Grenville lépett a miniszterium élére. III-dik György most azon volt, hogy Pittet kibékítse sógorával. „Vegye át ismét a cabinet vezérletét, mondá neki, s bizzuk meg Grenvillet a hadi erők pénztárnokságával. Szegény Grenville önnek közel rokona, s volt idő, mikor ön őt szerette.“ Pittnek hideg s néma bókolása azt mondá, hogy neki nem kell Grenville. A király most lord Templet ajánlá neki vezértársul, mire Pitt válaszolá: „hogy neki a nagy whig érdekek képviselőinek szövetségére (értsd lord Newcastlet, ki most az ellenzékkel szavazott) van szüksége. Látni való volt, hogy Pitt egészen új miniszteriumot akart alakítani, a király meg úgy

vélekedett, hogy híveit a miniszteriumban becsülettel el nem hagyhatja, s így a szándéklott vegyes miniszterium füstbe ment.

Ekkortájban kezdé Wilkes demagogusi pályáját. Ő már 1757-ben, mint Ailesburynek képviselője, széket fogott a parliamentben, de hatása más téren nyilvánult, a pamphletirás mezején, a néptömegek élén, a demagogiának zászlajával kezében. 1763-ban a „North Briton" czímü lap negyvenötödik számában megfuvá a kürtöt a békekötés, lord Bute s ennek hazája Skóczia és az öszves miniszterium ellen. Az iró a király személyét is, még pedig a legaljasabb módon támadván meg, ha a szokott eljárás alkalmaztatik ellene, talán elmarasztatott volna; de a miniszterium annyira felháborodott, hogy a szükséges formákról megfeledkezett, oly lépéseket tevén ügyetlenségében, melyek a jellemtelen pamphletiró ügyét a szabadságéval azonították, s fűtől fától kérvén segédet, hogy Wilkest a towerbe czipeltethesse. A fogolynak barátjai őt habeas corpus-parancs erejénél fogva a court of common pleasféle törvényszék elébe állíttatták, hogy ez az ellene kiadott elzárási parancs érvényességét megvizsgálja; s a törvényszék hibásnak látván az eljárást, Wilkest szabadon bocsáttatta, és az utóbb lord Camdenné lett elnök kinyilatkoztatta, hogy parliamenti tag gúnyirat miatt el nem zárathatik. A szabad lábra állított Wilkesnek még ezer font sterling kárpótlást is itélt oda a bíróság, s az ailesburyi rottenboroughnak eddig inkább az angol oligarchia kártyaasztalainál s egyéb nemes mulatságainak szín-

helyén, mint a senatusban honos képviselőjét bálványául fogadá a nép.

Az angol kormány most a parliamenthez folyamodott segédért. November 14-én a thrónbeszédben felhívatott a parliament: „azon szabadossági szellem fékezésére, mely a boldog angol alkotmány elveivel ellenkezik," s huszonnégy órával utóbb a király névszerint vádoltatá be Wilkest, és a parliament tetemes szavazat-többséggel kinyilatkoztatá: hogy a North-Briton 45-dik száma valóságos gunyirat, melynek czélja: a nép hajlandóságát elidegeníteni a fejedelemtől s lázadást idézni elő, és mely ennél fogva a hóhér által elégetendő. November 24-én határozat költ a felebb érintett törvényszéki végzéssel ellenkezőleg, hogy a pasquillirásról vádolt parliamenti tag nem áll a ház előjogának védelme alatt. Pitt nem osztozkodott e véleményben; nem, mintha Wilkes személyének védelmére kelt volna, — „az irónak eljárása — így szólott, — illiberalis, férfiatlan, gyalázatos. Távol legyen tőlem minden nemzetiségi fejtegetés (Wilkes még lapjának czímét is a skótok ellen irányzá); a király öszves jobbágyai csak egy népet tesznek, a ki szakadást idéz elő közöttök, az áruló. A North-Briton irója nem érdemes az ember névre, ő a ki blasphemiákat irt Istene ellen, pasquillust királya ellen"; de — folytatá — e vita alján egy nagy alkotmányos kérdés rejlik: a parliament előjogának kérdése, azon szabadítékok ügye, melyekkel századok folyama ruházta fel a parliamentet, s melyekről a háznak nem szabad lemondania. A ház máskép vélekedett, s Wil-

kes, ki ellen a felsőház előtt „essay on women“ czímü munkája miatt, melyben a vallást s a közerkölcsiséget megtámadá, s melyhez még azonfelül az armaghi érsek és a glocesteri püspök neve alatt piszkos jegyzeteket irt, új pör indítatott, kit az alsóház (1764. január 19-én) tagjainak sorából kitörlött, s kit hitelezői most elzárással fenyegettek, Wilkes Franczia-országba szökött.

A miniszterium, mint láttuk, győzött a parliamentben, de a nép előtt napról napra népszerüetlenebbé lett. A király több ízben kinálá meg Pittet a miniszterséggel, s herczeg Cumberlandot 1765. májusban hozzá küldé Hayesbe „kezében — mint Walpole irja — charte blanche, blanchissime az alkotmány ügyébeni kikötések beiktatására,“ de Pitt, ki napról napra több-több ügyfeleivel veszett össze, közelebbről lord Temple-l is, — megfoghatlan makacságból, vagy oly okoknál fogva, melyek e napig megfejtetlenek maradtak, talán annálfogva is, mert minden igéret daczára attól tartott, hogy a király titokban magát Bute által fogja vezéreltetni, „azon valami által mi a thronus megett áll, s mi magasabb a thronusnál,“ — minden cabineti tervet eltolt magától. A whigeknek egyik osztálya, a Rockingham-féle felekezet, kik édes-örömest körülötte sereglettek volna, s kik őt élökön s a kormány élén szerették volna látni, napról napra keresüebb panaszokra fakadtak ellene. Burke, akkorban főszónokuk s legjelesebb irójok, 1764. májusban egyik levelezőjének ezeket irja: „Maholnap megválik, vajjon büszkeség e vagy haza-

fiság Pittnek fő jellemvonása; mert ön bizonyos lehet benne: hogy most hatalmában áll, oly irányu, oly politikáju miniszteriumot alakítani, minőhöz kedve van, olyast, mely őt és valamennyi barátjait kielégítheti, oly hatalmast, mely csak a király s az ország feletti tökéletes zsarnokoskodást zárja ki a magából. Kevés nap alatt kiviláglik: ha cselekvőleg akar e fellépni, vagy pedig Hayesben ezentúl is hanyatfekünni, és dagályos beszédekben ömledezni." A whigek most ismételve panaszt emeltek ellene, hogy ő makacssága által kormányi consolidatiójukat akadályozza; s a büszke férfiú válaszolá: hogy ő magától akar gondolkozni, hogy minden pártbilincs nélkül akar a parliamentbe lépni, hogy az ország barátjait szövetségeseinek nézi, s hogy ellenei csak azok, kik a hazának, a szabadságnak ellenségei. — Pitt tehát nem engedett a kérelmeknek, s ily viszonyok között, napról napra növekedvén az éjszakamerikai gyarmatokban a Grenville — vagy mint mások nevezik, a Bedford-miniszteriumi intézkedések által felköltött ellenszenv, végre a Rockinghamféle miniszterium alakult, melyben az öreg Newcastle herczegnek is volt része, de melynek főtagjai valának Rockimghamon kivül, Grafton herczeg, Conway tábornok és lord Northington. (1765. jul.) Az új miniszterium Éjszakamerika irányában békítő rendszabályokat igért, s midőn az 1766. januarius 14-dikei thrónbeszéd az éjszakamerikai gyarmatok ügyére hivá fel a parliament figyelmét; Pitt ekkép nyilatkozott e tárgyban:

„ . . . Én csak ma érkeztem Londonba; én semmit sem tudtam ő felsége beszédének tartalmáról, semmit sem a tervezett válaszfelirásról, míg nem itt felolvastatni hallám. Több körülmény ismeretlen előttem, nincsenek összeköttetéseim, s tanácsot sem kérnek tőlem. Attól tartok, hogy valamit félreértettem, s hogy ennélfogva olyas mit mondhatnék, mi nincsen helyén. Méltóztassanak, kérem, még egyszer felolvastatni a válaszfelirás tervét. (A ház felolvastatja.)

Minden pártosság nélkül fogok szólani. Én elszigetelve állok itt, összeköttetés nélkül. A volt miniszteriumnak mindenik lényegesb rendszabálya egész tartalmul egy-egy hibát foglalt magában. A mostani miniszter urak ellen nincsen kifogásom, én egyiköknek sem áldoztattam fel; ők őszinte jellemmel bírnak, s én mindig örvendek, ha őszinte jellemü férfiak állanak ő felsége szolgálatában. Közülök nehányan annyira megtiszteltek, hogy csekély tanácsomat kérték, mielőtt helyeiket elfoglalták. Ők igazságosak lesznek megvallani, hogy tanácsommal vállalták fel tisztőket. És még is, kimondom őszintén, a mit gondolok, én nem viseltethetem bizodalommal irántok. Bocsánatot, urak, a bizodalom oly növény, mely csak lassan tenyészik az öreg ember kebelében. A hiszelékenységnek kora az ifjúság. Ha az eseményeket egymással összehasonlítom, ha az okozatoktól visszamegyek az okokra, akkor úgy rémlik előttem, mintha egy túlságos befolyás világos nyomait látnám. — Az új dynastiát alapító oklevélben van egy záradék, mely a minisztert arra kötelezi, hogy nevét irja a királynak adott tanács alá. Bár megtartanák e törvényt! Nekem szerencsém volt a koronát szolgálni, s talán még most is szolgálnék neki, ha ama befolyás előtt (a skót lord Buteot érti) meg akartam volna hajolni. Én sem egyik, sem másik nemzethez nem ragaszkodom kizárólag; reám nézve közönös, ha a Tweeden innen vagy túnan ringatták valakinek bölcsőjét. Én az érdemet ott kutattam, a hol fellelhettem. Büszkeséget helyezek benne, hogy először is én kerestem és találtam azt amaz éjszaki hegyek között. Azon bátor és rendíthetlen em-

berfajt én hívtam fel először, hogy szolgálatotokba lépjen; azok, kik midőn ti bizalmatlansággal viseltettetek iránt uk, álnok ellenéiteknek eszközül szolgáltak, s kik az utolsó előtti háborúban csaknem felforgatták az államot, azok a minapi hadviselések alkalmával értetek harczoltak; híven szolgáltak benneteket, vitézül küzdöttek ügyetekben, s minden világrészben diadalt arattak számotokra. Azon vádaktól, melyeket nemzeti előítéletből ellenök felfelhordogatnak, undorral kellene elfordulnunk! Ilyes előítéletek igazságtalanok és alaptalanok, se liberalismus, se férfiasság nincsen bennök. Arra, hogy megszünjek ő felségének, mint miniszter szolgálni, arra nem amaz embernek hazája szolgált okúl, hanem az: hogy ő megfogyatkozott bölcseségben, s hogy olyas elvei voltak, melyek meg nem férnek a szabadsággal.

Jó ideje már, uram, hogy meg nem jelentem a parliamentben. Midőn Amerikának megadóztatása iránt végzés hozatott e házban, betegen feküdtem otthon. Ha betegségem megengedé vala, hogy az ágyban fekvőt idehozzák, — oly aggodalom szállá meg lelkemet a következmények miatt, — megkértem volna egy kegyes kezet, fektetne le engem ide a földre, hogy szavazatomat adhassam ama rendszabály ellen. Már most a korona által is helybenhagyatott. Szivesen szólanék tisztelettel e háznak mindenik végzéséről; de ma kegyes engedelemért kell könyörögnöm, e végzésről szabadon kell szólanom.

Remélem, rövid idő múlva felvirrad a nap, melyen a nemzet viszonyai Amerikához vizsgálat alá fognak vétetni. Remélem, a ház teljes nyugalommal s azon pártatlansággal fogja tárgyalni ez ügyet, melyet ő felsége nekünk ajánl, s melyet a tárgy fontossága követel tőlünk; s e tárgy valóban nagyobb fontosságu mind azoknál, melyek e házat valaha foglalkodtatták, amaz egynek kivételével, midőn száz évvel ezelőtt arról volt szó: ha rabszolgák vagytok-e, vagy szabad emberek. Minthogy azonban egészségi állapotomnál fogva nem vagyok bizonyos, részt vehetni ezentúl is az ülésekben,

engedelmet kérek, hogy már jelenleg mondhassak egy pár szót. Ha igazságos, méltányos, bölcs, hasznos-e ama törvény, annak megvitatását akkorra halaszthatjuk. Most csak egyetlenegy pontot akarok érinteni, azt, melyet számosan fonákul látszanak felfogni, értem a jogpontot. Némely urak, úgy látszik, becsületünkben járónak nézik e kérdést. Ha ők ilyes nézpontból indulnak ki, akkor tekintet nélkül jogra vagy jogtalanságra, gonosz lidércz után indulnak, mely bennünket meg fog buktatni. Nézetem szerint ezen országnak, ha mindjárt a gyarmatok irányában a főhatalom s a legfőbb törvényhozás jogával bír valamennyi egyéb tekintetben, nincsen joga, adókkal terhelni a gyarmatokat. Ők ezen országnak alattvalói igen, de őket szintúgy illetik valamennyi természeti emberjogok s az angoloknak külön szabaditékai mint benneteket; a törvény úgy parancsol nekik mint nektek, ők épen úgy részesei ezen szabad ország szabad alkotmányának mint ti. Az amerikaiak Angliának fiai, nem porontyai. Az adóztatás joga nem tartozik sem a végrehajtó sem a törvényhozó hatalom jogai közé. Az adók csak az alsóház, a commonerek önkéntes adakozásán alapulnak. A törvényhozásban egyenlő része van mind a három államnak; de a peereknek s a koronának hozzájárulása valamely adóhoz, nem egyéb, törvényes formalitásnál. Ez ország földjeit hajdanta a korona, a bárók s a papság birták. Akkor a bárók s a papság azt adták, azt ajánlották fel a koronának, a mit neki adni akartak, s ajánlották és adták a magokéból. Jelenleg, Amerikának felfedezése óta és egyéb körülményeknél fogva a commonerek váltak az ország birtokosaivá. Még a korona is túladott legnagyobb uradalmain; az egyház, Isten áldja meg őt, csak adományokat bír. A lordok tulajdona, összehasonlítva a commonerek tulajdonával, annyi mint egy csepp az óczeánban. Ezen ház a commonereket, a földbirtokosokat képviseli, s ezen földbirtokosok képviselik a többi lakosokat. Ha mi tehát ezen házból felajánlunk s adunk valamit, akkor azt a magunkéból ajánljuk és adjuk. De ha Amerikát adóztatjuk, mit tevők

vagyunk akkor? — Mi, ő felségének nagybritaniai commonerjei, felajánlunk és adunk ő felségének — mit? minden tulajdonunkat? — nem. Felajánljuk és adjuk ő felségének ő felsége amerikai községeinek, commonerjeinek tulajdonát! Valóságos absurdum in terminis!

A megadóztatási jog s a törvényhozás közötti különbség lényegesen szükséges a szabadsághoz. A korona, a peerek, mint törvényhozó hatalomtársak, tökéletesen egyenlők a commonerekkel. Ha a megadóztatási jog nem volna egyéb, mint a törvényhozásnak egy része, akkor a koronát s a peereket úgy illetné a jog, adókat kivetni, mint benneteket, s ők követelni, gyakorolni fogják e jogot, mihelyest az elvet erőhatalommal támogathatják.

Vannak kik úgy vélekednek, hogy a gyarmatok „virtualiter" képviseltetnek ezen házban. Szeretném tudni, ki képvisel itt egyetlenegy amerikait? Talán a grófsági követek? Adná Isten, hogy képviselőink ezen tisztességes osztályának száma nagyobb lenne! Vagy önök talán azt fogják mondani az amerikaiaknak, hogy őket itt valamely tönkrejutott város követe, oly városé mely talán követét soha sem látta, — képviseli? — Alkotmányunknak ezen rothadt része ismeretes előttünk, de ez már egy század lefolyásaiglan sem maradhat így; ha nem hull le önmagától, le kell vágni e részt. Azon gondolat, hogy Amerika „virtualiter" képviselve van e házban, a legnyomorúabb gondolat, mely valaha embernek agyában megfogamzott, még csak komoly czáfolatra sem méltó.

Az éjszakamerikai commonerek különféle gyülekezeteikben képviselve, mindig birtokában voltak e jognak, mindig gyakorlották alkotmányos jogukat, azt felajánlani és megadni, a mi az övék. Hiszen ők rabszolgák lettek volna, ha nem birnak e joggal. Ezen ország, mint kormányzó és törvényhozó főhatalom, a gyarmatokat törvények, szabályozások és korlátok által mindig megkötötte kereskedés, hajózás, gyárak szempontjából, de arra soha sem volt joga, hogy pénzöket zsebeikből, megegyezésök nélkül vehesse ki. Itt kell a határ-

vonalt húzni, „sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum.“

Grenville azzal védé a bélyegadót, hogy ennek kivetése elvileg minden ellenmondás nélkül fogadtatott el a ház által, „s hogy a gyarmatok lázadása eredetét az alsóház pártoskodásainak köszönheti.“

Pitt felállott másod ízben, s hogy a ház szabálya ellen ne vétsen, mely szerint tilos ugyanazon tárgyhoz kétszer szólani: engedelmet kért azon beszédrész elmondására, melyet még fenntartott magának előadásából.

„Arról vádoltatom, hogy lázadást gerjesztettem Amerikában. Az amerikaiak szabadon nyilatkoztak ezen boldogtalan törvény ellen, ez őszinteségök vétkökké vált. Fájdalmamra esik, hallanom: hogy a szabadszólás vétek e házban. De ráfogások engem el nem ijesztenek. Én élni fogok e szabadsággal. E háznak egy tagja se ovakodjék tőle üres félelemből. E szabadságnak nagy hasznát vehette volna azon ur, ki most oly roszallólag szól felőle. Minél több hasznát kellett volna vennie, elállania tervének végrehajtásától.

Azt mondja: Amerika makacsul ellentáll, s csaknem lázadásban van ellenünk. Én örvendek, hogy Amerika ellentállott. Három millio ember, ha belőlök annyira kiholt a szabadság érzelme, hogy önkénytesen rabszolgákká szegődnek, igen hasznavehető eszközökké váltak volna a többieknek is rabszolgákká alakitására.

Én nem fegyverkeztem fel egy sereg törvénynyel és parliamenti végzéssel, nem a kutyabőrbe kötött statutumkönyvvel, hogy a szabadság ügyét védelmezzem. Hajdani, részletes intézkedések iránt nem akarok amaz urral vitába ereszkedni. Én ismerem ügyességét. De egyetemi s alkotmányos elvek nyomán megvívok vele, s meg bárkivel. Amaz úr többféle osztályokról tett szót, kik adó alá vettetnek a nél-

kül, hogy képviselve volnának, p. o. a keletindiai társaság, a státuskötelezvények birtokosai, kereskedők, gyárosok. Közülök nehányan minden bizonynyal képviselve vannak, de más tulajdonságban, mint földbirtokosok, vagy mint valamely város vagy mezőváros polgárai. S bizony szerencsétlenség, hogy nincsenek még többen képviselve: de ők mindnyájan lakosai az országnak, s mint ilyesek virtualiter képviseltetvék, nemde? . . . .

Vilmos király thrónusralépése óta számos, nagyobb, kisebb tehetségekkel felruházott miniszterek vitték a kormányt. Közülök egy sem volt azon, de még álmában sem, hogy a gyarmatokat alkotmányos jogaiktól megfoszsza. Ezen új időszak megnyitása a minapi miniszteriumnak jutott osztályrészül. Midőn szerencsém volt ő felségét szolgálnom, némelyek nékem is ajánlgatták, hogy újaimat az amerikai bélyegadóval megégessem. Akkor talán megadták volna magokat az amerikaiak, a nyomoruság napjaiban, midőn hátukon volt az ellenség, s mi meg szuronyainkat mellöknek szegezhettük. De ezen körülményeket hasznunkra fordítani nemtelenség lett volna és igazságtalanság.

Amaz ur dicsekedve említi a díjakat, melyekkel megörvendeztette az amerikaiakat. S vajjon nem a birodalom haszna-e ama díjaknál a végczél? Ha nem, — úgy roszul alkalmazta a nemzet pénzét. Én nem hízelkedem az amerikaiaknak. Én azért állok itt, hogy Angliáért szóljak. Én azt állitom, hogy a parliamentnek joga van Amerikát törvények által megkötni, korlátolni. Angliát illeti a törvényhozó főhatalom Amerika felett. Ha Anglia megszünnék ezen törvényhozó főhatalommal birni, akkor azt tanácsolnám uraságtaitoknak külön egyenkint, adják el földjeiket ha lehetséges, s hajózzanak át Amerikába. Ha két ország oly szoros kapcsolatban áll egymással, mint Anglia és Éjszakamerika, a nél kül hogy egymást kiegészitő egészet tennének, akkor az egyiknek szükségképen kormányozni kell; az erősebbnek uralkodnia kell a gyengébb felett, de olyformán, hogy a mindkettőjökkel közös alapelvekkel ellenkezésbe ne jöjön.

Ha amaz ur a külső és belső alap között létező különbséget által nem látja, akkor nem segíthetek rajta. De a különbség világos. A belső adónemek kivettetnek, hogy jövedelmet nyerjünk, a külsők, hogy a kereskedést szabályozhassuk. Történetből az utóbbiak is jövedelmezhetnek.

Amaz ur kérdést tett, hogy mikor emancipáltattak a gyarmatok? — Én meg azt szeretném tudni, hogy mikor váltak rabszolgákká? De nem akarok szavakhoz tapadni. Midőn szerencsém volt, ő felségét szolgálni, azon voltam, hogy magamnak a rendelkezésemre álló összes kútforrásokból a szükséges adatokat megszerezzem. A tárgy, melyről szólok, ismeretes előttem. Hasznavehető anyagok szolgáltattak kezemhez, szorgalommal gyűjtöttem, rendeztem, elmélkedtem felettök, s így bátran merem állítani, hogy a haszon, melyet Nagybritannia a gyarmatokkali kereskedésnek köszönhet, évenkint két millióra megy összes ágaiban. Ez a tőke, melynek segédével önök diadalmasan viselték az utolsó háborút! Azon jószágok, melyek hatvan évvel ezelőtt évenkint két ezer fontot jövedelmeztek, most három ezer fontot jövedelmeznek. . . . Ez a díj, melyet Amerika oltalmatokért kincstáratokba fizet. S most előáll egy nyomorú pénztőzsér, s dicsekedik vele, hogy egy borsszemet nyer a pénztár számára, holott egyúttal milliók veszte éri az összes nemzetet!

Nem merem mondani, mennyire emelkedhetnek még ezen előnyeink. Az éjszakamerikai gyarmatoknak igen természetes okokból határtalanul növekedő népességét, s az összes Európábóli kivándorlásokat számba tevén, meg vagyok győződve: hogy az egész amerikai kereskedési rendszer még hasznunkra változtathatnék meg. Önök ott tilalommal léptek fel, a hol buzdítaniok kellett volna; önök ott buzdítottak, a hol tiltaniok kellett volna. Hogy a szigeteknek kedvezhessenek, kártékonyan megszoritották a szárazföldet. . . .

Amaz urnak nem kellene azon esodálkoznia, hogy nem talált ellenmondásra, midőn a parliament jogát Amerika megadóztatásához kétségtelennek tartá,—ő akkor miniszter volt.

Nem tudom, mi oknál fogva, de annyi bizonyos, hogy e házat némi szerénység jellemzi, mely nem szeret ellentmondani a miniszteréknek. Még önnek széke is, (az elnökre tekint) uram, kelletinél többször fordúl st. James-felé. Szeretném, ha uraságtaitok erőt vennének ezen szerénységen. Ha különben cselekesznek: meglehet, rövid idő mulva nem áll többé tiszteletben a képviselő testület a képviselt előtt. Baco kanczellár azt mondá: hogy minden nagy és fontos kérdés valamikor szóba hozatik. Én kész voltam ama kérdést szóba hozni annak idejében; a német háborút az én német háborúmnak nevezgették. Minden ülésben hangosan kérdeztem: ha van-e valakinek kifogása a német háború ellen? Egy lélek sem szólalt fel ellene. Csak egy ur, ki azóta, mert egy régi baronia szállott reá örökségképen, a felsőházba került, csak ő mondá: én nem vagyok barátja a német háborúnak. S én ez oknál fogva tisztelettel viseltettem iránta, s fájlaltam, midőn kénytelen volt helyét idehagyni.

E házon kivül sok a szó Amerikának hatalmáról és erejéről. Ezen pont körül ovatosoknak kellene lennünk. Jó ügyben, helyes alapon elég ereje van ez országnak, Amerikát összetiporni. Én ismerem katonáitoknak bátorságát, tiszteiteknek ügyességét. De ez alapon, a bélyegadó miatt, — miben annyian kiáltó igazságtalanságot látnak, — itt kénytelen vagyok minden ilyes lépés ellen tiltakozni.

Ilyetén ügyben a siker igen kétségesnek fogna mutatkozni. S ha Amerika megbuknék, mint erős férfiú fogna megbukni, körülkarolná az állam oszlopait, s magával rántaná az alkotmányt. — S ez a béke, melylyel dicsekedtek? nem hogy hüvelyébe eresztenétek a kardot, polgártársaitok szivébe szurjátok! Harczolni akartok magok magatokkal, most midőn Francziaország newfoundlandi halászataitokat megtámadja, afrikai kereskedéstöket akadályozza, és canadai alattvalóitokat megfosztja a nékik szerződés által biztositott tulajdonuktól! — most midőn Spanyolország vonakodik Manilláért lefizetni tartozását, s midőn a győztös vezért mar-

talócznak rágalmazza, őt, kinek nemes és fennkölt szelleme Spanyolország legbüszkébb grand-jának is becsületére válnék!

Az amerikaiak nem jártak el mindenben eszélyességgel és mérséklettel; ők igazságtalanságot szenvedtek, ez igazságtalanság felbőszité őket. Vagy azon bőszültségért akarjátok őket büntetni, melyet tinmagatok okoztatok? Hadd induljon ki tőlünk az eszélyesség és mérséklet. Amerika — kezeskedem érette — követni fogja példátokat. Priornak egyik balladájában két vers áll a férjnek hitvese iránti magaviseletéről; ezen versek oly annyira alkalmazhatók reátok és gyarmataitokra, hogy lehetetlen őket idézetlenül hagynom: „be to her faults a little blind, be to her virtues very kind" (hibái iránt légy kissé vak, erényei iránt viseltessél mel eg hajlammal)..."

Ezen beszéd, mely annálfogva is nevezetes, mert a parliamenti reform elkerülhetlen szükségét hirdeté, elhatározó befolyással volt a bélyegtörvénynek megszüntetésére. E pillanat óta népszerűtlenné vált a kormány. Pitt már négy nappal utóbb felhívatott lord Rockingham s herczeg Grafton által, értekeznék velök a miniszterium módositásáról, de ezen értekeződés eredmény nélkül maradott, mert „Rockingham — így panaszkodott Pitt — olyformán szólott, mintha az udvar s a nép bizodalmát birná, s mintha én keresném a miniszterséget." Rockinghamnek társai, hogy Pitt neheztelését kikerülhessék, s hogy a miniszteriumban maradhassanak, most Pitthez állottak, s Grafton sietett lemondani, és a felsőházban kinyilatkoztatni: hogy vezérlete alatt ásót és kapát is szívesen veszen kezébe. A király is személyesen hívta fel Pittet új miniszteriumnak szerkesztésére, kinyilatkoztatván: hogy ügyét feltétlenül kezébe adja.

Pitt azon oknál fogva, mert változó egészsége, mint mondá, nem engedi meg néki az alsóházbani folytonos működést, a titkos pecsétőrséget választá magának tisztül, minek szükséges következménye volt, hogy a felsőházban fogjon széket. Ezen lépése barátjait s a közönséget egyiránt meglepé. „Az egész világ — így ír lord Chesterfield 1766. aug. 1-jén — elhült ennek hallatára. Erejének teljében, s épen akkor, midőn nagyravágyása tökéletesen kielégítetik, visszavonúl az alsóházból, melynek hatalmát köszöni, s mely egymaga képes azt neki megtartani, és belép a gyógyíthatlanok kórházába, a felsőházba!“ Még hét esztendős fia, az utóbb atyjánál is hiresebbé vált ifjabb Pitt sem gyönyörködött e metamorphosisban, s nagykomolyan mondá tanitójának: „hogy neki elégséges a Pitt név, s hogy nem szeretne elsőszülött lenni, mert akkor nem szolgálhatná hazáját, mint atyja, a commonerek között.“—A király következő levélben adá Pittnek tudtára gróf Chatammá emeltetését: „Pitt ur, én ma (julius 29-én) neveztem ki önt grófnak, s örömmel fogom holnap mint ilyest fogadni s a titkos pecsétőrséggel felruházni, tudván: hogy gróf Chatam mindig buzgón arra fog törekedni, miszerint minden pártkülönbség eltöröltetvén, a kormány meg számot tarthasson azon engedelmességre, mely egymaga képes a szabadságot, ezen megbecsülhetlen áldást a szabadossággá fajulástól megóvni. György k.“ — Pitt, úgy látszik, nagyon is „au pied de la lettre“ vette a pártkülönbség eltörlése iránti tanácsot, mert lord Templenek és Temple

barátjainak, épen azoknak, kik húsz éven keresztül hívei s nagyságának napjaiban segédei voltak, a miniszteriumi helyeket olyas feltételek alatt ajánlá, melyeket ezek el nem fogadhattak; s végre is oly miniszterium alakult, melyben mindenkinek jutott hely, csak Temple és Newcastle embereinek nem. Grafton herczeg ki imént mondá, hogy kilép a Rockingham-féle miniszteriumból, mert ásóval és kapával akar működni Pitt alatt, — csodálatra méltóképen, ennyi szerénység daczára a kincstár első lordjává kénytelenítettett válni, az államtitoknokság lord Shelburne és Conway tábornok közt osztatott fel, lord Camden kanczellárrá, Northington a titkos tanács elnökévé és Townshend Károly a kincstár kanczellárjává lett.

Lord Chatam—mert így kell ezentúl neveznünk Mr. Pittet, — most ismét a hatalomnak birtokában volt két álló évig, — s ezen idő alatt ő, kinek második miniszteriuma szakadatlan láncza volt a legnagyszerűebb müveknek, úgyszólván semmit sem tett. A részletekkel ő soha sem bibelődött, ez volt árnyékoldala első és második miniszteriumának is; de mily makacssággal láttuk őt a vezérelveket megállapítani, mily erélyességgel nézett alkalmazásuk után, s mily féltékenységgel őrzé a büszke előjogot: hogy a fejdelem cabinetjében ő legyen az irányadó! — S most csak azon volt, hogy mások őt a közügyek kezelésébe valahogy bé ne elegyitsék. A felsőház üléseiben nem vett részt, a miniszterium tanácsában nem jelent meg, s mikor a miniszterek őt meglátogatni készültek vagy tanácsát irásban kérték, az

volt a válasz, hogy ne jőjenek, ne várjanak tőle tanácsot, mert ő beteg. — Lord Chatam első ifjusága óta sokat szenvedet köszvényben, de a figyelmesebb vizsgálók előtt régóta úgy rémlett, mintha ezen köszvény néha akaratjához képest nagyobb vagy kisebb mértékben gyötrötte volna a beteget, a szerint a mint jónak látá, miatta vagy kimaradni valamely nagyfontosságu ülésből, vagy rendkivüli érdekét azáltal is tanusítani, s beszédének hatását azáltal is öregbíteni, hogy flanellel és mankóval, a köszvénynek egész pompájában jelent meg a parliamentben. S így igen természetes, hogy ügyfelei és ellenei kissé gyanus szemmel nézték azon köszvényt, mely épen most oly makacssággal nyilatkozott, minővel nem még soha. Találkoztak, kik úgy vélekedtek, — nevezetesen lord Chesterfield volt e véleményben, — hogy a köszvény talán agyvelejére hatott, s hogy ő ekkortájban némi őrültségben szenvedhetett. De ezen állitás támogatására semmi positiv bizonyságot nem lehet felhozni, s hitelét az is csökkenti, hogy a beteg, mihelyest a miniszteriumból kilépett, mind erélyességgel, mind ügyességgel látott a közdolgok után, hogy lord Temple-l, Grenville-l, Rockinghammel stb. kibékült, s hogy öszves eljárása olyas volt, mely az államférfiú s a szónok hirét nevét még öregbité. Véleményünk szerint abban rejlik lord Chatamnek ezen több mint „whimsical“ magaviseletéhez a kúlcs: hogy ez időben népszerűetlenné vált, s hogy érezvén népszerűetlenségét, csak azon volt, miszerint jószerével kimenekülhessen azon miniszterium-

ból, mely oly csodálatosan volt szerkesztve, hogy tőle minden felekezet elpártolt épen akkor, midőn pártra volt szüksége, mert a nép megbotránkozott Chatamnak peerségre emeltetésén s elfordult tőle. Nagy Fridrik ezt szokott csipősségével adá neki értésére. Lord Chatam t. i. a régi jó idő emlékében felhivá őt egy éjszaki szövetség alakitására a Bourbonok ellen, melyet Anglia pénzzel fogna ellátni; de Fridrik válaszolá: hogy Angliában minduntalan változván a miniszterium, az állandóság minden biztositékai hiányzanak, s homokra és a pillanat szeszélyére nem tanácsos épiteni. Az angol követ ő felségét arra figyelmezteté, hogy Pitt kormánya állandóságot igér, mert ő a fejdelem s a nép kegyencze; mire Fridrik Tamást játszott, mondván: „tartok tőle, hogy az én barátom ártott magának a peerség elfogadása által,"—s a szövetségből semmi sem lett.

Fridrik ezúttal is bébizonyította, hogy éles szemmel jól lát az ember. London városa, melynek jelére eddiglen Angliának valamennyi főbb testületei arany szelenczékben üdvözletet küldtek Pittnek nagy és nehéz pillanataiban, most makacsul vonakodott azon való örömét kifejezni, hogy Chatam grófot a kormány élén szemlélheti. Burke, marquis Rockinghamnek akkorban titoknoka, külön pamphletben nevetségessé tette a miniszterium alakitását, „ezen mozaikféle kormányt, melyben fejér és fekete kövecsek tőszomszédságban vannak egymással; hazafiak és udvaronczok, a király barátjai és republicánusok, whigek és toryk, álbarátok és nyilt ellenségek, —

mi csakugyan különös egy látmány, de olyas valami egyszersmind, mit nem tanácsos megnyúlni, s mi nem sok biztosságot igér." S ha mindehhez még hozzáadjuk, hogy midőn lord Chatam 1766. novemberben első ízben szólalt fel a peerek házában, hogy akkor, mint a korona előjogának túlságos kiterjesztője támadtatott meg Temple, Lyttleton s még Mansfield! által is, s hogy a nép lord Bute árnyékát most is azonképen vélé a thronus megett láthatni, mint azt látá volt az előbbi miniszteriumok idejében maga lord Chatam, s végre, hogy az alsóház szavazatai oda látszottak mutatni, miszerint a kormány szilárd többségre nem számíthat; — ha mind ezt meggondoljuk, természetesnek fogjuk találni, hogy Chatam jobbnak látá visszavonulni s alkalmat várni a jelen viszonyokbóli kibontakozhatásra. S csakugyan, 1768. octoberben, midőn Shelburne is odahagyá a miniszteriumot, roncsolt egészségére hivatkozott s kilépett a cabinetből. A nagy férfiú tisztelői ezen harmadik miniszteriumát örömest kifelejtenék életének történeteiből, s biographusai még most sem képesek magoknak kielégitőleg megfejteni: mint történhetett, hogy azon cabinet, melynek Chatam egyik tagja volt, melyet Chatam alkotott, — hogy az élesztette fel Amerika adóztatásának javallatát azon alakban, mely a gyarmatok függetlenségi háborújához vezetett? Igaz, Burke 1774-diki híres beszédében értésünkre adá, hogy ezen rendszabály Chatamnek hozzájárulása nélkül hozatott, de ő még egy évig maradott a miniszteriumban ezen rendszabály hozatala

után, holott a felelős kormány eszméjéhez képest néki vagy habozás nélkül le kellett mondani hivataláról, vagy miniszter társát Townshend Károlyt, kitől a javaslat kiindult volt, lemondásra készteni. —

Chatam a miniszteriumbóli kilépése után egy évnél tovább meg sem jelent a parliamentben, s látszatra folytatá azon teljes apathiát, mely minapi kormányéveit jellemzé. De a valóságban ez idő nem folyt le reá nézve eredménytelenül, mert most kibékült Temple-l, Rockinghammel s a Portlandi herczeggel, és új parliamenti hadviselésre szövetkezett velök, melyet 1770. január 9-én nyitott meg. Chatam ez nap kétszer szólalt fel a lordok házában, s veszedelmesnek hirdeté az alsóház eljárását Wilkes irányában (tudjuk, hogy W. visszajött Francziaországból s hogy Middlesex őt újra követül választá, de az alsóház W.nek kisebbségben maradott versenytársát nyilatkoztatá jogszerüleg elválasztottnak), és a thrónbeszédre adandó válaszfelirásban ezen nézet kiemeltetését inditványozá. Lord Mansfield erre megjegyzé, hogy az egyik háznak nincsen joga a másiknak belügyeibe ereszkedni, mert különben könnyen veszedelmes súrlódások keletkezhetnének; mire Chatam válaszolá: hogy ezen elv értelmében az államhatalom egyik ágának joga fogna lenni, egy angol polgárt legbecsesebb szabaditékaitól megfosztani, s hogy az alsóház eszerint azon önkényes hatalommal ruháztatnék fel, melyet hajdanában a korona gyakorlott.—De Chatam kisebbségben maradott, s lord Camden a kanczellár, véle szavazván, hivatalától

megfosztatott. — Január 22-én, midőn Rockingham inditványt tett a kormány eljárásának közelebbi vizsgálatára, azaz: a miniszterium iránti bizalmatlanság nyilvánitására, Chatam oly fényes beszédben s annyi erélyességgel nyilatkozott, hogy Grafton herczeg jónak látá visszavonulni a miniszteriumból. Ezen beszédében Chatam újra és újra kiemelé a Wilkes elleni eljárás törvénytelenségét, s fennen hirdeté, hogy csak azon esetre, ha az alsóház eddigi határozataitól elál, meg helyreálland a felingerült kedélyekben a nyugalom. „Ha a ház másként cselekszik, mondá, hadd uralkodjék örökké az egyenetlenség. Én tudom, mit fognak e tanból, e szavaimból kimagyarázni, de elveim angol polgár elvei, s félelem és tartózkodás nélkül mondom ki. Ha a miniszterium nem engedi, hogy ezen kérdés az alkotmány elvei és formái szerint intéztessék el, akkor azt másképen kell elintézni; s inkább mintsem hogy ezen követeléstől elálljunk, inkább mintsem a nemzet ezen születési jogát valamely zsarnok miniszternek átengedje, bízom Istenbe, bármi öreg legyek még látni fogom e kérdés megfejtését becsületes végvita útján nép és kormány között!“ S most újra inditványozá az alsóház reformját, nem a rottenboroughok elenyésztetése, hanem a grófságok és nagyobb városok szavazatainak öregbitése által, „hogy ez úton új élet öntethessék az alkotmányba, hogy ez képessé tétessék régi bajainak elviselésére.“

Grafton helyét, kit Junius leveleinek irója, úgyszólván összetépett, — az olvasó ovakodjék, Juniust

mindig igazságos birálónak tartani, Grafton p. o. kétségkivül nem szolgálhatott előképül az alkotmányos államférfiúnak, de azért távolról sem volt azon szörnyeteg, melylyé Junius torzította, — a lelépett főminister helyét most lord North foglalá el, ki 1767-ben Townshend-et váltá fel a kincstár kanczellárságában, s kit az olvasó Foxnak életirásából már ismerni fog. Természetes, hogy ezen helyváltozás a legparányiabb befolyással sem volt Chatam eljárására, hogy ellenzéki hangulatát épen nem módositá, s midőn a korona jövedelmeiről s ezeknek adósságok általi megfogyatkozott voltáról, azaz: segédpénznek szavazásáról volna szó, Chatam 1770. marczius 14-én oda nyilatkozott: „hogy oly miniszterium, mely eléggé vakmerő a koronát adósságokba sülyeszteni, s mely a nemzetet azon alternativába helyezi, hogy kénytelen vagy fejdelmét a nemfizethetés szégyenének kitenni, vagy nyakrafőre s mindegyre fizetni, az halált érdemel.“

Ugyanezen ülés folyamában inditványt tett, hogy a pairek kamarája kérje meg a királyt a parliament eloszlatására. Ez úton, mondá, megmenekedik a kormány a jelen alsóháztól, mely Wilkesnek kizáratása által a választók, a nemzet jogait lábbal taposta. Ez alkalommal újra inditványozá az alsóház reformját, a grófságok képviselőinek szaporitását, hogy a rottenboroughok befolyása ellensúlyoztathassék. De a lordok háza zúgással válaszolt ez inditványra.

Csak röviden említjük, hogy az $177_0/^1$-diki

ülésben (1770. november 22-én) a Falkland-szigetek ügyében lelkének egész erélyességével támadá meg Northot és társait külpolitikájok miatt, de North már ekkor ügyességei által oly többséget gyűjtött maga körül, mely őt tizenkét évig tartá a kormányon. Wilkes ügyében a jelen ülés folyama alatt is több ízben szólalt fel, de minden süker nélkül. Midőn lord Mansfield azon elvet állitá fel, hogy sajtóügyekben csak a nyomtatvány létéről és közzétételéről itélhet a jury, s nem a tartalom vétkességéről vagy nemvétkességéről is, mi a bíróság köréhez tartozik, — Chatam élesen nyilatkozott ellene s azon meleg ügyszeretettel, melyet a szabadság barátai várhattak tőle. Más oldalról a pártosság dühe nem ragadhatta őt, a volt minisztert, ki előtt tudva volt, hogy erő és rend nélkül lehetetlen minden kormány, — mondom, nem ragadta őt el annyira, hogy a közigazgatás rugóinak gyengitésétől nem ovakodott volna. S így midőn London városa, mely néki csak imént hazafiúi törekvéseiért köszönetet szavazott, helyhatósági jogainál fogva a hajóslegénység szedését gátolá, Chatam kinyilatkoztatá: miszerint az aldermanek a lordok szine elébe volnának idéztetendők, hogy a közjó nevében, a nemzet hallatára, mely miattuk, mint erőben megfogyatkozott test fog vonaglani a külföld ellenében, — megrovattassanak.

S most ismét csaknem két évig felhagyott a parliament látogatásával. London városának demagogiai zsémbeskedései, melyekben oly büszke patricius mint Chatam, ha mindjárt Wilkes esetét czéljainak elő-

mozditására ő is kibányászta, nem igen gyönyörködhetett, s a napról napra növekedő többség, mely North miniszteriumát jóban roszban híven szolgálá, s mely a kormányváltozást a pium desideriumok közé utasitá, — kissé terméketlen foglalkodás képében látatták a gyakorlati államférfiúval a folyvásti ellenzést s a folyvásti leszavaztatást, s így jobbnak vélé, jószágaira vonulni.

S midőn végre ismét helyet fogott a lordok között, midőn időről időre megjelent a westminsteri csarnokban, hogy remegő hangjával megingadoztassa a kincstár padján ülőkön kivül az összes házat: akkor, mintha politikai végintézetét irná az utókor számára, megfeledkezett minden személyességről, minden pártkérdésről, mind arról, mi nem annyira a közügyet mint őt és barátjait illette, s csak egy tárgygyal foglalkodott szünet nélkül, csak az éjszakamerikai gyarmatok irányában követett gyászos politikának szükséges módosításáról szólott ismét és ismét, hogy bomlásnak ne induljon a birodalom. A hadi szerencse a gyarmatoknak kedvezett, s az angolnak sértett gőgje most már kiegyenlitésről épen semmit sem akart tudni; de Chatam, Nagybritanniának legbüszkébb férfia, mindenütt inkább látá helyén a gőgöt, mint az anyaország s a gyarmatok közötti viszonyokban. 1775. január 20-án ekkép szólott:

— — — „Én egy napot sem akarok veszíteni, ezen mindinkább közeledő s mindinkább fenyegetődző crisisben. Jelenleg egy elmulasztott óra a csapások s a szégyen éveit

hozhatja felünkbe. Engemet mi illett, ha csak a legégetőbb kínok nem szegzenek ágyamhoz, én egy pillanatra sem akarom buzgóságomat megvonni e nagyfontosságu ügytől; én foglalkodni fogok vele mindenütt, szünet nélkül; én kopogni fogok e szomorú s álmában elnyúlt miniszterium ajtaján, én őt fel fogom ébreszteni ön veszedelmének érzésére! — — —

Újra esedezem s könyörgök nagyságtoknak, nyúljanak haladék nélkül a kibékülésre vezető eszközök után. Ha idején ragadjuk meg ezeket, akkor merem állítani, hogy az óhajtott süker el nem maradhat; de ha önök hiú reményeik teljesüléséig, addig míg diadalmaskodtak akarják elhalasztani az engesztelődés rendszabályait, akkor ezeket örökkön örökké fogják elhalasztani. Csendesítsék le most, midőn még önöknek hatalmában áll, a gyülölködés szenvedélyeit, szüntessék meg ezen ellenségeskedés okát, vonják ki Amerikából e kártékony sereget, mely önöknek ott nem tehet szolgálatot, mert érdeme a tétlenség, győzelme abban fogna állani, hogy meg nem vívott. De különben is mily sükerrel működhetnék bátor, nagylelkü és egyetértő nemzettel szemközt, melynek fegyver van kezében és bátorság szivében? Három millio ember, valóságos ivadéki az ő vitéz és ahitatos eleiknek, kiket a vakbuzgó zsarnokság szük maximái ama pusztákba számüztek, nem volnának győzhetlenek? Vagy nem fog soha lenyugodni az üldözés szelleme? Szükséges-e, hogy a vitéz apák ezen vitéz magzatai, szenvedéseikben is osztozkodjanak, mint osztozkodnak erényeikben? Minisztereink azt mondják nekünk, hogy az amerikaiakat nem kell kihallgatni. S úgy történt valósággal; ők megbüntettettek, elmarasztattak, a nélkül hogy kihallgattattak volna; a boszúnak közönös keze ránehezedett a háború formáival az ártatlanra s a vétkesre egyiránt. Boston ostromoltatott, harminczezer lakos koldusbotra, éhhalálra hozatott. — — — Ezen önkényes adóztatási rendszertek ellen irányzott ellentállást előre lehetett volna látni, mert a dolgok s az emberek termé-

szetéből származik, és származik kivált a whig szellemből, mely Amerikában uralkodó. A szellem, mely a gyarmatokban adóztatási rendszerteknek ellentállott, azonegy ama lelkesedéssel, mely egész Angliát áthatotta, midőn a múlt században alkotmányunkat visszaszereztük magunknak; a szellem ugyanaz, mely szabadságtaitoknak ama nagy alapelvét állítá fel: hogy az angol alattvaló nem adóztathatik meg akaratának ellenére. . .

Ha nagyságtok egy pillanatot vetnek az Amerikából hozzánk érkezett oklevelekbe, ha tekintetbe veszik ezen emberek illemét, szilárdságát és bölcseségét: akkor lehetetlen, hogy tisztelettel ne viseltessenek ügyök iránt, hogy ennek jó sükert ne óhajtsanak. Részemről, kénytelen vagyok vallást tenni, hogy öszves olvasmányaimban, és tanulmányaimban — mert a történetek tanulása kedvencz foglalkodásom volt, — olvastam Thucydidest, — tanultam és csodáltam a világ remekstátusait, — hogy, mondom, ily nehéz, ily veszedelmes körülményeknek közepette, egyetlenegy nép, egyetlenegy gyülekezet sem mutatott még több bölcseséget az eljárásban, több szilárdságot és elmeélt az okoskodásban, mint a philadephiai congressus. Én bizom benne, nagyságtok érezni fogják, hogy minden erőködéseik, ilyes embereket járomba fogni, zsarnokkényt gyakorolni ezen hatalmas nemzet felett, gyászosan meg fognak hiusúlni. Mi végre is kénytelenek leszünk felhagyni a jelen rendszerrel; hagyjunk fel tehát vele, midőn még azt fogják mondani: felhagytunk vele mert jónak láttuk, nem mert kényszerítettünk reá. Mondom, elkerülhetlenül szükséges, hogy ezen erőszakos rendszabályokról lemondjunk; önök le fognak rólok mondani, kezeskedem érette becsületemmel; önök előbb utóbb lemondanak rólok, híremet nevemet adom zálogúl; tartson engem bizvást idiotának a világ, ha önök le nem mondanak rólok.

Kerüljék ki tehát ezen megalázó, ezen gyalázatos szükségességet. Nyújtsanak először is önök békejobbot azon méltósággal, mely magas állásukhoz illik. — — —

Igy Chatam. — S újra és újra küzdött azon szerencsétlen politika ellen, melyet Éjszak-Amerika irányában jobb ügyhöz méltó makacssággal követett, s melyet már Foxnak életirásában jellemeztünk.

„Uraim, — mondá Chatam egy nap, — ti nem fogjátok Amerikát legyőzni. . . . Halmozzatok költséget s erőködést egymásra, nyúljatok minden segély után, melyet megvásárolhatni vagy kölcsönvehetni, csereberéljetek, tőzsérkedjetek valamennyi nyomorú apró német fejdelemmel, kik alattvalóikat egy idegen fejdelemnek eladják, s érette lemészároltatják: erőködésteitek mindig hiúk fognak maradni és tehetetlenek, kétszeresen hiúk és lehetetlenek épen azon bérsegédnél fogva, melyet támaszul vásároltok magatoknak, mert ez legyőzhetlen dühre ingerli elleneiteket. Mit, ti a rablás és gyilkolás ezen béreseit küldítek az amerikaiak ellen, ti őket és birtokaikat ezen bérbefogadott martalóczoknak vetitek oda? Ha amerikai volnék oly mértékben, minőben angol vagyok, addig míg idegen had szülőföldemet taposná, nem tenném le a fegyvert; soha, soha, soha.

Az angol seregre is elragadtak hitvány szövetségeseinknek bűnei, fosztás és rablás befészkelték magokat már seregünkbe is . . . Mi leszállunk, Amerika emelkedik; erő és fegyelem hanyatlik nálunk, Amerikáé öregbül és megszilárdul. De kinek hívják azon embert, ki bátor volt mindennek bétetőzésére, fegyvereinket az indiainak fokosával és nyúzó késével összeházasítani? Szövetségre lépni a rengeteg vad lakosaival, a könyörületlen indiaiakat hívni fel kétségbe vont jogainknak védelmére, zsoldba venni ezen irtóztató hadat minnen testvéreink ellen! — Uraim, ezen szörnyüségek bosszú és büntetés után kiáltanak, — ha általatok nem törlesztetnek ki végkép, szenny fog maradni nemzeti jellemünkön. Uraim! ez megsértése az alkotmánynak, ezt tiltja a törvény. . . .“

De a nagy férfiú, ki midőn a gyarmatok panaszaira fegyverrel válaszolt a miniszterium, mérsékletet s engesztelődést hirdetett mint láttuk; más részről azon gondolattal sem barátkozhatott meg, hogy a brit birodalom bomlásnak induljon, hogy az anyaország a gyarmatokat függetleneknek ismerje. S midőn a Richmondi herczeg 1778. aprilis 7-kén indítványt tett ez értelemben, Chatam súlyos betegségének ellenére, legifjabbik fiára, támaszkodva jelent meg a felsőházban.

Midőn belépett, az öszves ház önkénytelenül felállott, s midőn felszólalt, ajakain csüggött minden szem. „Uraim, mondá, én örvendek, hogy a sír még nem csukódott be felettem, hogy még élek, még szót emelhetek ezen régi, nemes monarchiának feldarabolása ellen. Engem a szenvedés keze lesújtott, én nem igen vagyok alkalmas hazámnak segédére kelni ezen veszedelmes conjuncturákban; de, uraim, addig míg érző és emlékező tehetséggel birok, soha sem fogok reáállani, hogy a braunschweigi ház fejdelmi sarjadéka, hogy Sophia herczegnőnek utódai legszebb örökségöktől fosztassanak meg. Ki az, ki ilyetén áldozatot merne tanácsolni? Uraim, ő felsége oly birodalom kormányát öröklé, mely egyiránt nagy volt terjedelemre és dicsőségre nézve. Ki merné a nemzet dicsőségét jogainak és legdrágább birtokának gyáva feláldozásával elhomályosítani? Ezen nagy királyság, mely teljes épségben túlélte a dánok pusztitását, a skótok berohanását, a normann hódítást, s mely a spanyol armada parthoz szállását megakadályozá, —

a Bourbonház előtt fogna összeroskadni? Ha igen, akkor ezen nemzet nem többé az, a mi volt! — Hogy ugyanazon nép, mely tizenöt évvel ezelőtt rémülésel töltötte el a világot, oly mélyen sülyedhessen, miszerint régi engesztelhetlen ellenének mondhassa: „Vedd el mindenemet a mim van, csak add a békét,“ — az teljes lehetetlen.

Én most nem szólok sem egyes emberek, sem valamely párt ellen; én nem vágyódom hivatal után; én nem szeretnék oly emberekkel szövetkezni, kik még folyvást hibáikhoz ragaszkodnak, vagy kik a helyett, hogy egyenes uton indulnának, két, nem közepíthető vélemény között állapodnak meg. De az Isten nevében, ha elkerülhetlenül szükséges vagy a béke vagy a háború mellett nyilatkoznunk, s ha nem tartathatik fenn becsülettel az első, miért nem fogunk hozzá haladék nélkül a másikhoz? Én megvallom, hogy nem vagyok közelebbről értesítve a birodalom segédforrásairól, de a nélkül, hogy ezeket ismerném, merem állítani: erőnk elégséges, igazságos jogainknak védelmére. És aztán, uraim, minden állapot jobb a kétségbeesésnél; kisértsük meg legalább, s ha el kell esnünk, essünk el mint férfiak!“

A ház megdöbbent a hetven éves férfiú reszketeg hangjának hallatára. A richmondi herczeg sietett válaszolni: „hogy ha indítványán kivül van még más mód, Angliát a veszedelem örvényéből kirántani, ki kell azt jelelni; s ha van államférfiú, ki arra képes volna, az kétségtelenül lord Chatam.“ — Az aggastyán most újra felállott, de a fájdalom nem enge-

dé, hogy szóra nyilhassanak ajkai, s elájulva szomszédjainak karjaiba rogyott. Fia és barátjai kivitték őt, de a ház inkább volt felizgatva, mintsem hogy tanácskozását folytathatná ezen esemény után. Egy hónappal később (máj. 11.) megnyílt a nagy férfiú elfogadására a sír. Másnap inditvány tétetett az alsóházban, hogy az elhúnytnak az állam költségein adassék meg a végtisztelet, s hogy a westminsteri egyházban emléket szenteljen néki a nemzet. North is pártolá az inditványt, s huszonnégy óra mulva a koronának hozzájárulását jelenté be. Szóba hozatván az alsóházban az elhunytnak hűsége, melylyel a közpénzeket kezelte, s azon körülmény, hogy adósságokat hagyott maga után: a parliament húszezer font sterlinget rendelt ki adósságainak fizetésére, és utódai a peerségben négyezer font sterlingnyi évdijjal láttattak el. London városa elejtetvén a dicsőségtől, hogy a nagy férfiúnak Pál templomában szentelhessen nyughelyet, nagyszerü emlékkel tisztelé meg őt.

Életének vége — így szól az elhúnytnak egyik biographusa — fényes és drámai volt, mint pályája. Azon határtalan népszerüség, mely őt életén át kiséré, túlélte az elhunytat, s fennmaradt változatlanúl e napig. Angolnak szemében az ő emléke még ma is a brit becsület, hatalom és szabadságszeretet legdicsőségesebb symboluma. S a bámulat ezen cultusát nemcsak nagy tetteinek és hasonlíthatlan szónoklatának kell tulajdonítani. Chatamnak öszves organismusában, beszédének és modorának merész eredetiségében s azon büszke magaviseletében, mely őt elejétől

fogva pályájának végeiglen jellemezte, — a néző olyasmit talál, mi rendkivül hat a képzelődésre. Erkölcsi physiognomiája a régiség nagyait juttatja eszünkbe, s ő a nélkül hogy bizarrá vált volna, mint a jelenkor némelyik egyénisége, felszabaditá magát polgárisodásunk kissé zsibbasztó formái alól. Érintkezései az oligarchiával s a hatalom élvezete nem voltak képesek érzelmeinek és ösztönének hatalmasságát és nagynemü egyszerüségét megingadoztatni.

Ilyetén jellem gyengéit könnyü kiismerni. Hazafisága erőszakos volt és kizárólagos, csaknem olyatén, minő a rómaiaké a barbárok irányában. A tűz, melylyel hazáját s a szabadság ügyét szolgálta, szenvedelmeiben és nehezteléseiben is lángolt. Az önbizodalom, melyen ereje részben alapult, őt gőgössé és ellenmondást nem türővé tette. Azok iránt, kik azon helyet foglalák el, melyre magát hivatva gondolá, igazságtalan volt; s hogy őket felforgathassa, ellenök sőt még a fejdelem ellen is, kinek meg nem bocsátá hogy őket támogatá vala, gyakran csaknem a lázitás fegyvereihez is nyúlt.... De ha a történetirás őt kénytelen ezen gyengeségekről vádolni, meg kell ismernie azt is, hogy ezen gyengék csaknem tökéletesen eltünnek az utódok szemében, kik physiognomiájának fővonásaiból indúlva ki, benne csak a rendíthetlen hazafit, az alkotmány védőjét, s azon rendszer egyik alapitóját tisztelik, mely Nagy-Britanniát bámulatos nagyságra emelé. S ne higye senki, hogy a közvélemény ezen engedékenysége azok iránt, kik valamely nemzetet dicsőitettek, csak vak bámu-

laton és háladaton alapúl. Nem; — alapja az igazság s a valóság ösztönszerü érzete. Ha meggondoljuk, mennyi erély kivántatik, hogy valaki cselekvő részt vehessen az állam kormányzásában; mennyi tűz, mennyi szenvedelem szükséges, hogy a számnélküli izetlenségek és csalódások által el ne csüggesztessék; mennyi keserüség rejlik a célttévesztett ambitióban, melynek élvezetei is nem ritkán vajmi erőszakosok és kesernyések: akkor lehetetlen által nem látnunk: hogy az ilyetén vitákhoz edzett organisátiók megbirálására a közönséges szabályokat igazságtalanság nélkül nem alkalmazhatni. Maga az erő, mely nékik osztályrészül jutott, hogy hivatásuknak megfelelelhessenek, őket oly tévedéseknek teszi ki, melyeket igen természetesen nem kell helyesleni, s melyeket kivált erények képében nem szabad feltüntetni, de melyeket, ha méltányosak akarunk lenni, mindannyiszor mentegetnünk kell, valahányszor elveiket becsületes szándékkal vagy nemes csalódással hozhatni kapcsolatba, valahányszor aljasság és vastag önösség nem vegyült közbe.

THIERS.

THIERS.

Thiers (Lajos Adolf) született 1797. aprilis 5-én Marseilleben. Atyja lakatosmester volt; anyját a két Chénier rokonának mondják, s oly család ivadékának, mely tetemes részt vett a levantei kereskedésben, de melyet a forradalom öszves birtokától megfosztott. A lánglelkü s korán fejlődött gyermek az úgynevezett „humaniorákat," mint egyike a császár tizezer díjazottainak, államköltségen végezte szülővárosában, s kivált a mathematikai tudományokban tüntette ki magát, melyek a hadviselések ama korszakában lényegesb részét tették a köznevelésnek mint jelenleg. Midőn a császárság épülete összeroskadt, érzé az ifjú Thiers, hogy ideig óráig a katonai dicsőség korszaka lejárt, s 1815-ben Aix-be ment törvénytanulás végett, hol jó s rosz napjainak egyiránt hű barátjával, az akkor ott szintén iskoláit járó Mignet F. A-val ismerkedett meg. Mellesleg philosophiai studiumokkal is foglalkodott nevezetesen Leibnitztzal és Descartes-al, s rövid idő mulva alkalma nyílt ebbeli ismereteit kitüntetni.

Az aixi akademia Vauvenargues marquisnak, az „introduction à la connaissance de l' esprit humain"

s a „maximes“ szerzőjének éloge-át, magasztaló ismertetését tüzé ki 1819-ben jutalomkérdésül. A pályairatok közül Thiersének fogott volna kijárni a díj, de az aixi akademikusok, kik nagyobb részt a restauratio buzgó hiveiből állottak, történetből megtudták, hogy a kérdéses pályamű az aixi collegiumnak egykori forradalmi tribunusától származik, felfüggesztették a pályadíj kiosztását, s az 1819-ki themát a következő évben újra tüzték ki megfejtés végett. Thiers is újra beküldte tavali dolgozatát, s az akademikusok, minthogy most egy Párisból érkezett műnek itélhették oda a jutalmat, ezúttal őt az accessitben részesítették. De ki irja le a Lajos rendével feldíszített, nem annyira tudós mint hű akademikusoknak bámulatát, midőn feltörvén a párisi művel érkezett levélkét, abban szintén Thiers nevét találják! A fiatal iró más szempontból indulva ki, s más formában, korábbi dolgozatától részben eltérő művet szerkesztett, s azt egy ismerőséhez küldötte Párisba, hogy innen Aixnek vegye útját s megszégyenítse a fondor birálókat. —

Thiers időközben ügyvéddé lett, de a hajdani provencei aristocratiának fészkében nem nagy jövendőt igérhetett magának, s így búcsut vevén a törvénykezéstől s Aixtől, az irodalom s a politika vezércsillaga után 1821. septemberben Párisba indult, hová megérkezvén, mindenekelőtt Manuelt látogatá meg, úgy is mint földijét, de főleg mint az ellenzéknek akkoron legnépszerüebb tagját, s általa Étiennenek (később a pairkamara egyik tagja, de 1821-ben még a

Constitutionnel főszerkesztője) ajánltatván, journalistává, névszerint a Constitutionnel egyik legbuzgóbb dolgozótársává lett. Czikkelyei azonképen, mint eleven, szikrázó, emberekre és tárgyakra éles világot vető társalkodása rendkivüli hatással voltak mind a közönségre, mind azon politikai körökre, melyekben forgott; s e tájban,—Párisba érkezésének első évében történt, hogy Bodin Felix (sz. 1795, mh. 1837.) egyike Francziaország jelesebb pamphlet-iróinak, midőn Thiers egy este hasonlíthatlanul sebes, éles és szabatos conversatiójával mindenkit csodálkozásra birt, elejébe állott, mondván: „De tudod-e, barátom, hogy te maholnap miniszter fogsz lenni?“ — s ha szemtanúknak hitelt adhatni, az újoncz journalista e bókra olyformán nézett végig a társaságon, mintha mondani akarná: „én bizony ennél már kevésbé valószinü dolgokat is hallottam.“

Guizot életirásában fogjuk látni, hogy Francziaország politikájának ezen nagymestere 1811-ben a „műkiállitás“ birálatával is foglalkodott; Thiers tizenkét s tizennégy évvel utóbb az 1822-diki és 1824-diki műkiállitásról számos, és műértők által is jeleseknek talált czikkelyeket iktatott mind a Constitutionnel-be, mind a Globe-ba, mit annálfogva említünk e helyt, hogy a franczia államférfiak sokoldaluságát tüntessük ki, s hogy hazánkfiai közül azokat megnyugtassuk, kik a tudományok s művészetek elől futásnak erednek, mert ha ezekkel érintkezésbe jőnének, politikai képességök könnyen csorbulást szenvedhetne! — 1822 késő őszszel Thiers útazást tett Francziaor-

ság déli részeiben, melyek akkor nevezetes politikai eseményeknek szolgáltak színhelyül, s bejárta a pyrenaeusokat; — útazásának leirása 1823 elején ily czím alatt jelent meg: „Les pyrenées et le midi de la France pendant les mois de novembre et décembre 1822," s a politikai események fejtegetésén kivül több jeles tájfestéseket is foglal magában.

Ez időben Lafitte háza volt mind az új ellenzéknek mind az 1789-diki forradalom több személyességeinek gyülhelye, s Thierst csaknem mindig ez utolsók körül lehetett látni, hogy tőlök a múlt század végének nagy eseményeire nézve felvilágositást nyerjen, s hogy ama rémületes cataclysmus mint élő egész vonuljon el szemei elől, mielőtt leirását megkisérti. S 1823-nak végén csakugyan megjelent a „histoire de la révolution française" első és második kötete, melyeknek czímlapján még Bodin Felix nevét is szemlélhetni, mert szándékuk volt együtt irniok e munkát, de rövid idő mulva Bodin, kinek egyébiránt a két első kötet szerkesztésében is csak alig-alig volt részecskéje, teljesen felhagyott a közremunkálással, s Thiers egymaga folytatá és rekeszté be „a forradalom történetét," mely néki díszes helyet vivott ki hazájának legjelesb publicistái között. Egyébiránt már első megjelenésekor helyesen jegyeztetett meg e munkáról, hogy nem annyira históriája, mint apologiája a forradalomnak, s hogy a szerző némi fatalismus lánczolatában tüntetvén fel az eseményeket, — miután a tanitványok, ha nem birnak mestereik tehetségeivel, az elvek túlzása és torzitása

által ügyekeznek felökbe emelkedni, — akaratának ellenére félreértett előképül ugyan, de mégis előképül szolgált a terrorismus doctrinairjeinek, kik a forradalom dicsőségét és tanuságát csak a forradalom vérembereinek kicsapongásaiban látják. Ezen iskolának émelygős genialitását és eszelős tanait helyesen jellemzi Chateaubriand, mondván: hogy az új rendszer elvei szerint a történetiró minden nehezteles nélkül sorolja elő a legnagyobb gazságokat, és szeretet nélkül szól a legmagasabb erényekről; — s hogy fagyos szemmel nézi a társaságot, mint oly valamit, a mi bizonyos ellentállhatlan törvényeknek van alávetve, s a min nem segíthetnek a jók, s a mit a gonoszok nem veszélyeztethetnek. Pedig az emberi ügyek fölébe emelt fatalitás még csak azt sem eszközli, hogy a tragicai fatalismus érdekét átvinné a történetirásba. Midőn drámában valamely személy áldozatul esik a kérlelhetlen végzésnek, midőn erényeinek daczára is elvész: akkor legalább némi borzalommal tölti meg a költő a nézőnek lelkét. De midőn vak physikai erők nyomán mozduló erőmü gyanánt tüntetik fel a társaság, midőn a forradalom szekerének kerekei alá jók és roszak sodortatnak, s a történetiró mind ezt közönösen veszi, s a gazságot meg nem bélyegzi, az erény iránt nem mutat rokonszenvet: a dolgoknak ezen fatalitása, az irónak ezen pártatlansága, még csak nem is borzaszt, hanem butít; a tényeknek ezen felfogása nem erőre, hanem tehetetlenségre mutat, s én merem mondani, hogy Thiers és Mignet jóval magasabban állanak azon vé-

leménynél, melynek csiráit az utánzók nyomoru serege munkáikban látni vélé.

Az irodalom barátja csak azt sajnálja, hogy Thiers egyéb fényes tulajdonai nem költötték fel hasonló mértékben az utánzók dühét; — értem a gazdag publicistai készültséget, az eseményeknek egymásból fejlesztését, a forradalom financziai és hadi történeteinek bámulatosan világos vázlatát, s a tiszta, egyszerü, átlátszó, — igaz, hogy „néha a színvesztésig átlátszó" előadást. Sainte-Beuve a „Revue de deux mondes" egyik tavali*) füzetében még azon körülményt emeli ki, mint irót és munkát egyiránt jellemző vonást: hogy ámbár — úgymond — már Guizot is, midőn históriai munkáit irta, nem annyira az épen keze alatt levő műről, mint inkább egyébről látszott elmélkedni: ezen észrevétel még jóval nagyobb mértékben illik Thiers-re, kinek „forradalom-története" nyilván mutatja, hogy a szerző nem eseng az irodalom borostyánjai után, „hanem hogy természeténél fogva szereti a kormányügyeket, s hogy ezeket tanulja a históriában."

A „histoire de la révolution française" kilenczedik, s egyszersmind utolsó kötete csak 1827-ben látott világot, s így öt év folyt le a munka befejezéseiglen; de Thiers időközben másfelé is volt elfoglalva. Igy p. o. a Constitutionnelben megjelent czikkelyein kivül, munkás részt vett a Coste által alapított „tablettes universelles" czímü folyóirás szerkesztésében, s itt Mignet, Jouffroy, Dubois és Rémusat voltak dolgozó társai. A tablettek politikai naplója

*) 1846. évi.

Thierstől való, s az olvasó meglepetéssel találja aző nevét még a „góth építészet-"et s egyéb ilynemüeket tárgyazó czikkelyek alján is.

A Guizot főigazgatósága alatt meginditott „encyclopédie progressive"-ben (1826.) Thierstől is találtatik egy czikkely, mely Lawnak nemzetgazdasági rendszerét tárgyalja. Ezen külön is megjelent dolgozat, mely egy újabb birálónak itélete szerint „a bankok elméletét lapidaris stylusban foglalja magában" közmagasztalás tárgyává lett, s Talleyrand magához kérte az ifju irót, hogy néki személyesen is tanusit hassa, mily becsben tartja munkáit.

Ez időbe esik Thiers viszonya Cottával, az augsburgi Allgemeine Zeitung tulajdonosával. Cotta a restauratio legnépszerüebb s ennélfogva legjövedelmezőbb lapjának, a Constitutionnelnek részvényesévé szeretett volna válni, s minthogy a vállalat alapszabályainak értelmében, melyek idegen részvényesek ellen tiltakoznak, önnön személyében és önnön neve alatt szándékát nem létesitheté, kérte Thierst, vásárolna számára egy részvényt, s fogadja el a kölcsön adott névért annak felét, mit a részvény 15000 francon (akkori jövedelmén) túl utóbb netalán behajtand. Nem mondhatni, hogy Thierst hivéül jelelte volna ki a szerencsétlenség, s így az olvasó természetesnek fogja találni, hogy egy év múlva a Constitutionnelnek egy részvénye 40,000 francot jövedelmezett, miből tizenkétezer francnál több esett Thiers részére. A fiatal publicista most odahagyta túlszerény lakát a passage montesquieu egyik kormos ho-

telének negyedik emeletében, s helyet fogott Tortoninak habituéi között, ebéd előtt ki-kilovagolt a boulognei erdőcskébe, néha-néha még látogatókat is fogadott stb., s ha nem is annyi „grátiával“ mint azok, kiknek ezen apróságok bölcsőjöktől sirukiglan édes mindenöket teszik, legalább annyi önbizalommal mint ők.

Midőn Thiers a forradalom történeteit berekesztette, (1827) egy nagyszerü s az emberiség öszves történeteire kiterjeszkedő históriai munkához gyüjtött anyagokat. A strategiai abroszok tanulása közben — az olvaso tudni fogja, hogy az olaszországi hadviselés s általjában a csaták leirása a „histoire de la revolution française“ legfényesebb részeihez tartoznak, — ezen abroszok s Európa felszinének vizsgálata közben, Thiers külön históriai rendszert alakított magának, mely nemcsak a népek költözködéseit, hanem erkölcseiket is az illető országok fekvési configuratiójából magyarázza. Lesz, kinek itt Montesquieu nagyszerü munkája jő eszébe, s annyival is inkább, mert a „törvények szelleme“ szintén némileg anyagi szempontból indul ki: az éghajlat befolyásából. Thiersnek ismeretszomja és tervei ez időben nem ismertek határokat. Tanulmányai őt ismét a mathematikai tudományok mezejére vezették, hol Laplace és Lagrange voltak vezérei, s elragadtatással idézé különcz izlésén csodálkozó barátjainak Laplace „exposition du systeme du monde“ czimü munkájából a végsorokat: „tartsuk meg s növeljük a magas ismeretek tárházát, a gondolkozó lények gyö-

nyörüségeit.“ S most elhatározá magát (1829-ben) hogy azon flotillán, mely a földet épen akkor tájban Laplace kapitány vezérlete alatt a kormány meghagyásából körülhajózandó volt, útnak indul maga is, — ezt látván legjobb, legbiztosabb módnak magát a felebb említett munkának irására képesíteni. Hyde de Neuville a marinaminiszter, a restauratio miniszterei közül az egyetlenegy, kivel Thiers személyes érintkezésbe jött, — nemcsak nem ellenzé, hogy a baloldal lánglelkü publicistája, mint útas részt vegyen az expeditióban, de még az útazási jegyzetek szerkesztésével is akará őt megbízni, — e túlságos megkülönböztetést azonban Thiers szépszerényen eltolá magától.

Ez a Martignac-féle miniszteriumnak végnapjaiban történt, midőn némi fegyvernyugvás állott bé a felek között; de 1829 augustus 8-án a Polignac-miniszterium ütötte fel fejét, a kormány azon férfiak kezébe hullott, „kiknek homlokán olvashatók voltak a juliusi ordonnánczok, mielőtt kibocsáttattak volna“; — most a chartának rongyaiért kellett vívni, nem ismereteket gyüjteni, nem útazni; s Thiers Franczia-országban maradott. Midőn a flotillának kapitánya pár év mulva expeditiójából, betegségek és ezernemü fáradalmak által jócskán megritkított seregével Franczia-országba visszakerült, a belügyek minisztere őt ebédre kérte magához, — s a minisztert Thiersnek hívták. Vannak ilyes szeszélyeik az eseményeknek, kiált fel ez adat említésénél Thiersnek egyik biographusa. Oh igen, vannak, — tapasztaltuk

mindnyájan; de a középszerüség viszonyai között bizony nem szoktak szembeszökni, s mi megfeledkezünk rólok azon pillanatban, midőn természetökhez képest vagy megnevettettek, vagy ismeretlen erők homályos sejtelmével töltöttek el bennünket. —

Sautelet könyvárus már régebben szólitá fel Thierst, kinek vezérlete alatt 1826. óta új politikai iskola alakult, melynek hitágazata több pontokra nézve tetemesen eltért az ellenzék divatos credójától, s a doctrinairek rendszerétől s mely a Bourbonok idősb ága iránti éles ellenszenvéhez az orléansi herczeg „szerény, házi erényeinek“ némi politikai cultusát is kapcsolá, —Sautelet, mondom, már régebben szólitá fel Thierst, szövetkeznének egy új hirlap alapitására. De Laplace és Lagrange, és egyéb históriai s geographiai tanulmányok akkor mosolygóbb világitásban tűntek fel előtte a hirlapi pálya öszves dicsőségénél. Most azonban élénken ragadá meg a könyvárus által újabban sürgetett tervet, s kivált Carrel és Mignet közremunkálásával inditá meg 1830-nak elején a „National“-t, melynek tacticája volt: „a miniszteriumot s talán a Bourbonokat is a chartába rekeszteni, s minden ajtót gondosan bezárni, hogy az ablakon ugorjanak ki.“ A kormány két ízben marasztotta el sajtóvétség ürügye alatt a lap kezelőjét, de ez még nagyobb merészségre hivá fel Thierst és társait, kik, midőn forradalmi utógondolatról vádoltattak, mindig azzal válaszoltak: hogy a kormánynak nem kell forradalomtól tartani, de jó lesz „egyes eseményektől“ ovakodnia. S a miniszterialis lapnak

kérdésére: hogy mit akarnak az „esemény“ szóval jelenteni, a National egy nap következő magyarázattal szolgált: „II-dik Jakabnak bukása egyes esemény, s az angol nemzet ez alkalommal olyannyira nem mutatkozott forradalminak, hogy jónak látá a király legközelebb rokonát helyezni a trónusra.“ Mintha a Bourbonok ídősb ágának számüzésére szoritkozott juliusi napokat s Lajos-Fülepnek thrónusra jutását jósolná az iró.

S a juliusi napok megérkeztek, és kiséretökben, mint a National jövendölgeté, az esemény. Midőn az alkotmányt felfüggesztő parancsok kibocsátattak, Thiers falun volt, de az ordonnánczok hirére viszszasietett Párisba, s az ellenzéki hirlapok főbb szerkesztőinek gyülésében inditványt tett: nyilatkoztassa ki a sajtó, hogy törvénytelen rendelkezéseknek nem engedelmeskedik. Az inditvány elfogadtatott, s a nyilatkozat Thiers által szerkesztetett. Végsorai ezek: „A kormány elvesztette törvényszerü jellemét, mely engedelmességet parancsol. Mi ellenállunk. Franczia ország lássa, meddig terjedend az ő ellenállása.“ Julius 28-án már vér folyt Párisban. A tanácskozás végett Lafitte-nál összegyült követek attól tartottak, hogy a népnek túlheve könnyen veszedelmeztethetné az ügyet. Thiers igérettel kötelezé magát mindennek elkövetésére, hogy a három szinü zászlónak kitüzése még elmaradjon, s ezen igéretét, úgy látszik, nagyon kézzelfoghatólag tanusitá, mert a minisztert utóbb több ízben arról vádolták, hogy a háromszinü zászlót julius 28-án lábbal taposta. Ez nap este azon

hírre, hogy a miniszterium elzárási parancsot adatott ki ellene, Mignet-vel és Carrel-lel Montmorencyba vonult vissza, de julius 29-kén reggel ismét Lafitte házában találjuk őt, épen akkor, midőn Sémonville marquis, X-dik Károly nevében az ordonnánczok visszavonatását igéré. Thiers ellene volt minden egyezkedésnek, s az orleansi herczeget ajánlá fejdelmül, s proclamatiót készitett, mely a herczeg érdemeit fejtegeté, és mely másnap a hirlapokban is megjelent. Themája: „a respublika iszonyatos divisioknak tenne ki bennünket; összeveszítene bennünket Európával; az orléansi herczeg a szabadság ügyének híve.“ Julius 30-án a Lafitte-féle gyülekezet nevében Neuilly-be indult, de az orléansi herczeg akkor Raincyben mulatozott, s Thiers, miután a herczeg nejével és nővérével szólott, kik közül az első a koronától tartott, a második épen nem, sőt Thierst felhatalmazta a herczeg megegyezését vinni hírül, irásba foglalván az okokat, melyek a herczeget a korona elfogadására birhatnák, az emlékiratot utána küldé s maga visszasietett Párisba, hol őt másnap reggel az orléansi herczeg magához kéré, hogy néki köszönetet mondhasson. Ez volt, — az olvasó alig hinné, — ez volt kettőjöknek első személyes találkozása.

Thiers az új királyság első napjaiban, miután Guizot (akkor belügyi miniszter) által azon választmányba soroztatott, mely az új választási törvényt szerkesztette, államtanácsosnak neveztetett ki, s báró Louis a pénzügyi miniszter osztályába soroztatott, azon Louis-éba, kihez hat évvel azelőtt, midőn a forradalom történeteit

irta, egy egész télen át naponkint járt el, hogy általa a financziák tudományába béavattassék. Midőn pár hónap mulva a juliusi monarchiának első miniszteriuma felbomlott, Lajos-Fülep e szavakkal: „nagyravágyó-e ön, Thiers úr?“ megkínálta őt a pénzügyi miniszteriummal, de Thiers elkerülhetlenül szükségesnek látta a Lafitte-féle combinatiót, s alállamtitoknokká lett Lafitte elnöksége és pénzügyi minisztersége alatt. Ekkor fordult először ellene a közvélemény. Osztályában feles számmal találtattak olyas tisztviselők, kik carlista rokonszenv gyanújában állottak; de Thiers eléglé közülök csak a veszedelmesbeket elbocsátani, nehogy tapasztalt tisztviselők nélkül maradván az osztály, a közügyek kezelése rövidséget szenvedjen. Az „exspektánsok“, kik rendkivüli hivatást éreztek magokban a kabinet alsó lépcsőin helyet fogni, Thiers eljárásából a legszentebb elvek árulását olvasták ki, s őt egyenesen arról vádolták, hogy pénzért eladogatja a hivatalokat. Az újoncz államférfiú még nem szokta meg a gyanusításokat, a rágalmak gyönyörü mozaikját, melyet utóbb valóságos müvészi élvezettel szemlélgetett, — s leköszönt tisztéről; de Lajos-Fülep megmagyarázta neki, hogy ilyesmiért még le nem mond az ember, s a most még tanítvány-miniszter megmaradt hivatalában.

Az esküt megtagadó carlista követek helyébe új választások válván szükségesekké, a harmincz-három éves Thiers, ki mióta az új charta a követséghez megkivántató kort harmincz évben alapította meg, e tekintetben is képessé vált a követségbeni eljárásra, Aix-ben megjelent, s tetemes szavazattöbb-

séggel követnek választatott. Nevezetes, hogy az, ki rövid idő mulva Francziaország első szónokainak egyikévé volt válandó, kezdetben kiállhatlan modorunak találtatott, s hogy több izben, névszerint midőn a convention tribunusainak páthosával azon elvet állitá fel: hogy a Bourbonok összes vagyona jogszerüleg elkoboztathatnék, tulajdon felekezetének pisszegései által némittatott el. Mint pénzügyi miniszternek — mert Lafitte annyira volt elfoglalva a tanács elnökségével, hogy a miniszteri tárcza csaknem kirekesztőleg Thiers által kezeltetett, — azon törvényjavallatai a legeslegfontosabbak, melyeknél fogva az adóztatás alapja lényegesen megváltoztatott, — valóságos forradalmi rendszabályok, melyek nélkül amaz időszakban az ország pénzügye talán veszedelmes krisisnek fogott volna indulni.

Midőn Perier a kamrákat eloszlatta (1831. mart.), hogy többséget nyerhessen rendszerének, Thiers Aixben újra megválasztatott, a miniszterium ellentörekvéseinek daczára, mely a volt financziai altitoknokról fel sem tette, hogy ügyét Lafitteétől különválaszthatná. S igy történt mégis; s a mérséklet rendszere, azaz: a szenvedelmek politikáját visszautasító elvek mind a kamarában, hol az aixi követ épen akkor, midőn népszerűtlen elvek védelmére kelt, igen kedvesen hallgatott s az angol parliamenti „conversatiót“ a franczia szószéken fényes sükerrel honosító szónokká vált, — mind a „la monarchie de 1830“ czímü s a carlisták és republikánusok ellen egyiránt intézett munkájában, tüzzel és rendkivüli szerencsé-

vel védelmeztettek általa. Thiers még Periernél is tovább ment, s midőn a pairkamarának organisatiójáról folyt a tanácskozás, az örökös pairség mellett nyilatkozott. A szószék izgalmai, melyekhez csak lassacskán szokott, hogy utóbb annál otthonosabbnak érezze magát atmosphaerájokban, egészségét aláásták, s az 1832-ki nyár végével erejének helyreállítására Olaszországba ment, s Rómát választá ideiglenes tartózkodási helyül. De Perier halálával visszahivatott Párisba, s az 1832. october 11-én alakult cabinetben belügyi miniszterré lett. Berry herczegné ekkor a Vendéeban tartózkodott, s Francziaország éjszaknyugoti részeiben polgári háborutól lehetett tartani. Thiers bizonyos volt, hogy a miniszterium a kamarák többsége által fog támogattatni, ha sikerül néki, a herczegnét elfogatni, — s igy fáradatlanul működött e czélra. Egy esős őszi este névtelen levelet veszen, melynek irója még azon éjtszaka (11 órakor) az úgynevezett elyséi mezőkön kiván vele találkozni, hogy fontos felfedezést tehessen néki Berry herczegné ügyében. A rendőrség legtapasztaltabb biztosai kelepczét sejditettek a levélben, de Thiers megjelent pontosan a kitüzött helyen, s ott Deutz Simont találta, az árulót, ki igéretet tett néki, hogy ennyi meg ennyi ezer frankért a rendőrség kezére keríti a herczegnét. Az ifju miniszter úgy vélekedett, hogy az árulgatásoknak is hasznát vehetni, hogy majd akad más, ki az árulónak homlokára süti a gyalázat bélyegét, s hogy ez igen erkölcsi dolog lehet, de semmi esetre sem miniszteri foglalkozás, — s pár

hét mulva Mária Carolina fogva ült a blayei várban.

1833. januariusban Thiers már kevesellette a belügyi miniszteriumot akkori alakjában (a belügyek miniszteriumának közigazgatási része más tárczához kapcsoltatott, s Thiers inkább a rendőrségi ügyekben járt el), s ennélfogva a kereskedés és közmunkák miniszteriumával cserélte fel tárczáját, s rendkivüli munkásságot fejlesztett ki új tisztében. Vasutakat és csatornákat tervezett, s ezeket, miután Angliát polytechnikai szempontból beutazta, részben munkába is vétette; Napoleon szobrát visszaállította a colonne csúcsára; az úgynevezett étoilei diadalív s a császárság egyéb emlékei befejeztettek; Párist s az ország más városait számos középületekkel diszesítette sat. 1834. aprilis 4-ke módosította a miniszteriumot, Broglie lemondott az elnökségről, mert az amerikai adósság ügye kevesebbségben maradott s Thiers most a belügyek tárczáját, terjedelmesebb munkakörrel, mint 1832-ben, vállalá el. Alig csendesítettek le a lyoni zavarok, midőn aprilis 12 s 13-án Páris republikanus lázadásnak szinhelyévé vált. Thiers ez alkalommal rendkivüli erélyességet fejlesztett ki, s ő, kinek ellenségei szemére szokták lobbantgatni, hogy az 1830-diki juliusi napokban a tüz elől a montmorencyi erdő hüvesébe vonult vissza, most lóháton volt reggeltől estig, a barrikádok bevételénél személyesen osztogatott parancsokat, s oly közel érintkezésbe jött a lázadókkal, hogy szárnysegéde Rey kapitány és de Vareilles Armand államtanácsi auditeur oldalánál hullottak el. Az aprilisi zavarok elnyomása után több-

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

nemü miniszterialis combinátiók kisértettek meg, melyeknek egynémelyike annestiát is tervezett, de Thiers ezt folyvást ellenezte, s ez uton, roppant népszerütlenségre tett szert. 1834. májusban a kamara eloszlattatott. Az új választásoknál Thiers három helyett Párisban is követté választatott. A Fieschi-merény alkalmával (1835. jul. 24.) Thiers, Lajos Fülep mellett lovagolt, s paripája a pokol-erőműnek kitörése által megsebesítetett. Az olvasó tudni fogja, hogy ezen merény következésében hozattak a septemberi törvények, s hogy ezeknek tervezésében kitünő része volt Thiersnek. Lajos Fülep most jóval nagyobb rokonszenvvel viseltetett iránta, mint a hajlékonyság nélküli doctrinairek iránt, s öt hónap mulva (1836. februar 22-én) Thiers mint külügyi miniszter a cabinetnek élén állott. „Nem azért vállaltam fel e hivatalt, mondá, hogy az anarchia embereinek kezökre dolgozzam, de felvállaltam azért, hogy diadalt szerezzek azon elveknek, melyeket egyedül valóknak és üdvezítőknek ismertem öt év óta. E czélra szivesen fogadom el minden önzés nélküli véleményárnyéklat segédét. Mi soha sem fogjuk türni, hogy anarchiai czélokra egyesületek alakuljanak, hogy a királyság básisa úton útfélen kétségbevonattassék, hogy más fejdelem s már kormányforma nyíltan indítványoztassanak. S hogy jövendőre ilyetén rendetlenségeknek elejét vehessük, a fenálló törvényszékekhez fogunk fordulni. De ezen czél teljes meggyőződésünk szerint könnyen érethetik el. A kedélyek nyugalom után sovárognak, pártoskodáshoz kevésbbé hajlandók,

mint eddiglen, s institutióinkat élvezni akarják, nem felforgatni. Az volt s az leszen a kormánynak természetes feladása, hogy ezen hajlamot előmozdítsa. De csalódásoknak se engedjük magunkat oda. A mi valóban biztos s a mi valóban jó, az nem létesül rögtön. Csak rend útján s a törvények tiszteletben tartása által eszközölhetni ennek gyorsabb létesülését. Ez az új kormány nézete." — Az 1836-diki kamarai ülések nem folytak le eredménytelenül. Az államlotteriák eltöröltettek, s törvény hozatott, hogy a közigazgatásnak eddig jövedelemforrásul szolgált játékbanki szabadalmak, az 1838. végéig kötött szerződések lefolyása után meg ne újítassanak. A községi és mellék-útakra nézve szintén intézkedett a törvényhozás. A vámrendszer is revisio alá került, s az általános tilalmon alapuló szabályok részben módosíttak, sat. De Lafitte és társai, kik Thiersben 1832. óta veszedelmes apostatát gyülöltek, a budget feletti tanácskozás alkalmával csak gúnyt láttak ezen egyes intézkedésekben, s dühhel támadák meg a miniszteriumot. „Elpirulok szégyenemben, mondá Lafitte, ha a dicsőséges juliusi napoknak financziai eredményét nyomozom. Nem akarok annyi számos másnemü tévedéseket emlegetni, de ha az ország nem nyert volna többet kilencz millió francnál, akkor bocsánatot kérnék Istentől és emberektől, hogy részem volt a juliusi forradalomban. De mi még csak ezen nyomorú kilenez milliót sem nyertük. Tévedés, csalódás és csalás, e három szóból áll, úgy látszik, finánczíáinknak összes története. Mi tizenkilencz milliót vesztettünk, nem

hogy kilenczet nyertünk volna. . . . „Az ország kielégítő állapotát, — válaszolá Thiers, — bajos volna kétségbe vonni, s benne azon tanácsok eredményét látom, melyeket a kormány követett volt. . . . Soha sem jutottunk volna el jelen jólétünkhez, ha ellenzőink tanácsa szerint háborúba keveredünk egész Európával. S most midőn a béke s a nyugalom szerencséjét élvezzük, az államkiadások növekedését lobbantják szemünkre. Ezen szemrehányás eltávolítására nem vonakodom kinyilatkoztatni, hogy azon esetre, ha a forradalmak csak pénzkérdések lennének, soha sem kellene forradalomhoz nyulni. 1789. előtt ötszáz millióra emelkedett a budget, a forradalom öregbitette s így adta át a császárságnak, és a restauratio alatt egy milliárdig emelkedett. De ha ez áll, akkor áll egyszersmind az is, hogy az ország új institutiói kapcsolatban az ipar kifejlődésével, melyet a szabadságnak köszönünk, módot nyujtanak nekünk jóval nagyobb terheknek elviselésére, mint melyeket az 1789 előtti Francziaország képes volt elviselni. A juliusi forradalom sokba került, de általa a szabadságot szereztük meg magunknak. Hadseregünk nem a néptől idegen sereg; schweitziaknak, idegeneknek nem jár ki tőlünk bér, hogy közöttünk ők őrizzék a fejdelem személyét; a korona jövedelmeit leebb szállítottuk; adományozásokat eltörlöttünk; apróbb kiadások körül milliókat gazdálkodtunk meg, hogy más oldalról tíz milliót fordíthassunk a közoktatásra, huszonnyolcz milliót a kereskedés előmozdítására, száz negyvennyolcz milliót a szegény dolgozó osztályoknak fog-

lalkodtatására, középületekre és csatornákra, harmadfél milliót politikai szökevények segédére, három millió négyszáz ezer francot az alsóbb papság helyzetének javítására, öt milliót postaszolgálatra, tizenöt milliót nemzeti őrseregre, útakra, hidakra sat. Ilyesekre fordítottuk a meggazdálkodott öszveget, s ennélfogva történt, hogy mi, kik a restauratio adósságait kifizettük, nem voltunk képesek a restauratio budgetét leebb szállítani.“ — A külpolitikát mi illeti, midőn a három éjszaki hatalmasság, demagogiai mozgalmak nyomozása közben a krakkói államot elfoglalta, Thiers a seregeknek haladék nélküli visszavonulását követelte; de más részről kinyilatkoztatta, hogy nem szándéka olyas testületeket türni Franciaországban, melyek idegen kormányok nyugtalanítására alakultak, s ennélfogva valamint a krakkói szökevényeknek menhelyet adott Franciaországban, úgy más lengyeleket, kik franczia földön idegen hatalmasságok ellen szövetkeztek, kiutasított az országból, s a schweitzi dietától nem minden fenyegetődzés nélkül követelte, hogy a szomszéd államok nyugalmát veszélyeztető politikai szökevényeket haladék nélkül kiutasítsa a szövetkezett cantonok összes területéből. Ancona még folyvást franczia kezekben volt, s Thiers csak azon esetre ajánlkozott erősségéből a franczia katonaságot kivonni, ha a szent szék alkotmányt igér a római delegatióknak. A spanyol ügyekben most inkább sürgette a közbenjárást, mint valaha; de Lajos-Fülep, ki Thiersnek megjegyzése szerint „oly annyira nem sóvárog hadi dicsőség után, a

mennyire ellenkezőkép Napoleon annak mindent feláldozott, s ki Napoleonhoz úgy hasonlít, mint a sülyesztett mű a domborműhöz", — Lajos-Fülep folyvást ellenezte az interventiót, s az innen keletkezett ízetlenségek következésében 1836. augustus 25-kén Thiers és társai: Maison, Pelet, Sauzet, Duperré és Passy, s utóbb d'Argout és Montalivet is hivatalaikról leköszöntek. Ez idő óta Thiers, úgy látszik, visszatért régi maximájához: „a király országol, de nem kormányoz", melyet 1830. január 3-án a National zászlajára írt; s az 1837-ki kamarákat eléggé világosan figyelmeztette Lajos-Fülepnek ellenkező rendszerére, mondván a schweitzi ügyek tárgyalása alkalmával: „nekem mindent kellett volna tudnom, de én nem tudtam mindent; én ezt önök s az ország számára mondom, engem mindenről kellett volna értesíteni, de nem értesítettek mindenről."

Thiers, miután Molé miniszteriumát a doctrinairek ellenére pártolta, ismét irodalmi munkákkal, nevezetesen Florencz történeteinek vázlatával foglalkodott, mire többszörös tartózkodása Olaszországban, névszerint 1836. őszszel s 1837. juniusban s müvészeti studiumai különösen képesitették, — de 1838-nak második felében újra munkás részt vett a Molé elleni coalitioban, s a kabinet politikáját „rosznak, nyomorúnak, az ország becsületét s a békét egyiránt veszélyeztetőnek" bélyegzé. Molé bukott, s hosszasb miniszteri krisisek után, melyek részben onnan is származtak, mivel Thiers Spanyolországra nézve Lajos-Fülep nézetében nem osztozkodván, a tervezett

kabinet programmjához nem járulhatott, végre 1839. május 12-én alakult a Soult-féle miniszterium (az öreg maréchalon kivül, Teste, Passy, Villemain, Cunin-Gridaine, Duchâtel sat.). A keleti ügyek, az egyiptomi basának a török portához viszonyai ez időben már napról napra mindinkább veszélyeztették Európában is a békét. Thiers, ki röviddel azelőtt a consulatus s a császárság történeteinek irásához látott, ekkor még minden erejével szövetséget sürgetett Angliával. „Ha Nagybritanniával tartunk — így szólott a követek kamarájában — akkor nincs okunk zászlónkat eldugdosni; más szövetségek ezt szükségessé tennék. Ezen szép és nemes frigy nem csak az anyagi erőn alapszik, hanem az elvek hatalmán egyszersmind; — zászlainkon a felirás: szabadság mértékkel, s a világnak béke. Azon kell lennünk, hogy míg csak lehetséges, Angliával együtt állhassunk. Francziaországnak egyáltalában nem szabad igazságtalannak lenni Anglia iránt, s ez most, fájdalom, nincsen így. Nem, — Angliát nem terheli a méltánytalanság összes súlya; mindkét részről történtek félreértések.“ Beszédét ekkép rekeszté be: „Sajnálnám, ha Francziaország elszigetelten fogna állani; de bizom benne, hogy álljon bár egyedül, mégis nyugton várhatja be a világ eseményeit. Odilon-Barrot minapában, ékesen, mint szokása, mondá: Adjátok nekem vissza az 1830-diki lelkesedést! s én, én, a ki minden jelentékenység nélküli polgára vagyok hazámnak, én igéretet teszek, hogy visszaadom az 1830-diki lelkesedést az országnak, egész szépségé-

ben, és mindenkit átfogó nagyságában, de egy feltétel alatt: teremtsetek nekem egy nagy hazai érdeket, egy hatalmas motivumot a nemzeti becsület számára, — s bármi hibákat követett legyen el a kormány, forradalmunk első napjainak szép lelkesedése feltünik újra!"

1840-nek elején a miniszterium félmillió franc dotatiót kért az akkorban házasságra lépett nemoursi herczeg számára. A követek kamarájában 226 szavazat 200 ellen elvetette az illető törvényjavaslatot, s ennek következésében Soult és társai lemondottak tiszteikről. A király rövid értekeződés után Thierst bizta meg új kabinet alakításával, s 1840. martius 1-jén következőleg volt szerkesztve az új miniszterium: Thiers, tanácselnök és külügyi miniszter, Rémusat, belügyi-, Pelet, pénzügyi-, Vivien igazságszolgáltatás- és cultusminiszterek; a hadi miniszterium tárczáját Cubiéres-, a közoktatását Cousin-, a kereskedést Gouin-, a közmunkákét Jaubert-, a marináét Roussin vállalták el. — A külső hatalmasságok elejétől fogva gyanúval kisérték az új kabinet működését. „Bármi szemmel nézzék önök Francziaország állását Európa irányában, — így szólott Thiers 1840. martius 24-kén, midőn a titkos kiadások felett folyt a vitatkozás, — azon szükségtől meg nem menekedhetnek, hogy forradalmat képviselnek; igaz, hogy tisztességes forradalmat, de mégis forradalmat. Ültessék ide az ország legdicsőségesebb férfiait, vagy a forradalom legparányiabb gyermekeit, de ne feledkezzenek meg róla

soha, hogy forradalmat képviselnek. Kétféle érzelemből lehet kiindulni, s kétféle lehet az eljárás. Találkozhatnak, kik zavarban vannak vagy épen szégyenlik magokat, hogy forradalmat képviselnek; találkozhatnak, kik nem viseltetnek bizodalommal iránta s ennélfogva félénkek. Még ez esetben is loyalis lehet a szándék, de a forradalom nem fog úgy képviseltetni, mint ezt joga van követelnie; szeretni kell őt, tisztelni, czéljának törvényszerüségébe, nemes kitürésébe, ellenállhatlan erejébe kell hinnünk, hogy méltósággal, hogy bizodalommal képviselhessük. Engemet mi illet, én a forradalom gyermeke vagyok, egyike a legparányiabbaknak, de gyermeke inkább, mint bárki más, mert semmi sem volnék nélküle. S így természetes, hogy tisztelem, becsülöm, hogy czéljának törvényszerüségében hiszek; ezen czél az emberiség legnagyobb szüksége: minden felvilágosodott és értelmes emberek részeltetése hazájok kormányában. Én hiszek kitürésében és erejében, mert egyes csatát nyerhettek ugyan ellene, de le nem győzték soha. Nem szükséges, hogy e miatt gőgössé és másokat nyugtalanítóvá váljék, sőt én csak azon esetre hiszek erejében, ha nem paródiáz oly nagyságot, melynek mértékét meg nem üti, ha nem akarja a császár nélkül helyreállítani a császárságot. De ha észre és jogra támaszkodik, akkor erőssé válik önnön ereje s a világ rokonszenve által..... Én fennen hirdetem és nyiltan, hogy az ellenzék minisztere vagyok, s az nap, midőn a király megbizott a kormánynyal, s azon pillanatban, midőn

a tuilleriák küszöbén által léptem s a király engem e szavakkal fogadott: valamennyi kérdés fel van oldva, melyekre nézve véleményeink eltértek egymástól, — az nap s azon pillanatban a parliamenti kormány meg volt alapítva. Az nap egy elvet vívtunk ki magunknak, s most bé van bizonyitva, hogy a juliusi forradalom nem volt csalódás. Ezen szó „soha", melyen hajótörést szenvedett a restauratio, nem létezik többé."

A választói képességre nézve oda nyilatkozott, hogy ez az egyetlenegy pont, melyre nézve komoly szakadás van az évről évre egymás iránt enyhébbekké váló véleményárnyéklatok között. „E tekintetben — folytatá, — nagy leszen a nehézség jövendőre, de jelenleg nem létezik nehézség. Mert van-e a választási reform ellenei között egyetlenegy, ki a választókkal szemközt, az ország s a chartának színe előtt azt mondotta volna, hogy „soha"? — Nincs! A választási census nem iktattatott a chartának törvényczikkelyei közé, mert az ország átlátta, hogy ezen censusnak az idő s az értelmiség előhaladásával leebb kell szállania. Az országgal, a kamarával szemközt egyetlenegy sem mondotta, „soha." S más részről találhatni-e csak egyet is a reform hívei között, ki azt kiáltaná, hogy „ma"? Egyet sem! Mindnyájan megismerték, hogy ezen kérdés a jövendőé, hogy nem illeti a jelent." A kamarák által elfogadott törvényjavallatok közül anyagi fontosságuknál fogva kivált három szolgált hosszasb tanácskozásra alkalmul: a czukrokról, a sóbányákról s a közadósság kamatai-

nak leebb szállításáról szóló törvények; a harmadik helyen említettől a pairkamara hozzájárulását megtagadta. 1840. május 5-én a miniszterium Guizot-t (akkoron, mint az olvasó tudja, követ az angol udvarnál) odautasította, hogy kívánja vissza Napoleon hamvait a brit kormánytól, s május 10-én Guizot már a kívánság megadásáról tudósította a miniszteriumot. A juliusi napok emléke ez évben fényes ünnepélylyel ment véghez. Thiers azon volt, hogy lelkesedést öntsön a tömegekbe, hogy felvillanyozza a nemzetet, mert napról napra valószinüebbé vált a tíz év óta jósolgatott európai háborúnak kitörése. Thiers Franczia-ország politikájának érdekében mindenkép azon volt, hogy a nisibi csata után elfoglalt Syria az egyiptomi basa, Mehemed Ali örökös birtokában maradjon; Anglia, Orosz- és Poroszországok ellenben Thiers eljárásában lemondást láttak az 1839. julius 27-én általuk és Francziaország által megalapított elvekről, s 1840. julius 15-én négyes szövetségre léptek a végett: hogy a keleti kérdést Francziaország hozzájárulása nélkül intézzék el, s a fényes portát ismét Syriának birtokába helyezzék vissza. Palmerston csak két nappal utóbb tudósította e szerződés alakulásáról a franzia követet, s Thiers a történtek hirére kikerülhetlenek vélvén a háborút, rendkivüli erélyességgel látott az ország felfegyverzéséhez s ügyének védelméhez. Mindenek előtt heves diplomatiai vitába ereszkedett a négyes szövetség aláiróival, nevezetesen lord Palmerston-nal, s ezen okleveleket egyszersmind sajtó útján közzé tette, hogy Európa, s a világ itélhessen

ez ügyben. De nem szoritkozott memorandumok irására és diplomatiai jegyzékcserére, hanem az országot hadi lábra állította egyúttal. A marina tizezer legénynyel öregbítetett, az ideiglenesen hazabocsátott katonák zászlajuk alá hivattak ismét, az erősségek megvizsgáltattak és helyreállítattak, s minden intézkedés megtörtént, hogy legalább 1841. tavaszszal támadólag léphessen fel Francziaország. Ez alkalommal még Páris erősítésére is történtek az első lépések, s Thiers a hadi lelkesedés paizsa alatt eszközlésbe vette azt, miben az ellenzék addiglan s nagy részben még azután is a szabadság legnagyobb veszedelmeztetését látta. De Lajos Fülep, — „a béke Napoleonja," mint magasztalói és ócsárlói, ezek gúnyból, amazok dicsőitőleg nevezgetik, — sokkal inkább tartott az európai háború következményeitől, mintsem hogy miniszterét még bizonyos határon túl is kövesse harczias fellengzésében, s midőn october végén, két hónappal korábban mint szokás, együvé hivattak a kamarák, hogy minél erélyesebb rendszabályokhoz nyulhasson a kormány, — Lajos-Fülep megragadta az alkalmat, kifogást tenni a thrónbeszéd szerfelett harczias tartalma ellen, s kinyilatkoztatni, hogy a háborúvali fenyegetődzés kevésbbé „peremptorius" szavakba volna foglalandó; minek következése az volt, hogy Thiers és minisztertársai, huszonnégy órával később (1840. october 21-én) tárczáikat a korona rendelkezésére bocsátották.

Azóta Thiers ismét az ellenzék padjain fogott helyet, a nélkül azonban, hogy új szövetségeivel

valamennyi kérdésre nézve együttszavazna; mert semmi kedve magát „lehetetlenné“ tennie, semmi kedve végkép lemondani a kormány visszanyerésének reményéről. Így p. o. midőn az ellenzék a hadi sereg számának leebb szállítását sürgette, Thiers ellene fordult; így Páris erősítése ügyének ő volt 1841-ben röviddel a miniszteriumból kilépése után legbuzgóbb apostola, így a regensség kérdésében elméjének öszves fegyvereivel küzdött a kormány javaslata mellett. „A kamara tudja, — mondá ez alkalommal, — hogy két év óta az ellenzék sorában állok. Semmi szükség elmondanom, hogy miért; én ellene vagyok a kabinetnek, fájdalmas érzelmek választanak el tőle, s még ezeknél különb valami: az ország érdekei, melyeket talán hibásan fogok fel, de melyeknek élénk érzelmeivel vagyok eltelve. Én ellene vagyok a kabinetnek; a pártok e miatt rágalmazhatnak, de az értelmesek, azok, kik a közügyek ismeretével bírnak, tudják, hogy igaz a mit állítok, s tudják azt is, hogy némely eszméim csak az ellenzék tagjai által támogattatnak. Ennek daczára s daczára helyzetem érdekének, mégis a kormányt fogom ma támogatni, s meg fogok vívni az ellenzékkel. S teszem ezt, mert monarchiai hiten vagyok teljes meggyőződésből. Emlékezzenek csak vissza önök, — hemde szememre lobbantották, miben részemről soha sem fogok okot látni szemrehányásra, hogy az örökös pairség mellett szavaztam: oly időben midőn bajos dolog volt úgy szólani mint szólottam; s ebből megitélhetik önök, mi nagy mértékben legyenek elveim monarchiaiak. Ha

tisztán és világosan látom a monarchia érdekét, akkor egyenesen tartok feléje, bármi legyen az eredmény, s ha mindjárt magam maradnék is . . . Ezen eltökéllett szándékomban állhatatosan fogok megmaradni, minden rágalmak daczára. Összes politikai életemben mindig csak azután törekedtem: hogy eszméimet létesíthessem, hogy senki előtt se kellessék elpirulnom, s hogy minden tetteimről számot adhassak. A hatalom szenvedései s az ellenzék megtámadásai közben ez volt legédesebb vigasztalásom." —

Hatodik éve, hogy Thiers távol esett a kormánytól, — s ha mindjárt az újabb időben folytonosan buzgó részt veszen a parliamenti vitatkozásban, (valamennyi olvasóim vissza fognak emlékezni a közoktatás, a droit de visite körüli tanácskozásokra), mégis elég ideje maradt néki, az irodalom mezején kárpótlást találni a hatalom elveszett élveiért. „A consulatus s a császárság történetei", melyekből eddig öt kötet látott világot, fényes tanúságot tesznek a szerző mindenoldalu haladása mellett, ha e munkát „a franczia forradalom történeteivel" egybevetjük. Nem csak hogy érett gyümölcseit birjuk benne az államtudományokkal gyakorlatilag megismerkedett magasabb értelmiségnek, mely az ifjukor fatalismusa helyébe is derültebb historiai hitet léptetett: de tisztán literariai tekintetben is magasabb állásu mű a szerző korábbi dolgozatainál, olyas, melyben a nyelv bősége és csinos könnyüsége több helyen azzá érlelődött, mit historiai stylusnak mond a művész. Képzelem, hogy e munka még a franczia akademia előtt is kegyelmet

talált, melynek Thiers 1834-ben lőn tagjává. Székfoglaló beszéde részben igaz hogy a legfinomabb formában, az úgynevezett regényes iskola ellen volt intézve, melynek első stádiuma egy időbe esik Thiersnek első, irányra és tartalomra nézve a romantikával homlokegyenest ellenkező fellépésével, melynek a National 1830-ban egy hajszálnyival sem volt nagyobb barátja, mint a Bourbonoknak, s melyet, gondolom, némi következetességből még most is szeret megrohanni Thiers; nékem legalább úgy látszik, hogy a követkamara összes tagjai között Lamartine iránt viseltetett a legeslegélesebb ellenszenvvel. A mi akkor az irodalom formái között ellenségeskedést teremtett közöttök, az most távol tartja egymástól az államférfiakat, értem a quietismus határáig elnyuló szemlélődés s a szelességig merész tevékenység közötti ellentétet, melyet kettőjöknek legújabb tapasztalásaik sem egyenlíthettek ki végkép.

Thiers időről időre nagyobb beszédeket mond a kamarában, mintegy azon viszonynak kimutatására, melyben kormányhoz és ellenzékhez áll, s annak kitüntetésére, hogy ő még egyáltalában nem vált „lehetetlenné," sőt hogy kisebb, hosszabb idő mulva épen „szükségessé" fog válni. Ezen beszédeknek egyike, az, melyet f. é. mart.*) a hivatalnok — követekről mondott, jobban fogja őt megismertetni az olvasóval, mint azon divatos jellemvázlatok, melyekről elmondhatni: „ignotos falunt, notis sunt derisui." S miután a magyar dolgozat nem hirlapi töredékek

*) 1847. évi.

— hanem a szerző által külön röpiratképen sajtó alá adott egésznek nyomán készült, olvasóimnak többsége minden esetre újat is fog benne találni.

Urak!

Nékem ma a kamarának egész figyelmére, sőt mondhatom, egész türelmére van szükségem. A kérdés, melyet tárgyalnom kell önök előtt, nagyfontosságu, s olyatén, melyet negyven évvel ezelőtt az akkori időszak nyelvén, organikus kérdésnek fogtak volna nevezni. Ezen kérdés megérdemli, hogy egészen, hogy egész mélységében tárgyaltassék. Nékem szükségem van a kamarának nem csak türelmére, hanem kegyes elnézésére is, mert személyekről van szó, s nekem mindig nagy mértékben ellenemre volt személyeket sérteni. Remélem, hogy nem fogok megfeledkezni azon tekintetekről, melyekkel nékik tartozunk, s melyekre érdemesek; de ők mégis meg fogják nekem engedni, hogy azt elmondjam, mit igazságnak hiszek.

Mielőtt a tárgy érdemébe ereszkedném, szükség egy ellenvetést elhárítanom, melyet igen silánynak tartok, de mely némi előitéletet költhetne fel ellenem. Önök megengedik nékem, hogy azt nehány szóval megczáfoljam.

Az előttem szólott tisztelt követ azt állította, hogy a martius elsejebeli miniszterium a szőnyegen levő kérdést elejtette volt.

Engemet a mi illet, én kivétel nélkül, minden időben, eltökélett párthíve voltam a javaslatnak.

1840-ben (s innen azt tanulom, hogy mennyire megy a tudatlanság, mennyire feledkezhetni meg a tényekről) — 1840-ben indítvány tétetett ez ügyben. Jól láttam, hogy mi szándékkal, s a kamarának többsége előtt sem lehetett titok a szándék. Semmi kétség, — én elutasíthattam volna az indítványt; és mégis mint viseltem magamat az alkalommal? Élénk vita után, a kormány nevében tárgyalás alá vétettem mint tanácselnök. Az indítvány haladék nélkül választmány elébe került, s elmondom, mi történt ezen választmány kebelében. . . (Zaj és különféle mozgalmak. — Halljuk, halljuk!)

Urak, ha eltökélett szándékkal szólanak közbe..... (Nem, nem! szóljon!)

Miután tárgyalás alá valónak találtatott, választmány elébe került az ügy. Még az évben akartak törvényt alkotni belőle. Ha ez megtörténik, kénytelenek vagyunk eloszlatni a kamarát. Már pedig a cabinet azon elv vezérlete alatt alakult, hogy a kamara nem fog eloszlattatni, legalább nem azonnal. Én megkerestem a választmány főbb tagjait, én tudattam velök a kabinet határozatát: a legközelebbi ülés elébe törvényjavaslatot terjeszteni e tárgyban; — s ez igéretre a választmány nem sietett jelentésével. A kabinet oly komoly szándékkal fogta fel az ügyet, hogy több tisztviselőt, kiket egyenesen érni fogott volna a rendszabály, eleve értesítettem felőle.

A kabinetnek szándéka volt lemondani, ha a koronának hozzájárulását meg nem nyeri; s minthogy külpolitikai kérdés miatt csakugyan le is mondott a kabinet, bizony nem került volna több erőlködésébe, belpolitikai kérdés miatt lemondania.

Így állanak a tények. Barátaimat és magamat mi illeti, mi elejétől fogva tisztában voltunk magunkkal ez indítványra nézve.

Ezen silány hazugságnak kimutatása után, most már a kérdés lényegébe bocsátkozom.

Én soha sem mondtam magamat annak, a mi nem vagyok; én soha sem mondtam magamat újítónak; mert általában véve nem viseltetem hajlandósággal a reformok iránt. Én újító lettem volna ezelőtt ötven évvel, az erkölcsei által polgárosított, de törvényeinél fogva barbár, hajdani franczia monarchiában; én újító lennék ma is Európának azon részeiben, hol az emberiség törvényeit még sem nem ismerik, sem tiszteletben nem tartják. De oly társaságban, melyet ötven éves forradalom szántott fel, s melynek valamennyi törvényei megújitattak, — oly társaságban nem lehetnék a reformok híve. Meggyőződésem szerint feladásunk nem az, hogy új institutiókat alkossunk, hanem hogy azoknak hasznát vegyük,

melyekkel birunk. Én tehát általában véve nem pártolom azon változásokat, melyek politikai törvényeinket érhetnék; én csak azon esetre szánom el magamat valamely reformra, ha elútasíthatlan szükségéről meg vagyok győződve; s csakugyan mennél inkább visgálom a birodalom állását, mennél inkább visgálom a parliament állását, s főleg mennél inkább visgálam a közigazgatás állását, annál inkább pártolom a jelenleg indítványozott reformot, mert különösen a közigazgatást gyászos sors érte az újabb időben. Azt szokták nekünk mondani, hogy mi megtámadjuk a tisztviselőket; pedig meglehet, hogy nehány tisztviselőt támadunk meg e kamarában, de mi védelmezünk negyvenezeret az országban, kik naponkint áldoztatnak fel a szeszélynek.

Főleg ez indító oknál fogva történik, hogy tisztelt barátomnak Rémusat úrnak indítványát pártolom. Pártolom mint hasznost, mint olyast, melyet minél előbb kell létesíteni: s önök hihetik nékem, én nem vagyok oly szeles, hogy mint az ellenzék főnöke, oly valamit támogassak, mit a kormány élén kénytelen leszek visszavonni. Nem, én nem fogom e hibát elkövetni.

Lehetetlen béereszkednem e vitába, s ezt szándékomhoz képest egészen kimeríteni, a nélkül, hogy szót tennék a megvesztegetésről. Engedjék meg önök, hogy e szót értelmezhessem, s hogy használhassam mint illik, azaz: való értelmében, mint használták volt a publicisták; oly értelemben, mint Montesquieu is alkalmazta e szót.

Valamennyi kormánynak megvan a maga nyomorúsága; jól tudom, valamennyinek: a szabad kormányoknak azonképen, mint a korlátlanoknak. Mindnyája alatt gyakran arra van kárhoztatva az ember, hogy hizelkedjék azon úrnak, ki a hatalmat osztogatja.

Korlátlan monarchiában, a fiatal, dicsőség és fény után sovárgó XIV-dik Lajos alatt, simogatni kell hajlamát a háború, — hajlamát a költséges épitkezés iránt. Az elaggott, egy elmés és ájtatos asszony hatalma alá került XIV-dik

Lajos idejében hizelkedni kell ez asszonynak. Bossuet, ezen fennséges iró munkáiban oly levelet találtam ezelőtt nehány nappal, mely engem valóságos zavarba ejtett; láttam, mint ajánlja magát ezen nagy ember madame Maintenon kegyébe, hogy munkáit kibocsáthassa, melyektől a könyvvisgálók — Letellier hív tanitványai — akkor megtagadták a nyomtatási engedelmet.

Utóbb, midőn a királyság XIV-dik Lajostól alább szállott XV-dik Lajosra, egy nagy miniszter, — legalább szándékainál fogva nagy és felvilágosodott miniszter, — Choiseul úr szintén kénytelen volt egy asszonynak hizelkedni. Csak ezen áron szabadott néki, marinánkat felsegiteni s hadseregünket újjá alakitani. S midőn XV-dik Lajos izlése még mélyebbre sülyedett, midőn az elegans asszonyt felcserélte a cynicus lotyóval, midőn (bocsássák meg önök, hogy a história által megbélyegzett s talán szabad nép szószékéhez nem méltó neveket emlitsek), midőn, mondom, madame de Pompadourtól leszállott madame Dubarryhoz: akkor Choiseul megállott az aljasság ösvényén, elkiáltotta magát: hogy már ez sok, s lemondott. Chanteloupba vonult vissza. De szerencsétlenségre Franciaország geniusa is visszavonult vele; ezen boldogtalan Lengyelország, mely egy századdal utóbb elnyomóinak vasa alatt vonaglik, felosztatott, és XV-dik Lajos bárgyu bánatában, s a nagy Fridrik kárörömében felkiáltottak: „ha Choiseul még miniszter lenne, Lengyelország nem fogott volna felosztatni.“

Ezek a korlátlan hatalom nyomorúságai, és bármenynyire sülyedjenek az alkotmányos kormányok, ennyire nem vetemednek soha.

De a szabad kormányoknak is megvan a magok nyomorúságuk. Az úr itt alulról van, nem felülről. Alul kell hizelkedni, a tanácskozó gyülések tagjainak szavazataikat kell megnyerni, hiuságuknak kell hódolni, érdekeiket kell kielégiteni, az övéiket és családukéit; s ha szavazatukat végre megszerezte magának az ember, gyakorta még nékik is kell

megszereznünk a választók szavazataikat; a legaljasabb rétegekig kell üzni füzni ezen gyászos fondorkodásokat, oly annyira, hogy a szabadság, melynek czélja a közügyekbeni részeltetést kiterjeszteni, gyakran csak a megvesztegetést terjeszti ki, azon mérgek módjára, melyek a vértömegbe vegyülve elviszik mindenüvé a halált, hová ezen jótékony nedv életet viszen különben.

De van valami mi a kormány e nemét lehetséges megvesztegetéseivel egyetemben minden egyebek fölébe emeli, — az: hogy mi, az ország képviselői, e szónokszéken a közérzelemre hivatkozhatunk a lánglélek egész erejével. S ezen közérzelem, ha felcsattan, összetöri a megvesztegetés bilincseit, s diadalt szerez az ideig-óráig magánérdekek kedveért feláldozott közérdeknek.

S ez az, mi a szabad kormánynak, bármi nyomorúság érje, szemében mindig elsőséget fog adni, ha mindjárt néha csak névre volna szabad.

De van-e okunk ezen kormányt ennélfogva természetes hibáinak odaengednünk? Van-e okunk ennélfogva késnünk a gyógyszerrel? Ezen megvesztegetés, a minden idők s minden kormányok ezen természetes bajának szemléletére találkoznak, kik makacsul csak a jelent akarván látni, századuk és hazájok rágalmazóivá lesznek, s néha ilyesmit mondogatnak önöknek: „Francziaország jelenleg a világnak legvesztegetettebb országa.“

Ez nem áll; nem kell rágalmazni sem századunkat, sem Francziaországot.

Jól tudom, hogy a jelenkor magasztosság nélkül szükölködik, de más részről több magánbecsülettel bir, mint elődei. A kedélyek nincsenek felmagasztalva, mert a nyugalom nem emeli, hanem enyhiti a lelket. Magánbecsület dolgában az évek sora s a hosszú béke tisztességesebb szokásokat hozott reánk, s én, ki részleteiben tanulom az újabb historiát, én naponkint élénk megelégedéssel szemlélem, hogy ezelőtt harmincz évvel oly dolgokat követtek el minden szégyen nél-

kül az emberek, melyekre mindenikünk elpirulna napjainkban. Sziveink kevésbbé fellengzők, de kezeink tisztábbak. Én tehát nem tartok azokkal, kik a jelen kort mocskolják; de önmagokkal eltelt politikusok is vannak, kiknek véleményében szintén nem osztozkodhatnám. Vannak emberek, kik oly hitben élnek, hogy csak a magánérdekek kielégitése által kormányozhatni; kik ezen eszközt épen szükségesnek tekintik; kik a megvesztegetést elkerülhetlen bajnak mondják, oly valaminek, mi épen, mert elkerülhetlen, csaknem megszünik baj lenni, sőt épen jótéteménynyé válik, ha az ember az illető ügyét szolgáltathatja általa; kik azt állitják, hogy az egész világ úgy fogna eljárni, mint ők, s hogy azok, kik eljárásukat megróvják, szeretnének magok is megvesztegetők vagy megvesztegetettek lenni, szóval: hogy ez egyike azon szükségeknek, melyek miatt kár aggódnunk, s melyeknek inkább hasznát kell vennünk. S ezen emberek, miután a roszra mosolyogtak, mosolyognak önmagokra, oly mély bölcsességet látnak ezen gondolkozásukban.

Én nem tarthatok sem azokkal, kik az országot s a jelen kort rágalmazzák, sem azokkal, kik az imént érintett hiu és önmagának tetsző politika apostolaivá lettek. Kettőjök közt rejlik a való politika, a valóságos államférfiak politikája, mely abban áll, hogy az ember fájlalja a roszat, s hogy azon esetre, ha bármi parányi részben segithetni a bajon, segit rajta.

Engemet mi illet, én sok mindenfélét láttam, mióta a közügyekben részt veszek. . . Én több izben ragadtam meg a hatalmat, több izben letettem ismét; s láttam a haszonlesők árját felém közelgeni és visszavonulni, láttam őket újra jőni s újra eltávozni; mind ez türelmessé tett. (Kaczaj.)

Mindez türelmessé tett, sőt engedékenynyé... És mégis, az engedékenység daczára, melyet mindig magával hoz a tapasztalás, vannak dolgok, melyek nekem émelygést okoznak, vannak olyasok, melyek bosszúsággal töltenek el. Ha látom, hogy ismeretes véleményü férfiak ezen véleményt oly valamiért adják oda, mit köznyelven tisztségnek hivnak; ha lá-

tom, hogy azok, kik elfogadják, szemünk láttára lépnek szerződésre, jól tudván, hogy e szerződés tartalma nem titok előttünk, — midőn illyes dolgokat látok, akkor émelygést érzek.

De lelkem eltelik boszúsággal, természetes jogérzelmem felforr, midőn öreg tisztviselők, kik dolog közt töltötték öszves életöket, hogy előléptetésben részesüljenek elvégre, — feláldoztatnak egy megtéritett követ ambitiójának; s ilyenkor azt mondom magamban, hogy sürgetős kötelességünk, ha mindjárt csak egy részecskéjét orvosolhatnók is a bajnak, legalább ezen bármi parányi részecskét orvosolnunk.

Én legalább nem hitethetném el magammal, hogy eleget tettem kötelességemnek, ha nyugalomban szunnyadnék illyes visszaélések szomszédságában, s ha mindjárt az inditványozott reform csak egy visszaélést akadályozna meg, csak egyet azon botrányok közöl, melyeknek tanui vagyunk, — mégis hajlandó lennék pártolni azon rendszabályt, melynek legalább ennyi eredménye volna.

Ezen általános nézetektől áttérek az inditvány visgálatára, s ezt azzal kezdem, hogy a példák tekintélyére hivatkozom védelmül. Ha a régi köztársaságok vagy a középkoréinak históriáját akarnám felhányni, hosszu lajstromát sorozhatnám elő azon eszközöknek, melyek e fondorkodás megszüntetésére használtattak hajdanában. De engedjék meg önök, hogy csak egy szomszédországra hivatkozzam, oly országra, mely talán nem szolgálhat példányul a társasági institutiók dolgában, de mely minden bizonnyal a politikai institutiók tökéletes mintája, — értem Angliát.

Azt mondják, hogy az elégedetlen nagyravágyók, a nyughatatlankodók, kik azon vannak, hogy bajt szerezzenek a kormánynak, — ezek, mondják, gondolták ki a szőnyegen levő reformot. Visgálják meg önök, mi történt Angliában százötven év leforgása alatt; azt fogják látni, hogy a legdicsőbb, legbecsületesebb, legtapasztaltabb férfiak támogatnak ilynemü inditványokat, ilynemü nem szerencsét-

len, hanem diadalmaskodó indítványokat, melyek végtére az angol törvényhozás alkotó részeivé váltak.

Önök tudják, (bocsánatot kérek a kamarától ezen históriai kitérésért, mely nékem szükségesnek látszik, mert elkerülhetlenül szükséges, a korábbi tényeket tudnunk e tárgyban) .... önök tudják, hogy Anglia százötven évvel előttünk ugyanazon forradalmakon ment által, melyeken mi: a királyt feláldozó gyülés, aztán egy hatalmas férfiu, ki e gyülésnek urává lett, aztán egy restauratio, és végre egy, az 1830-dikihez hasonló forradalom, mely 1688-ban, hosszadalmas izgalmakat végzett be Angliában, egy új, s a megbukott családdal közel rokonságban levő dynastiának thrónusra jutása által. Orániai Vilmos, II-dik Jakab leányának férje, foglalta el Angliának királyi székét; s csak ezen időszaktól fogva létezik Nagybritanniában valóságos képviseleti kormány. Pedig Vilmos is korlátlan urrá akart lenni: s kell-e ezen csodálkozni? Bárgyu, a ki csodálkozik, gyáva, a ki aláveti magát!

Vilmos egy rendelkezésére álló eszközhez nyult, az állam által fizetett hivatalokhoz. Ez nem kerülhette ki a parliament figyelmét, s négy évvel utóbb, 1692-ben az alsóház többnemü indítványokat tett e tárgyban. A felsőház nem sietett e példát követni, s kezdetben ellent állott; de végre mégis szövetkezett a commonerekkel, s kölcsönös értesítés útján következő pontokban egyezett meg a parliament mindkét háza: a koronától fizetést vagy nyugdíjt húzó valamennyi hivatalnok kizáratása; kirekesztése mindazon parliamenti tagoknak, kik a vámok, az indirect adók stb. beszedésében járnak el. Vilmos ezen billtől megtagadta a sanctiót, s felirásában kinyilatkoztatta az alsóház, hogy azok, kik a felségnek a bill visszavetését tanácsolták, árulást követtek el mind a királyságon, mind az országon. De Vilmos nem maradt meg első határzatánál s engedett elvégre, és 1700-ban, magában az „act of settlement"-ben, a hivatalnokok tökéletes kirekesztéséig terjedett ki a szigor; e túlságos intézke-

déstől mindazáltal elállott a parliament, s 1707-ben már csak az 1705. óta teremtett hivatalok voltak kizárva; az 1705-nél korábbiakban eljárók egyedül újjá választásnak vettettek alája. Ez volt, tizenkilencz év leforgása alatt az eszmék folyama e tárgyban. A közvélemény, miután húzamos ideig foglalkodott ez ügygyel, most lecsendesült.

De Anna királyné és I-ső György idejében is tétetett még több ilyes inditvány. Minthogy a korona által fizetett több évdíj eltagadtatott, az alsóház nehány tagjai annyira mentek, hogy esküt követeltek mindazoktól, kik titkos évdijazás gyanujában állottak. Ezen követelés mód felett bántalmas volt. S mind e mellett több izben végzéssé vált az alsó házban, s csak igen csekély többség által buktattatott meg a lordok házában. Inditvány tétetett továbbá, hogy a hivatalnokok új categoriái kirekesztessenek a parliamentből, mert új adók teremtetvén, hivatalok alakitattak ezeknek beszedésére. De a kérdés egész ingerültséggel éledett fel újra Walpole miniszteriuma alatt. Ezen híres miniszter húsz évig vitte a kormányt, s igy elég ideje volt megtanulnia, mi módokon kerítheti hatalmába a parliamentet. A leghíresebb férfiak, lord Chesterfield és Pulteney megtámadták őt a felső- s az alsóházban. Azt kivánták, hogy valamennyi hivatalnok rekesztessék ki a házból, utóbb csak korlátolni akarták számukat, mi igen nehéz feladásnak mutatkozott, végre az ellenzék összes erejét azon inditvány kivivására fordità, mely csak az alsóbb tisztviselőket rendelé kizáratni. A vita hosszu volt; végre legyőzték Walpolet, s a győzedelmes ellenzék törvénybe foglaltatá némi módositásokkal ugyanazon szabályt, melyet még mint ellenzék inditványozott vala: számos kisebb hivatalnok kirekesztetett a parliamentből. Igy végződött a második nagy összekoczczanás. De volt még egy harmadik, harmincz évvel utóbb 1780. körül, más, szintén hosszu ideig tartott miniszterium alatt, értem lord North-ét. A koronának befolyása ekkor tetemesen növekedett, s a parliamentre most a régi eszközökön kivül még egy ujjal is hatottak: a kormány

áruszállitási szerződésekre lépett az alsóház több tagjaival. Az ellenzék most ezen tagoknak, az úgynevezett „contractoroknak“ kirekesztését követelte. Fox fényesen s változó szerencsével vivott ez ügyben, s oly jelenetek fordultak elő, milyeneket önök nem türnének el. Egy nap, az e tárgyban keletkezett viták valamelyikében egyik üléstől a másikig néhány szavazat megvásároltatott a miniszterium által. Fox ekkor felállott s igy szólott: „egyes jellemtelenek ülnek körülöttem, kik hitöket megszegték; ezek lépjenek ki barátaim sorából és fogjanak helyet elleneim között.“ Ez borzasztó egy jelenet volt. Rövid idő mulva megbukott lord North miniszteriuma. Utódának, a Rockingham-féle cabinetnek Fox is volt tagja, s ő elfogadtatá a törvényhozással az úgynevezett „contractor-billt“, mely a parliament azon tagjait kirekesztette, kik az állam áruszerződéseiben érdekelve voltak. Ez vala a harmadik vita.

Jelen korunkban, midőn Irland Angliához kapcsoltatott, az ir parliamentre ugyanazon rendszabályok alkalmaztattak, melyek akkor már Anglia és Skóczia parliamentjeit szabályozták; s igy bétetőztetett a törvényhozóság. És e szerint százötven év leforgása alatt szünet nélkül megújittatott azon inditvány, mely a hivatalnokokat a britt parliamentből ki akarja rekeszteni, — s ismételtetett, nem hogy visszautasitassék, hanem hogy mindannyiszor valamely lényeges része elfogadtassék.

Ezekből állanak az előzmények. Ezek nem hadi erőmüvek, nem ellenzéki táborozások, mint méltóztattak mondani; — a miről szólunk, az egy nagy nemzet, mely parliamentjében korlátolni akarta a befolyás azon eszközeit, melyeket veszélyeseknek tartott.

Jól tudom, azt fogják mondani: Anglia példája nem bir kötelező erővel Franczia-országra nézve; — kötelezővel nem, de eldöntővel igen. Semmi kétség, ha Angliában erős központositás és számos tisztviselők léteznének, s ha Franczia-országban nem volna központositás s csak igen kevés hi-

vatalnok, akkor felfoghatnám, hogy azon intézkedés, mely jónak találtatott Angliában, Francziaországra nézve nem találtatott jónak. De a dolgok épen ellenkezőleg állanak a valóságban. Francziaországban erős központositás van és sok hivatalnok, és Angliában nincsen központositás (értsd: nincs oly éles központositás mint Francziaországban), s hivatalnokok is alig vannak (értsd: kevesebb a hivatalnok mint Francziaországban). Ha nem tartanék attól, hogy visszaélek önök figyelmével, összehasonlitanám a két országot, s megmutatnám önöknek, miszerint Francziaországban a védelem szüksége követeli a nemzettől, hogy rendkivül erős tekintélylyel ruházza fel a kormányt; holott Angliában, az ország szigeti fekvésénél fogva külveszélytől nem kellvén tartani, a nemzet nem köteles kormányát szintannyi hatalommal ellátni.

Minek eredménye: hogy Francziaországban olyatén kormány létezik, mely általa kinevezett, általa fizetett s neki pontosan engedelmeskedő hivatalnokok által jár el mindenben; holott Angliában a közügyek jóval gyakrabban nagy földbirtokosok által (értsd: a fekvőbirtok aristocratiája által) kezeltetnek, kik dij nélkül járnak el tisztökben, s inkább befolyás által hatnak mint tekintély útján. Szóval, azt mondhatni: hogy az angol kormány typusa helyhatósági, holott a miénknek csaknem katonai typusa van.

Tudom, hogy az emberek sokat vitáznak ezen tárgy fölött, hogy vannak, kik roszalják a központositást, vannak, kik helyeslik. Én csak egypár szót fogok mondani e tekintetben.

A természet előrelátóbb levén nálunknál*), készíti a kormányokat azon országok számára, a hol működniök kell; a mi kormányunk, ha Angliába átszállittatnék, ott minden haszon nélkül házsártoskodnék, s az angol kormány Francziaországba átültetve, gyászos gyengeségünek mutatkoznék·

*) Ez úgy látszik, némi reminiscentiája a szónok hajdani fatalismusi rendszerének; ez a legborzasztóbb despotismust is igazolná. Sz. L.

A kormányok olyanok a milyenek, s hivatásunk az, hogy visszaéléseiket helyreigazitsuk.*)

Angliában hol igen kevés a fizetést huzó hivatalnok, szükségesnek találták, óvniok magokat azon visszaélések ellen, melyek a parliamentben a hivatalokból eredhetnének; és Francziaországban hol sok a fizetett hivatalnok, itt nem fognák önök Anglia példáját követni! nem volnának azon, hogy magokat azon visszaélések ellen biztositsák, melyek e tárgyban származhatnának! Ez gyermekes ellenmondás fogna lenni.

Tudom, hogy magából ezen okoskodásból is kifogást vonnak ki ellenem. Azt mondják: minthogy Francziaországban több a hivatalnok mint Angliában, szükséges, hogy a parliamentban is több hivatalnok üljön, mert a parliament-t az ország képére kell teremteni.

Megengedem; s engedjék meg önök, hogy nehány elvet állithassak fel ez alkalommal.

Igen is, én megismerem, — ha önöknek úgy tetszik, — hogy Francziaország parliament-jába több hivatalnokot szükség küldeni, mint az angolba; de mindennek megvan a maga határa. Én nem vagyok ellenére, hogy hivatalnokok is üljenek a követek kamarájában; annak sem vagyok ellenére, hogy ott szép számmal üljenek, — de nem azon oknál fogva, melyre nálunk naponkint hivatkoznak.

Azt mondják nekünk szünet nélkül: a hivatalnokok több ismeretekkel birnak, mint a többi követek.

Én teljes mértékben igazságos vagyok iránt; egy lélek sem védelmezhette őket, soha semmiféle időben annyira, mint én. De azért, mert — mint állittatik — több ismeretekkel birnak, azért a kamarába kell őket küldeni? Nem

*) Igazságtalanok volnánk a szónok iránt, ha meg nem jegyeznők, hogy más alkalmakkal nagyszerűebb básisra állitotta a reform művét. S hogy is ne; — mert ugyan mit tenne a szónok oly közigazgatással szemközt, mely nem csak kinövéseiben, de alapjában is volna hibás? Sz. L.

hinném, hogy ez egészséges okoskodás volna. Ha önök speciális ismereteket értenek, akkor megismerem, hogy ők birnak ilyesekkel, de a gyáros, a földmivelő szintén specialis ismeretekkel bir, melyeket nem nélkülözhetünk.

Vagy azon magasabb ismereteket értik önök, melyek az embereket az államok kormányzására képesítik? — Való igaz, én nem ismerek jelesebb politikai értelmiséget Maréchal Sebastiánináli; s tudom, hogy ő hivatalnok. De hivatalnok volt-e Périer Kazimir? És Guizot úr, mert professor volt egy ideig, talán már hivatalnok? Broglie herczeg, és gróf Molé, és mind azok, kik nagy befolyást gyakorlanak ezen kamarában, Barrot úr, Berryer úr, Dufaure úr, Billault úr, hivatalnokok?

Hadd magyarázzam ki magamat.

Ha önök külön ismeretekről szólanak, akkor azt mondom: hogy itt külön ismeretekkel bir mindenki, s hogy itt valamennyi ismeret egyiránt szükséges; ha önök magasabb ismeretekről szólanak, akkor azt válaszolom: hogy azoknak nagyobb száma, kik az országot kormányozták volt, nem állott hivatalnokokból. De azon leszek, hogy igaz okát adjam, azt, mely szerintem az alap-ok: miért kellessék hivatalnokoknak is helyet adni a kamarában, — s önök látni fogják, hogy semmi szándékom őket kirekeszteni. — Szükséges, hogy a kamara a társaságot minden részeiben és való viszonyaiban hiven képviselje. S így magában kell foglalnia mindazon polgári állapotokat, melyekből a társaság áll, s olly mennyiségben, mely számuknak és fontosságuknak megfeleljen. A kamarában egyiránt szükséges a földmivelő, kinek része van az első terményben, a földében; a gyáros, ki a második terményt, az iparét állítja elő; a kereskedő, ki mindezen természetes és iparbeli terményeket becseréli; a bankár, ki ezen cserékhez pénzzel jár; a tudós, ki ezt is, amazt is felvilágositja; az ügyész, ki igényeiket védelmezi ..... ők szükségesek mindnyájan, hogy a képviselet teljes legyen. S midőn önök helyet adnak a földmivelőnek, a ke-

reskedőnek, a bankárnak, a tudósnak, az ügyésznek: akkor kizárnák önök a birónak nemes hivatalát, ki felettök itéletet hoz, a tengerészt, ki őket a távolban védi, a katonát, ki a határszélen talpon áll érettök?.... Nem, nem; ezen kirekesztés nemcsak igazságtalan, hanem fonák is lenne. A nemzeti képviselet nem volna teljes, ez hazug képviselet fogna lenni, nem valóságos.

S tegyünk most még egy lépést előre a nemzeti képviselet ezen analysisében. Akarnák-e, például, önök, hogy a társaságnak egyetlenegy árnyéklata, hogy egyetlenegy polgári állapot töltse be az egész kamarát, vagy váljék benne uralkodóvá?

Ha önök, például: csak gyárosokat találnának itt, akkor a legszigoruabb elzárkozási rendszert állapitanák meg, melyet képzelhetni. Ha önök itt kirekesztőleg kereskedőket találnának, akkor meg oly rendszert fognának teremteni, mely a nemzet terményeit védelem nélkül odavetné valamennyi külversenynek.

Itt tehát minden polgári állapot képviseltetése szükséges, még pedig igazságos arányban és olyképen, hogy egy se válhassék a kamara urává. S a mit valamennyi polgári állapotról mondok, az áll különösen a hivatalnokokról. (Zaj a centrumban.) Mit! önök azt akarnák, hogy a hivatalnokok uralkodjanak a kamarában? (Félbenszakasztás.) Én azt hiszem, urak, hogy a nemzeti képviselet való elemeit fejtegetem. Önök azt akarnák, hogy egyetlenegy polgári árnyéklat uralkodjék a kamarában; de képzeljenek magoknak egy csaknem kirekesztőleg hivatalnokokból álló többséget!

Tisztelt Lafarelle ur tegnap igen józan, s véleményem szerint, igen elmés beszédében ezt mondá önöknek: az nap, midőn a többségnek többsége hivatalnokokból fog állani, az nap bajos helyzetbe jő a kamara. De Lafarelle úr csalódott, midőn igy szólt: az nap, midőn a többségnek többsége hivatalnokokból fog állani, néki azt kellett volna mondani,

hogy már jelenleg is hivatalnokokból áll a többségnek többsége. (Zaj a centrumban.)

Csendesen, urak, ne jajduljanak, — hadd soroljam elő a tényeket. Hány hivatalnok ül jelenleg a kamarában? Az előadó úr más lajstromot mutatott bé, az ellenzék ismét mást; szerintünk száznyolczvannégy hivatalnok van. (Ellenmondások). Csendesen! megengedem, hogy százötvenkilencz van száznyolczvannégy helyett, ha a király s a herczegek udvarához tartozó tizenegy személy nemvétetik számba. . . (Hébert, az előadó: szót kérek.) Megengedem azt is, hogy azon esetre szintén százötvenkilencz van száznyolczvannégy helyett, ha a rendkivüli szolgálatban álló államtanácsosokat nem tudjuk ide. Részemről egyébiránt kinyilatkoztathatom, s nékem bizony elég hosszú ideig helyem volt a kormányban, — hogy az én időmben annyian szorgalmazták a rendkivüli államtanácsosságot, mennyien a rendest.

Van tehát száznyolczvannégy hivatalnok. E szerint száznyolczvannégy hivatalnok esnék mindössze négyszázötvenkilencz követre? nem, ez nem az igazi arány. Önök igen jól tudják, hogy fontos szavazásoknál a távollevők miatt körülbelől négyszázra sülyedünk. Ezen száznyolczvannégy hivatalnok közül hány tartozik az ellenzékhez? Önök jól tudják, alig negyven! (Tagadás a centrumban.) Mióta itt egy fejér s egy fekete urna áll, azóta nem csalhatjuk meg egymást. S mikor én azt mondom, hogy legfelebb negyven hivatalnok szavaz az ellenzékkel és száznegyvennégy a miniszteriummal: akkor közvetlen meghazudtolás veszélyének tenném ki magamat, ha olyas valamit mondanék, a mi nem áll, — hiszen van fejér urnánk és van fekete urnánk mindenikünk szerepének constatálására. Ismétlem, közülök csak negyven szavaz az ellenzékkel. Hogy a „négyszáz“ számhoz eljuthassunk, — ez a nagy szavazatok száma, — vonjunk le. . . (Hébert: És a távol levők?) Számbavettem őket is . . . vonjunk le a többség száznegyvennégy hivatalnokából, vonjunk le tizennégyet a távollevők számára, s marad százharmincz miniszteri hiva-

talnok négyszáz szavazó között. Most lássuk, hány szavazatból áll a miniszterium többsége?

Én nem akarok itt gyermekes vitákat felkölteni. Lássuk, mi történt a válaszfelirás alkalmával. Voltak napok, midőn a miniszteriumnak hatvannyolcz szavazattöbbsége volt; és voltak ismét mások, nevezetesen midőn az államtanácsról; törvény végrehajtásáról volt szó, midőn ezen többség csak huszonnégy szavazatra ment. Én az igazi szavazást veszem tekintetbe, azt, melyből a való többség kitünik, — mert tőle függött a miniszterium fennmaradása vagy bukása, — azt, mely a megvesztegetésre vonatkozó jobbítvány felett történt. Ez nap negyvenkét szavazattöbbsége volt a miniszteriumnak (közbenszólás). Ne vitatkozzunk, megengedem, hogy ötvenből állott a többseg.

Mondottam: mi négyszázan vagyunk jelen, mily felosztással jár az ötven szavazatnyi többség? százhetvenöt ellenző, kétszázhuszonöt miniszteri ellen. Ezen kétszázhuszonöt között százharmincz hivatalnok találtatik. Kérdem önöktől: vajjon azon tény, melyet imént említettem, és melyet Lafarelle úr, véleményem szerint, hibásan helyezett a jövendőbe, vajjon ezen tény nem következett-e bé már valósággal? s vajjon nem áll e már jelenleg is a többségnek többsége hivatalnokokból?

De azt fogják mondani: s ön talán úgy vélekedik, hogy ezen százharmincz hivatalnok meg annyi rabszolgája a hatalomnak? Én nem vagyok oly igazságtalan s oly esztelen, hogy ilyesmit állitsak. Midőn magam előtt látom (s én neveket idézhetek, mert a mit mondok, az nem okozhat nékik kellemetlenséget), midőn magam előtt látom tisztelt Bonnefonds urat, ki tizenöt év óta közügyvéd-helyettes, s ki könnyen magasabb hivatalra tehetett volna szert, ha kedve tartja; midőn öreg tábornokokat látok magam előtt, kiknek huszonöt év óta ismerem véleményeiket, s kik bizony nem azon oknál fogva pártolják a kormányt, mert a tábornok-helyettes vállrojtjait viselik ruhájokon, hanem mert nekik ez, jól tudom, meggyőződésök, — midőn ily férfiakat látok, lel-

kem tisztelettel telik el iránt ok, s nem vonom kétségbe függetlenségöket. De én 1830. óta vagyok itt, s ha példának okáért, látok oly hivatalnokokat, kik 1832-ben és 1833-ban, midőn az utczai lázadásokat kellett legyőzni, igen búzgó ellenzéki tagok voltak, kik nem tartottak tőle, hogy az akkor oly gyenge hatalmat még inkább elgyengitik, s kik rögtön a többség derék, s valamennyi miniszteriumot hiven szolgáló tagjaivá, és jó royalistákká (mint maholnap öket nevezni fogjuk) váltanak . . . ; ha látom, mint válnak ezek, kik az ellenzékhez tartoztak a lázadások idejében, kik nem tartottak attól, — ismétlem, — hogy bajainkat még növelik, — mint válnak, mondom, most, miután a rend helyreállittatott, miután erős gyökeret vert a diadalmas hatalom, szelidekké és végtelenül békeszeretőkké; ha látom, hogy most, midőn veszedelem nélkül tehetjük magunkat ellenkezésbe a hatalommal, midőn hasznos tanácsokat adhatunk néki, hogy most csak helyesléssel szolgálhatnak . . . . akkor megvallom, urak, nem helyezhetem azon egy rangba a többség ama változhatlan tagjait, kik bennünket nehéz időkben támogattak, s azon változékony tagokat, kik nemhogy akkor segédére keltek volna a kormánynak, csak gyengitésére törekedtek, s kik csak azért léptek a többség soraiba, hogy részt vehessenek a rend győzedelmében, melynek kivivásában nem volt részök.

Ha továbbá is azt állítják, hogy a hatalom a hivatalnokkövetekre semmiféle befolyást sem gyakorol, akkor magokra a számokra hivatkozom. Csak imént mondottam, hogy mi körülbelől kétszázhuszonöten vagyunk százhetvenöt ellenében. Ha a hivatalnokok egyáltalában nem állanának a kormány befolyása alatt, akkor szükségképen egyiránt volnának felosztva az ellenzék s a többség között, ennek is, annak is arányában. Ismétlem, ha a hatalom nem gyakorolna valóságos befolyást a hivatalnokokra, ha minden oly igazságosan történnék, mint állítják: akkor a hivatalnokok arányosan volnának felosztva ezen gyülés rendes többsége és kevesebbsége között; akkor nyolczvanegy ellenző hivatalnok fogna lenni százhárom mi-

niszterialis ellenében, s most mindössze is negyven van száznegyvennégy ellen.

Mondom, hogy a kormány befolyása a hivatalnokokra tagadhatlan számok által van bebizonyítva.

De erre a hatalomnak általam mélyen tisztelt barátjai azt válaszolják: „A kormánynak befolyása van a hivatalnokokra, — annál jobb. Mi ohajtjuk, hogy ereje legyen a kormánynak; szükséges, hogy a kormány valamire támaszkodhassék. Francziaországban nincsen aristocratia, mint Angliában; s így szükséges, hogy a hivatalnokok közremunkálása pótlékul szolgáljon.“

Ezen okoskodásnak megvan a maga értéke, kétségkivül. De ismerik e önök ezen erőnek természetét? Oh, ha a zavarok idejében növekednék ezen erő, s ha csendes időkben, mikor veszedelem nélkül ellentmondhatni a hatalomnak, megfogyna, — akkor önökkel tartanék. De épen az ellenkező történik.

Az „Almanach royal“-ban az 1832-diki kamarára nyítottam. Én ezt jól ismertem, mert szerepeltem benne mint miniszter és mint követ. Tudják e önök, mily arányban állottak akkor tájban a hivatalnokok a többi követekkel? Akkor csak száznegyvenkét hivatalnok-követ volt a mai száznyolczvannégy helyett. És tudják-e önök, minő volt akkorban az ellenzők s a miniszteriek között az arány? akkor hatvannégy ellenző hivatalnok volt hetvennyolcz miniszteri hivatalnok ellenében, holott most negyven van száznegyvennégy ellen.

Engemet mi illett, én, a ki hű pártolója vagyok az erős kormánynak, én nem találom üdvösnek azon erőt, mely megfogyatkozik a zavarok idejében, hogy öregbüljön a nyugalmas időkben; ez nem olyatén erő, melyre tanácsos volna támaszkodnunk, s én igen jól emlékezem, hogy akkorban százszor több baj rejlett egy bennünket nyiltan megtámadó hivatalnok ellenzésében, mint a mennyi erő volt egy bennünket támogató hivatalnok néma ragaszkodásában. Én tehát nem sokat adok

azon okoskodásra, hogy az indítványozott rendszabály által gyengítjük a hatalmat.

Ha erőt szedünk el tőle, ez csak olyatén erő — bocsánatot kérek a hivatalnok uraktól — mely változékony s nem igen szilárd, mert inkább az ambitiót képviseli, mint a való meggyőződést. Én részemről úgy vélekedem, hogy a hatalmat s az ellenzéket egyiránt szolgálom, ha Rémusat barátom indítványát támogatom.

Aztán ha legalább nem növekednék folytonfolyvást a baj. De öregbül napról napra. 1832-ben csak száznegyvenkét hivatalnok ült a kamarában; 1842-ben, mielőtt a jelen kamara megválasztatott volna, százhatvanhétre ment öszves számuk; és jelenleg 1846-ban van száznyolczvannégy s taval óta... (Közbenszólás a centrumban) Urak, ha a „száznyolczvannégy" szám kétségbe vonatik, kész vagyok bár mikor vitába bocsátkozni e tárgyban; de kár engem félbeszakasztani, mert ez úton nem fognak rábirni, hogy megállapodjam e számnak kimutatására.

Mondom, hogy a baj folyvást növekszik; s lássuk csak, mi történt a mult év óta. Húsz új választás történt. S tudják önök, hány volt ezen húsz követ közül hivatalnok s hány nem hivatalnok? Hat választás nem hivatalnokokat küldött ide, és tizennégy választás hivatalnokokat!

Ezen tizennégy választás között három oly követekre esett, kik tisztökben előléptettettek, s kiket ennélfogva újra kellett megválasztani: kettő a király vagy a herczegek udvari tisztviselőit — s kilencz a kamarába most első izben küldött hivatalnokokat ért. Világos, hogy a hajlam, mely a választókat a hivatalnokok felé, s ezeket meg amazok felé irányozza, — világos, hogy ezen hajlam napról napra öregbül.

Hadd magyarázzam meg önöknek e körülmény okát.

Elleneink azon vannak, hogy minél jobbnak látszó helyezetet foglalhassanak el ez ügyben, s azt mondják: nem tehetünk róla, ha a választók hivatalnokokat küldenek a kamarába, szabadságukban áll így cselekedni, s mi azt ohajtjuk,

hogy ők szabadok maradjanak, mert lám, mi a szabadság hivei vagyunk. Aztán ha ők hivatalnokokat választanak, az kétségkivül onnan van, mert bennök a kormányhozi hüségök valóbb kinyomását találják. — Ezen két rendbeli ellenvetésre minden lépten, nyomon bukkan az ember; hadd válaszoljak reájok.

Azt mondják: a választó szabad. Ezen buzgalom a választók szabadságáért igen érzékenyen hat reám. Én ugyan távolról sem akarom őket törvényen alapuló szabadságukban akadályozni. De önök talán azt állítják, hogy nekünk nincsen jogunk új törvény által szabadságukat korlátolni? Ha ide czéloznak, akkor azt mondom, hogy ezen okoskodásukkal az általános szavazási jog mellett nyilatkoznak; mert midőn önök kétszázötvenezer választót biztak meg a szavazással, talán azt mondták nekik: ti szabadok vagytok, ti tetszéstök szerint választhattok akárkit a társaság bármily osztályából. Koránt sem. Önök azt mondták nekik: ti azok közül fogtok választani, kik már elérték a harmincz esztendőt, kik ötszáz franc adót fizetnek, s kik biztositékokat nyujtanak nekünk, hogy szeretik a rendet. Magokat a választókat is az emberek azon osztályából válogatták ki önök, mely szinte biztositékot nyújt, hogy szereti a rendet, a kétszáz franc adót fizetők osztályából. S midőn önök igy cselekedtek, talán azon elvont jogelvet követték, mely szerint hivatva van minden ember, hogy részt vegyen hazája ügyeiben? Nem; önöket azon elv vezérlette, hogy a lehető legjobb képviseletet szerezzék meg az országnak; önök a rend biztositékairól gondoskodtak; önök helyesen cselekedtek. S ha önök megszerezték magoknak a rend biztositékait, nekem nem volna jogom önöktől a függetlenség biztositékait követelni? Önök nemcsak választókban, hanem a választhatókban is keresték a rend biztositékait, s nekem volna jogom, önöktől követelni, hogy közülök azokat válaszszák ki, kik függetlenek a hatalomtól? Hogy is ne! hiszen ha önök ezt kétségbe vonnák, akkor tudtok nélkül pártolói volnának az általánosszavazás rendszerének.

S önök pótolólag még azt is mondják: hogy az ország a hivatalnokokban keresi véleményének minél hívebb képviseltségét. Mindnyájan tudjuk, miben van a dolog e pontra nézve. Igen is, az országot nem kell rágalmazni; olyannak kell festeni, a milyen, való színeivel kell festenünk Franciaországot. De hazánk nem élte be magát százötven év óta a képviseleti kormányba, mint Anglia; hazánk még nem jutott el az ellentállás s a hatalomhozi ragaszkodás között elvonuló középútra, melyen a való képviseleti szabadsag alapul. Angliában a politikai pártok nem akarnak ma mindent felforgatni, hogy holnap rögtöni visszahatás útján a legengedelmesbeknek mutatkozzanak; nem, ők a függetlenség vonalán állapodnak meg, a forradalom s az alázatosság között; Franciaországban ellenben újdonan új tény a képviseleti rendszer. Aztán a nemzet jelleme igen élénk. Néha egyáltalában nem akar szót fogadni, megtámad mindent, míglen mindent felforgatott; aztán megadja magát, tökéletesen engedelmessé válik, s az ember mindenre rábirhatja. Ezek a könnyü kormány napjai.

Mi ilyetén időszakhoz közeledünk; nem szükség e tárgyról hosszasan értekeznünk, hogy egymást megértsük. Most gyakran hallunk ilyesféle mondatokat: mi igen tüzesek voltunk 1830-ban; de azóta okultunk; a vélemények csupa merő szemfényvesztések; gondoskodjunk érdekeinkről. A választók, fájdalom, ezt naponkint mondogatják, vagy legalább gyakorlatba veszik a nélkül, hogy mondanák; s ha látjuk, hogy még az ellenzéki választók egy különben igen tiszteletreméltó férfiút nem politikai nézeteinél fogva küldenek a kamarába, hanem személyes helyzete miatt, a végre, hogy olyas követök legyen, ki nékik vasutat biztosítson, s ha máskor meg, hogy csatornát nyerjenek, igen jeles, igen nagytudományu mérnököt választanak, kit én személyesen igen tisztelek, de ki csakugyan nem mondhatja, hogy politikai véleményénél fogya választatott meg .... ha igy járnak el naponkint a választók, nem gy ződnek e meg önök .... (Félben-

szakasztás.) Véghetetlenül sajnálnám, ha olyvalamit mondottam volna, mi Collignon urat megsérthetné; ő tudja, hogy valóságos tisztelettel viseltetem iránta; de mikor nem hihetem, hogy politikai véleménye miatt küldetett volna ide. (Collignon. Csak egy szót szeretnék megjegyezni. Thiers. Szóljon, szóljon! Collignon. Thiers úr elhiheti nekem, hogy én igen sérelmesnek fogok találni minden szót, mely e teremben kimondva, helyzetemet s azon választók szabadságát csökkenthetné, kik engem bizodalmukkal tiszteltek meg.) Véghetlenül sajnálnám Collignon urat vagy saját vagy választóinak jogaiban megtámadni; de ha a választók, kik őt a kamarába küldik, jogokkal birnak, ha jogai vannak Collignon úrnak, nékem is vannak jogaim, s mint ezen kamara tagjának jogom van, itéletet hoznom a választók fölött, valamint nékik van joguk, biráskodniok felettem; s ha senkit sem gyalázok, jogom van oly tényre hivatkozni, mely nagy erkölcsi jelentőséggel bir. (Collignon feláll, hogy szóljon. Zaj.) Bocsánatot kérek, hogy beszédemet folytatom: én a szónokszék egyik jogáért vivok. Bizony nincsen szándékomban valakit sérteni, s én sohasem tartottam magamat különbnek ügyfeleimnél; de minden, a mi az ország szine előtt történik, mindazt az ország emlékébe hozhatják organumai! . . . Ezen tényekből azt következtetem, hogy a vélemények uralkodását, fájdalom, felváltotta az érdekek uralkodása. A választók, kik hitelt adnak azon állításnak, hogy a politikai véleményekben csak szemfényvesztegetés rejlik, s hogy valóság csak az érdekekben van, — ezen választók magok körül látják a hivatalnokokat, kik igen hajlandók a követség elvállalására. Az utóbbiak 15 év leforgása alatt észrevették a veszedelmeket, melyeknek magokat kitették, ha oly egyénnel versenyeztek, ki szavazattal birt a választói collegiumokban vagy kamarában, s azon voltak, hogy a követség által magokat ezen veszedelem alól felmentsék. Én nem csak mint követ, hanem mint miniszter is láttam a hivatalnokokat a követség után indulni: s tudják-e önök, hogy miért indulnak utána? —

azért uraim, mert ez által hol a hivatalvesztés ellen biztosítják magokat, hol a tisztökbeni megfeneklés ellen.

Bizonyos szerény hivatalnokok mellett, kik, meglehet, nem sok elmeéllel birtak, de kik felfogták tisztöket, kik ebben szorgalmatosan jártak el, kik kirekesztőleg csak kötelességeiknek éltek s kik csak szolgálataik által ügyekeztek előrehaladni, — ezek mellett láttam más hivatalnokokat, kik csak felületesen ismerkedtek meg tisztökkel, de kiknek ügyesebb bánásmódjok volt, kik bizony jóval szorgalmasabbak lehettek volna, de kik gondosan gyüjtögettek ismerőst ismerős után, — ezek követekké váltak, tudván, hogy mihelyest a kamarába küldetnek, nemcsak a lehető hivatalvesztés ellen lesznek biztosítva, hanem minden elmellőzés ellen egyszersmind, s tudván, hogy ez úton kevesebb idő lefolyása alatt jóval messzebbre érnek, mint különben.

Mindnyájan természetesnek fogjuk találni, hogy ezen tünemény arra birta a hivatalnokokat, miszerint mind helyzeteik biztosítására, mind sebesebb előhaladás végett keressék a követséget.

Már pedig ezen választók, kiknek meggyőződésök azt tartja, hogy a vélemények uralkodását fel kell váltani az érdekek uralkodásával; kik úgy találják, hogy hivatalnok sükeresebb szolgálatokat tehet nekik a kormánynál, mint másféle képviselő, — ezen választók egy részről, s más részről azon hivatalnok, ki állását s előhaladását biztosítani akarja, — mondom, ezen választók s ezen hivatalnok tökéletesen egymásnak valók, s innen van az, hogy napról napra több hivatalnok-követ érkezik a kamarába, s hogy napról napra még több fog ide érkezni.

Én világos, bizonyos és általánosan ismert dolgokról szólok, oly dolgokról, melyek hatással vannak önökre is, melyeket tudom, óvakodnak bevallani, de melyeket szivök fenekén valóknak ismernek. És én, ki élénk részvéttel viseltetem a közigazgatás iránt, én, a ki boszonkodva látom, ezt a választói kormányzás szükségeinek feláldoztatni, én így szó-

lottam volt magamban: Ha segédökre lehetnék a hivatalnokoknak, szivesen segédökre kelnék! — Mindebből az következik, hogy nem annálfogva küldetnek ide nagyobb számmal a hivatalnokok, mert a kormány népszerüvé lett, — hanem annálfogva, mert a választó s a hivatalnok egymásnak valók, s mert ezen rokonszenv hovátovább még öregbiteni fogja a közhivatalokkal felruházott követek számát.

De még nem mondottam el mindent; én csak azon hivatalnokokról szólottam, kik magokat a követség által biztositani akarják; pedig minden személyesség, minden sértés nélkül még sokkal erősebb dolgokat mondhatnék azon követekről, kik hivatalnokokká akarnak válni.

Ha csak olyas követekkel volna dolgunk, kik a kamarában szerénység és loyalitás útján érdemeket akarnak magoknak szerezni közhivatalok elnyerésére, akkor semmi, vagy legalább nem sok mondani valóm volna. Hagyján, ha oly emberek, kik tizenöt évig szavaztak a többséggel, jutalmat nyernek a miniszteriumtól, melyet mindig teljes őszinteséggel, s néha valóságos talentummal is támogattak! Ismeretesek előttem mind az államtanácsban, mind a számadási széknél olyas kinevezések, melyek ily viszonyból veszik eredetöket; s én becsületemnek tartanám, ha ezen kinevezések tőlem indultak volna ki. De ha látom, hogy az ellenzék s az elbizakodottság útján, s gyakran minden érdemrei képetlenség kiséretében, oly emberek érkeznek ide, kik nem hivatkozhatván sem tehetségeikre, sem tizenötévi elvhüségökre, jobbnak látják engesztelhetlen ellenek képében rendkivüli dühhel támadni meg hol a kormány politikáját, hol a budged pazarlásait, s kik rögtön megszelidülnek, hogy hivatalnokokká váljanak, — ez már valóságos botrány, s mi több, komoly veszedelem a közigazgatásra nézve.

Szóljanak önök a számadási szék, az államtanács, a cassatioi törvényszék s a hadisereg tiszteivel, és legyenek figyelemmel, ha valamely hivatal megüresül, nyilatkozásaikra, akkor majd látni fogják, mint aggódnak valamenyien, ha tud-

ják, hogy egyik vagy másik parliamenti ambitio sóvárog azon hely után, mely jogosan őket fogná illetni.

Ha önök, uraim, nem segítenek-e bajon, — s én most mint kormányember szólok, nem mint ellenzéki tag, — ha önök nem segítenek e bajon, akkor a közigazgatás gyülölni fogja a parliamenti kormányt, melynek folytonosan feláldoztatik. Önök szüntelen emlegetik a kamara és a közhivatalnokok elvegyitésének szükségét, hogy egyesség legyen a közigazgatás s a nemzeti képviselet között; és mégis, tettlegesen, egymáshoz közelités helyett távol fogjátok őket ejteni egymástól, ha jelen eljárástokat folytatjátok; mert a közigazgatás érzi, hogy őt odavetik a követek ambitiójának, s hogy ez napról napra még nagyobb mértékben fog történni."

Azt mondják, hogy a közvélemény a legjobb eszköz az ilynemü visszaélések gátlására.

Nem, urak; hadd mondjam önöknek az igazságot e tárgyban. A közvélemény tehetetlenné vált; a kormány nagyobb bizodalommal viseltetik önmaga iránt, mint valaha, s a közvélemény mindinkább gyengévé s olyvalamivé leszen, mit már távolról sem hallgatnak meg.

S én most nem vívok egypár ember ellen, kik a miniszteri padon helyet fogtak: én általános igazságokat mondok, melyekről történeteinknek közelebb lefolyt hatvan éve bizonyságot teszen. Hogy kezdődnek a kormányok? Kezdetben igazságuk van mindnyájoknak. Miért? mert a végett keletkeznek, hogy a népek szükségeit kielégitsék, hogy diadalt szerezzenek azon nagy igazságoknak, melyeket képviselnek. Küzdenek, fáradoznak, hogy a győzedelmet ezen igazságoknak biztositsák, s ha ezt elérték, önhasznukra akarják őket fordítani. Túlfeszítik, veszedelembe ejtik alapeszméiket, és — megbuknak.

Lássuk történeteinket hatvan év óta. A forradalom nemde egy nagy, egy törvényes szükség kielégitésére, a társaság reformjának eszközlésére érkezett közünkbe? s az ellentállás által okozott ingerültség vért és anarchiát hozott

fölébe. És Napoleon, midőn megjelent, nemde azt hozá magával, mire akkorban legnagyobb szükségünk vala, — a rendet és a győzödelmet? S mind végzé pályáját? A rend despotismussá fajult kezei alatt, a diadal helyet adott a megveretésnek, s Marengoból és Austerliczből Leipzig és Watterloo keltek ki.

A restaurationak is volt egy helyes eszméje, midőn harmincz forradalmi év után érkezvén, így szólott Franczia-országhoz: „én az állandóságot hozom nektek.“ Az állandóság elvét ő a legitimitásban látta, s ez minden esetre figyelmet érdemelt. S mit faragott ki belőle idővel? A chartának tizennegyedik czikkelyét. Annyira belemerült jogainak szerelmébe, hogy magát állitólagos legitimitásánál fogva jogosítottnak vélé: institutióinkat összezúzni.

Ime, valamennyi kormány jó volt kezdetben, s vége rosz volt valamennyinek. Ne csodálkozzunk; ezen eljárás okai az emberi szívben, a dolgok természetében rejlenek. Kár, e miatt boszonkodnunk; nézzünk inkább segéd után.

És az ellenzékek! — Hadd mondjam nekik is az igazságot. Mint viselik magokat? Élénk érzelmeik hevében arról vádolják mindjárt lételök első pillanatában a kormányt, mire ez csak pályájának végnapján válik érdemessé. Az emigransok arról vádolták a constituante-ot, mit a conventionnak lobbanthattak volna szemére; a tribunatus még az 1802-ki szép napokban mondá vala mind azt Napoleonnak, mit ez 1815-ben érdemelt volna; és nem láttuk-e mindnyájan, hogy a restaurationak ellenzéke — már 1815-ben már az új kormány első napjaiban, arról vádolta a Bourbonok idősb ágát, hogy a chartát szét akarja tépni, vádolta még mielőtt e gondolat valakinek eszébe jutott volna. S ennek az a következése, hogy az ellenzékek, mert időnek előtte s mert kelletinél élénkebben vádolták a kormányokat, azon pillanatban sem találnak hitelt, mikor legnagyobb szükségök volna reá, azaz: akkor sem, midőn igazuk kezd lenni a tévedésnek induló kormányok ellenében.

A mi valamennyi kormánynyal történt, az most önökkel is történik. Önök egy helyes eszmét ragadtak meg kezdetben, melyet őszintén jónak ismertem. Ezen eszme az ildomosság volt, és minden érdekek kimélése.

Önök a közügyek színére a forradalom után érkeztek, mely a szabadságot az anarchiáig vitte, a császárság után, mely a hódításvágyat az őrültségig vitte, a restauratio után, mely a legitimitást a chartának tizennegyedik czikkelyéig vitte, s így természetes volt, elvül választaniok: hogy minden túlzástól ovakodni fognak; szóval, hogy ildomosak voltak, s hogy valamennyi érdeket kiméltek. De az ildomosság, az érdekkimélés ezen elvéből mit csináltak önök? Én nem szeretném önöket megsérteni, de kötelességem vallást tenni: az ildomosságot a gyengeségig vitték. S az érdekkimélést mi illeti, tudják-e, hogy ezt meddig vitték? az érdekek bálványzásáig. (Morgás a centrumban).

S mert az ellenzék ezt időnek előtte mondta volt önöknek, most már nem adnak néki hitelt! Azaz: épen akkor nem, mikor leginkább kellene néki hitelt adni, mikor a kormány hibát hibára halmoz. Ha az ellenzék a megvesztegetésről szól: önök többé nem adnak néki hitelt: ha az ellenzék önök gyengeségét említi: szintén nem adnak néki hitelt; miért nem? mert szerfelett sokat emlegette volt már időnek előtte.

Én erősen meg vagyok győződve, hogy most igazságot mondok hazámnak, hogy azt, a mit állítok, utóbb igazságnak fogja ismerni mindenki, s hogy csak azon esetre menthetjük meg a kormányt, ha ez irányban fogunk eljárni; — mert ha sohasem akarunk figyelmezni a kormányra, még akkor sem, midön igaza van: akkor elvész a kormány. De tudom, meg fog menekülni általunk, valóságos barátjai által. (Különféle mozgalmak. A centrumban nevetnek.)

Ha a hitetlenség gúnyos nevetése engem félbeszakított, azt válaszolhatom: Nem a magamféle veszedelmes barátok mondták a restaurationak: előre, mindig előre! nem a ma-

gamféle veszedèlmes barátok voltak mindig az ő véleményén, nem ezek buktatták meg őt, mert nem mertek néki ellenmondani. Napjainkban, midőn a restauratio felett a történetiró már elmondta itéletét, azokat tartjuk a restauratio barátjainak, kik 1827-ben amazok bőszült dühének ellentállottak egy ideig.

Ha nekünk azt mondják, hogy a közvéleményben rejlik az általam bevádolt visszaéléseken segitő gyógyszer, — akkor válaszolom: hogy azon állapot, hová önök eljutottak, azon bizodalom, melylyel a kormány önnön ereje iránt viseltetik, azon hitetlenség, melylyel az ellenzék szavait fogadják, nem türnek meg semmiféle biztositékot a visszaélések ellen; és ha önök nem hoznak törvényt azon áradat visszaszoritására, mely a közigazgatást fenyegeti, akkor ezt gyalázatos vég fogja érni, s önök egy nap oly helyzetben fogják magokat találni, honnan egyedül roppant s csaknem forradalommal felérő változások által menekedhetnek ki.

Miután hivatalnokokkal tömték meg a kamarát, mi fog történni, az nap, midőn a miniszterium más által váltatik fel? Helyesen jegyzé meg Remilly ur: szükséges, hogy komoly ügyet lássunk a miniszterium változásában, hogy ilyenkor új politikai rendszer lépjen a megbukott helyébe. Már pedig én fájdalommal látom ezen eredményt mindinkább alakulni, ha tapasztalom, hogy a forradalomból keletkezett kormány, idebenn és odakünn az ellenforradalom büntársává vagy inkább rászedett mihókjává leszen. . . .

Én tehát arról meg vagyok győződve, hogy a miniszteriumi változások jövendőre igen komoly ügyek képében fognak feltünni. De mit fognak ekkor tenni a hivatalnokok, kiknek száma ennyire növekedett? Talán támogatni fogják az új miniszteriumot? Akkor igazolták mindazt, mit függőségökről mondunk. Vagy talán az ellenzék sorába lépnek át? Ekkor hogymint fogja magát irányukban viselni a kormány? Megengedheti-e, hogy az ellenzékkel szavazzanak? ez minden hierarchiának felforgatásával járna. Vagy pedig hivatalaik-

tól fogja megfosztani mindazokat, kik az ellenzékhez állottak? ez közigazgatási forradalom fogna lenni, és önök mégis vakon ezen végeredmény felé rohannak, mely politikai s közigazgatási tekintetben egyiránt fonák.

Most már néhány szót fogok tenni magáról az inditványról s a kitüzött czél elérésére szolgáló eszközökről.

Mi — ha mindjárt folytonosan növekedik a hivatalnokok száma, nem követeltük ezen számnak korlátolását. Ez nekünk csak oly módon látszik elérhetőnek, mely módot a tapasztalás hibásnak bizonyitott. Ha valamely általános választás következésében a szabott számnál több hivatalnok küldetnék ide, akkor sorshúzás útján kellene a felesleges hivatalnokokat kizárni, s önök már több példából tudják, hogy ez sérti a kamarát, sérti az illendőség érzetét, mely nálunk, szerencsénkre, igen élénk és igen gyengéd.

Ez oknál fogva a kizárásokhoz folyamodtunk, vagy— a mint mondják — az incapatibilitásokhoz, a megférhetlenségekhez. A bennünket szabályozó törvény már is több kizárást mondott ki, praefectusokét példának okáért s a számadókét. Ezen törvényre támaszkodva, kérdést tettünk magunknak: vajjon nincsenek-e a közhivatalnokok között még olyanok, kiknek helyzete rokon a praefectusokéval? A praefectusok nemcsak a kormány általános politikájához, de még ennek árnyéklataihoz is kötelesek ragaszkodni. Tisztök ezt igy hozza magával, s aztán szünet nélküli közigazgatási működésök nem engedi, hogy évenkint helyből mozduljanak. Mi úgy találtuk, hogy az államügyészi hivatal tagjai szintazon helyzetben vannak, melyben a praefectusok, s ennélfogva azt mondottuk: zárjuk ki tehát ezeket is!

Aztán olyan egyének is ülnek a kamarában, kik a miniszteriumok központi igazgatóságához tartoznak. Én nem akarom újra felemliteni azon tényt, melyre itt többször történt hivatkozás, tisztelt Drouyn de l'Huys urnak elmozditására. Az nap, melyen ezen hivatalból-mozditás megtörtént, azt hirdette a külügyek minisztere, hogy a központi igazga

tóság tagjai kötelesek nemcsak a kormány általános politikájához, hanem ennek minden árnyéklataihoz is ragaszkodni. A miniszter ezen tagokat oly viszonyokba helyezte, melyeket el nem fogadhatni, s mi ekkor ezt mondottuk: Zárjuk ki tehát a kamarából azon hivatalnokokat, kik a központi igazgatóságokhoz tartoznak!

S végre ezt mondtuk: vannak emberek, kiknek jelenléte olyannyira szükséges azon helyeken, hová tiszti körük által lelánczoltatnak, p. o. a mérnökök, hogy nevetséges volna őket idehívni. Minek küldenék őket a választók ezen kamarába, politikai czélok létesitésére? nem; hanem hogy anyagi érdekeik mellett ügynökösködjenek, s mi ebben inditó okot láttunk a kizárásra.

Mi egyetlenegy új elvet sem állitottunk fel, mi csak a bennünket szabályozó törvény által szentesített elveket terjesztettük külebb.

Aztán, a közigazgatási erkölcstan két szabályát iktattuk bé az inditványozott törvénybe; az első azt rendeli, hogy a hivatalnok-követek, ha tisztökben előmozdittatnak, ne ugorhassanak át egyszerre a hierarchiának két fokán; a második azt tartja, hogy a nem hivatalnok-követek ne válhassanak hivatalnokokká a kamara által. S ezt mondják keménynek, szigorúnak? ez volna igazságtalan és roszalásra méltó? Mikor, uraim, mindez oly annyira való, hogy az ember szinte szégyenli magát ilyesmit még bébizonyitani! Elég ezt kimondani.

Igaz, azt vetik szemünkre, hogy a baj ezen részének javitása után is még sok tenni való marad hátra.

Jól tudom ugyan, hogy midőn elejét fogtuk venni a bajnak, melyet a képviselők önmagokért követhetnek el, akkor majd családaikról gondoskodnak. Sőt még azt is mondják, hogy e tekintetben személyes megtámadásokra tarthatunk számot. Bevárom őket. Azt mondják, hogy a követek rokonaikért, küldőikért fognak kunyorálni; azt mondják, hogy azon esetre is, ha a cassatioi törvényszék, a szá-

madási szék, az államtanács egypár tagjait s a hadisereg néhány főbb tisztjeit megmentjük a parliamenti versenytársaktól, — még korántsem mentettük meg a törvényszékek tömegét s a sereg kisebb tisztségeit.

Mit! ők kunyorálni fognak rokonaikért, küldőikért midőn már nem kunyorálhatnak magokért? S mit bizonyít ez? Mi igen nagynak irtuk le a bajt, — s önök azt még nagyobbnak tüntetik fel. Önök végtelen nagynak nyilatkoztatják ki, s miután ilyesnek nyilatkoztatták, meghajolnak előtte s azt mondják neki: minthogy oly nagy vagy, eszembe sem jő, hogy megérintselek. Mondhatom, ez fonák egy politika. Igen is, a baj nagy, sokkal nagyobb, mintsem hogy felvettethetnék. De mert nagy a baj, azért korántsem hajlok meg előtte, hanem egyenesen fejének viszem a csapást.

A hivatalosztogatás körüli igazságtalanságok példái épen itt, épen közöttünk a legveszedelmesbek. Ha önök oly valakit neveznek ki tábornok-helyettessé, kit nem kellett volna azzá nevezniök; ha önök az államügyészi hivatal élére oly valakit állitanak, ki nem méltó, hogy odaállittassék: akkor a példa veszélyes és gyászos sebességgel a hierarchia első fokától a végsőig száll le.

Ha önök oly valakit neveztek ki a cassatio törvényszék tagjává, kit nem kellett volna ezen tiszttel megbizniok: akkor még jóval könnyebb, roszul tölteni be egy alállamügyészi tisztséget; ha önök a köznek kárára neveztek ki egy tábornok-helyettest valamely követnek kedveért: akkor még jóval könnyebb a köznek kárára nevezni ki egy kapitányt vagy egy hadnagyot valamely választónak kedveért.

Természetes, hogy ilyes példák botrányt okoznak, s hogy részökről is hitelt szereznek azon utálatos gondolatnak, mely a véleményekben csak agyrémeket lát, s komoly valóságot csak az érdekekben.

Ezek az inditóokok, melyeken a törvényjavaslat alapúl.

De el nem hallgathatom, hogy egy jobbitvány által egészíttetett ki, mely tisztelt Barrot ur nevével lép fel.

Azt hallom, s magam is észrevehettem, hogy ezen jobbítvány nagy ingerültséget okozott. Ha ez így van, akkor kötelességünk kinyilatkoztatni az ország s valamennyi államhatalom szine előtt, ha volt e részünk benne.

Én nem vagyok e jobbitvány szerzője, de oly nagy mértékben járultam inditványozásához, hogy magamat szerzőjének tekinthetem. Ezen jobbitvány egész életem hitének felel meg; mindig és minden alkalommal kész voltam ezt támogatni; s midőn kérdést tettek, ha fogom e védeni bémutatása eseteben ez inditványt, azt feleltem, hogy igen.

Itt állok, hogy szavamat beváltsam.

De nem engedem magamat csalódásoknak oda, én előre látom, hogy nem fogunk az egyes pontok vitatásába ereszkedni. (Egy hang: Hát ha mégis?) Annál jobb, ha béereszkedünk. Én csak azt kivánom, hogy ne futamodjunk meg gyalázatosan a valóság elől, melyet részemről mindig megismertem.

Urak! a szónokszéken nem fogják ismételni; de másutt mondogatták, hogy mi azon tisztelt tagokat meg akarjuk támadni, kikre a jobbitvány vonatkozik, vagy azon magas hatalmat, mely őket bizalmával megtiszteli. Az érdemes tagokat mi illeti, részünkről csakugyan nagy gyermekesség lenne, tiz, tizenkét társainkat ekkép megtámadnunk. Mit! midőn mi az államügyészség tagjainak kirekesztését követeljük, akkor szándékunk volna őket megsérteni, szándékunk őket személyesen megtámadni?

Nem! s itt szó sincsen személyességekről azon egyének ellen, kik a király vagy a herczegek udvarának részét teszik. Én nem ismerem mindnyájokat, de ismerek egy párt közülök, s én meg vagyok győződve, mert ismerem jellemöket és véleményeiket, hogy nem hivatalbeli viszonyaikhoz képest fognak helyet, hanem őszinte meggyőződésök szerint. Erre meg azt válaszolják: Semmi kétség, önök nem akarnak nehány kamaratagot megtámadni, ezt mi igen jól tudjuk; önök

magasabbra irányozzák csapásaikat, önök a királyságot akarták megtámadni.

Mi a királyságot akartuk megtámadni! . . . Ugyan hol voltak az új royalisták, azok, kik most annyi buzgalmat tüntetnek ki, a restauratio alatt, midőn a nélkül, hogy előttünk ismeretlen személyeknek kedvét kerestük volna, kimondottuk: miszerint a franczia forradalom s a Bourbon-ház közötti vita az idősb ág bukása s az ifjabbnak thrónusra jutása által fog végződni, — s midőn ez állításunk igazolására mindent veszélyeztettünk? Hol voltak ők akkor, midőn a juliusi forradalom napjaiban heves vita alá került a kérdés: respublikává alkossuk-e Francziaországot vagy monarchiává? Mit miveltek ők akkortájban, midőn mi összes erőnkből azon voltunk, hogy a monarchiának eszméje diadalmaskodjék az orleánsi ház javára? S midőn utóbb Páris utczáin kellett védenünk a királyságot, ugyan hol voltak akkor ezen ma oly nagy buzgalmu royalisták?

Ezelőtt három évvel, a regenssségi törvény alkalmával, midőn mi, kiknek szükségünk van az ellenzék egyességére, nem késtünk ezen egyességet veszélyeztetni, hogy meggyőződésünkhöz képest a koronának segédére jöhessünk, — kérdem, hol voltak akkor a royalisták? Én megvallom, lelkemnek természetes büszkeségével vallom: hogy csaknem szégyenlem magamat ide állani, s elmondani, mely okoknál fogva tarthatok számot a, jelen királyság bizodalmára. S csakugyan sohasem fogok arra törekedni, hogy azokat hódolatomról biztosítsam, kik nem hisznek benne. Mily gondolat! — mi, kik minden időben s minden áron pártoltuk ezen királyságot, mi fordulnánk ellene! Hogyan! Thiers (engedjék meg, hogy mindenek előtt magamat említsem) Thiers, Rémusat, Duvergier de Hauranne, Vivien, Billault urak, s a magát valamennyi párt veszélyeseinek daczára dynastiainak mondó ellenzék kebelében Odilon Barrot úr, ki naponkint annyi erélyességgel vallja be való érzelmeit, — a királyság ellenei volnának! Ha ez oly nagy mértékben állana, mint a mely

mértékben nem áll, még akkor is el kellene rejtenünk e körülményt, mint veszedelmes titkot; de ilyesmit minden alap nélkül mondani, — ez őrültség!

S elleneink tovább mennek, és azt mondják: nem, önök nem akarták megtámadni a királyságot, sem a kamarának azon tagjait, kikre a jobbitvány vonatkozik, — szándékuk általmadás volt, melyet malitiának neveznek, — bocsánatot kérek e szóért. Malitiát ott keresgélhetni, hol valaki titkos gondolatát nem akarja bevallani. De a mi gondolatunk, a mienk — világos, mint a napfény. Tudják-e önök, hogy mit akarunk mi? Elmondom. Mi a képviseleti kormányt akarjuk egész valóságában; és Guizot úr engemet ért; ez oly nyelv, melyen együtt, azonegy időben magyaráztuk nézeteinket. Mi a képviseleti kormányt akarjuk egész valóságában, szigorú valóságában. Én egy szomszéd országban akarok példák után nézni, — Angliában. Itt roppant forradalom van munkában. S mily szabályossággal, mily biztossággal mindnyájokra nézve! Igaz, ezen országban minden párt s maga a kormány is nemcsak az akotmány betüihez, hanem az alkotmány szelleméhez is ragaszkodik. Ott nem hallja az ember, hogy amazok legitimisták, s ezek meg republikánusok. Ott mindenki akarja a jelen dynastiát s a monarchiát. Igaz, vannak whigek és vannak radikálok: de ők egyet akarnak mindnyájan; társadalmi reformot akarnak, az egyik nagyobbat, a másik kisebbet, s csak ebben rejlik a különbség. Rövid idővel ezelőtt a gabnatörvények módosítását vették czélba, most már e törvények eltörlése felé közelednek. De ha mindjárt akaratuk fokára nézve különböznek egymástól, czéljok azonegy. S ezen szabad országban a hatalmak szintén nemcsak az alkotmány betüjéhez, hanem szelleméhez is tartják magokat. Én különböző országlások alatt voltam Angliában; s voltam minapában is. Roppant kérdés körül foly itt jelenleg az izgatás, s én sohasem halottam, hogy valaki mondta volna: a királyné akarja vagy nem akarja a gabnatörvények eltöröltetését.

Részemről sohasem hallottam: a királyné akarja ezt, a királyné akarja amazt.

Ellenben több alkalommal hallottam e szavakat: Peel úr erre meg erre határozta magát, lord Russel meg ebben állapodott meg. S mit jelent ez? Azt-e, hogy ama kevély Anglia, mely nem akarta magát a Stuartok, a Nassauok, a braunschweigi fejedelmek utódja akaratának alávetni, alávetette magát a pamutszövő dicső fia egyéni akaratának? Nem, ez kissé pogány tünemény fogna lenni.

De Peel, Russel mit, kit képviselnek? ők képviselik a birodalomnak egy ember fejében formulázott akaratát. Ők előre látják Anglia szükségeit, ezen előrelátás nyomán alakulnak nézeteik, s ők engedelmeskednek az országnak, nem vastag értelemben, mint a hogy az ember valamely zendülésnek engedelmeskedik, hanem olyképen, mint a felvilágosodott elmének természete engedelmeskedni a valóságnak, melyet feltalál és melyet megismer.

Ezen dicső férfiakban láthatni egy pillanatra, nehány napra, nehány évre az emberré vált országot; ők kormányoznak, s általok kormányoz az ország. S mily biztosságnak örvend itt minden! A forradalmak legnagyobbika, az, mely mindenkinek vagyonával érintkezik, mely ezeket, úgy szólván, kifosztja amazok javára, minden összekocczanás nélkül foly le, a nélkül, hogy egyetlenegy szózat emelkednék a királyné ellen, ki csendesen halad annyi nehézség közepette, hódolat és közszeretet által kisérve. Életét drága kincsnek nézi mindenki; és ha az annyi boldogságot elirigylő végezet ezen fiatal koronás főre nehezednék, halála mély fájdalmat okozna Angliának, de aggodalmat nem.

Ez a képviseleti kormány való példánya. Engemet mi illet, én ezt ifjuságom óta nyomozom; ezt akartam a restauratio alatt, mert amaz időben sem óhajtottam egyebet. — Én igen parányi ember voltam akkor, tudjuk mindnyájan; s azon magas személyek nem ismerhettek engem, kiknek egyike akkor a thrónuson ült, kiknek másika ezt rövid idő mulva

elfoglalandó volt. Ők engem nem ismertek, s én nem ismertem őket; én nem méltathattam különböző érdemeiket. És mi oknál fogva nyilatkoztam oly merészen az egyik mellett, a másik ellen? Mert egy eszmének befolyása alatt állottam. 1829-ben irtam a hiressé vált mondást: „A király országol és nem kormányoz.“ Én ezt 1829-ben irtam. S önök azt gondolják, hogy amit 1829-ben irtam, azt már nem hiszem 1846-ban? Nem, én ezt még most is hiszem, s hinni fogom mindig.

De vannak gőgös elmék, kik így szólanak hozzám: Ön félreismeri a Francziaország és Anglia között létező különbséget. Angliában aristocratia van; Francziaországban nincsen; —s e két ország ennél fogva nem kormányoztathatik egyiránt.

Ezen különbség, ha vitáznunk kellene felette, nagyon messze vezetne bennünket. De én úgy vélekedem, hogy az aristocratia nem áll mindig három, négymillió jövedelemmel biró nagy urakban. Én úgy vélekedem, hogy midőn olyatén osztály létezik az államban, mely ellentáll, mely nem akarja, hogy a társaság szerfelett sebesen induljon, mit más osztály meg nagyon óhajtana: akkor van annyi aristocratia, hogy ellensúlyul szolgálhasson a democratiának és hogy a való képviseleti monarchiát lehetségessé tegye.

Olykor olykor figyelemmel voltam Hollandra. Vannak-e itt nagyurak, hübéri kastélyokkal, nagyjövedelmekkel?—nem.

Van egy osztály, mely hajdani kereskedőkből áll, kik gazdagokká váltak, kik nem akarják a rendetlenséget, s kik oly jól védik magokat, mint a hübér-urak az angol felsőházban. Én nem hiszem, bár mit mondjanak, hogy olyas különbség legyen Anglia és Francziaország között, melynél fogva mi arra lennénk kárhoztatva, hogy a képviseleti kormánynak csak árnyékával birjunk, mások meg valóságával. De ha ez így volna, urak, ha a való képviseleti kormány lehetetlenség Francziaországban: akkor ezt nekünk 1830. juliusban kellett volna megmondani. Az nap kellett volna ezt nekünk megmondani, midőn főbenjáró ellenmondás által életeinket veszélyeztettük egy csalódásért; figyelmeztetni kellett volna bennün-

ket azon mély különbségre, mely Anglia és Francziaország között létezik, azon különbségre, melynél fogva az egyiknek a való képviseleti kormány jutott osztályrészül, a másiknak a képviseleti kormány árnyéka... De önök megfeledkeznek arról, hogy azon esetre, ha a képviseleti kormány Francziaországban nem létesülhet egész valóságban, hogy azon esetre jobb lett volna, ha elmarad a forradalom? Hogyan! mi a képviseleti kormánynak csak külső formáival birhatnánk! De ilyes koholmánynál, ilyes hazugságnál jóval többet ért volna a restauratio; ennek helyzeténél fogva kétségbevonhatlan előnyei voltak, mind belülről, mind kivülről. (Egy szózat a centrumban: Ez már valóságos bünbánás!) Engemet mi illet urak, én magamat annálfogva határoztam el, mert úgy vélekedtem, hogy a képviseleti kormány lehetséges; s már látom többeknek arczán az ellenvetést, melyre felelni akarok, hogy megelőzzem a közbenszólást. Hogyan! — ezt fogják mondani, — s most előáll ön is, s mint ama nemeslelkü férfiú, mint Lafitte, elmondja, mit mindnyájan fájlaltnuk: hogy jobb szeretné, ha nem lett volna része a juliusi forradalomban? Ön sajnálná, hogy ez megtörtént?

Elmondom e tárgyra nézve, a mi szivemen van; sajnálni? nem. A mit cselekedtem, azt még most is cselekedném.

De tudják-e önök, hogy miért nem sajnálom? Mert nem gondolkozom úgy, mint önök gondolkoznak, mert lehetségesnek hiszem Francziaországban a képviseleti kormányt.... Ah! ha úgy vélekedném, mint önök, akkor keserü bánatot érzenék! (A belügyi miniszter: Hol van az, a ki itt másképp gondolkozik?) Belügyi miniszter ur! ön ne szakitson engem félbe; szolgálatára áll a szónokszék, hogy nékem válaszoljon; s ilyesmi minden esetre kevésbbé illik önhöz, mint bárki máshoz, mert én itt csak azt mondom, a mit száz izben mondottam önnel, midőn együtt állottunk az ellenzékben.

Mondom, én egyáltalában nem sajnálom a történteket; s nem sajnálom annálfogva, mert hazámban lehetségesnek gondolom a képviseleti kormányt, azonképen mint Angliá-

ban, s ez oknál fogva haladásnak nézem a juliusi forradalmat. De én meg vagyok győződve arról is, hogy még nagy haladástkell eszközölnünk, s bizonyos vagyok benne, hogy ezen haladás nem fog elmaradni, ha számos embereink lesznek, kik ide jövendenek, nemcsak néhány napig, hanem húzamosan tüntetni ki függetlenségöket s az iránti hűségöket, mit egész életökben hittek volt; s mert remélem, hogy ilyesek mindig elégséges számmal fognak találtatni, erős bizodalommal viseltetem azon eredmény iránt, melyet 1830. juliusban czélba vettem.

S most szükséges-e még kitüntetnem azon viszonyt, mely az általam kifejtett tan s a szőnyegen levő inditvány között létezik? Ezen tannál fogva mit akarunk? Azt, hogy a királyság mindig vitáinkon kivül álljon.

Már pedig ha vannak követek, kik függetlenek levén, nem tartoznak a miniszteri többséghez, de kik, akaratuk ellenére, bármi függetlenek legyenek, bármi tisztességes jellemmel birjanak, midőn székeikről emelkednek, s midőn ismét helyet fognak, nem önnön véleményöket tüntetik ki, hanem más véleményt, melyet nem szabad ismernünk soha... Midőn ilyes helyzetü követek vannak, akkor, bármit tegyenek, bármit mondjanak, akaratuk ellenére némi eszmeszövetkezés alakul ez országban; az emberek bennök egyebet akarnak látni, nem őket magokat.

S én azt mondom, hogy ez baj reájok nézve, s hogy baj arra nézve, mi többet ér náloknál, azon magas hatalomra nézve, mely őket szolgálatába fogadta.

Urak, induljunk ki egy „felteszem"-ből. Tegyük fel, hogy egyike azon embereknek, kik a korona szolgálatában állanak, az ellenzékkel találna szavazni. Mit mondana ehhez a közönség? Nem találná-e különösnek? nem mondaná-e, hogy a korona különválik miniszteriumától? Nem szolgálna-e ezen eljárás számos illetlen és boszantó hozzávetéseknek alkalmul? Ha ilyesmi Angliában történik, akkor megfosztják hivatalaiktól az illető egyéneket, vagy jobban mondva, ezen egyének nem várják be, hogy hivatalaiktól megfosztassanak.

Angliában a koronának azon hivatalnokai, kik nincsenek a parliamentből kizárva, a miniszterium változásával visszavonulnak. Ök megfosztatnának hivatalaiktól, ha nem szavaznának vele.

Többektől hallottam: „kövessétek az angol példát, s ha az új miniszterium azt tapasztalja, hogy valamely hivatalnok az ellenzékkel szavaz, foszsza meg hivatalától.“ Igen, ez így van Angliában; de a mi erkölcseink, szokásaink mások; kérdezzék meg önök érzelmeiket, aztán válaszoljanak nekem. Ha nálunk egy új miniszterium . . . mint ezt Peel úr és lord Wellington tették volt, még a királyné udvari hölgyeit változtatni akarná, akkor egy sereg ember nyilatkoznék itt közöttünk, s magában az országban is azon zsarnokság ellen, melyet a cabinet czélba veszen a királyság lenyügözésére.

A helyett, hogy feláldoznók a királyságot, mit kívánunk? Azt, hogy áldozzuk fel az embereket, kik szolgálatában állanak; mi azt mondjuk: jobb őket eltávoztatni a kamarától, mint azt kívánni, hogy hivatalaiktól fosztassanak meg. . . .

Mi ezt egy lépésnek tekintjük, még pedig tetemes lépésnek azon pályán, melyen helyet fogtunk, s melynek végén a képviseleti kormány valóságát látjuk.

Azt szokták nekünk mondogatni: meglesz, de késöcskén. — Hagyján.

E pillanatban egy német irónak nemes nyilatkozata jő eszembe, ki érintvén azon véleményeket, melyek csak későn fognak diadalmaskodni, ezen szép szavakat mondá, melyeknek idézését önök nekem nem fogják rosz neven venni: „Én a partnak legmagasabb fokára helyezem hajómat, s bévárom az időt, mikor oly magasra nő a tenger, hogy hajómat elvigye magával.“ —

Igaz, ha ezen vélemény mellett küzdök, akkor igen magasra helyezem hajómat; de nem hiszem, hogy hozzáférhetlen fokra helyeztem volna.

O'CONNELL.

O'CONNELL.

O'Connell (Dániel) a „nagy agitator", mint barátjai s ellenei nevezik, egyike az újabb szónoklat legérdekesb s legnagyszerűebb egyéniségeinek, született 1775. augustus 6-án, Carhenben, Cahirciveen szomszédságában, Irland Kerry nevü, s a munsteri tartomány részét tevő megyéjében. Családát a köznép Hyberniának ős királyaitól származtatja, s O'Connell maga is több ízben emlegeté a szónokszéken: hogy ő genealogiai tekintetben sem engedi senkinek az elsőbbséget, mert ő oly fajból való, mely a normann nemességnél jóval régiebb. Oklevelekből csak annyit tudhatni, hogy O'Connell Richard hűséget esküdvén Erzsébet királynénak, birtokaiban megerősítetett, melyeknek parányi része e napig a család kezeiben maradott, nagyobb része pedig az üldözés éveiben elidegenítetett, de már most meg visszakerült a családhoz. Richard utódai az Irland megsemmisitésére hozott, úgynevezett büntetőtörvények zsarnoksága alatt nyomorúságba sülyedvén, közülök többen a continensen kerestek mene-

déket, s nevezetesen franczia és austriai hadi szolgálatba léptek. Dániel is miután egy évet a reddingtoni kath. tanodában töltött, a continensen, — Belgiumban — nyeré tudományos neveltetését, hol iskolai tanulmányait, 1791—92-ben, Louvainban s majd saint-omerben folytatván, utóbb — épen a a franczia terrorismus idejében — a douayi angol collegiumba tétetett által.

A britt kormány eljárását e tájban némi engedélyezések jellemzék Irland irányában. Az éjszakamerikai gyarmatok lázadása a mérséklet és engesztelődés tanácsait hallatá még a North-féle cabinettel is. Ezeknek eredményeiül, hogy itt csak a lényegesbeket említsem, 1768-ban az irlandi parliament, mely eddiglen csak a fejdelem halálakor ujítatott meg, minden nyolczadik évben ujjáalakitandónak határoztatott; 1775. s a következő években egyes lépések tétettek a kereskedés s a hajózás bilincseinek némi enyhitésére, 1778-ban megadatott a katholikusoknak — nem ugyan a teljes birtokjog, de mégis annyi, hogy hosszu, sőt élethosszra terjedő haszonbérleti szerződésekre léphettek; s eltöröltetett azon törvény, melynélfogva minden gyermek, ha a protestáns vallásra tért által, ezen lépés erejénél fogva, az atyai jószág tulajdonosává vált még atyja életében s katholikus örököstársainak rövidségével; 1780-ban ismét egypár kereskedési engedélylyel nyugtatá meg Anglia a kedélyeket; 1782-ben teljes birtokjog adatott a katholikusoknak, s az irlandi parliament, mely a poiningi törvény magyarázói szerint csak olyas tör-

vényjavaslatok felett tanácskozhatott, melyek az angol kormány által eleve megvizsgáltattak és helybenhagyattak, s melyet I. György 6-ik statutuma láncra vert, — függetlennek nyilatkoztatott; 1792-ben a katholikusok és protestánsok közötti vegyesházasságok megengedtettek, s az ügyvédi pálya megnyilt végre a katholikusok előtt is. O'Connell ezen engedélynek hasznát veendő, 1793-ban visszatért Irlandba, s miután Londonban a middle-templei jogcsarnokban a szokott időt kihúzta volna, 1798. május 19-én ügyvédnek esküdött fel Dublinban, épen akkortájban, midőn a franczia directorium által hanyagul pártolt zendülés, mely egész Irlandot lángba boritá, s mely ellen küzdendő O'Connell az úgynevezett „jogász tüzérek" soraiba lépett, elnyomatott.

Pitt most azon volt, hogy Anglia és Irland között, az évről évre lazabbakká vált politikai köteléket megerősítse, s e végett jellemének összes makacsságával az unionak eszközlésbe vétele után törekedett. 1793-ban midőn Anglia és Franciaország közt kitört a háború, s midőn az irlandi hűség ennélfogva becsben növekedett, a már felebb említett engedélyekhez a reliefbill erejénél fogva toldalékul még az is járult, hogy a katholikusok több polgári és katonai tisztekben azonképen járhassanak el mint a protestánsok, s hogy választói jogokkal is birhassanak, de magok követekké né választathassanak. — Hogy egy tuczat ilyetén félszabály, s oly törvényhozás mint az irlandi, mely most is csak névre volt független, s hív hasonmása annak, mely pár évvel az-

előtt az angol kormány által az absentismus, az Irlandot gyilkoló absentismus fékezésére inditványozott adót elvetette! melynek nyolczvanhárom tagja egyesek által neveztetett ki, hetvenhat tagja kormányhivatalt viselt vagy nyugdíjt húzott a kormánytól, s melynek megvesztegetése oly nyilvánvaló volt, hogy midőn Grattan az öszveget, melyért béresekké váltak, arczukhoz vágá, egy szózat sem mert ellentmondani, — hogy, mondom, ilyes körülmények csak parányi biztositékot nyújthattak, az alkotmányos kifejlődésnek, — mutatja azon tény: miszerint Grattan és elvtársai kiléptek a parliamentből, s a tömeg, névszerint az éjszaki presbyterianusok, bajaiknak orvoslására a forradalomhoz folyamodtak. Találkoztak ugyan többen a higadtabbak közül, kik nem egy „hiberniai respublikának" faragcsálása által, mely kisérlet mint O'Connell mondá, csak arra szolgált, hogy Pitt az uniót foganatosíthassa, hanem békés átalakulási úton, az amazok által is követelt parliamenti reform segédével véltek segíthetni a közbajokon; — s hogy gyökeres reform nélkül Irland semmi esetre sem fogta volna tetemes hasznát venni a maga „nemzeti, független parliamentjének", világos; — ma azonban, úgy gondolom, már mindenki hiszi és vallja, mit Pitt és Canning 1799-ben a britt alsóházban Sheridan-nek válaszoltak: hogy a bajnak alapoka a dolgok természetében a vagyonnak jelen felosztásában, az ország socialis viszonyaiban rejlik, — azaz: a százados elnyomás eredményeiben. S ha ezt megismertük, akkor közvetve

bévallottuk azt is: hogy egyes törvények kevésbé biztosithatták az orvoslást, mint az unio oly országgal, mely nagyszerü politikai életen kivül kereskedéssel bír és tőkékkel s azon középosztálybelieknek seregével, kiket, ügyesség, vállalkozási szellem és mértékletes, rendes életmód jellemez; hogy ilyetén egyesülés útján, mely a testvérállam által való, socialis jotéteményeket osztogat, mely módokat nyújt a meggazdagodáshoz, példát és ösztönt az iparra, hogy ilyetén egyesüléstől lehetett nagyszerüebb és jótékonyabb változást várni. Az unio, így szól Brougham, való bölcseség által sugalt rendszabály volt, ha mindjárt rosz és erkölcstelen módokhoz (megvesztegetés, czímek és hivatalok osztogatása stb.) nyúlt is a miniszterium, hogy eszközlésbe vehesse; az unio oly rendszabály volt, mely Irland javára épen oly szükségesnek mutatkozott, mint az öszves birodalom biztositására. S midőn Fox 1782-diki miniszteriuma idejében, az irlandi parliament függetlenné nyilatkoztatása után, még külön szerződés szükséges voltát hirdeté, mely a Nagybritannia s Irland közötti testvérviszonyt örök időre szabályozza, — közvetve ugyanezt mondá. Részünkről ismételjük, mit már felebb Pitt életvázlatában mondottunk volt, hogy mi a lord Lyndhurstok beszédében, kik az irlandiakat fajra, nyelvre, vallásra nézve idegeneknek mondják, mindig árulást és őrültséget láttunk; de más oldalról, minden adatnak lelkiismeretes megfontolása után az uniónak kölcsönös hasznosságát is hiszszük, a jogok tökéletes egyenlőségén alapuló uniót

értve természetesen, nem a statusquo-nak beczövekelésével eszközöltet. — Az olvasó nem fogja helyen kivülinek találni, ha korábbi igéretünket: miszerint bővebben fogjuk tárgyalni az unio kérdését, — a jelen vázlatban váltjuk be, mert hiszen O'Connellnek legújabb politikája kirekesztőleg az unio s a repeal sarkai körül forog.

„Irland — így szólott Pitt 1799. januárius 23-án, midőn az uniónak inditványa tárgyaltatott, — Irland nagy és gyászos bajak alatt görnyed, melyeknek mély gyökerök van magának az országnak helyzetében, a lakosok mai jellemében, szokásaiban és értelmiség hiányában, vagy más szavakkal, tudatlanságában bizonyos osztályoknak egymástóli távolesésében, a birtokviszonyokban, a vallási eltérésekben, a boszuságban, melyet a vakbuzgóság nemz, s a babona ápol és növel.

A tisztelt ur azt mondja nekünk, hogy ezek oly bajak, melyeket nem gyógyíthatni egy pillanatban. S ez tökéletesen igaz; — de most az a kérdés: ha vajjon nem tanácsos-e, olyatén tervhez nyúlnunk, mely e bajokat majd meggyógyítatja általunk idővel? Ha ez azáltal eszközöltethetett volna, mit a tisztelt ur és barátjai több ízben ajánlottak e házban, mit ők katholikus emancipatiónak és parliamenti reformnak neveznek, akkor a feladás, való igaz, sokkal könnyebben oldathatott volna fel; de „katholikus emancipatio és parliamenti reform" oly phrasisok, melyek alatt nehányan egészen különböző dolgokat értenek. Ha ezen czél nyúgott, szenvedély nélküli, józan visgálódás útján elérethetnék, senkisem lehet

ne hajlandóbb nálamnál az illető rendszabály elfogadására. De ha a társaság állapota olyassá vált, hogy a törvények, bármi bölcsek legyenek magokban, czélt nem érhetnek, míg a népnek erkölcsei és szokásai változatlanok maradnak, ha a lakosok oly szegénységbe sülyedtek, hogy kényelmet egyáltalában nem ismerhetnek, ha a polgárisodásnak haladása nagy mértékben a gazdagság mikénti felosztásától függ, ha ezen gazdagság növekedése nem csekély részben függ, a tőkének felosztásától, ha a nemzeti gazdagság növekedéséből származó öszves haszon nagy részben a lakosok jelleme által van feltételezve, ha ezen hasznot valamint az értelmiség növekedéséből származó még nagyobb előnyöket, pártkülönbségek és szakadások, a vallásos előítéletek vakbuzgósága és fanatismusa, avas és dühös családi viszálkodások gátolják, — ha mondom, mindez együvé találkozik, hogy valamely országot elnyomorítson, akkor mi fog gyógyszerül szolgálhatni? Pártatlan törvényhozás, mely távol áll a helybeli pártviszonyoktól, elégséges távolságban a küzdő felek befolyásától, hogy sem az egyiknek sem a másiknak ügyvédévé vagy lovagává ne váljék; mely oly helyzetben van, hogy nem viseltetik babonás tisztelettel azon régi családok nevei és előítéletei iránt, melyek oly huzamos idő óta élvezték bizonyos közhivatalok és közbirtokok a szokás által sanctionált s a szükség által igazolt monopoliumait; — oly törvényhozás, mely sem egyesek gőgös követeléseinek nem fog engedni, sem a tömeg bérohanásának nem fog kaput nyitni, nem a lármának, nem valamennyi szentelt forma és szabály le-

rontásának oly szín alatt, hogy ebben áll a kormányzás tudományának philosophiai tökélyetesbülése. Ez az, mire Irlandnak szüksége van. S hol fogjuk ezt találni? Azon országban, hol az általam előszámlált bajak léteznek, vagy ide át? Azaz, hol tanácskozzék ama törvényhozás? Oly helyen, hol annak, mit hazafiságnak neveznek, legnagyobb erőködése csak ideiglenes népszerüség kivivását veszi czélba, mint a történtekből kiviláglik; vagy oly helyen, hol a tanácskozás higgadt és mérsékelt? Bizonyosan az utobbiban, azaz: Angliában. Én azt mondom, hogy ilyes törvényhozásnak alapitását, midőn ez lehetséges, elmulasztani, a legnagyobb eszélytelenség, melyet semmi által sem igazolhatni. És mondom azt, hogy nagy része azon bajokban, melyek alatt Irland most szenved, ezen ország parliamentjének viszonyaiból származik minden bizonynyal. . . . S jelenleg mit inditványozok Irland ügyében? Én nem elégszem meg azzal, hogy Irlandnak, mint a britt birodalom részének, egypár jótétemény jusson osztályrészül,—de inditványozom azt: hogy Irland részese legyen azon áldásoknak, melyeknek Anglia örvend jelenleg.

A tisztelt ur azt mondá, hogy ezen ország három század óta ellenséges hatással volt Irlandra: oly állitás, melyhez én nem járulhatok, — de annyit mondok, hogy ezen ország száz év óta igen szükkeblü politikát követett Irland irányában, igen fonák féltékenységet nyilvánitott, növekedését, terményeit s többnemü gyártmányait illetőleg. Én azt mondom, hogy ezen féltékenységek el fognak temettetni

azon terv által, mely majd önök elébe terjesztetik; — mondom, hogy azon esetre, ha két független parliamentünk van azonegy birodalomban, nem vagyunk biztosítva harmoniájok és szives együvémunkálódásuk tartósságáról. Valamennyien szeretjük emlegetni, mit minden jó angol és minden jó irlandi érez, — hogy együtt kell megállanunk vagy együtt eldőlnünk, hogy együtt kell élnünk és halnunk; és mégis olyatén rendszabály nélkül, minő a jelenleg előnkbe terjesztendő, ez érzelem nincsen biztosítva ezentúlra. Mind két ország jólétének öröklőnek kell lenni: a jelen viszonyok között ezer esetlegesség által van feltételezve, jelenleg a pillanat erőszakától függ, ideiglenes népszerüség vadászata adhat néki irányt, mint már mondám, vagy nehány egyén személyes haszna, — oly dolog, mitől valamely nemzet boldogságát soha sem kell felfüggeszteni. . . ."

Canning hasonló értelemben szólott.

„Az én tisztelt barátom, (Sheridan) mondá, az angol s az irlandi törvényhozás unióját azon incorporatiókhoz hasonlította, melyekhez Francziaország, különben is óriási birodalmának öregbítésére folyamodik. Vajjon mi czélra nyúlunk ilyetén összehasonlításhoz? Azért ügyekszik-e Francziaország más tartományokat magával egyesíteni, hogy kölcsönös kereskedési érdekeiket külebbterjesssze? Vagy mit szereztek a francziák a békeblesített nemzeteknek? adókat-e és elkobzásokat, vagy pedig a gazdagság és jólét eszközeit? Csak azt kivánták-e tőlök, hogy közös feltételek alatt közös részt vegyenek a közjó vé-

delmezésében és előmozdításában? Hasonlítanak-e azon országok, melyeknek békeblesítése után törekesznek, Francziaországhoz alkotmányra és törvényekre nézve? Olyasok-e lakosaik, kik ugyanazon nyelvet beszélik, kik ugyanazon szokáshoz ragaszkodnak, kik atyafiság és vérség kötelékeivel vannak hozzájok kapcsolva? — S ha nem, úgy miben rejlik a hasonlatosság azon vízsony között egy részről, melyben amaz országok Francziaországhoz állanak, s más részről a Nagybritannia és Irland egymáshozi viszonyai között? Hol van az analogia olyatén ellenséges összeköttetések s ezen két ország szövetsége között, melyeket már a barátság, a vérség legszorosabb kötelékei, a kormánynak azonegy neme, ugyanazon fejdelem iránti közös engedelmesség, s ugyanazon alkotmányos jogok élvezete együvékapcsol?

Van-e egyetlenegy irlandi protestans, bár mennyire aggódjék azon, hogy Nagybritanniának béelegyedése által az, mit ő a protestans túlsúly alapjának tekint, megingadoztathatnék, — van-e egyetlenegy irlandi katholikus, bármi ingerelt legyen, s bár mennyire boszonkodjék, hogy a parliamentből s nehány felsőbb államhivatalból ki van zárva, s bár mennyire buzgólkodjék a katholikus emancipatioért, — van-e, mondom, csak egyetlenegy protestans, egyetlenegy katholikus, ki ezen részletes nehézségeinek alapján általános ellenszenvvel viseltetnék az angol alkotmány iránt? Találkozott-e már valaki, ki azt mondta volna: vegyétek vissza dicső alkotmánytokat, nincs a mi nyelvünkön irva, nem illik szoká-

sainkhoz, nem egyezik meg érzelmeinkkel? Bizonyosan egyetlenegy sem, azoknak kivételével, kiket restellek az ir nép részének mondani, amaz árulók kivételével, kik azon alkotmány felforgatását, melyet szeretünk, azon szövetség felbontását, melyen mindkét ország biztossága, létele alapul, megkisértették. Az irlandi reform leghivebb barátjai több ízben kinyilatkoztatták, miszerint óhajtásuk csak oda megyen, hogy Anglia tökéletesebb állapotához közelebb hozassanak; hogy egyedül alkotmányunk való áldásainak élvezete után sóvárognak; hogy álfény őket nem boldogíthatja, mert ebben sem biztosságot sem istenáldást nem találhatni; s hogy csak az angol szabadság való, jótékony és lelkesítő verőfényében éledhetnek fel újra. Ők tudják és érzik, hogy Irland valóban földi paradicsommá válhatnék, ha Angliávali összeköttetése oly alapon terjesztethetnék ki, mely az ír nép viszonyait egyenlőebbekké tenné az angoléival.

Méltó, közelebbről szemügyre vennünk, mint viselé magát azon párt, mely az uniót most ellenzi, Irland irányában akkor, midőn a kormánynál állott? Hoztak-e azon urak egyetlenegy nagyszerü és terjedelmes végzést Irland ügyében? Nem. Midőn egy irlandi rendszabálylyal előállottak, az ország lakosainak háromnegyedét még csak tekintetbe se vették. Azt hirdették, hogy a feladás meg van oldva, s hogy az irlandi zavarok le vannak csillapítva, — s öszves tervökben még csak egyetlenegyszer sem fordúlt elő a „katholikus" szó. Ebben állott a bölcseség, ebben a mindent átölelő pillanat, ebben a nagyszerü fel-

fogás, mely az 1782-diki nagyhírü intézkedést jellemzi. (az irlandi parliament függetlenné nyilatkoztatását érti.) S most figyelmezzen, uram, mint bánnak azzal a mi Irland biztosítására czélba vétetik. Minemü fegyverekkel szeretnék igen tisztelt barátomnak (Pittnek) mindenik indítványát tönkre tenni? Mik azon pótszerek, melyek az általa Irland megmentésére és megnyugtatására indítványozott rendszabályok helyébe ajánltatnak? Csak a katholikusok emancipátiója s a parliamenti reform. De miként történhetett, hogy az 1782-diki végelintézés szerzőinek tizenhat évvel ezelőtt katholikus emancipatio és parliamenti reform eszökbe sem jöttek? A mi az utóbbit illeti, erre nézve a tisztelt úr, ki akkor miniszter volt, Irland helytartójának meghagyta, hogy ezen pontot mindenesetre elnyomja, s a katholikusok emancipatiója még csak egy szócskával sem érintetett. . .".

1799-ben ugyan hajótörést szenvedett az unió indítványa, mert a most ismét Grattan vezérlete alatt álló irlandi parliament többsége hozzájárulását megtagadta, de egy évvel utóbb a collegegreen államférfiai is megnyúgodtak az unióban, s 1801. januarius 1-je óta szent Patrik keresztjét szent Györgyé és szent Andrásé mellett szemlélheti John Bull a brit czímeren, s Érin fia a dublini lordok és commonerek helyett 32 irlandi peert lát az angol felsőházban, és 105 irlandi követet az alsóban.

Hogy Irland az unió óta valamint népességére, úgy anyagi jólétre nézve tetemesen haladott előre, azt statistikai adatok bizonyítják, de hogy általában

véve az uniónak távolról sem voltak azon eredményei, melyeket Pitt és Canning remélettek volt, hogy a két ország most sem forrott együvé, az tagadhatatlan. Miért? — Mert az unió hazugság maradott; mert az, min az uniónak alapulni kell, folyvást megtagadtatik még ma is; mert lord Byronnak tökéletesen igaza volt, midőn 1812. aprilis 21-én a katholikusok követeléseire vonatkozólag mondá: „ha ezeket ki nem elégítitek, akkor a következményeket érezni fogjátok, s érezni fogják unokáitok unokái. Akkor Istenhozzád azon uniónak, mely uniónak neveztetik mint lucus a non lucendo, unió, egyesület, mert sohasem egyesít; melynek első működése halálos csapás volt Irland függetlenségének, s melynek végműködése okul szolgálhat arra, hogy Irland örökre elváljon ez országtól. Ha ezt uniónak kell nevezni, akkor ez uniója a czápának és martalékának, a czápa elnyeli az áldozatot, s ez úton „egygyé és elosztathatlanná" válnak. Ilyformán nyelte el Nagybritannia Irland parliamentjét, alkotmányát, függetlenségét, és folyvást vonakodik még egyes szabadítékoknak is visszaadásától, ha mindjárt ez dagadt és gyengélkedő politikáján segítene. . ."

De térjünk által egyes adatok elősorolására O'Connell életéből, mielőtt azon, csaknem félszázados viták leirásához fognánk, melyekben az irlandiak önmagokat és erejöket tanulták ismerni, midőn azok ellen küzdöttek, kik az egyesület eredményeit akarták az egyesület básisa nélkül, — s mely vitákról O'Connell joggal mondhatta: „mi voltunk az elsők

amaz újabb politika iskolájában, melynek doctrinája azt tartja, hogy a legmagasabb politikai előnyök csak erkölcsi eszközök, csak békés és szakadatlan ellentállás által, az elnyomókkal szemközt, érethetnek el, s hogy egyetlenegy csepp embervér a legnemesebb ügyet is becsteleníti és elnyomja; hogy a vér korántsem szolgál enyvül a szabadság oltárának, hanem hogy csak pusztító és bontó eleme a szabad szellem templomának, mert ez nem állhat fenn sokáig, ha felépítéséhez vér kivántatott."

O'Connell mindjárt ügyvédi pályájának kezdetén a lánglélek és higgadtság azon sajátságos vegyületét tünteté ki, mely őt mindenek fellett jellemzi, s mely néki — hozzájárulván még rendkivüli szónoklati tehetsége, s az, hogy a katholikus ügyvédek száma még igen csekély volt, s hogy az egyik hitfelekezet emberei nem nagy bizodalommal viseltettek a másik felekezetből kivált ügyvédek iránt — rövid idő alatt fényes clientelát szerzett. Az ifjú férfi, ki magát világi javakkal nem igen látá megáldva, élesen nyilatkozott ugyan 1800-ban, szónoklati pályájának első évében (január 13-án, a dublini katholikusok gyülésében) az unió ellen, de még is mindenek előtt azon volt, hogy hires ügyvédi nevet vívjon ki magának, s hogy ez úton szerencséjének alapját vethesse, miért is csak melleslegesen vett részt a politikában. 1802. juniusban házasságra lépett O'Connel Mária rokonával, kitől néki négy fiú s három leány született, s kivel harmincz évig legpéldásabb egyességben élt. Családa e napig, mindazon erényekre nézve, melyeken a magán-

élet boldogsága alapul, előképül szolgál Irland valamennyi háztartásainak.

Pitt, hogy a katholikus papságot az uniónak megnyerje, s hogy tagjaira befolyást gyakorolhasson a kormány, fizetést igért néki az állam pénztárából, de a toryfelekezet ezen intézkedésről, melyet most, midőn az öszves irlandi clerus ellene nyilatkozott, oly édes örömest szeretne életbe léptetni, akkor midőn a clerus jótéteményt látott volna benne, hallani sem akart. Régi leczke, miszerint az épen jelleme az odvas politikának: hogy valamely rendszabályt makacsúl megtagad, midőn concessio gyanánt vétetnék, s hogy erőszakosan rá akarja tukmálni az emberekre, midőn már idejét múlta, midőn jó szót se mondanak érette. Pitt a katholikusok emancipatióját az unió első, elutasíthatlan következményének tartá, de Ó-Anglia és III-dik György erről szinte semmit sem akartak hallani, s Pitt talán más okoknál fogva is, de részben minden bizonynyal e z é r t, — mint III-dik Györgyhöz irt s 1820-tájban megjelent leveleiből világos, — kilépett a miniszteriumból.

Irland most új erővel sürgeté az emancipatiót. A „békés agitatio," az egyesületi eszmében rejlő erő már több ízben kisértetett meg a reform eszközlésére Irlandban. Már 1759-ben három e végre egyesült férfiú, Curry orvos, ki tanulmányait Párisban végezte, O'Connor katholikus pap s valóságos ó-irlandi celtaivadék, s Wyse egy bevándorlott angolnak unokája — s így három különböző elem képviselői sürgették az emancipatiót az irlandi parliamentnek bé-

nyújtott folyamodásukban, s egy évvel utóbb az emancipatiónak eszközlésére a „general comiteet“ alapították. De már három év mulva felbomlott az egyesület, mert a katholikus papság nagyobb száma jobbnak látá magát távol tartani e kisérlettől, — de kivált annálfogva, mert a parasztok között kitört lázadások (white-boyisme, oakboys sat.) az embereket a reform békés müvétől is elijesztették. — Csaknem harmincz évvel utóbb, Byrne Edvard és Keog János vezérlete alatt új egyesület alakult, mely a katholikusoknak minden polgári jogokbani részesítését követelé, s mely süketnek és némának találván Irland „független“ parliamentjét, III-dik Györgyhöz fordult; és Pitt csakugyan szükségesnek láttá 1793-ban az angol parliamentet felhívni: „visgálná meg figyelemmel és szükkeblüség nélkül az ír katholikusok viszonyait a végett: hogy ő felsége alattvalóinak minden osztályai ugyanazon érzelmekben egyesüljenek a fennálló alkotmány erősbitésére és szilárdítására.“ Pittnek ezen felhivásra, ha az irlandi parliament függetlensége csakugyan több akart lenni szónál és gőznél, nem volt felhatalmazása; de ő tudta, hogy college-green államférfiai mindent eltürnek, s így megragadta az alkalmat, az ír katholikusoknak értésökre adni: hogy jobb lesz, Anglia, az unió felé fordulniok, ha sükert óhajtanak; — s nehánya a jelen vázlat kezdetén említett concessióknak csakugyan e tájban adatott meg a katholikusoknak. Az egyesület ezentúl is folytonosan munkás akart lenni az emancipatio ügyében, de a dublini parliament tör-

vényt hozott: „a petitiók szerkesztésében eljáró törvénytelen gyülekezetek ellen," s a katholikus biztosság másodízben is eloszlott, hogy 1805-ben harmadízben felelevenítessék. Ekkor még Keog Jánosnak jutott a vezérszerep, de O'Connell már az egyesület hatalmasabb tagjaihoz tartozott, és egyik vagy másik indítványa Keognak ellenére is határozattá vált. 1810. augustusban a clarei grófságnak huszonnyolcz tagból álló biztosságába választatott, melynek az egyesület ügykezelése tisztévé tétetett. Ez úttal már a nemesség is részt vett az egyesületben, s az aristocratia tagjain kivül számos ügyvédek, kik az 1792-diki egyesületnek nem lehettek tagjai, mert akkor még a katholikus nem birt politikai képességgel ügyvédi oklevél nyerésére, s kik a jelen egyesületbe annál örömestebb állottak, mert a katholikusok az ügyvédség diszesebb hivatalaitól még folyvást távol tartattak. Ezen szakadatlan megalázási irány épen az ügyvédi kar legjelesebb tagjaira hatott öszves súlyával, s O'Connell még 1843-ban elkeseredve szólott ezen kisszerü politikáról. „Midőn ügyvéd voltam, — mondá az athloni meeting alkalmával, — roppant jövedelmeim voltak, de erélyességem daczára is lehetetlen volt azon nehézségeket legyőznöm, melyek utamban állottak, mert nem voltam képes a selyemtógának viselésére, mert nem részeltethettem azon kitüntetésben, mely olyasoknak is jutott, kik gyakorlatomnak egyharmadával sem birtak. Ha egész istenadta nap a törvényszék előtt fáradoztam, nem egy ízben beteg szivvel tértem haza és boszúsan, hogy nem áll hatal-

mamban a kitüntésnek azon fokát elérni, mely után inkább clienseim érdekében vágyakodtam, mint a magaméban." — Az egyesület erélyes fellépése arra birta a kormányt 1811. februariusban, hogy az 1793-diki törvény erejénél fogva, mely a kérelmezés végett alakult s képviseleti básison emelkedő társulatokat eltiltá, katholikus biztosságot (catholic board), melynek tagjai között több peerek fiait is találjuk, megsemisítettnek nyilatkoztassa. Midőn közülök többen e tilalom daczára az egyesület üléseinek teremében megjellennének, elfogattak és törvény elébe állíttattak; de O'Connell társait oly fényes sükerrel védette a protestans jury előtt, hogy a vád alól felmentettek. Ez új életet öntött ideig óráig az egyesületbe, melynek tagjai most a képviselői jellem ellen tiltakoztak, de pár év múlva mégis, O'Connell szónoklati győzelmeinek daczára, csendesen elhúnyt.

Midőn az emancipatio ügye 1812-ben ismét a parliament elébe hozatott, Canning, ki néhány évvel azelőtt a miniszteriumból kilépett, mert nem volt hajlama továbbá is Castlereagh-nak társa maradni, mindent elkövetett Morpeth indítványának elfogadására. „Ha tekintetbe veszem — így szólott — Irland jelen állapotát, nagy és növekedő, nem csak számra, hanem gazdagságra és értelmiségre nézve is növekedő népességét, mely épen annálfogva, mert némileg már megízlelte a szabadságot, azt is reméli elérhetni, miből még kizárva van; ha meggondolom, hogy ezen népesség mostani állapotába oly helyzetből emelkedett, minőre keresztyén ország törvényei által még

semmi népség nem kárhoztatott: akkor lehetetlen valószinünek tartanom, hogy még húzamosan maradhasson jelen állapotában, s nem láthatok semmi bölcseséget annak megállapításában, mit különben is lehetetlen előre megállapítani: hogy e nép az alkotmány sánczaiból örökre kizárva maradjon." S az alsóházban csakugyan tetemes többség nyilatkozott az emancipatio mellett, de a lordok házában egy szavazat (126 nemre szavazott, s igenre csak 125), megbuktatta az ügyet még hosszú évsorra!

O'Connell azalatt, míg a parliamentben hazájának ügye a fanatismus s a szükkeblüség áldozatává lett, azon bámulatos tevékenységét fejleszté ki, mely földieit hozzászoktatá, minden közügynél tőle várni az indulót. Mindenütt, hol Irland ügyében cselekedni, merni kellett, O'Connellt az első sorban szemléljük, a katholikusokat a vakbuzgóság s az ezt kibányászó álnokság ellen, a sajtót a feljajdulók segélykiáltásai s az ezeknek örömest szolgáló törvényszéki üldözés ellen védve; hű bajnoka azon népnek, melyet hogy leigázhasson, a leggyalázatosabb formákhoz is folyamodott az önkény, s mely védőjét fokról fokra odaemelé, „bol őt, — O'Connell saját szavaival élünk — fejdelmek is irigy szemmel tekinthetik."

Politikai elleneit azon példátlan szenvedelmességgel támadá meg elejétől fogva, melyet ma ők is, mi is már megszoktunk benne, s a czímek osztogatásában oly pazar, oly kevéssé válogató volt, mint jelenleg. Így történt, hogy 1815-ben az akkor csaknem kizárólag orangistákból állott dublini municipa-

litást „koldustestület"-nek czímezé. D'Esterre aldermann, kinek okai lehettek e czímet különösebben magára venni, nem nyúgodott mind addig míg O'Connell a reá erőtetett párbajban őt agyon nem lőtte. Egy évvel utóbb Peel Roberttel, Irlandnak akkori államtitoknokával fogott volna szerfelett izmos kifejezéseiért párbajalenni, ha a törvényszék közbenjárása által nem akadályoztatik, — s ekkor fogadást tőn, hogy soha többé párbajba nem keveredik, s fogadását, számtalan kihivás daczára megtartá e napig.

Az irlandi államtitoknokság tisztében töltött éveket Peel jelenleg nem sorozhatja legdicsőbb, legkedvesebb emlékei közé. Magából azon híres beszédéből, mely 1829-ben az emancipatio elutasíthatlan voltát hirdeté, látni való, hogy a habeascorpus csaknem fölytonosan volt felfüggesztve, azaz: hogy álnok szerkezetü rendőri intézkedések által kormányoztatott Irland. Az oxfordi egyetem ekkor rokonszenvének tanusítására Peelt választá képviselőjének, s hogy Oxford mint érti Irlandnak közkormányát, s a protestansok és katholikusok közötti jogegyenlőséget, azt sir Robert Inglis, Oxford újabb képviselőjének beszédeiből ifjabb olvasóim is tudni fogják. Természetes ennélfogva, hogy midőn IV-dik György röviddel thrónusra jutása után Irlandot beutazta, a lelkesedésre könnyen gyuladó nép úgy vélekedett, hogy Irlandra nézve is ütött elvégre az igazság órája. Még O'Connell ís egy új korszak kezdetét látá a fejdelem ezen lépésében, s törekvéseinek sükerült, katholikusok és orangisták között legalább ideiglenesen hely-

reállítani a békét, hogy IV-ik György diadalmenetében meg ne botránkoztassék. Az örömzaj, melylyel Sheridan egykori fejdelmi barátja fogadtatott, iratá Byronnal „irisch-avatar" című költeményében e gúnyos sorokat: . . . Lo! Erin, thy lord! kiss his foot with thy blessing! . . . O'Connell, proclaim his accomplishments! His!!! and thy country convince: half an age's contempt was an error of fame, and that Hall is te rascaliest, sweetest young prince! (Lám! itt van urad, Erin! Csókold lábát áldások között! . . . O'Connell! hirdesd az ő tökéletességeit! Az övéit! s hitesd el hazáddal: hogy egy fél emberkornak megvetése, csak hirtévedésen alapult, s hogy Hall tüzről pattant s jobbnál jobb ifjú fejdelem). Az irlandiak, ismétlem, azzal kecsegtették magokat, hogy IV-dik György mihelyest Angliába visszaérkezendett, igazságot fog szolgáltatni „a zöld szigetnek," melyet bizonyosan csak azért látogatott meg, hogy a reform szükségéről személyesen is meggyőződjék; s György e gyermekded, vagy, ha jobban tetszik, e gyermekes bizodalomra azzal válaszolt, hogy udvaronczainak az ír nép azon finom tapintatát magasztalgatá: „melynél fogva illetlennek tartották, neki utazásaközben panaszaikkal alkatmatlankodni."

Irland ezen szivtelen örömnyilatkozásra egy új katholikus associatióval válaszolt.

O'Connell és ügyvédtársa Sheil (most már számos évek óta a tipperaryi grófság képviselője a parliamentben, s Melbourne miniszteriuma alatt egy ideig a kereskedési board alelnöke) történetesen egy közös

barátuknál találkoztak Wicklow regényes hegyei között. Beszédők igen természetesen hazájok nyomorú állapotára fordult, s ekkor eltökélék magokat, hogy egy új társulatot fognak alakítani, melynek czélja a katholikusok emancipatiója legyen. Az előleges szabályok szerint legalább tíz személynek kellett jelen lenni, hogy az ülés érvényes határozatokat hozhasson, de kezdetben bajba került csak tízet is egybegyüjteni, s a három első ülés kénytelen volt eloszlani, a nélkül hogy végzés hozathatott volna.

A társulat ülései akkor egy könyváros hátsóboltjában tartattak. 1823. május 24-dikén negyedízben is megkisértették, ha nem lehetne-e teljes számu ülést tartani elvégre. Három óra elmult, s csak nyolcz személy volt jelen. O'Connell most a hátsóboltból az előboltba megyen, s itt a maynoothi collegiumból csak minapában kikerült öt papot találván, ezeket kéré, kényszeríté, fogjanak helyet a hátsóboltban, hogy végre érvényes ülést tarthassanak. Maynooth növendékei kissé vonakodtak szótfogadni, de O'Connel szépen betolta őket, s nyomban megnyította az ülést. Így alakult azon nagyszerü egyesület, melynek rövid idő mulva egész Irland szolgált volt színhelyül.

A társulat szabályai itt következnek:

„A katholikus társulat czélja megkisérteni azon törvényes és alkotmányos lépéseket, melyek a katholikusok emancipatióját előmozdíthatnák."

„A társulat nem képviselői — s nem is küldöttestület, és ilyessé nem fog válni."

„Azok, kik nevöket a társaság titoknokának bejelentik, s kik évenkint 1 font sterlinget, 2 shillinget és 9 pencet fizetnek, (előbb 5 font volt a dij) a társulat tagjaivá lesznek.“

„A társulat gyüléseiben csak olyas indítványok tárgyaltathatnak, melyek egy héttel előbb bejelentettek.“

„A hirlapok levelezőinek sat. joguk van az ülésekben jelenlenni.“

„A titoknok mindannyiszor rendkivüli gyülést tartozik egybehívni, valahányszor húsz tag által arra irásban felszólítatik.“

„Az egyesület öszves működése külön könyvben jegyeztetik fel, melyet mindenki bármikor megtekinthessen; s más, szinte mindenkire nézve nyilt könyvbe az illető tagoknak neveik és czímeik bejegyzendők.“

„Azonegy ülésben kétszer senki szólhat, az indítványtevőnek kivételével, kinek joga van válaszolni, s a vitát ezáltal berekeszteni.“

„Tanácsközben a szólónak kivételével mindenik tag ülve marad.“

„Ezen végzések által oda czéloz a társulat, hogy a vitatkozások a lehetőségig kikerültessenek, annak kivételével, mi elkerülhetetlenül szükséges hogy a gyülekezet feladásának megfelelhessen.“

„Gyülésnapjául szombat választatik.“

„A gyülekezet végzéseinek érvényességéhez legalább 10 tag jelenléte szükséges.“

„Az ülések d. u. 3 órakor, mihelyest 10 tag együtt van, kezdődnek."

Ezen szabályok alján Mac-Donnell nevét olvassuk mint elnökét, s O'Gormannét mint titoknokét, de vezére, szónoka és valóságos tollvivője a társulatnak valahányszor Irlandhoz, Nagybritanniához, a világhoz szólott, — O'Connell volt.

„O'Connell — így ir a legújabb irlandi viszonyoknak egy szemtanúja, — O'Connell feltétlen szeretetét Irland iránt, törvénybátorságát és törvényhódolatát lassankint az egyesület valamennyi tagjaira elragasztotta; — legmunkásabb hivei papok voltak. A czél: ember- és polgárjogok Irland számára; az eszköz ezeknek elérésére: törvényes agitatio. A társulat a panasz s a petitio jogával élt, s ezen jogok gyakorlatában védett, merre csak hatalma terjedett, mindenkit egész Irlandban. A kik Irland történeteit ismerték, előre tudhatták, hogy erőszak útján nem fognak jogaik birtokába juthatni; a kik az irlandi népet ismerték, attól tarthattak, hogy törvénytelenség és anarchia fogják a jórendet agyongyilkolni. De a társulat távol tartá magától az erőszakot, s a törvények tiszteletéhez szoktatta a népet. A társulat érzé, hogy a törvénytelenség s az anarchia főoka azon körülményben rejlik, miszerint a nép nem volt képes magának igazságot szolgáltatni; s így mintegy birói védelme alá fogta a népet. Eddig, ha valamely földes úr vagy haszonbérlő a népet elnyomta, ez némán szenvedett, s midőn a türést már nem győzte, erőszakhoz nyúlt és fellázadt ura ellen. A nép már meg-

barátkozott azon gondolattal, hogy néki nem szolgátatják ki az igazságot, a nép jóval szegényebb volt, mintsem hogy törvényes keresetet indíthasson, — feltéve, hogy találkozik angol törvényszék, mely az irlandi parasztnak vagy koldusnak igazságot szolgáltasson az angol lord rovására. A társulat most közbenlépett, s a népet arra tanitá, hogy forduljon segédért a törvényszékekhez, s ezeket kénszerité, hogy amannak igazságot szolgáltassanak. Valahányszor paraszton, irlandin sérelem követtetett el, s valahányszor ez a katholikus egyesülethez folyamodott, bizonyos lehetett benne, hogy védelmet, segédet, pártfogókat és nyilvános itélőszéket fog találni. A védelem, a pártfogók az irlandi mellé keltek, a nyilvánosság, a biró mellé, s következése az volt, hogy végre igazságot szolgáltattak ki Irlandban, hogy Irland a törvények jótéteményét érezé.

Azon pillanattól fogva, midőn a nép észrevette, hogy védője keletkezett az egyesületben, ez számot tarthatott reá. Az egyesületnek pénzre volt szüksége, hogy czélját elérhesse; a nép pénzt adott, a nélkül hogy kérdezné, mire fordítják. Tudta, érezte, hogy védelem és jog keletkezik ki adományából, s ez elég volt néki. Ezen adózások rövid idő mulva szabályoztattak; O'Connell inditványt tett, hogy egy-egy személy egyegy pennyt fizessen hónaponkint; a papok őt arra oktatták, hogy még egyszerüebb mód is létezik, s így eredett a „díj-vasárnap," melyen mindenik katholikus az egyház kapujánál önkéntes adóját az egyesület pörsölyébe veté."

A katholikus egyesület, mert bizodalmat öntött a népbe a törvény iránt, azt eredményezteté: hogy Irlandban rövid idő mulva a rend tökéletesen helyreállott. Mit a habeascorpusnak csaknem szünet nélküli felfüggesztése, mit a politialis intézkedéseknek egy egész hálózata, mit Angliának vörös zsoldosai nem eszközölhettek, azt mintegy varázshatalommal létesítette az egyesület élén O'Connell.

De nem csak vallásos jelleme volt az egyesületnek, mert célul azt tüzé ki magának egyszersmind, hogy a katholikusok emancipatiója által eszközlésbe vegye a parliament reformját. Mind ez aggodalommal tölté el a britt kormányt, s midőn O'Connell 1824. deeemberben beszédet mondott, melyből Londonban lázitási szándékot véltek kiolvashatni, öt nap mulva már nagy-jury előtt állott, de az esküttek O'Connellt felmentették. Most az egyesület felbontását vette czélba a kormány, s mert azt jelen alakjában nem lehetett jogszerüleg eltiltani, külön törvény hozataláról gondoskodott. 1825. februariusban Goulburn irlandi államtitoknok inditványt tett: nyilatkoztatnék törvénytelennek minden egyesület, melynek gyülekezetei tizennégy napnál tovább tartanak. Midőn O'Connell a társulat védelmére Londonba érkezett a hatalom emberei egyezkedésre léptek vele, s készeknek nyilatkoztak, a katholikusokat teljes választási jogokkal — a községek s a parliament irányában — felruházni, ha O'Connell az irlandi katholikusok nevében reá áll:

a) hogy az irlandi papság a kormány által fizet tessék;

s O'Connell, ki jelenleg, mint tudjuk, ezt minden áron ellenzi, 1825-ben e rendszabályban még nem látott semmi veszedelmet sem az egyházra sem Irlandra nézve. Az alsóházi biztosságnak ezen kérdésére: „Mit gondol ön, valjon vonakodnék-e az irlandi clerus fizetést húzni az államtól, ha attól nem kell tartania, hogy gyanuba jő, miszerint ügyét a laikusokétól külön választotta?“ — O'Connell ekképen válaszolt: „Meg vagyok győződve, hogy míg nem a katholikusok emancipáltattak, addig a clerus nem fog fizetést elfogadni; mert míg ez meg nem történik, addig arról fogna vádoltathatni, hogy ön hasznára kalmárkodott; de bizonyos vagyok benne, hogy a polgári jogok egyenlősitése esetében, elfogadja a fizetést; s a katholikus gentrynek is az leszen óhajtása, hogy elfogadja, mert feladásunk az, hogy Irlandnak katholikus clerusát és laikusait viszonyba hozzuk a kormánynyal, s hogy a kormánynak józan és üdvös befolyást biztosítsunk a clerusra. . . . Nem kétlem, hogy ez a clerusnak véleménye, s tudom, hogy így vélekedik a katholikus gentry.“ A felsőház biztossága előtt pedig oda nyilatkozott: hogy a római szék püspöki kinevezéseit nem függesztené fel a kormány vetojától, „de óhajtása mégis odamegyen, hogy a kormány lássa a neveket, mielőtt ezek Rómába küldetnek.“ De ha a kormány nem bir vetoval a kinevezésre nézve, válaszolák a lordok, akkor a nevek előleges látása mi egyéb volna nevet-

ségnél? — „Korántsem, mondá O'Connell, mert ilyes körülmények között a kormány szükségképen nagy befolyással birna Rómában (would necessarily have great influence at Rome,) s képes volna tekintélyesen (authoritatively) értésére adni a római udvarnak, hogy mi oknál fogva nem akarja ez vagy amaz egyénnek kineveztetését, — oly annyira, hogy ez uton valóságos veszély esetében jóval közvetlenebb vetoja volna a kormánynak, mint ha parliamenti végzésre támaszkodhatnék." — A lordok igen tanuságosnak találták e párbeszédet. — S gondolja ön, így hangzott egy újabb kérdés, hogy tanácsos lenne, ügyviselőt küldeni Rómába ezen befolyás gyakorlatára? — „Ezen kérdés megfejtését teljes hódolattal annak bölcseségére bíznám, ki a felség tanácsát igazgatni fogná. Magam véleményét mi illeti, én véghetlen eszélyességet látnék az államminiszterek eljárásában, ha ilyes ügyviselőkről gondoskodnának."

Nem kárörömből iktattuk ide O'Connellnek ezen nyilatkozásait, hogy az olvasó lássa, mint mond ellent az 1825-diki O'Connell az 1846-diki agitatornak, —mi jogot adunk mindenkinek, véleményét minden héten hétszer változtatni s nem fogunk apostasiát emlegetni, — feltéve, hogy a véleményváltoztatás becsületes ember szemében motiváltatható legyen; — hanem ideiktattuk azért: hogy az olvasó lássa, miszerint O'Connell, ha ma kellene néki a kormány képében fellépni, oly tacticához fogna nyúlni, sőt oly eljárást követne, mely lényegesen különbözik

az agitator rendszerétöl. Az ellenzéknek arra kell törekednie, hogy kormánynyá váljék, s ennélfogva az ellenzés erőművein kivül még kész kormányrendszerrel is kell birnia, melyet siker esetében alkalmazhasson, mert az ellenzéshez más, a kormányzáshoz ismét más eszközök kivántatnak. A mit Peel Irland javára most inditványoz, most midőn, úgy hiszem, őszinte szándéka van — jól kivánok értetni: Peelnek, nem a torypártnak, — az uniót közös jogokon, közös érdekeken alapítani, azt O'Connell az agitator most eltolja magától, de azt O'Connell, mihelyest magát kormány képében, s az uniót mint „valóságot" gondolá, — önmaga inditványozta. Ha ilyesek szemlélete nem tanuságos előttünk, ha mind ez divatszerü nézeteinket emberekről és dolgokról nem változtatja: akkor nem tudom, hogy mihez kell folyamodnunk, hogy szemeink megnyiljanak elvégre.

Az első pont ellen tehát O'Connellnek, mint láttuk, nem volt kifogása. A második pont föltételül szabá:

b) hogy a választási képesség megszoritassék. 1793. óta minden úgynevezett szabadbérlő (freeholder), ha legalább negyven shillinget fizetett haszonbér fejébe, választói joggal birt. Ezen törvény következésében roppant volt a szegény katholikus választók száma, kik, való igaz, mindig protestáns földesuraikat küldték a parliamentbe, s ezek természetesen arról gondoskodtak, hogy emancipatio és reform üres hangok maradjanak. Az alsóház biztossága úgy vélekedett, hogy a protestáns aggodalmak csil-

lapitására egy oldalról, s más oldalról annak elérésére, hogy a választói jog ne kirekesztőleg a nagy földbirtokosok által gyakoroltassék, kiknek a negyven shillinges freeholderek kortesekül szolgáltak: szükséges, a választó censust negyven shillingről, azaz: két font sterlingről tíz fontra emelni. O'Connell ezen feltételre is reáállott; alkalmasint, mert ő már 1825-ben úgy vélekedett, mint 1829-ben Peel, hogy ezen intézkedést úgy kell tekinteni, mint részét oly rendszernek, mely kölcsönös áldozatok elvén emelkedik, s hogy a választókban a függetlenség több biztositékot nyújt a számnál; — vagy azért, mert pusztán ideiglenes intézkedésnek nézte, mely a lényeges változásokkal együtt járó paroxysmus megszünésével majd szélesebb básison nyugvóval cseréltethetik fel.

A harmadik feltétel abban állott, hogy

c) az egyesületnek meg kell szünni; — mire O'Connell természetesen nem válaszolhatott egyebet, mint: ha czélját elérte az egyesület, oszoljék el azonnal.

Ezen egyezkedéshez képest két inditvány terjesztetett a parliament elébe: a katholikusok emancipatiója, s az egyesület eltiltása Goulburn inditványának értelmében. Az utóbbik minden ellenzés nélkül fogadtatott el, mert Irland barátjai viszonyban látták az elsővel, s így természetesen reászavaztak; de Irland ellenségei az elsőt szépen megbuktatták a felsőházban, — s így az ármány politikája még egy ízben diadalmaskodott Irland felett.

A vesztett csata nagy csapás volt O'Connellre nézve Irland közvéleményében, de ő nem változtatá meg eljárását, s az ármányra már 1825. juliusban új egyesülettel válaszolt, melynek élén rövid idő mulva hatalmasabbá vált mint valaha. Az egyesület alapszabályai úgy voltak szerkesztve, hogy az új törvény szempontjából ne tétethessék ellenvetés, s hogy más részről a törvény tilalma mégis kijátszattassék. Görbe vonásra rézsútos vonás,—ebben állott a tactica.

Ide irom az egyesületi tervezet főbb szabályait:

1) Minden felekezetbeli keresztyének hivatalosok az új társulat tagjaivá válni,

2) a tagok nem fogják magokat esküvel vagy másnemü nyilatkozással lekötelezni,

3) az új katholikus egyesület egyáltalában nem szándékozik az egyház vagy államszerkezet bajait orvosolni, s nem szándéka polgári és büntető pöröket vinni vagy támogatni,

4) az egyesület nem fog különbféle osztályokból és ágakból állani, nem fog levelezésekbe ereszkedni s nem semmibe, mit a legújabb törvény tilt,

5) az új egyesület kirekesztőleg nyilván — és magánjótékonysági s olyas czélok eszközlésére állitatik fel, melyek a legújabb törvény által nem tilalmaztatnak, nevezetesen:

6) Első czélja: az irlandiak minden osztályai között békét és rendet előmozdítani; második czélja: szabadelmü, felvilágosodott s keresztyén szereteten és türelmen alapuló vallásos nevelési rendszer eszközlése; harmadik czélja: Irland népességének szá-

mát, s külön vallásbeli felekezeteinek, nevezetesen az oktatásban részesült gyermekek számviszonyaikat felvetni és kitudni; negyedik czélja: katholikus egyházak és temetők alapitása; ötödik czélja: a mezei gazdaság javitása, az ír gyártmányoknak védelme, s az ír kereskedés előmozditása; hatodik czélja: a szabadelmü és felvilágosodott sajtónak pártolása; hetedik czélja: a közelebb lefolyt parliamentben a katholikusok ellen felhozott panaszok részletes lajstromzása s hiteles cáfolatuknak eszközlése.

7) Az egyesületbe lépő egy font sterlinget tartozik fizetni a tagok közpénztárába.

S ezen pontok után arra térvén által a tervezet, hogy a törvény a politikai társulatok állandóságát tiltja, s csak 14 napig tartó meetingeket enged meg kérelmezések eszközlésére, mindenik megyében tizennégy napos meetingeket inditványoz, melyek — így szól a satyricus tervezet — nem fognak viszonyban állani az új katholikus egyesülettel, s melyeknek feladása a szoros értelemben vett politikai bajok orvoslását, nevezetesen a legújabb törvény megsemmisitését eszközlésbe venni.

Ezen javaslat értelmében alakult az új egyesület 1825. julius 23-án, s e szerint — így szól az ír mozgalmak egyik történetirója, — csak az volt lényeges következménye az új törvénynek, hogy az egyesület, mely előbb Dublinban székelt, most béjárta az országot, és minden tizennégy nap másmás várost választott székhelyül magának. A tilalom előtt Irland barátjai kénytelenek voltak az egyesületet fá-

radságosan felkeresni, most ez maga jött mindenkiüek ajtajához, s tanuságot, vígasztalást, reményt és eltökélést hozott magával.

1826-ban tartatott a hiressé vált ballinamorei meeting, mely a kedélyeket még inkább feltüzelte, s ugyanez évben több választások már O'Connell s az egyesület befolyása alatt szabadelmü protestánsokra estek a választásokat eddiglen monopolisáló földesurak ellenére. De csak két évvel utóbb — 1828-ban — érkezett meg fordulóspontjánál az ügy. Az alsóház újra fogadá el a katholikus-billt, s a felsőház elveté újra. Irland felforrott igazságos dühében. Ekkortájban bizatott meg a kereskedési tárczával lord Fitzgerald a clarei grófság egyik követe, s küldői új választáshoz készültek. Fitzgerald protestáns létére is a katholikus emancipatio mellett szavazott, s így újjá választatását biztosítottnak vélé; de azon körülmény hogy Wellington és Peel miniszteriumába lépett, aggodalommal tölté el az irlandiakat. Mind e mellett választását hátráltatni teljes lehetetlenség lett volna, ha O'Connell tulajdon személyében nem lép fel versenytársul. Ő a fennálló törvényeknél fogva nem birt képességgel a követséghez, de hiszen néki nem volt egyéb czélja, midőn követül ajánlkozott, mint „Irland feltámadását és Anglia bitorlásának végóráját hirdetni a britt parliament korlátainál." Az egyesület mely már eddig is mindent elkövetett, hogy a választásokra befolyással legyen, mely a negyven shillinges bérlők többségének szavazataival szabadon rendelkezhetett, s mely a földesuraik által elcsapott

bérlőket kárpótlással látta el, s mely 1828 januarius 21-én azonegy órában ötszáz különböző helyen meetinget tartatott, — természetesen mindent elkövetett, hogy 1828. junius 30-án diadal napja legyen O'Connellnek és Irland ügyének. Dublintől Enisig — a választás helyéig — ünnepély ünnepélyt ért O'Connell s „a polgári és vallási szabadság" dicsőítésére. O'Connell a hustingson Fitzgerald ügyes mérsékelt beszédére szokott izmosságával válaszolt, s midőn a lord, hogy a választókra annál bizonyosabban hasson, könybe lábbadt szemekkel atyjának emlékét hivá fel, O'Connell a tömeg elérzékenyülésének ellenszerül élesen megjegyzé: „én soha sem sirtam a közönség előtt." Körülbelől háromezer választó közül kétezer ötvenhét szavazat jutott O'Connellnek, s a sheriff őt annak rende szerint választottnak nyilatkoztatá. Irland e választásban az emancipatio leghatalmasabb biztositékát látta; s mily hatása lett legyen Angliában, Peel nagyhirü emancipatiói beszéde is mutatja. „Ha az irlandi földesurak — így szólott — öszves befolyásukat bérlőikre elvesztették; ha az utóbbiak el vannak határozva a clarei bérlők példáját követni: minemü eszközökhöz folyamodjék akkor a parliament, hogy a bajnak elejét vegye? Talán a parliament tanácskozásaiban keresse e végre az eszközt? vagy talán jobb lesz .... eloszlatnia a parliamentet, hogy többséget nyerjen a katholikusok ellen? .... A parliament többsége biztosíthatja ugyan valamely

billnek a sükert e házban, de nem biztosíthatja Irland nyugalmát a jelenleg fennálló törvények alatt."

Nehány nappal a választás után, midőn az orangisták III-dik Vilmos győzedelmét II-dik Jakab felett (a boynei csata, 1690. jul. 12-én) üllötték, vérengző viták keletkeztek protestánsok és katholikusok között, s ez utóbbiak, magokat megboszulandók, százezer számmal gyülekeztek együvé september vége felé Tipperary és Clonel vidékén. O'Connell a helyszinére sietett, s jelenléte és engesztelő beszédei által lecsillapitotta a kedélyeket. — Időközben közeledett a pillanat, midőn a szó tetté vált elvégre, midőn az emancipatio törvénynyé vált. Peel — 1828. óta tagja a Wellington-féle miniszteriumnak—1829-nek elején lemondott oxfordi képviselőségéről s egy rottenborough által választatá meg magát, jeléül annak, hogy oly lépéseket készül tenni, melyeket az oxfordi fanaticusok óbégatással és jajveszékeléssel fognak kisérni. 1829. februarius 5-én megnyittatott a parliament, s a thrónbeszéd világosan mondá ki az emancipatio igéjét. „A felség—igy hangzott—ajánlja önöknek, hogy Irland állapotát fontolóra vegyék, s a törvényeket átvisgálják, melyek ő felségének római-katholikus jobbágyait polgári képetlenségre kárhoztatják." A torysajtó akkor úgy dühösködött Peel ellen, — kinek, úgy látszik, hivatása pártját kénytelen kelletlen magával rántani, — mint jelenleg, midőn a torypolitika nevében ülésről ülésre oly intézkedéseket inditványoz s visz keresztül, melyek a sir Robert Ingliseket iszonnyal töltik el. „Mi int-

jük a királyt, — így szólott az angol egyház hierarchiájának egyik organuma, — ovakodjék minisztereinek ármánykodásától, s mi kinyilatkoztatjuk néki nyiltan és egyenesen, hogy azon esetre, ha olylyas billt találna sanctionálni,—mely a katholikusoknak jogot ád a parliamenti követséghez, — egyúttal lemondását a királyi székről is aláirta. Ha a nemzet, melynek joga van sértett chartája felett intézkedni, megüresedvén ekkép a királyi szék, Cumberland herczeget (—azt, kiről O'Connell egy ízben mondá: „hogy neve bűz angolok orrában," „a stink in the nostrils of englishmen"—), ha Cumberland herczeget nyilatkoztatná királyának a nemzet, mi joggal fogná IV-dik György ezen választás érvényességét kétségbe vonhatni? Bizonyos, hogy azon esetre, ha a jobbágyoknak vallási institutióik és politikai jogaik megsértetnek, ama jog gyakorlatba fog vétetni."

Mondják, IV-dik György már ingadozni kezdett, de a miniszterium kinyilatkoztatá, hogy viszszalép, ha a katholikus ügy újra elhalasztatik, — s a tanácskozások megnyiltak. A parliament beveze tésül elfogadá a billt, mely a katholikus egyesületet eloszlatta. O'Connell Londonban volt, s ezen billre nézve kétértelmü leveleket irt, hogy a körülményekhez képest vagy megtámadhassa vagy helyeselhesse. Visszaemlékezett 1825-re, midőn hasonló helyzetben őt szépen rászedték; tudta, hogy egyszer szabad csalódni, de hogy minden ismétlés veszedelmes, s a csalódottnak politikai bukásával járó. Az emancipatiobíll, miután előlegesen 180 szavazat többsége nyi-

latkozott mellette, márczius 30-án felkiáltás útján fogadtatott el az alsóház által; tiz nap mulva, miután Wellington herczeg a nopopery-kiáltók érdemes unokáikat Westminster utczáin szétverte, a felsőház is hozzájárult, s aprilis 13-án sanctionáltatván a korona által, törvénynyé vált.

Ezen bill erejénél fogva a parliamentbe lépő katholikusok az úgynevezett supremacy-eskü alól felmentetnek, s ennek helyébe új esküformula szerkesztetett számukra, melynek tartalma odamegyen ki: hogy az esküvő katholikus a fejedelemnek hive fog maradni s a korona protestáns örököseinek, hogy a római pápának nincsen joga világi vagy polgári hatalomhoz a britt birodalomban, hogy az esküvő a tulajdonjogot, a mint az törvényesen szabályozva van, védeni fogja, s hogy semmi szándéka a fennálló államegyházat jogaiban megtámadni. Másrészről az úgynevezett büntető törvények végmaradványai is eltöröltetnek, s a katholikusoknak megadatik a képesség, csaknem valamennyi államhivatal viselésére. Kivétetnek a főbbek közül az ország helytartósága, Anglia és Irland lordkanczellársága, s a skót presbyterianus egyház főbiztossága. Hogy a protestáns egyházzal összefüggésben levő tisztekben nem járhatnak el a katholikusok, magából értetik, s azon egyházi patronatusok, melyek valamely katholikus hivatalához tartoznak, a canterburyi érseket illetik. Végre azon hivatalokból is kirekesztve maradtak a katholikusok, melyek a hivatalviselőt feljogositják, tanácsot adni a koronának az államegyházzal

viszonyban levő tisztségek betöltésére, valamint azon collegiumokból, melyekben eddiglen hivatalviselésre nem voltak képesek, ezentúlra is kirekesztetvék. — Úgy hiszem, szükségtelen megjegyezni, hogy ezen bill az irlandi katholikusokon kivül Anglia és Skóczia katholikus népességére is terjed ki.

A billnek két külön záradéka által Irlandra nézve a választói census két font sterlingről tíz fontra emeltetett, s olyatén intézkedések tétele vált határozattá, melyek szerint a szerzetes papság jelen tagjai ugyan rövidséget ne szenvedjenek, de melyek által „a klastromi fogadással lekötelezett s a római katholikus vallás gyakorlatához egyáltalában nem szükséges társulatok növekedése ezentúlra korlátoltassék."

Mondottuk, hogy O'Connell még az emancipatiobill elfogadása előtt a clarei grófság követének választatott, de a bill csak azon katholikusokat menté fel a supremacy-eskünek letétele alól, kik 1829. április 13-kán túl fognak követekül választatni, s így O'Connell nem támaszkodhatott e billre, hogy magának széket és szavazatot követeljen a parliamentben. Küldői iránti tiszteletből azonban, s hogy önmaga ne látszassék kétségbe vonni megbizásának érvényességét, május 15-kén megjelent az alsóház ülésében. A háznak egy tiszte kezébe nyújtá a supremacy — eskünek irott formuláját, de O'Connell ezt visszautasítá, s miután az elnök néki értésére adá, hogy az új törvény intézkedései az ő választására nem alkalmaztathatók, kilépett ismét. Találkoztak az alsóház tagjai közül számosan, kik O'Connell választását ér-

vényesnek kivánták nyilatkoztatni, de három napi vita után végzés keletkezett, mely Clareban új választást rendelt tartatni. Midőn Hunt és Cobbett, az akkori radicalpárt vezérei őt politikai ünnepélylyel fogadták s a ház érintett végzését élesen megrótták, O'Connell válaszolá: „Mások megragadták a nép ügyét, s hasznot hajtottak mind hazájoknak mind magoknak: engemet mi illet, én győzelmet arattam hazámnak, s elvesztettem a magam ügyét.“ S miután azon való örömét nyilvánította volna, hogy most szerencséje van, angol hallgatóság előtt is politikai véleményeit kifejleszteni, folytatá: „Én mint reformer, mint gyökeres reformer jelenek meg előttetek, angol bajtársak. . . Én barátja vagyok a gyökeres reformnak, nem a forradalomnak, hanem a reformnak, mely szükségtelenné teszi a forradalmat.“ A bill azon záradékára nézve, mely a választói censust tíz font sterlingre emelte, ez időben már ekkép nyilatkozott: „A záradék mely ezen hősi választókat (a negyven shillinges bérlőket érti) jogaiktól megfosztotta, evesedő sebként fogja mindaddig rágni az emancipatiobillt, míg e rothadt részt onnan levágta a nép.“ — O'Connell most visszatért Dublinba, hol őt azonképen mint Irland egyéb részeiben örömittasan fogadá a nép, s hol ő el nem mulasztá a törvények iránti tiszteletet hirdetni; mert voltak, kik némi hajlamot mutattak fellázadni a clarei választás megsemmisitése miatt. Clareban a választók száma az új törvény erejénél fogva kétezerötszázra szállott le, de ezen kétezerötszáz kivétel nélkül O'Connellre szavazott. A „liberator“ —

mert Irland őt szabadítónak hívja 1829. óta, — miután egy nevezetes politikai perben (a corki whiteboy-k ügye) a legfényesebb sükerrel ügyvédkedett, az 1830-diki parliamenti ülés megnyítására Londonba indult, hol a választófelirás tárgyalásakor szólalt fel először az alsóházban. A westminsteri csarnokban elejétől fogva, valamint Irlandnak úgy az irlandi szónoklatnak is nem annyira szigorú, mint igazságtalan birálói ültek feles számmal. Midőn Grattan az unio után első ízben hallatá magát az alsóházban, s midőn Pitt a legnagyobb feszültséggel figyelmezett a nagyhirü szónok — versenytársnak minden mozdulatára, a ház valamennyi középszerü gagyogója a miniszternek fülébe sugá: hogy „it will not do," hogy bizony Grattan is hijába erőködik mint az ír parliament többi töredékei, hogy a zöld sziget Demosthenese, ki „az ír függetlenség bölcsejénél és koporsojánál ült" kudarczot vall Angliában, — de Pitt némán hallgatott, s egy jellemző helynél értésökre adá a körülállóknak: hogy a kit becsmérlenek: az valóban nagy szónok, — s e naptól fogva nem akadt, ki szónoki dicsőségét kétségbe vonni merészelné. — Midőn O'Connell ellenei róla azt hiresztelték, „hogy úgy fog járni, mint annyi más néptribunus, s hogy államférfiú-szónokok között rövid idő mulva összes jelentékenységét el fogja veszteni," — akkor a Foxok és Pittek Westminster teremből már Westminster sirboltjába szállottak, s a Broughamok mindig némi ellenszenvvel s talán féltékenységgel is viseltettek iránta. Minden arra mutatott, hogy méltányos birálót nem igen

találand ügyfelei között; de belső szózat mondá néki, hogy e házban a legelsők is legfelebb egy sorban állnak vele, és sarcasmusainak zápora s a sujtó tréfák elől ijedve hátráltak a kétkedők, kik eléggé nehézfejüek voltak, külső nyerseségei alól a legfinomabb tapintatot első beszédeiből ki nem ismerni. Mindjárt parliamenti pályájának kezdetén pártolá a zsidók emancipatióját, „annálfogva — úgy mond — mert ez uton revisio alá fognak kerülni azon elvek, melyeket én roszallok"; május 29-én indítványt tett a községek gyökeres reformja iránt, — minden kérdésnél a radical párt zászlaja alatt látjuk őt ez időben; egy évvel utóbb lángoló lelkesedéssel küzdött a parliament — reform ügyében is, melyre nézve csak azt sajnálá, hogy nem terjeszkedik ki nagyobb mértékben Irlandra (a reform csak öttel szaporitá az irlandi képviselők számát, mely az unio alkalmával 100-ban alapítatott meg). — „Ezen bill olyan, mondá, a minőnek lenni kell. Ha a miniszterek kevesebbet indítványoznak, nem fogták volna kielégíteni az országot; ha a kisérlet meszebbre terjed, megbuknak. Én a gyökeres reform embere vagyok, s ennélfogva többet követelhettem volna, és még is épen mint gyökeres reformer fogom helyesleni és védeni a miniszterek eljárását."

De e munkának szűken mért határai nem engedik, s különben sem feladásunk, hogy O'Connellt parliamenti pályáján lépésről lépésre kövessük. E jelen vázlatnak czélja, az unio, az emancipatio s a repeal kérdései körül némileg tisztába hozni közöttünk az

eszméket, melyek valóban chaoticus idomtalanságban merülnek fel időről időre politikai teremeinkben, s melyeknek igazítása elkerülhetlenül szükséges, ha O'Connell öszves működése felett motivált itéletet akarunk hozni. —

O'Connell még 1830-ban kezdé organisálni az unio felbontására czélzó biztosságokat, egyesületeket, gyüléseket sat., s izgatását a repeal mellett hol szelidebb, hol élesebb formában folytatta e napig. Pedig tagadhatlan, hogy időközben, ha mindjárt még távolról sem lett valósággá az unio, még is egyes hatályos lépések történtek Irland felsegítésére az angol kormány részéről. Könnyebb áttekintés végett lássuk előbb az 1844-ig — midőn O'Connel, mint az olvasó tudni fogja, lázításban elmarasztatott, — tett kisérleteket.

Tekintsünk először is a közoktatás ügyére; Irland bajai kitünőleg socialis vagy inkább antisocialis eredetüek, s így kivált a nevelésben, a közoktatásban kell keresnünk a gyógyszert.

1832-ig az úgynevezett „kildare-street-society" kezelte a közoktatást Irlandban, s a kormány ezen magántársulatra bizá az oktatásra szánt köztőkéknek alkalmazását. Ezen kildare-utczai társaság tudnivalóképen nemcsak az államegyháznak közvetlen befolyása alatt működött, hanem a tévedt hivek térítésére is használtatott. Még egy Stanley is kénytelen volt vallást tenni 1831-ben, hogy a „társaság proselyt-jelleme félreismerhetlen." De 1832-ben a kormány külön nevelési biztosságot (board of education) szerkesz-

tett Irland számára; melynek alapelve: közös világi és különválasztott vallási oktatás. A biztosságot csak a főfelügyelés illeti az iskolák, a tanítók s a tanok felett; a részletes organisatio az iskolák helybeli előljáróira van bizva; a vallásos oktatás iránt a szülők határoznak. Ezen intézkedés jótékony eredménye gyanánt tekintethető, hogy a három katholikus tartományban (Connaught, Leinster és Munster) tíz év alatt, 1832-től 1842-ig 964-el növekedett az iskolák száma, a tanítványoké pedig, mely 1831-dikben egész Irlandban 107,042-re ment, tíz év alatt 319,792-ig emelkedett. Ugyancsak e biztosságnak köszönheté Irland, hogy Dublinban nagyszerü ipariskola alapítatott, s hogy lépések tétettek, miszerint az ország harminczöt kerületre osztatván, mindenik kerületben egyegy mezőgazdasági intézet s egyegy példányiskola alakuljon. Mindez nem volt az államegyház apostolainak inyére. Ők a nevelési biztosság eljárásában, mert a katholikusoknak katholikus vallási oktatásáról gondoskodott, árulást láttak, s a fanatismus lármaharangját ellene parliamentben és parliamenten kivül megkondították — de mindeddig süker nélkül. — A nevelési biztosság — így szól Venedey, ki 1843-ban Irlandot minden részeiben bejárta, s kinek leikiismeretes gondossággal szerkesztett munkájából számos adatot kölcsönöztünk, mely adatok azonban bennünket más eredményekre vezettek, mint őt, — a nevelési biztosság Irlandnak azon institutuma, mely a legszebb virágokkal s a legszebb gyümölcsökkel

kérkedhetik. Haladna bár eddigi ösvényén akadék nélkül szép czélja felé!

Az üdvös reformok közt második helytt, az angol egyház nevezetesen a tized körüli intézkedést kell említenünk. Az angol államegyház Irlandban mindössze 800,000 hivet számlál, s 1832-ig ezen parányi sereg, mely akkor még parányiabb volt, négy érsek és tizennyolcz püspök által kormányoztatott; de az említett évben két érsekség és tíz püspökség eltöröltetett; egy évvel utóbb a protestans egyházak fenntartására szolgáló egyenes adó megszüntetett, s 1838-ban a tizedügy is rendszeresítetett. Stanley még 1832-ben terjesztett e tárgyban egy billt az alsóház elébe, de csak 1838-ban hozatott a jelenleg fennálló törvény, mely szerint az ingadozó és termesztéki tized helyébe hét évről hét évre meghatározandó, s amannál körülbelöl két ötöddel kisebb váltsági adó léptettetett.

Harmadik helytt nem a municipalitásokat szabályozó törvényt (1839-ből) említjük, mert ebből nehéz volna a lényeges haladás jelenségeit kipuhatolni; a ferdén alkalmazott szegényi törvényről sem akarunk szót tenni, de említjük az orangista társaság eltöröltetését. — Az orangistaegyesület szerkezete hasonlított a szabadkőmüvesekéhez, s minthogy az úgynevezett yeomanry, a britt polgári őrsereg, csaknem kirekesztőleg orangistákból állott, olyatén fegyveres hatalom létezett az államban, mely titkos felsőbbségtől vett parancsokat. Némelyeknek véleménye szerint az orangista társaság egyenesen oly czélra alapíta-

tott, hogy mód és alkalom legyen katholikusok és protestansok között folytonosan szítani a visszavonás tüzét; de ha a czél más is lett volna, ez volt legalább eredménye a társaságnak. A boynei győzedelem évfordulati napján ünnepélyes díszmeneteket tartottak Irland minden részeiben, orániai Vilmos emlékére, ki 1690. julius 12-kén Anglia s az államegyház érdekében Irlandot összetaposta, s ezen diszmenetek utóbb egyéb alkalmakkal is ismételtettek. Az ünnepély rendesen azzal rekesztetett be, hogy az orangisták dühösen megverekedtek a katholikus népességgel, s ilyenkor vérengzések és gyilkolások ritkán maradtak el. Ezen kicsapongásoknál fogva történt, hogy a diszmenetek már 1832-ben eltiltattak; de a társaság nem igen sietett engedelmeskedni, s így a parliament visgálatot rendelt ellene s végzést hozott, hogy az anarchia rendszerítéséről vádolt társaság könyveit a visgáló biztosságnak bemutassa. E végzés hozatalának hirére Farmer ezredes, kinek őrizetére a könyvek bizva voltak, velök együtt az akkori cumberlandi herczeg, most hannoveri király pártfogása alatt megszökött az országból. A parliament e lépésből következtetést vont az orangisták szellemére és irányára, s 1835-ben kivált O'Connell szakadatlan törekvésére eloszlatta a társaságot, melynek tagjai azóta hijába törekedtek újabb egyesületben összeforrni.

Mind ez — való igaz — véghetetlenül kevés a teendők seregéhez képest, hogy Irland csak valamenynyire is felépülhessen, — mert még most is ott áll, a katholikus egyház hét millio községgel és jövede-

lem nélkül, s ott áll az államegyház roppant jövedelmekkel és úgy szólván község nélkül; még most is megtagadtatik a szükséges pénzsegély az ország belügyeinek javítására; még most is angolokkal töltetnek be a jövedelmezőbb közhivatalok; még most is csaknem mindenik törvényben különbség tétetik az angolok s az irlandiak között; még most is Irland koronajövedelmei a windsori kastély diszítésére fordítatnak; még most is a fegyverviselést tiltó bill ellenkezésben áll a jogok billjével (bill of rights, a britt szabadság újabb magna chartája); még most is Irland jóval mostohábban van képviselve a parliamentben, mint Anglia sat. sat. — mind ez s még tömérdek más seb folyvást orvoslás után eseng, s csak vakok és czudarok mehetnek el közönösen a fanatismus vértanúja mellett; — de az a kérdés: ha valjon csak az unio felbontásában rejlik-e a gyógyszer, s valjon nem hátráltatik-e az 1829. óta nem minden szerencse nélkül folytatott reform ügye a repeal melletti izgatás által?

O'Connel azon manifestumában, mely az ír népnek a repealegyesület alakítását hirdeti, következő négy lényeges különbséget emel ki Irland állapota között egy részről, s Anglia és Skóczia viszonyai között a másikról:

a) Angliában az egyházi államjövedelmek nem illetik azon egyházat, mely a nép kisebbségének egyháza. Skócziának egyházi államjövedelmei sem fordítatnak a skót nép kevesebbségének egyházára. Irland

egyházi államjövedelmei egy viszonylag parányi kevesebbség egyházára fordítatnak;

b) az ír nép választási szabadítékai jóval korlátoltabbak, mint az angol népéi. Irlandban a férfinépességnek csak egy huszada bír ezen szabadítékokkal, Angliában egy tizede;

c) az angol népnek 500-nál több képviselője van a parliamentben; Irlandnak népessége meghaladja Anglia népességének kétharmadát, s még is csak 105 képviselője van; Angliában 27,524 lakosra, Irlandban 76,190-re esik egy-egy képviselő;

d) a községek már régóta reformáltattak mind Angliában mind Skócziában, de az Irland elleni előitélet oly erős, s az angol törvényhozás hangulata oly annyira ellenséges, hogy a koronának Irland iránt jó hajlammal viseltető tanácsosai sem méreszelnek oly reformált községbillt indítványozni Irland számára, minővel Anglia és Skóczia már birnak. —

E négy pontnál többet nem említ az 1840-diki manifestum. Igaz, azóta más básison szeretnék alapítani a repeal szükséges voltát: az ír nemzetiségen s az ír nép multján, — azon: hogy az irlandiak századokon keresztül ellenséges viszonyban állottak Angliához; s azon, hogy az irlandi már fajára nézve különbözik az angoltól. De az elsőt mi illeti, az a Skócziával unió ellen is kibányásztatott; s ha valaki azt hiszi, hogy rendkivüli szolgálatot tesz a népek ügyének, ha ezeknek jelenét és jövőjét kirekesztőleg multjoktól függeszti fel, ha ellenszenveik örökítésére a középkor csatáinak topographiájával foglalkodik:

az Skóciát csaknem szintannyi joggal fogja déli szomszédainak hajdani garázdálkodására emlékeztetni mint Irlandot. Az utolsó Stuartféle lázadás csak egy pár évtizeddel esett korábban az 1798-diki eseményeknél, melyek Irlandban előidézték volt az uniót, s a skót ifjú midőn hazájának történeteit tanúlja, úgy gyúl lángra az angol ősök ellen, mind az irlandi a sassenachok ellen, — de azért higgadt embernek nem jő eszébe ez ellenszenvet növelni, ápolni, s a krónikák lapjaiból a jelen mezejére átültetni, s józan skót nem babrál azon gondolattal, hogy bizony a stirlingi kastélyban, vagy Edinburghnak nem tudom melyik épületében talán még zengzetesebb viszhangot adna a skót accentus mint Westminsterben. Az angol demagogok a mult század második felében úgy törekedtek eszközül használni Johnbull neheztelését az éjszaki brittekre, (azaz: a skótokra), mint most az angol és irlandi fanatismus a mult emlékeit egymás irányában, — de akkor Chatam azt válaszolá a bujtogatóknak: hogy ezen eljárásban se liberalismus se férfiasság nem rejlik, hogy tőle undorral kellene elfordulni; — s most — vagy legalább a legújabb időkig — olyformán viselték magokat a korona tanácsosai az angol-ír zavargások irányában, mintha magok is a mult tömkelegében tévelyegnének.

A másik pontot mi illeti, azt t. i. hogy az ír faj nem rokon az angollal, azt a Sheridánok és Grattanok e század elején még boszonkodással vagy sajnálkodással fogták volna elutasítani; de most, midőn visszahatásul a mult század meleg cosmopolitismu-

sára, nincs oly parányi, oly penészes zugnemzetiség, melyet a gonoszság madarai nem ügyekeznének felkárogni álmából, hogy felbonthassák a mit közös institutiók s a polgárisodás áldásai összeforrasztottak, hogy a politikai érzelmek által összekapcsoltak közé a visszavonás konkolyát hinthessék, — most már csak azon csodálkozik a nyugodt szemlélő, hogy Wales nem kér, nem követel külön parliamentet magának, mert hiszen ezen fejdelemség egyik vagy másik zugában Németország tudósai, kik az egy magyaron kivül minden nemzetiséget tiszteletben tartanak, az angol nyelv helyett a celta dialectus előtt borulhatnak porba; s csodálkozik azon, hogy a skótok még nem mondták fel, vagy hogy a skótoknak még nem mondották fel a britt atyafiságot, mert Ossian gael nyelven éneklé Fingalt és társait. Nyomorúság! ellenséges ír nemzetiséget s ír nyelvet emlegetni, mikor még ezelőtt nehány tizeddel vér- és nemzetiségi rokonságra hivatkoztak Irland leghivebb gyermekei, hogy jogegyenlőséget követelhessenek Angliától; mikor Swift és Moore és Sheridan, és valamennyi irlandi iró, az elsőtől kezdve a csapszék s a sikátor váteséig angol nyelven tolmácsolták eszméiket és érzelmeiket; mikor Irland incarnatiója O'Connell nem tud több celta szót, mint mennyi szükséges, hogy azokból egy pár czafrangot beszédeibe varrhasson, s mikor ez az úgynevezett ír nyelv nemcsak soha organumul nem szolgált Irland semmiféle nyilatkozásainak, de még az öntudatnak árnyékára sem ébredett soha!

De ismétlem, ezen nyomorú bujtogatások, melyek Irland ügyének nem igen szereznék meg Európa rokonszenvét, egy szócskával sem érintetnek az 1840-diki manifestumban, ha mindjárt nem tagadhatni, hogy benn az országban jóval hatalmasabb fegyverül szolgálnak, mint a vallás pontján kivül bármelyik s bármily alapos panasza a felvilágosodott polgárnak, a józanságról meg nem feledkezett hazafinak.

Mi már a manifestumnak felebb kivonatban közlött pontjait illeti, azokat érett megfontolás után minden pártatlan olvasó tökéletesen alaposoknak de egyszersmind olyasoknak fogja találni, melyeknek orvoslását — bár mennyire szabadkozzék e követelések ellen, — sokkal nagyobb valószinüséggel várhatni Angliától, mint az unio felbontásábani megegyezését, — s hogy száz egyéb argumentumot elhallgassunk, már azon egy oknál fogva: mert hiszen az unio felbontásánál bévallottképen az a czél: hogy ezen követelések kielégítessenek; már pedig Anglia, ha kénytelen megadni, a mit tovább is megvonni lehetetlen, tudja: hogy mindenek felett azon kell lennie, miszerint önmaga szabályozza a concessiót; mert a kicsikart jog megadásának formájában néha teljes mértékben rejlik a kárpótlás, — feltéve, hogy életrevaló a kormány — s ehhez egészség kell nem macchiavellismus, — s hogy tudja, hol és miképen kellessék új forrásokat nyitni. —

O'Connell látszatra mindig olyformán járt el a repeal ügyében, mintha az unio felbontását békés uton eszközöltethetőnek vélné. Egy évvel a katholi-

kusok emancipatiója után, még 1830-ban, Irland „tökéletes függetlenségét," irá zászlajára, s több leveleket bocsátott ki az unio ellen, melyekben földieit a repeal eszközlésére felhivta; az e végre alakult egyesület az irlandi helytartó által 1830. augustus 24-kén eloszlattatott, de a most már waterfordi követté választott agitator, „hazafiúi biztosságok" neve alatt újabb társulatot szerkesztett, mely kérelmezéseket gyüjtsön az unio felbontására; s 1830. decemberben meg Dublinban látjuk O'Connellt, hol az izgatást szakadatlanul folytatá. A helytartó most az egyesület gyüléseit eltiltá, de minden süker nélkül, minélfogva O'Connell négy társával — ő mert tiltott gyülésben elnökösködött, ezek mert részt vettek benne — 1831. januarius 17-én elfogatott, de kezesség mellett meg szabadon bocsáttatott, s utóbb a vád alól felmentetett. —

1833-ban — minthogy időközben több czégéres büntettek követtettek el az irlandi parasztok által földesuraik s ezeknek bérlőik ellen, kényszerítési törvény, — az úgynevezett irishcoercion-bill — hozatott ezen kihágások, s mellesleg a repeal melletti izgatásnak is fékezésére, melynek erejénél fogva a helytartó felhatalmaztatott a habeas corpus felfüggesztésére, s mely valamennyi egyesületet feloszlatottnak nyilatkoztatott. — Egy évvel utóbb O'Connell — mint később több ízben említé, — nem mert már idején látta, hanem hogy hátra ne maradjon hol fenntartóztatni nem volt ereje, a parliament elébe hozta az unio felbontásának ügyét.

Negyven s egynehány irlandi követen kivül természetesen egy lélek sem szavazott vele, de a miniszterek a parliament mind két házában kinyilatkoztatták s még a trónbeszéd is kimondá: „hogy az unio felbontására ugyan soha sem fognak reáállani, de azon lesznek, hogy Irland valamennyi bajai orvosoltassanak."

O'Connell most módosította az izgatás themáját, s 1839-ig a repeal helyett csak igazságot követelt Irlandnak. E tájban esik lord Mulgrave (később marquis Normanby) irlandi helytartósága, s eljárását eléggé jellemzik O'Connell ezen szavai: „lord Mulgrave volt az első angol, ki jót tett Irlandnak." S az agitator mind e mellett már 1839-ben, midőn az úgy nevezett „precursor-association" — (értsd a repealt megelőző egyesületet) alapította, inkább fenyegetődzött az unio felbontásával mint valaha. „Igazság vagy repeal! — így szólott, — szabad a választás; s ha ti mindjárt kaczagnátok is bizodalmunk felett, mi komolyan hívunk fel benneteket, hogy válaszszatok, s mi nem kétkedünk, hogy Isten áldásával Irland képes leszen, a nélkül hogy büntettet, hogy jogtalanságot követne el, magának kivívni az igazságot, ha az angol parliament azt nekünk nem akarja kiszolgáltatni. . . . Mi kilencz millió vagyunk; s elmúltak az idők, midőn egy kilencz millióból álló nemzetet szabad volt büntetlenül megsérteni és lealázni."

S 1840-ben csakugyan megalakúlt a „loyal-national-repeal-association" (hű nemzeti repeal-egyesü-

let). „Ezen egyesülethez — így hangzott O'Connell manifestuma — pénzalap szükséges, s ennélfogva bizodalommal hívjuk fel a népet repeal-évijáradék adományozására. A katholikus évi járadék biztosította az emancipatiót; a repeal-évijáradék meg honi törvényhozásunkat fogja helyreállitani. A repeal-évijáradék eszközül fog szolgálni az ír nép komoly szándékának és számszerinti erejének kitudására. Mindenki, ha egy font sterlinget ír alá, vagy ha egy fontot gyűjt be másoktól, jogosítva van a nemzeti egyesület tagjává válni. Mindenki, legyen férfi vagy némber, ha évenkint egy shillinget ír alá, a repealerek lajstromába soroztatik. . . . . Ha majdan a tőke két millio irlandinak aláirása által százezer font sterlinggé növekedendett: akkor rövidre meg a collegegreenben fog ülni az ír parliament."

Igy alakult a még ma is fennálló repeal-egyesület, melynek organisatiojával talán nem leszen fölösleges, hiteles forrás nyomán még közelebbről ismertetni meg az olvasót.

O'Connell az egyesületnek lelke s elnöke, nem választásnál hanem belső szükségnél fogva, mint alapitója és vezére az egésznek. Közvetlenül alatta áll egy körülbelől nyolczvan tagból álló biztosság. Ez eredetileg azokból volt szerkesztve, kik az egyesületet O'Connellel alapitották, utóbb némi választás útján megszaporodtak a biztosság tagjai, mindenik alapító tagnak joga levén egyegy új tagot ajánlani, kinek megválasztása felett aztán szavazás által határozott a biztosság. Ha az ajánlott egyén tagnak

fogadtatott, forma kedveért, valamelyik közgyülésben pótolólag újra megválasztatott. Csak O'Connell egymaga ajánl néha a közgyülésben biztossági tagokul oly egyéneket, kikről még nem volt előlegesen szó a biztosságban. A liberator — ebből is láthatni — dictátor egyszersmind.

A biztosság ügyköre a számadások visgálatában, a szükséges tervek, körlevelek, a meetingek által hozandó végzések stb. előkészitésében s előterjesztésében áll. Minden lényegesebb s nagyobb előmunkálatokkal járó ügy előleges tárgyalásához albiztosság neveztetik ki. A pénzeket két úgynevezett „auditor" kezeli: Mac Laughlin dublini tanácsbeli, s a már felebb említett Scully ügyvéd. A biztosság külön mindenik kerület számára külön adószedőket nevez ki, pénz — és aláirások gyüjtésére. A biztosság s az adószedők között állanak az adószedők felügyelői s ezek felett a négy tartományi felügyelő, nevezetesen: O'Connell Dániel, leinsteri,—Steele Tamás, ulsteri, — O'Connell Móricz, munsteri, — és Dillon-Brown, connaughti felügyelő. Ezek, hogy ébreszszenek, hogy a szükséges intézkedésekről gondoskodjanak, béutazzák az országot, s ebbeli költségeik nekik az egyesület által megtérítetnek. Rendesen repeal missionáriusoknak neveztetnek; kivülök még O'Neil Daunt, mint több meetingek rendes szónoka szinte kárpótlást kap az egyesülettől költségeiért. Az egyesület titoknokának fizetése évenkinti 400 font sterlingben van megalapítva.

1842-ben gyülésről gyülésre hirdeté O'Connell,

hogy a repeal-év megérkezett: „Én nem remélek többé semmit Angliától, — így szólott, — s hogy ezt bébizonyítsam, nem fogok a londoni parliamentben megjelenni, hanem forumot akarok magamnak teremteni Irlandban és az angolokat nem az igazság— mert ez teljes lehetetlen, — hanem a félelem érzete által fogom a repealra bírni. Semmi „vagy igazság vagy repeal," hanem feltétlen megszüntetése az unió-nak!" —

Ugyancsak ez évben, mint Dublinnak lordmayorja, melylyé 1841-ben választatott, a város tanácsa által három napi vita után kérelmezést fogadtatott el a parliamenthez az unio felbontása ügyében; 45 szavazat mellette nyilatkozott, s ellene csak 15.

1843-ban emlékiratot bocsátott közre Irland történeteiről, mely az unio megszüntetésének szükséges voltát históriai alapon is kitüntesse, s melyet a királynénak ajánlott fel. S most rendkivüli tevékenységet fejlesztett ki, s úgynevezett „monster-meetingeket" tartott (1843 május — oct.) melyeknek egynémelyikében százezeren is sereglettek körülötte. Ezen gyülekezetek aggodalommal töltötték el a kormányt, s lord de Grey, Irlandnak helytartója october 7-én proclamatiót bocsátott közre, melyben az october 8-dikára kihirdetett clontarfi meetinget eltiltá. O'Connell, hogy a törvénytelenség szinét is kikerülje, a meetinget két órával az említett proclamatio megjelenése után, az egyesület nevében bizonytalan időre elhalasztotta; de nehány nappal utóbb, ellene s legidösb fia John és több hívei (Steele, Gray,

Barrett stb.) ellen elzárási parancs adatott ki: „mert törvénytelenül és lázitólag, szövetségben másokkal összeesküttek, hogy ő felsége alattvalóinak kedélyeikben elégedetlenséget és gyűlöletet költsenek fel kormány és alkotmány ellen.“ A vádlottak ugyan mindnyájan (számra kilenczen) kezességre szabadon bocsátattak, de 1844. január 15-én, miután az ellenök inditott eljárás, minden óvásaik daczára, a vádesküttszék s a bíróság által megállapítatott, az itélő jury elébe került az ügy, s itt csaknem egy hónapig, — február 12-dikéig tárgyaltatott. — O'Connell februarius 5-én, a vád által felhozott tanúk vallomásai s a társai által választott ügyvédek előadásaik után, az itt következő beszédet mondá önnön védelmére:

„Türelmes figyelmöket kérem, urak, miglen a lehetőségig röviden, s egyszerü és prosai stylusomban előadandottam: hogy jogom van, önöktől kedvező végzést követelni. Én ezt tiszteletlenség és hizelkedés nélkül követelem, követelem a józan ész s a közigazság nevében, követelem annálfogva, mert tökéletesen meg vagyok győződve, hogy teljes jogom van hozzája. Tapintatom ugyan azt sugallotta volna, hogy mindazon szép beszédek után, melyeket önök már hallottak, s azon talentumnak hatalmas kifejlesztése után, mely önöket imént mulatta, s mint hiszem, oktatta is, — jobb lesz már személyesen nem is szólanom önökhez: de én nem állok itt mint magam védencze. Nekem jóval fontosb védenczeim vannak. Védenczem e pörben: az ir nép, védenczem Irland, s én itt állok mint a nép jogainak és alkotmányos szabadságainak védője. Csak egy van mitől tartok, — attól, hogy a nép szent ügye, hogy független törvényhozásrai joga olyasmi által, miben nekem részem volt, ha mindjárt a leg-

parányiabb mértékben is, rövidséget szenvedhetne, vagy megakadályoztathatnék. Én nézeteim s inditóokaim tisztaságáról, s czélomnak, az unio felbontásának megbecsülhetlen értékéről meg vagyok győződve. Megvallom önöknek, én nem viselhetem el az uniót; az unio a legnagyobb jogtalanságon, a legnagyobb sérelmen alapitatott, — a nemakaráson, Irlandot boldogul látni. Ezen okból indúltak ki a gonoszok, kik amaz igazságtalanságot elkövették, s a legnagyobb tekintélyre, — ama birói pad sokévi diszére, ki most már, röviddel ezelőtt, tiszteletes sírjában ment nyúgodni, — hivatkozhatom: hogy ezen eljárás alapoka csak a nemakarás volt, Irlandot boldogúl látni. S én nemcsak az ő szavain fogom alapítani ezen állitásomat. Nekem még más tekintélyeim is vannak, melyeket beszédem folyamában lehetőleg röviden fogok közleni önökkel, — mert óhajtásom oda megyen, hogy minél rövidebb beszédet mondjak. Én nem vagyok itt a végett, hogy valamit tagadjak, a mit tettem volt; azért sem vagyok itt, hogy valamit szépitsek, a mit elkövettem. Én kész vagyok, mindent a mit mondottam, itt, a törvényszék előtt ismételni, de a nélkül hogy a tudósitók vastag tévedéseiket magamra vállalnám; — hogy azon hijányokról szót se tegyek, melyeknek a beszédek felőli jelentések, kivált ha a beszédek hirlapi czélokra együvé szorítatnak, szükségképen alávettetvék. Én nem vonakodom kinyilatkoztatni, hogy egyes személyekről különféle kemény kifejezések s nehézkés elmélkedések kerülnek elő bennök, melyeket jobb lett volna nem mondanom; de minden lényegest magaménak vallok, s itt állok egész tisztelettel, hogy állitásaimat védelmezzem. S a mi öszves eljárásomat illeti, kész vagyok nemcsak megfelelni érette, hanem azt egyúttal helyesnek is bizonyitani. Mert a mit mondottam s a mit cselekedtem: minden, szent kötelesség teljesítése közben mondatott és történt, — az utáni törekvésemben, hogy az ir parliament helyreállitását kieszközöljem.

Ha nem volna más kifogásom ellene, találnék elégsé-

gest azon időszakban, melyben az unio helyreállitatott, — ez időszak a forradalom korába esett. Európa nemzetei akkor katonai erőszak által voltak elnyomva, Európa szelleme akkor Franeziaország philosophiájától vett irányt. Azon időben csaknem mindenik ország jogszerü uralkodója elől elvonatott, a népek elnyomattak, a fejdelmek számüzettek, birodalmak és országok átalakíttattak — szóval, az a forradalom korszaka volt. De a megtorlás s a helyreállitás napja felvirradt mindenik ország számára, csak Irlandéra nem. Irland egymaga maradott azon időszak gyászos forradalmának befolyása alatt, s önök itt a végett ülnek székeiken, hogy akadályozzák: ne azonképen mint Európa más országainak, Irlandnak is kijárjon az igazság. Most nincsen ideje a felett vitatkoznunk, mint kerültek legyen önök e padra, s itt nincsen helye orvoslást keresnünk e tárgyban. Én nem állitom, hogy a korona ügyvéde olyasmit követett el ez ügyben, mire a törvény által nem volt jogosítva, s mi felett a törvényszéknek nem volt módjában ellenőrködnie. Ha igazságtalanság történt, akkor az orvoslás másutt találtathatik fel, még pedig azon időben, midőn a jog, ha sérelem ejtetett rajta, meg helyre fog állitatni. De most azon leszek, hogy illetlenség és hízelkedés nélkül nyilatkozzam önök előtt azon itelőszékről, melynek kész vagyok okaimat előterjeszteni.

Bizonyos, hogy önök között és közöttem nagy nézetkülönbség létezik; ez tagadhatatlan; — különbség van egy legnagyobb fontosságú tárgyra nézve: — mi különböző véleményben vagyunk az unio felbontására nézve, — ha önök véleménye nem különböznék az enyimtől, akkor nem fogtak volna e padra helyeztetni. De önök még egy más, igen nagy fontosságu tárgyra nézve az enyimtől eltérő véleményen vannak, értem vallásunkat: — ha önök egy valláson volnának velem, akkor egyikök sem ülne e padon. S ezen véleménykülönbségek talán még öregbitetnek azon körülmény által, hogy én nemcsak katholikus vagyok, hanem olyatén katholikus, kinek nagy mértékben sükerült, — s én ezt dicseke-

dés nélkül mondhatom, mert hiszen fel van jegyezve a histo riában, — azon protestáns túlnyomósságot leküzdeni, melynek önök talán védői, (legalább e túlnyomósság elleneinek semmi esetre sem tartattak:) s ama vallásbeli egyenlőséget helyreállítani, melyet nehányan önök közül ellenéztek, s mely egyiköknek nézeteivel sem egyezett meg. De engem nem fog ezen kártékony helyzet kötelességem teljesitése elől visszariasztani. Én nem gondolok vele, bármi eredményezzen belőle magamra nézve, én nem gondolok vele, bármi büntetés érjen; én büszke vagyok arra a mit cselekedtem, én dicsekszem azzal a mit véghez vittem. Én kész vagyok mindannak védelmére, a mi nekem sükerült. Tudva van előttem, esküttt urak, hogy önöknek hatalmában vagyok, de azt is tudom, hogy önök becsületes és emberséges esküttek, s hivatkozom önökre mint ilyesekre. Vannak egyes pontok, melyekre nézve gondolkozásmódunk lényegesen különböző: ilyes mindenek előtt az unio felbontása, s önök mindnyájan ismerik előbbeni eljárásomat a katholikus emancipatio ügyében; de önök azért vannak itt, hogy nekem igazságot szolgáltassanak, önök azért vannak itt, hogy azt cselekedjék, a mit jognak ismer valamennyi párt; s ha én ama dolgokat felemlitem, az nem történik annálfogva mintha kétségbe esném önök igazságszeretete felett. De jobb szeretném, ha nem kínoztatnám a gondolat által, hogy némi lehetőség miatt, teszem, az emberi természet gyengeségénél vagy más oknál fogva, egyéb valami is kevertetik ügyünk közé. S ezzel elmondottam, urak, a mi mondani valóm volt önökről önökhöz.

Most magára az ügyre térek által; most a keresethez érek. — Csodálatos egy kereset, különös egy kereset, a legkülönösebb kereset, mely valaha vádlevélformába szerkesztetett. Önöknek nem kell egy tény vagy két tény felett végzést hozniok. Nem; — önök büntetőtörvényét mindenek felett azon egyszerüségnél dicsérik, melylyel mindenik eset külön magában vétetik visgálat alá a jury által: s most ellenkezőleg kilencz hónapi történetet kell önöknek által meg

általnyomozniok, most a tényeknek egy egész garmadáját rakták önök elébe; s én felhívom a legeslegfényesebb elmét, mely valaha törvényszéket vagy juryt diszesített, különitse el nékem a jogilag fontos részeket azoktól, melyek súlyos eredményt vonhatnak magok után, de melyeknek törvény szerint ezen eredmény nélkül kellene maradniok. A baj abban áll, hogy a tárgyaknak roppant tömege halmoztatott fel önök előtt. Ily körülmények között önök emlékező tehetsége szükségképen felmondja a szolgálatot, sőt oly valamit követhet el, mi a szolgálat felmondásánál is gonoszabb, — mert hajlandó, arra emlékezni, a mi erős és kiáltó szinekkel festetik, s megfeledkezni arról, a mi magyarázza és enyhíti a tárgyat. S ezt nem ellenségeskedés vagy neheztelés mondatja velem, hanem az alkotmányos elvek szelleme, mert nem létezhetik oly esküttszék, mely a tények roppant tömegét annyira képes volna áthatni, hogy kinyomozhassa: külön miről kellessék végzést hoznia. Hadd lássuk, — talán segíthetek e dologban önökön. Azon leszek, hogy kifejthessem a keresetnek mind igenleges mind nemleges részeit, — azt a mi áll, és azt a mi nem áll.

Ezen kereset öszves ereje a cabalisticus szón: „összeesküvés" alapul. Ha szótárhoz folyamodom e szónak magyarázatáért, vagy ha a józan észhez fordúlok megfejtésért, úgy találom: hogy az több személyeknek titkos összeszövetkezése egy büntettnek elkövetésére. Ez a józan ész nézete, ez a szótárakban feltaláltatható megfejtése a szónak. „Több személyeknek titkos összeszövetkezése egy büntettnek elkövetésére," de e szó az ujabb időkben a korona ügyvédeinek különös kegyében részesült. Nem csak abban látnak vétséget, ha a polgárok valamely büntett elkövetésére összeesküsznek, hanem két horoggal látnak a halászat után, s igy már az is összeesküvés nékik, ha többen törvényes czélnak törvényes eszközök általi elérésére szövetkeznek. Mi az összeesküvésnek ezen második faját illeti,—feltéve, hogy szóba jöhet e faj, nem hinném, hogy tetemes jogosság rejlenék ily vádban, kivéve ha az eljárás törvénytelensége magában

foglalná a büntettet. Vegyük most a jelen összeesküvést vizsgálat alá; lássuk, van-e a korona bizonyitékainak némi nemleges oldaluk. A korona maga elismeri, hogy a fennforgó esetben semmi titkolódzás, semmi bármi nemü titkos összebeszélés nem történt, — tökéletes nyilvánossággal hajtatott végre minden. Titkos összeesküvés titok nélkül! Minden ki volt hirdetve teljes nyilvánossággal, — akár a dublini „evening-mail"-ban, akár a dublini „evening-post"-ban; minden álladékai a közlés valamennyi titkos csatornáinak örvényéből, a hirlapokból keresgéltettek együvé! Bizony, mondom, bajos egy feladás, ha az ember kéntelen magát ilyetén, fényes nappal történt és nyilvános kihirdetések utján eszközölt összeesküvés miatt védeni, oly esküvés miatt, melynél meghúzták a harangokat, hogy mindenki tudhassa, ki fog tanuul érkezni az összeesküvéshez. Tegyük fel hogy valamit el kellett volna titkolni, — azt csak megengedik önök, hogy annak nem kellett törvényes hatóságok jelenlétében, nem a koronaügyvédében történni? Bizony, bizony, borzasztó egy eljárás, olyvalamit, titkos összeesküvésnek mondogatni, mit mindenki tudhat, mire mindenki felügyelhet. Ha az eskütt urak ily vádnál fogva római katholikus jury előtt állanának, kikaczagnák azokat, kik merészek volnának, őket ilyes bizonyitékok után összeesküvésről vádolni. A kereset nem említi az összeesküvés napját, s igy lehetetlen „alibi" által válaszolnom. Ha tiz font sterlingről szólana a vádlevél, s ha az illető szerződést olyas bizonyitékok támogatnák mint a jelen esetet: a jury nem nyilatkozhatnék a szerződés létezése mellett; — de helyesen mondá az egyszeri ügyvéd egy most már Istenben boldogult bíróhoz: „megismerem hogy tiz fontos szerződés esetében e bizonyiték nem sok erővel birna, de azért még nagy kérdés, ha nem szolgálhat e teljes próbául büntető eljárásnál." Szivesen megismerem, hogy a korona ügyvéde szorgalommal és eszélyességgel járt el tisztében. Tizenegy álló óráig beszélt, s beszédének elején azt mondá a jurynek, hogy várakozzék végéig, hogy akkor lát-

ni fogja e borzasztó összeesküvés valamennyi tényeit, s midőn a beszéd végéhez ért, azt mondá: pillantsanak vissza beszédemnek kezdetére, ott találni fogják a mit keresnek. Emlékezem egy esetre, mely a munsteri törvénykezési folyamat alkalmával történt. Hardy ur, egy sötéthaju gentleman, épen nagy ügyességgel adta volt elő esétét a jurynek, s Egan úr a másik fél ügyvéde felhivatott, válaszolna, és czáfolná meg az ellenfél hatalmas észrevételeit. Egan felállott s igy szólott: „Esküttt urak! önök nem fogják magokat egy „nem"-nek homályos elfeledése által megzavarni hagyni." — Boldog Isten, hiszen ez őrült beszéd, sugá neki egyik ügyvédtársa. — Tudom, viszonzá Egan, de azért mégis eléggé jó a jurynek. Hardy felmentése után évenkint nagy ebéd adatott a törvénykezési függetlenség ünneplésére, s az esküttek egyike, ki mindannyiszor azonegy beszédet mondá, kinyilatkoztatta: hogy ő Hardyt azon oknál fogva találta volt ártatlannak, mert azon esetre, ha valóban felségsértést követ vala el, a korona ügyvédének lord Eldonnak nem kellett volna tizenegy óra a vád előadására, s nem nyolcz, kilencz nap a tanuk vallatására. — A korona e jelen esetben is azt váratá a néppel, hogy nagy titkok fognak felfedeztetni, s midőn a vádbeszéd elmondatott, s a vádtanúk kihallgattattak, általános volt a kiábrándulás, mert mindenki csak azt hallotta, mit már régóta tudott. Engem a vallatás előtt arra intettek, hogy hét úri ismerősömtől ovakodjam, mint kik tanuságot akarnak tenni ellenem. De én nem féltem tőlök, mert ők nem mondhattak semmit. — Vagy csakugyan azt hinné a jury, hogy azon férfiu, ki hazája iránti szeretetből a birói tiszt kényelmét és méltóságát elutasitá magától, összeesküvésbe elegyedhetett volna, hogy az országot a polgári háború örvényébe meritse? A jury végzése kimondhatja felettem a „vétkest," s a fogság életem kevés napjait megrövidítheti; de én lelkiismeretemre támaszkodom, arra hogy nem követtem el azon büntettet, melyről vádoltattam. Vagy talán azt akarja mondani a korona ügyvéde, hogy tudtom nélkül vál-

tam az összeesküvés bünösévé? De ha ő törvényes szörszálhasogatásokhoz folyamodik, akkor azt válaszolom néki: hogy nem követtethetik el büntett, ha annak elkövetéséhez hozzá nem járúl az akarat. S a mi jogintézkedéseinket valóban tetemesen kellene még javítani, ha olyatén tételek, minő ez, az összeesküvésre nézve törvényeseknek találtatnának. Én felhívom, felkérem a juryt Wilberforce és Clarkson szent neveikre, ne csonkítsa, ne gyilkolja a nyilvános tanácskozás jogait! Én hálát adok Istenemnek, hogy nékem is részem volt a négereknek a rabszolgaság alóli felmentésében, s valóban nem tejjel és mézzel folyó beszédek, nem theaasztali csevegés által kénszerítettek a rabszolgabirtokosok az emberi nem nagy részének emancipálására. Azáltal, hogy felköltjük a köznehezetelést, s hogy a szavazatokat együvé gyüjtjük: nagy, és mély gyökereket vert előítéletek szüntethetnek meg. Hivatkozom azon közgyülésekre, melyek a katholikus emancipatio s a parliamenti reform ügyében tartattak. Jelenleg rémséges izgatás uralkodik Angliában a gabnatörvényekre nézve. A league (a gabnatörvények ellen alakult szövetség) gyüléseket tart, pénzt gyüjt, és bátran nyilatkozik. Tisztelетes Fisher úr a league nehány tagjait arról vádolá, hogy az orgyilkosságot legyezgetik. Istennek hála, a repeal ügye sohasem vádoltatott ilyesmiről. — De csakugyan az volna a szándék, hogy ír jury oly végzést hozzon, mely példányul átküldessék az angoloknak? Nem, nem, — az angol nép nincsen ily veszélyeknek kitéve, mert az esküttszék pajzsa alatt áll. Egy franczia iró azt mondja: hogy a forradalmak nem eszközöltethetők rózsavíz által, hogy azokhoz vér kivántatik; de én egyesegyedül a közvélemény ereje által akarok nagy változásokat eszközlésbe venni, — az által, hogy egy adag ír szellemet öntök az ártatlan italba. Szívesen megismerem a tartott gyülések számát, s a tömegeket, melyek e gyüléseken jelen voltak; én büszke vagyok reájok. De mínemü büntett követtetett el ezen gyülések valamelyikében? Mikor vagy hol sértetett meg egy férfiú, egy asszony, egy gyer-

mek? — sőt még szerencsétlenség sem történt, oly rendben folytak le e gyülések. De megállj! — túlzáshoz láttam. Egy rendőri szolga azon bámulatos tényre hivatkozott, hogy egy csapat carlowi legénység, kik a tarai gyülésre indultak, nehány vén bábsütőnő szüleségét feldöntötték. Még nem találkozott nép a föld kerekségén, mely ennyi rendet s illyes jómagaviseletet tüntetett volna ki, s a Times még is átkozott, piszkos és alávaló tömegnek mondja e népet! — Lesznek, kik mondani fogják, hogy magam ellen vallok, midőn ama tömegek gyüléseire hivatkozom; de ezen nép negyven éves izgatásban növekedett fel, s természete minden személyes ellenségeskedés kikerüléséig finomitatott meg. Egyébiránt figyelmeztetem az esküttszéket, miszerint arra egyáltalában nem létezik bizonyság, hogy egyetlenegy emberi lény azon gyülések által nyugtalanitatott, vagy hogy a köztisztviselők jelenléte bármiképen akadályoztatott volna. Miért nem intették meg az embereket, ha ama gyülések törvénytelenek voltak? De nekünk nem szándékunk, újra ilyes nagy gyüléseket tartani, s jövendőre nem fogunk egyesek ellen keményebb kifejezéseket használni.

A kormány tehát értesitve volt e gyülésekről, — de ugyan miért nem akadályoztattak meg, ha törvénytelenek voltak? A korona ügyvéde fel sem szólalt, és miért nem? Mert nem volt ok törvényszéki keresethez, — s íme ebben rejlik védelmem.

Most azon körülményre térek által, hogy többféle czikkelyek jelentek meg a hirlapokban s küldettek szét az egyesület által. De ennek nem volt külön lapja, külön organuma; s a mint itt vagy amott tartatott a gyülés, ez vagy ama lap választatott közlönyül; s ha ezen czikkelyek sajtóvétségeket foglaltak magokban, miért nem lépett fel ellenök a koronaügyvéd? Aztán még azon lényeges körülményre is kell figyelmeztetnem a juryt, hogy, — ha mindjárt nehány keményebb czikkely jelent is meg, ezek nem idéztek elő kártékony hatást országban. Életem theoriája mindig abban állott, hogy a

legnagyobb politikai változás sem érdemes arra, hogy elérettessék, ha egyetlenegy csepp embervér kiontásába kerül. Ki örvendhetett valaha oly közbizodalomnak, mint én? A felebbi tannak hirdetése által vívtam ki magamnak a katholikus clerus bizodalmát, s valjon meddig fogtam volna e bizodalmat megtartani, ha gazcsalónak és szinlőnek mutatkozom? Ismeretes leszen a jury előtt azon szövetkezések rendszere, mely e városban uralkodott, s mely a hatóságok által sem gátoltathatott gyilkosságokhoz vezetett. Én ezen szövetkezéseknek ellent állottam, én ez alkalommal védelmem alá fogtam a rendőrséget, s ama rendszert népszerüségem rovására s tulajdon életemnek veszedelmeztetésével meggátoltam. A ribbonmozgalmakat is bévádoltam a hatóságoknak; — már pedig ha bünre szövetkeztem volna, más szövetkezők támaszát el nem utasítom magamtól.

Felteszem, hogy nyilvános életemnek még egy más pontja is magára vonta a jury figyelmét. Népszerüségem rovására elleneztem a szegényi törvényt, mert lelkiismeretem azt sugallotta, hogy e rendszabály a nyomorultakat még nyomorultabbaká teendi. De midőn a törvény még is elfogadtatott, többé nem szegeztem magamat ellene; hanem tért és időt engedtem néki, hogy hibáit kifejleszsze. Ugyanakkor, midőn az amerikaiak tetemes pénzösszeget küldtek a repealegyesületnek, vádat emeltem Amerika ellen a rabszolgaság miatt. Vegyék továbbá tekintetbe eljárásomat Ledru-Rollin irányában, ki a franczia népnek egy részét képviseli, azon népnek, mely mindnyájak között legellenségesebb indulattal viseltetik Anglia iránt, mit talán némileg azon csapásból is magyarázhatunk magunknak, melyet a franczia hiuság Waterloonál szenvedett. De én Ledru-Rollin úrnak és pártjának rokonszenvét visszautasítottam. Azt is mondták, hogy külön czél elérésére pártolom a Bourbonok idősb ágának thrónköveteléseit; de fájlalnám, ha a repealt csak V-dik Henrik thrónusralépésével érhetném el; ha mindjárt erősen meg vagyok győződve, hogy Európa csak azon esetre fog békének örvendhetni, ha a

Bourbonok idősb ága szabadelmü institutiókkal meg visszahelyeztetik királyi székébe. Aztán tekintsenek önök eljárásomra a chartistákkal szemközt, kiknek törekvéseit mindig elleneztem; s én úgy hiszem, hogy a chartismus, ha ellentörekvéseim elmaradnak, gyökeret vert volna az országban. Vegyék végre fontolóra, hogy a királyné iránt folytonosan jobbágyi hüséget hirdettem, s hogy a thrónbeszéd magyarázásakor ismételve megkülönböztettem a királynét a miniszterektől. Én ellenem elkövetett jogtalanságot látok benne, hogy a korona ügyvédének egyetlenegy perczig lehetett szándékában, értésére adni a jurynek, hogy ő felségét „Judit"-nak mondtam. Én a miniszterek nyomorúságos voltára czéloztam, de megvetném azon embert, ki más kifejezésekkel, mint a szeretet és hódolat szavaival merészelne a királynéról szólani.

Való örömmel térek most által, a repeal előnyeit ezen törvényszék előtt fejtegetni. Én kinyilatkoztatom önöknek, hogy az uniónak felbontása nemcsak nem rosz vagy kártékony, hanem szerfelett hasznos vállalat, s hogy egyetlenegy ember sem találtatik ezen törvényszéken — a birák semlegessége egyesegyedüli kivételével, — kinek nem kellene repelerré válnia. Mielőtt még beszédemet bevégezném, nehányat önök közül repealerekké remélek változtatni. Önöknek kötelességökben áll, s ha kötelességök, örömükre is fog szolgálni, hozzám csatlakozniok. Az első tétel, melyet önöknek bébizonyítandók, így hangzik: Az angol parliament a legrégiebb idő óta, Irlandot szükkeblü, féltékeny, korlátoló és elnyomó politika szellemében kormányozta. Ezután be fogom bizonyítani önöknek: hogy az 1782-diki szerződések becsületes kiegyenlítést vettek czélba, s hogy akkor szándék volt, az ír parliamentet örökre megalapítani. Ezen parliament jótékony béfolyásának pedig köszönhetni a legnagyobb jólétet, mely a függetlenséggel egyetemben mindaddig osztályrészül jutott Irlandnak, miglen az unio az ír népre, akaratának ellenére s a leggyalázatosabb eszközök segédével rákényszerítte-

tett. Beszédemnek folyamában elő fogom tüntetni azon számos bajokat, melyeket maga után vont az unio, s ezen törvény igazságtalan voltát bébizonyítandom. Mutatni fogom önöknek az öregbülő nyomorúságot, a növekedő szegénységet, mely a dolgok ez állapotából keletkezett, s megmutatandom önöknek, hogy teljes lehetetlen, Irland szerencséjét meg helyreállítani, vagy Angliától vég elválását akadályozni, ha csak az ir parliament nem állítatik helyre.

Irland folytonos bántalma Anglia részéről oly annyira mindenki által valónak ismert historiai tény, hogy csaknem fölöslegesnek tartom, önöket themámnak ezen részével fárasztani; de miután a koronaügyvéd által annálfogva hozattam ide, mivel a repeal mellett izgattam, védenem is kell magamat, s védelmem abban áll, miszerint a helyett, hogy gonosz, pusztító és kártékony dolgokat vennék czélba, inkább kötelességem teljesítésén fáradozom s fáradoztam mindig, azon, hogy Irlandnak a lehető legnagyobb győzedelmet, saját parliamentjének védelmét szerezzem meg. Én sokkal nagyobb hive vagyok az irlandi népnek, mintsem hogy hive ne maradnék ezentúl is, bármi veszély környékezzen. Én a clarei grófságot 250,000 lakossal, Waterfordot 300,000-rel, Kerryt 200,000-rel, Meathet 300,000-rel, és Corkot 730,000 lakossal képviseltem, a parliamentben, — azonkivül még Dublint két, és Kilkennyt egy izben. Ezáltal oly kötelességeket vállaltam fel, mint kivülem kevesen. Határtalan háladattal viseltetem a nép iránt. Én bérszolgája vagyok. Igen is, én az ir nép bérese vagyok. Helyzetem kevésbé lovaginak fog mutatkozni, de én nem késem bévallani a viszonyt; én kész vagyok, béremet kiérdemelni.

S most általtérek azon tervileg rosz kormányzás kitüntetésére, melyet Anglia ez országban alkalmazott volt. Első bizonyítékomat Thierry urnak „Anglia elfoglalása a normannok által" czímü munkájából merítem, melyben olvashatni: hogy Irland csak Anglia közelségének köszönheti nyomorúságát. Második tekintélyem Pitt úr, ki 1785-ben megvallá: mi-

szerint Angliának politikája Irland irányában kirekesztőleg abban áll, hogy önnön czéljainak elérésére visszaéljen ez országgal. S most ezen törvényszék egyik főbirájára, lord Bushe-ra hivatkozom, ki 1799-ben kinyilatkoztatta, hogy Irland hat száz éven keresztül csak igazságtalanságban és elnyomatásban részesült. — S e szerint be van bizonyítva, hogy a legjelesebb bel- és külföldi tanúk ezen országnak rosz kormányzását Anglia részéről megismerték legyen.

S hadd szóljak most az 1782-diki időkorról, történeteinknek egyetlenegy fényes szakáról. Ezen szerződés tetemes előnyöket nyújtott Angliának is. Akkor tört ki az amerikai forradalom, s Anglia Irlandnak segédére szorult. Valjon emlegette-e akkor az ir nemosség az ir gentry az Angliától elválást? Nem; ezen gondolat távol maradt minden ir kebeltől; de ők jogaiknak megerősítését követelték, szabad kereskedést és törvényhozói függetlenséget. Eszélytelenség fogott volna lenni, kivánságaikat megtagadni, mert az irlandiak loyalisok voltak, de egyszersmind elszántak, és Anglia engedett, és a király, a parliament, s az irlandi királyi helytartó kinyilatkoztatták: hogy az 1782-diki szerződés végszerződés. Fox úr akkorban kimondá az elvet, melyen a két ország közötti szövetségnek alapúlnia kell: „egyetlenegy országnak sincsen joga a másik felett ennek akarata nélkül felségjogokat gyakorolni.“ Irland ezen győzedelme által még szorosabban kapcsoltatott Angliához, a korona iránti hüsége még növekedett s a szövetség megszilárdult. S egy úttal Irland jóléte előmozdítatott, ipara emelkedett, mezei gazdasága tökéletesítetett és kiebb terjesztetett. 1799-ben Plunkett úgy szólott Irlandról, „mint egy kis szigetről, melynek négy öt millió emberből álló népessége boldogság és jólét dolgában a föld minden egyéb országait felülmulja,“ — s ezen állapotában kénytelen volt parliamentjét a mellette fekvő kis sziget népének általadni!

Soha még ország nem haladott oly sebesen előre, mint akkortájban Irland. Igaz, hogy ennyi ok ellen egy kopott szójárással szoktak fellépni. „A repeal — így válaszolnak,

— a birodalom feloszlásával jár." Mily őrültség! Ha Irland, midőn saját parliamentje alatt s egyszersmind szövetségben Angliával virulásnak indult, semmi kedvet sem mutatott az elváláshoz, — hogymint fogna jelenleg, ha amazokhoz hasonló kedvező viszonyok közé helyeztetnék, ezen szövetségről lemondani akarni? Mi oknál fogva venné ezt czélba? Szegény, nyomorú állam részéről megfoghatnám az elválás czélját, de merő őrültség, ezen szándékot oly államra ráfogni, minővé Irland saját parliamentje által jólét tekintetében újra válnék. Én sajnálom, hogy ezen mentő eszköz el van zárva Irland előtt; s mivel az ördögök és szörnyetegek, kik ez elzárás szerzői voltak, Irlandot oly felekezet lábaihoz vetették, mely boldogságát el nem türheté, — ennélfogva vált parliamentünk megsemmisítése határozattá, — s az eszközök, melyek e czél eléréséré fordíttattak, minden tekintetben megfeleltek a czél természetének. A legaljasabb megvesztegetéshez és álnoksághoz folyamodtak, hogy az uniót létesíthessék. Tizennyolczadfél millió font sterlinget adtak ki rottenboroughok megvásárlására, három millót a parliamenti tagok szavazatainak kibérlésére. Az állam valamennyi hivatalai a legmagasabb egyházi méltóságtól kezdve a legalacsonyabb szolgálatilag a constablerek testületében, megvesztegetésre használtattak. Nem volt oly szent s nem volt oly profánus tárgy, mely nem fordíttatott volna e czélra. Ezekből állottak az eszközök, — s minők voltak az eredmények? 1794-ben hét millió fontra ment az irlandi államadósság, 1798-ban már tizennégy millióra, és később háromszázötven millióra. Irlandnak összes földje, tulajdona, gyáripara el van zálogosítva az angol államadósságért. Az adó szemlátomást növekedett, és semmi arányban az angol adókkal. Végre, — Irland nincsen kielégítőleg képviselve a parliamentben. —

Irland viszonyainak e vázlatát, úgy hiszem, olyasnak találták önök, mely kötelességévé teszi minden becsületes embernek, hogy a sérelmek orvoslására s az irlandi parliament helyreállítására velem egyesüljön. Önök most ismerik

magam s barátaimnak czélját; mi kevélykedünk vállalatunkban, de mi tagadjuk, hogy bünös szövetségre léptünk volna. Mi Irlandnak a királyné hatalmát és előjogát a pairkamara alakitásánál, mi az ir peernek tulajdon és örökös méltóságát, mi a nép képviselőinek a törvényhozás jogát akarjuk visszaadni. Önök kérdik, minemü eszközöket akarunk e czélra fordítani? s én válaszolom: egyik eszközünk abban áll, hogy a vallási fanatismust nem használjuk. Mi az országot soha sem ügyekeztünk egy pártnak, egy vallásbeli felekezetnek feláldozni. Sőt épen ellenkezőleg. S én már 1800-ban mondott első beszédemben kinyilatkoztattam az ir katholikusok nevében, hogy inkább mintsem megegyeznénk az unióban, nem akarunk részesülni az emancipatióban. Én az angol protestans dissenterekért is tettem fel egy kérelmet, huszonnyolczezer ir katholikus irta volt alá, s e kérelem következésében emancipáltattak a dissenterek. Fanatismus-e ez? Bizony, nem. Beszédeimnek indulatosságát is lobbantották szememre. De nyújtsanak hát alkalmat bébizonyítanom: vajjon a valóságot hirdették-e ezen beszédek, vagy sem? . . . . . .
(A szónok most a repealegyesület alapszabályait s egyéb idevonatkozó okleveleket olvas fel, s aztán beszédét igy folytatja:)

Ez tehát a vádnak bizonysága, ezek az összeesküvés s a törvénytelen eszközök és czélok bizonyitékai! Mi nem követeltük ezen bizonyitékokat, urak, ha mindjárt megismerem, hogy mindnyájunknak bámulatos védelmét foglalják magokban. De a korona ügyvéde felhozta, s felhivja önöket, hogy minket ez alapon elmaraszszanak. Minemü szennyet találnak önök rajtunk? Mi vitatkozunk, s én Irlandot jogositottnak nyilatkoztatom az unio felbontásának követelésére. Ezen kérdés már korábban is került vitatkozás alá. Az állitják, hogy az unio óta keletkezett törvényeket érvényteleneknek mondottam. Ez nem igaz; mert ha érvénytelenek volnának, akkor a katholikus emancipatioról szóló is érvénytelen lenne. Csak adják meg nekünk a repealt, s a többi pontokra nézve

hamar meglesz az egyesség. Az általam elfoglalt helyzet fonák lehet, de a vitatkozás joga engem szintúgy illet, mint bárki mást. — Midőn 1782-ben e felett folyna a vitatkozás, akkor az ír parliament kinyilatkoztatta, hogy csak a király s az ír parliament köthetik meg az ír népet. . . . . Kérdem önöket, nem fognának-e a repeal által Irland összes bajai orvosoltatni? Az ország ennyi sérelmei csak nem maradnának orvosolatlanúl, ha külön parliamenttel birnánk? Vagy talán mind ennek így kell maradni? s mi, kik segéd után nézünk, minket kikergessenek a társaságból mint czinkosokat? Azok, kik szépen mosolyganak s a hivatalok pompájában pöffeszkednek, azokat talán támogatni, magasztalni, simogatni kell azalatt, míg a rend barátjai egészen másnemü bánásmódban részesülnek? Arról nem is szólok, valjon szelídek-e amazok és emberiek, vagy sem; hanem csak azt kérdem: vajjon üldözni kell-e ezeket és pörbefogni? Mi nyomozgatjuk az eszközöket, melyekkel az országon segíthetünk. Mi a boldogság valamennyi segédforrásaival birunk. Kutassák ki önök szigetünket, — úgy fogják találni, hogy egyike a legtermékenyebbeknek e földön. Egy ország sem bir annyi segédeszközzel mint Irland. Nemzeti ereje által megváltoztathatnék a világ géprendszerre, s micsoda különbség van a szabad és egészséges levegő erő- és kézmüvei között egy részről, s az angol gyárrendszer gőzei és párái között a másikról. Miért nem boldog ez ország? Nem szólottam-e azon hallatlan büvös jólétről, melyet a hazai törvényhozás maga után vont? A mi egykor történt, az történni fog újra. Ezen harcz, hogy a szegényeket a szegénység elől megmentsük, hogy a henyéket megadóztassuk, hogy a gentryt s a nemességet visszatartóztassuk az országban, — — de én önökre bizom, itéljenek felette. Én tagadom, hogy oly valamit mondottam vagy tettem volna, minél fogja összeesküvés gyanujába jöhetnék. Én e vádat megvetéssel útasítom vissza. Én fényes nappal müködtem, a kormány, a köztisztviselők jelenlétében; én egy szót sem ejtettem ki, melyet be nem vallhatnék az egész világ előtt.

Én hazám parliamentjének helyreállításaért küzdöttem. Nehánynak már sükerült e kisérlet, másoknak nem. Bár mi legyen sorsom, a vita dicsőséges volt; dicső volt küzdeni azért, hogy a föld legelső országa azon javakban és jótéteményekben részesüljön, melyeknek élvezetét Isten és természet egyiránt nagy mértékben szánták néki."

Az olvasó már az eddigiekből is látni fogta, hogy én nem tartozom a repeal panegyristái közé, én egy véleményen vagyok Beaumont Gusztávval, ki az unio felbontásában nemcsak lehetetlenséget, hanem egyszersmind visszalépést a polgárisodásban lát, — de bár mint vélekedjünk a repeal szükséges vagy hasznos volta iránt, összeesküvést nem láthatni józanul a repeal melletti mozgalomban. Az egyesület első gondjai közé sorozta, a conciliation-hallban külön helyet jelelni ki a hirlapi tudósítók számára; az egyesület minél hangzatosbaknak óhajtotta üléseit, hogy Windsorig hasson el a zaj; az egyesület ügyeinek összes kezelése s valamennyi eszközei tökéletes ellentétben állottak az összeesküvéseknél, a titkos szövetségeknél használtatni szokott eszközökkel. Vagy igen, — összeesküvés is történt, de nem Victoria királyné, nem is a britt törvényhozás ellen, — hanem az egyház áldásai között a szeszes italok ellen. Nevezetes, hogy a mérsékletességi irány Irlandban párhuzamosan fejlődött ki az ország politikai újjászületésével. Már 1828-ban, midőn a negyvenshillinges választók az oligarchia ellen fordultak, fogadást tettek, nevezetesen Clareban, honnan O'Connellt küldék a parliamentbe, — hogy a választások lefolyásaiglan, nem fognak pálin-

kát ajkaikhoz vinni, — s megtartották fogadásukat. De az európai hirességre kapott, s már nálunk is utánzásra talált mérsékletességi egyesület csak 1838-dikban alapítatott Mathew atya által, s két év mulva már egész Irlandban terjedett el. Azon örvendetes eredmények nélkül, melyeket Mathew apostolkodásának köszönhet Irland, az úgynevezett „monstermeetingek" nem fogtak volna oly nyugalmasan lefolyni, hogy O'Connel magát birái előtt nem kisebb mértékben a „rend" mint a „szabadság" bajnokának mondhatta.

Mindenik olvasóm tudni fogja az 1844-diki hirlapokból, hogy O'Connell 1844. februarius 12-én a vád valamennyi pontjaira nézve vétkesnek találtatott a korona ügyvéd által ugyancsak csonkított bénított jury által, s hogy május 30-án büntetésül egy évi fogságban és kétezer font sterlingnyi birságban marasztatván el, még az nap társaival egyetemben a richmond-penitenciarybe záratott, hol azonban napról napra barátjainak és tisztelőinek egész seregét, úgy szólván akadály nélkül fogadhatta, s honnan Irlandot a béke fenntartására mind saját, mind a nép ügyében intvén, a repealegyesületet leveleivel csaknem szintannyi erélyességgel igazgatta, mint szabad lábon a conciliation-hallban. Az olvasó tudja továbbá azt is, hogy O'Connell formahiányok miatt ügyét felebb vitte, s hogy a főtörvényszék képében itélő felsőház, vagy inkább ennek úgynevezett törvénytudó lordjai (lawlords) három szavazattal (Denmann, Campbell és Cottenham, mindhárman whigek, s ennélfogva

nem igen hajlandók a tory kormány koronaügyvédének eljárását legyezgetni) kettő ellen (Brougham és Lyndhurst) 1844. september 4-én megsemmisítették az itéletet, s O'Connellt és társait szabad lábra bocsáttatni rendelték. Az ünnepélyek leirását, melyekkel a nép „a ketreczből kiszabadított vén oroszlánt" fogadá, az akkori hirlapokban találja az olvasó; e helytt csak azon beszédét közölhetjük, melyet O'Connell september 10-én a dublini repealgyülésben, ennek szokott helyén a conciliation-hallban, négyezer emberhez intézett.

„Minthogy már talpon állok, — így kezdé beszédét, miután az egyesület kisebb ügyeit elintézte, — gondolom, mindjárt hozzá foghatok előadásomhoz. Teljes lehetetlen, oly szavakat találnom, mik tolmácsai legyenek azon gyönyörüségnek, melylyel e gyülés szine előtt jelenek meg újra. Én azt képzeltem, hogy hangom felfüggesztetett legalább jövő május haváig; de a „víg május hava" nyolcz hónappal korábban jött felünkbe. S hogy komolyan szóljak, nékünk méltó okunk van a vígadalomra. Emberségesebben még senki sem nyert győzedelmet, becsületesben még senki sem ült diadalt, mint mi. Mi az ármánykodás s a leggyalázatosabb összeesküvés felett diadalmaskodtunk; mi a jury nyakszegésének büntette felett diadalmaskodtunk. Mi diadalt szereztünk az alkotmánynak, s így jogunk van büszkélkednünk diadalunkban. Ki nem emlékeznék jelen helyzetünkben az ének szavaira: „sit laus plena, sit sonora, sit jucunda, sit decora mentis jubilatio." Igen is, ez olyatén pillanat, melyben a lélek jubileuma illő tisztelettel ugyan, de egész tüzzel nyilatkozhatik az általunk kivívott győzedelem s diadal feletti közörömben! Ismétlem, én képtelen vagyok egyáltalában leirni azon érzelmeket, melyek erőt vettek lelkemé e· Egy van, a mi mindenek felett tökéletes bizonyosság erenj

vel ragadja meg egész valómat, — az: hogy a repealt keresztül kell vinnünk, hogy a repealt nem akadályozhatja meg semmi egyéb, mint fonák magunkviselete, hogy az újabb események tanuságot tesznek, miszerint a repeal sokkal hatalmasabban halad előre, semmint fonák magunkviseletén kivül még egyéb eszközök által is akadályoztathatnék. Nem emberi erőnek köszönhetjük ezen győzedelmet a csalás, a czinkosság s az igazságtalanság felett. Nem emberi segéd által eszközöltetett ily roppant változás egy hét lefolyása alatt. Mult héten még az elnyomó táborában üllöttek diadalt, — de most részünkön van az örömzaj. Nem, ez nem embernek műve. Mi ügyünk mindenik szakában lenyügöztettünk. A birák megtagadtak tőlünk minden segédet, melyet védelmünk nevében követeltünk, — minden inditvány, mely részünkről tétetett, elmozditatott a törvényszék által, — minden törekvés mely védelmünkre volt irányozva, meghiusitatott az eljárás által, — minden jog, mely mellettünk szólalt fel, összetapostatott a válogatott jury által. Mi a lordok háza elébe vittük ügyünket, de még itt sem nyilt jobb kilátásunk. A kilencz angol biró közül hét a legfonákabb itéletet hozta, melyet valaha halandó ember hozott, de ezen itéletek, bármfonákak voltak, nem szüntek meg ellenünk irányzottak lenni. Ha volt is oly idő, midőn magamat a legparányiabb reménynyel kecsegtettem ez ügyben, — pedig bizony nem volt, — már rég letettem róla; s midőn a mellettünk költ határozat hirét vettem, ha mindjárt szobámba rohantak az ügyvédek, s ha mindjárt azzal is tisztelt meg egyikök, hogy megölelt örömében, — mégis azon csók s az ezt kisérő szavak daczára s ámbár tudtam, hogy annak úgy kell lenni, mert különben nem volnának itt az ügyvédek, még félóra mulva is alig voltam képes, hitelt adni a hirnek. De ismétlem, ez nem emberi mü, ezzel a gondviselés áldotta meg Irland hü népét. Mi nem vádoltathatunk babonáról, ha ez eseményt a gondviselés adománya gyanánt tekintjük, nem gyávaságról, ha térdet hajtánk Isten thrónusa előtt, s elfogadjuk e müvet mint

az ő adományát. Én nem pendíteném meg e tárgyat, ha az itt képviselt vallásfelekezetek valamelyikének bármi elvével vagy tanával ellenkeznék. De nincsen így. A protestáns egyház azonképen mint a katholikus azt tanitják, hogy Isten közbenjár az emberek ügyeiben. Ez közös hitünk mint keresztyéneknek; s az angol egyház imádságos könyvének csaknem mindenik lapjából láthatni, hogy ez egyike a protestáns dogmáknak; mert a „book of common prayer" imádságokat foglal magában, szárító szelekért eső idejében, s az időnek és egyéb viszonyoknak másmás változásaiért a körülményekhez képest. Én tehát semmi egyéni előitéletet nem súrlok, midőn e tárgyat megérintem; s én nem fogtam volna így nyilatkozni, ha ilyes előitélet létezhetnék. S a miről szólottam, az a katholikus egyháznak is egyik világos tana; s ha elgondoljuk, hogy a hü ir nép milliói emelték fel kezeiket az istenséghez, hogy Istennek papjai bemutatták a szent miseáldozatot, hogy a keresztyén szeretet elzárkozott szüzei imádságaikat az oltár papjainak imádságaikkal egyesitették, hogy az angol katholikusok velünk voltak ez alkalommal, hogy Belgiumnak öszves katholikus népessége szintén velünk, érettünk imádkozott, s hogy a Rajna partjainak hoszszában ugyanazon esdeklési szózat hallatszott, — oh igen, hallatszott s meghallgattatott; s mi előttetek állunk, Istennek hálát adva, s áldást mondva valamennyi jó ember felett. Ez dicsőséges egy diadal, s rendén van, hogy ilyes ügy ilyetén diadalt ér. Mert miből állott a mi ügyünk? Semmi önnös, semmi egyéni vegyület nem volt benne, nem semmi, mi egyes személyek hasznára lett volna számitva; de az ügy olyas volt, mely a britt alkotmány, a szabadság érdekeit foglalta magában. A kormány megkisérté, ez eljárás által elejét venni azon békés gyüléseknek, melyek a sérelmek végett tartatnak. Merem mondani, hogy a mi diadalunk a legszentebb s a legjobb ügynek diadala. Ez oly diadal, mely nélkül a monarchának thrónusa sem mondathatnék biztosnak. Victoria a közvéleménynek köszöni királyi székét, ha a köz-

vélemény nem nyilatkozik, a savoyei vagy a stuarti család még ma is ülne e királyságok thrónusán, s ezen családok sorsa mutatja, hogy még a monarcha sem kerülheti ki a nép véleményének befolyását. . . Árulást követ el a thrónuson ülő királyné biztossága ellen, ha a kormány azon van, hogy a népvélemény ne juthasson el hozzája. Midőn a jelen kormány eljárásáról fogok szólani, akkor majd bebizonyitandom néktek, hogy a kormány árulás kisérletébe keveredett, midőn ilyetén alkotmányellenes fogás által ügyekezett elnyomni a közvéleményt. Ugy van, de van még más ága is diadalunknak, melyet nem lehet kétségbevonni, — s ez a jury általi itélethozás elvének igazolása. Attól most nem kell tartanunk, hogy majd más válogatott juryhez is leszen szerencsénk; vagy legalább a mi ügyünkre nem fognak hivatkozhatni, hogy ezen merényt ismételhessék. Az esküttek névsora álnokul szerkesztetett együvé. Nem mondom, hogy ki által. Az esküttek lajstroma álnokul megcsonkitatott. Nem mondom, hogy ki által, — de annyit mondok: ha a közvélemény mellettem nyilatkozik Angliában, képes leszek kinyomozni, hogy ki követte el a csalást. A jury általi itélethozásnak tisztaságát meghomályosították s áljuryt iktattak helyébe; de mi itt állunk diadalmaskodva azok felett, kik a becsületes törvényszék helyébe gonosz elvet szeretnének ültetni, mely a királyné jobbágyainak szabadságaik és életeik iránt intézkedjék. Mondom, a jury s a kérelmezés joga diadalmaskodtak; s ime itt állunk előttetek, hogy mindkettőnek győzelmén örvendezzünk. Nékem jól esik, egyike lehetnem azoknak, kik örömünket hirdetik népnek és világnak, a személyeinken megtörtént nagy diadal felett! De nemcsak ez oknál fogva kell örvendeznünk; még más nagy ügy is diadalt nyert. Kérdem: minemü jövendője lett volna a repealnek, ha az itélőszék eljárása helybenhagyatik? Semmi kétség, a közvélemény előhaladásától mégis némi támaszt nyert volna; de most békés felségünkben és nyúgodt hatalmunkkal, egyesülve de eltökélve, hogy minden törvényszegéstől ovakodunk, egy lélek sem ijeszthet reánk, azonképen mint nem monster

meetingeink alkalmával; s meggyőződésünk rendíthetlen: hogy a repeal Irlandnak elkerülhetlenül szükséges, — hurra! Most nem áll ellent semmi, hogy a repeal-mozgalom békésen és diadalmasan bevégeztessék. Most nincs a mi bennünket akadályozhasson, ha a törvényeken belül maradunk, hogy magunkat organisáljuk és erősítsük tagjaink szaporítása és minden egyéb törvényes eszközök által, hogy kérelmezéseket terjeszszünk a törvényhozás elébe, mígnem az alsóház asztala Irland népe összes panaszainak terhe alatt megingadoz! Az alkotmányos jog nem vonatik kétségbe; a jury általi itélethozás garantiája biztositva van, és védeni fog bennünket; s én az egyikre s a másikra támaszkodva hirdetem e helyről: hogy Irland népe a giant s causewaytól cape Clearig, s Connemarától Howth halmáig, a repeal nagy, nemzeti ügyének hive, s minden józaneszü és minden becsületes ember szemében világos, hogy az irlandi nép jóval erősebb, semmint néki állandó sükerrel ellent lehessen állani. Jól van, mi győztünk, s a mi több, győzelmünk az ügy érdemén alapúl. Azt mondták s azt fogják mondani, hogy a lordok házának határozata puszta formalitásakon alapuló határozat volt. Ez nem áll. A határozat az ügy érdemében hozatott végzés volt; s hogy ez igy van, azt három percz alatt bé fogom bizonyitani mindenkinek, még annak is, a ki nem ügyvéd. A kereset hatodik és hetedik pontjában arról vádoltatunk, hogy ijesztési czélzattal tartottuk nyilvános gyüléseinket. Ezen vádpontokat valamennyi dublini biráink helyeseknek találták, még Perrin birót sem véve ki, s a hozott itélet épen ezen pontokon alapult. Ezen pontokat valamennyi angol birák kivétel nélkül, alaptalanoknak találták. Nékem szintannyi jogom van börtönbe küldeni biráimat, a mennyi nékik volt engem odaküldeni. Lássuk most a hét angol biró határozatát. Ezen bölcsek igy okoskodtak: „Hét pont áll, a hatodik és hetedik pont semmi esetre sem állanak"; de tegyük fel, a birák az itélet semmiféle részét sem akarták a helytelen pontokon alapitani. — Boldog Isten! az ir birák

itéletét minden ember megtekinthette, s oly világos volt, mint délben a nap, hogy a helytelennek talált pontoknál fogva hozatott ellenünk amaz itélet, de Angliának hét bíróból-cse más előfeltételből indulva ki hozott végzést ellenünk; végzésök valóban hazugságon alapúlt. Nem lehet más szóval élnem, ők törvényes praesumtiónak keresztelgették az eljárást. Hazugság volt, s én hazugságnak fogom mondani. Mindenki tudta, hogy hazugság, és mégis az ekkép hozatott itéletet lord Lyndburst s ama leírhatlanul czudar Brougham támogatták. De Istennek hála, találtatott három férfiú, kik eléggé becsületesek voltak, kimondani az igazságot, s azért felhívlak titeket, hogy örvendezzetek, mert a mellettünk költ itélet érdemleges itélet volt, s a formalitások, a technicalitások a másik oldalon voltak. Most ki akarok békülni az államférfiak egy osztályával, melyet gyakorta támadtam meg, s mely egyben másban csakugyan érdemlette, hogy megtámadtassék, — értem a whigeket. Ezek, ha mindent latra vetünk, mégis véghetlenül felebb állanak a toryknál. A torysmusnak kettős elve van. Külön mindenik egyéntől annyi közjogot von el, mennyit képes tőle elvonni; s más oldalról valamennyi közjogot együvé vegyít az aristocratia javára; — de a torysmus mégis akkor legrémületesebb, midőn mindenkép azon van, hogy jognak és igazságnak ellenére párthíveivel töltse be a birói székeket. Kilenczvenkilencz esetben száz közül a legczégéresebb férfiak neveztettek ki bíráknak a tory párt által; s ámbár Angliában a közelebb lefolyt harmincz, negyven év alatt a pártszellem csak kis mértékben közelítette meg a birói székeket, mégis tudva van mindnyájunk előtt, hogy ez országban a torysmus szelleme teljes épségben maradott fenn. Kérdem tőletek, ha még egy pár évvel tovább támogadhattam volna a whigeket, valjon nem fogna-e egészen másnak mutatkozni a birói testület ez országban? Valjon nem volna-e a főbáró Brady jelenleg a királyné törvényszékének főbirája, s Pigot ur a főbáró? és nem volnának-e Moore ur és Monagham ur ülnökök Jackson

és Lefroy helyett? Kérdem minden embertől, ki hajlandó volna engem hibáztatni, hogy a whigeket támogattam, valjon nem gondolja-e, hogy azon esetre, ha főbáró Brady fogott lenni a királyné törvényszékének főbirája, még csak hirét sem halljuk e vádkeresetnek? Részemről bizonyos vagyok benne, hogy soha sem hallottunk volna róla, ha Monaghan, Moore és Hatchell urak ültek volna a birói székeken a Littonok, a Lefroyk s a Jacksonok helyett, s ha a jelen főbáró tölti be azon helyet, melyet jelenleg főbiró Pennefather foglal el. Én most köszönetet mondok a whigeknek azáltalok kinevezett birákért. Ők lord Cott enhamot lord kan czellárrá tették. Azt voltam mo ndandó, hogy még nem volt oly jó biró, mint ő; de soha sem fogom elfelejteni hideg sirjában az én gyászolt barátomat, a hasonlíthatlan sir Michael O'Loghlent, — azonban lord Cottenhamnél jobb biró csakugyan nem létezett. Ő Bradyhoz hasonlított annyiban, menynyiben az itélőtehetségnek ugyanazon teljével birt, ha mindjárt nem volt felkészitve annyi ügyvédi erővel, mint Plunkett. De mily nagy mértékben állottak mindketten az utóbbik felet mint birák. Cottenhamhez legközelebb áll, véleményem szerint, a királyné itélőszékének Angliában főhirája, — lord Denman. Időről időre több nagy férfiú ült az angol biró-padon, de ki mutatkozott hasonlónak Denmanhoz? Midőn a bennünket elmarasztalt juryről szólott, azt mondta: ha ezentúl is ilyen lészen az eljárás, akkor a jury általi itélethozás Irlandban „gúnynyá, csalássá és kelepczévé fog válni." Neszc neked Smith koronaügyvéd uram, — olvasd ezt Pennefather főbiró uram, — írd ezt egy szelet papirosra s használd jegyül imádságos könyvedben Crampton biró uram. A királyné itélőszékének főbirája Angliában az általatok sanctionált eljárást „csalásnak, gúnynak és kelepczének" mondta. Ah, mennyi hálával tartozom én Anglia főbirájának e szavakért! Mellette látunk egy férfiút, ki évek óta osztályának élén áll. Lord Campbell elbeszélte volt nékem, hogy midőn Irlandot mint lordkanczellár meglátogatta volt, még

egy hetet sem töltött az országban, szive már is tökéletesen irlandivá vált, és eszélyes skót feje, hála Istennek megmaradt néki, hogy őt vezérelje; és jelen magaviselete becsületére válik mind szivének, mind eszének, mert ő férfiasan lábbal taposta az elnyomó párt álokoskodását. Mi hálával tartozunk a whigeknek ilyes kinevezésekért, s nem könnyü dolog lesz engem rábírni, hogy őket újra lehordjam. Megvallom, hogy más irányban is háladatosaknak kell lennünk; nagyon ohajtom, hogy ebbeli kötelességünknek feleljünk meg, mert ámbár én megszabadulásunkat a gondviselésnek tulajdonítom, még is szükség megemlékeznünk, hogy a gondviselés külön eszközöket választ végzéseinek létesitéséhez, s azért úgy hiszem, megfér azon hálával, melyet Isten iránt nyilvánitottam, ha megismerem, hogy sokkal tartozunk a Morning Chronicle törekvéseinek. S ezért is a whigeknek mondhatunk köszönetet, minthogy e lap az ő pártjoknak nagy organuma, mely állandóan és rendkivüli ügyességgel becsületes elveket szolgált mindig. S a Morning Chronicle érdemli hogy diadalunk ez órájában fogadja, mint érdemli leghangosabb s legszivesebb üdvezletünket ügyes és fáradhatlan törekvéseiért azon igazságtalanság leleplezésére, mely alatt szenvedtünk. Még csak egyetlen egy észrevételt kell tennem, s ez egy dicső barátomat érdekli, kiről úgy hiszem, kelletinél keményebben szólottak volt lapjaink, — értem az én szeretett barátomat Sheil Richardot. Megvallom, hogy boszonkodtam, midőn ügyemben oly valamit kivánt Peeltől, a mi kedvezéskérelemhez hasonlitott; s néki jobban kellett volna engem ismerni, semmint hihesse, hogy képes lehetnék azon kezekből oly valamit elfogadni, a mi ajándékhoz hasonlít. Nem, — inkább megrothadtam volna a tömlöczben, mintsem hogy szabadulásomat Peel állitólagos kegyességének köszönjem. E helyről mondtam néktek, mielőtt börtönömbe mentem, hogy nem fogok egyezkedni, s nem fogok hunnyászkodni, — s én nem egyezkedtem, nem hunnyászkodtam. Inkább tömlöczben veszünk mindnyájan, mint-

sem hogy a legparányiabb engedélyt fogadjuk el kegyelemképen a jelen miniszteriumtól. Az én barátom Sheil Robert hibázott ennyiben; de ő egyike azon embereknek, kiknek szabad egyszer tévedni életökben, mert hazája sokkal tartozik törekvéseinek az emancipatio ügyében, rendkivüli szónoklatának s hatalmas elméjének. De ugyanazon beszédében, mely miatt vádoltatik, oly tételt vont ki sir Robert Peelből, mely őt minden becsületes ember szemében meggyalázza, — azon állitást értem: hogy igazságosan bántak velünk. Ezen állitás sokat ér, s én köszönetet mondok e helyről Sheil urnak, hogy ezt kicsalogatta belőle. — S most már, miután diadalmaskodtunk, még pedig ügyünk érdeménél fogva, a hív keresztyének imádságaik s érdemeik segédével, — s miután feldicsekedtünk diadalunkkal, nem mint a magunk művével, hanem mint azon hatalomëval, mely a nemzeteket igazgatja, — lássuk most, mint kell magunkat viselnünk a jelen alkalommal. Nagyon, igen nagyon kivánatos, hogy ovakodva lépjünk fel; elkerülhetlenül szükséges, hogy fellépésünk szilárd legyen. Szükséges, hogy az engesztelődés szellemében működjünk; szükséges azon lennünk, hogy számunkat minden alkalmas eszközök által öregbitsük. Nekünk ez úton újitott erélyességgel kell vívnunk a repeal mellett, s ezen küzdelem vagy sirjainkban fog végződni, vagy az által, hogy ismét ir parliament fog ülni a college-greenben. A mi történt, az bennünket csak bátoríthatott, s mi neki bátorodtunk. Az anti-ir párt — nem akarom többé orangistapártnak mondani, — tekintsen reménynyel törekvéseinkre, s ne tartsa magát továbbá is távol tőlünk. Nekik feledékenységgel kellene elmult nézetekre tekinteniök s egyesülniök velünk a közhaza javára. De mit kell jövendőre cselekednünk? Engesztelődés legyen fő kötelességünk, s én úgy vélekedem, hogy ennek biztos eléréséhez a legjobb út: ha arra kérjük a távol maradottakat, vessenek egy pillanatot azon modorra, mely eddigi eljárásunkat jellemezte. Valjon sértettünk-e csak egyetlen egy emberi lényt is e küzdelemben? Megtámad-

tunk-e valakit? Történt-e valakin erőszak? Nem! Valóságos csoda, — milliók sereglettek együvé, s még csak történetből sem sérült meg senki. Az ir nép annyi kiméletet tanusitott egymás iránt, hogy azon erkölcsi csodát tapasztalhattuk, miszerint számithatlan tömegek gyültek együvé, a nélkül hogy a legkisebb erőszakoskodás követtetett volna el, a nélkül, hogy egyetlenegy férfit, asszonyt vagy gyereket legparányiabb baj ért volna. — S most protestáns földieimhez fordulok, azokhoz közülök, kik még nem tanusitottak annyi lelki erőt, hogy a mellettem levő tisztelt urak példájára, közérdekeink ügyében katholikus honfitársaikkal egyesültek volna. S kérdem tőlök, félelemből vonják-e magukat vissza, vagy mert még most sem bíznak tökéletesen bennünk, mind azután a mi eddiglen történt részünkről, hogy előttök való érzelmeinket kitüntessük? Hiszen mi erőnknek közepette állunk, mi több hatalommal bírunk mint bármely monarcha Európában? Mint tettem szert e hatalomra? Én megszereztem magamnak azon meggyőződés által, mely minden férfi, asszony és gyermek szivét eltölté, kik nékem engedelmeskedtek, — hogy nem fogok vele visszaélni. Én szert tettem e hatalomra, mert nézeteim megegyeztek az övéikkel, mert a büntettnek még árnyékától is ovakodtam. Lord-mayor ur! hatalmam soha sem növekedett volna annyira a katholikus clerus segéde nélkül, s ők nem keltek volna segédemre, ha nem tudják, mire fogom fordítani e hatalmat. Ők tudták — s figyeljetek erre protestáns földieim, — hogy én első apostola vagyok azon politikus felekezetnek, mely minden nagy változást kirekesztőleg erkölcsi eszközökkel vél elérhetőnek, s hogy nincs oly emberi forradalom, melyet méltó volna egyetlenegy csepp embervér ontásával megvásárolni.—Nem, — az embervér nem szolgál ragaszul az álladalomnak, bontó nem összeforrasztó erővel bir, s minden középület leroskad, melynek épitőszereihez vér vegyült. Mi büntett nélkül jártunk el tisztünkben; a gondolatra, hogy egy csepp embervér ontathaték, összeborzadtunk. A katholikus clerus látta,

hogy ilyesek elveink, s hogy a velünk szövetkezők sem isteni, sem emberi törvényeket nem veszedelmeztetnek. Irland protestánsai! mi kifogásaitok vannak elveink ellen? s miért nem törekedtek ezeknek diadalt szerezni? S nincs-e okom kevélykedni, hogy épen tegnap, az én tisztelt barátom, Dublinnak katholikus érseke főtisztelendő dr. Murray, — (s csaknem szerénytelenségnek tartom, ily bizalmas kifejezéssel élnem róla szóltomban), öszves clerusával az oltár előtt állott, s hogy kezeiket a mindenség urához emelték, hálát adva azon kegyelem diadalmas tanusításaért, melylyel iránt unk volt az úr. Ha eljárásunk nem lett volna loyalis vagy törvényes: dr. Murray bizonyosan nem szentesítette volna. Mert ugyan van-e loyalisabb ember nálánál, s egész élete mi egyéb mint folytonos tanuságtétele loyalitásának és becsületének? Ah, én kimondhatatlan örömet érzek, hogy ő tegnap mellettünk tett tanuságot. Igen, azon pillanatban, midőn a kastélyban reánk fogták az öszveeskü'vést, midőn a koronaügyvéd minket gonoszságában gonosz czinkosoknak nevezgetett, midőn védelmünkre együvé halmoztuk az okoskodásokat, — ámbár bizony nem sok haszna van az okoskodásnak olyatén viszonyok között minők a mieink voltak, — mint szorult vezéreteknek — annak mondjam őt? (nagy örömzaj a közönség részéről) — mint szorult vezéreteknek szive jövendő magatok viseletén való aggodalmában, s mi háládatos lehet most ezen szív, öszves érdemét felülmuló engedelmességtök- és bizodalmatokért! Azon pillanatban, azon időben, midőn vezéreteket kiszakitották körötökből, az ő szeretett fia is gyalázatosan ugyanazon vád alá vonatott. Vagy nem lett volna elégséges büntetés az én szeretett Johnomnak, engem bezárva látni? kellett-e még őt is fogságra kárhoztatni? Oh Smith! oh gonosz, kétlábu eczetpalaczk, nemde John O'Connell ellenzése Youghallban, az, hogy ő téged Youghallban megbuktatott, — ez az alap, melyen ő a vádlevélbe iktattatott? Hogy Smith reám nehezteljen, arra elégséges oka volt. Én apját pörbe fogattam és nem minden süker nélkül, s én becsülöm fiui piétását, mely-

nélfogva engem üldözőbe vett; de épen azon érzelem, mely őt ellenem ingerlé, épen ez érzelemnél fogva kellett volna fiamat kihagynia a keresetből. De képzelhetni-e államférfiatlanabb valamit mint a kormánynak összes eljárását? Ők tudták, hogy veszedelemben forognak, s ők teli tömték katonasággal Irlandot; de még akkor sem találták elégségesnek a számot, s így barackokba szállították őket, és szelelő lyukakat furtak a falakba. De mi lehet őrültebb annál, mit a miniszter amaz alkalommal mondott volt? Gondoljátok, hogy annak nem volt hatása Lajos Fülepre? s hogy azon esetre, ha az ki nem mondatik, s ha Francziaország Angliának állását Irland irányában meg nem tudja — gondoljátok, mondom, hogy Tangert megtámadják, hogy Mogadorhoz hozzányulnak, s hogy maurusvér pirosra festi Ochdának fövényét? De képzelhetni-e békésebb eljárást a mienknél? Midőn történetből méltatlanság követtetett el ellenünk, mi nem kértünk elégtételt a törvénytől, mi nyájassággal viseltettünk ellenünk iránt, s én ezen tényekre s az összes Irlandi nép magaviseletére hivatkozhatom, midőn engesztelődést hirdetek és egyesülést. Oh, a népnek magaviselete csodálatra méltó volt. Most teljes bizodalommal viseltethetünk békés elhatározottságához. Bizhatunk azon népnek jó magaviseletéhez, mely magát az önkormányra tökéletesen képesítettnek mutatta, különösen az által, hogy felhagyott az egyetlenegy vétséggel, mely Irlandot bélyegzé vala. Ők a mérsékletességi mozgalomba vetették magokat, s most milliók ismerik a részegítő italoktóli tartózkodás örvendetes eredményeit. Ah, ez oly nép, protestans atyámfiai, mely arra való, hogy önmagát kormányozza, s mely támasztokra és bizodalmatokra méltó. Nékem elégséges okom van hinni, hogy ti már hajlandók vagytok osztozkodni e nézetben. Ime itt van Grey Porter úr könyve, egy magas állású protestans gentlemannek — egy protestans grófság főshériffjének munkája. Mit olvasunk e könyvben? Én három mondatot fogok belőle idézni: „Az 1801-diki, tökéletesen egyoldalu unio Irlandtól elvonja s mindig elfogja vonni azon fiait, kiket ügyes-

ség, genius, pénzbirtok és rang megkülönböztetnek; mind azokat, kik Irland erejét emelhetnék s a nemzetet dicsőithetnék. Nagybritannia és Irland között foederalis szövetség (s más nem alapulhat igazságon) kikerülhetlen, s mindkét szigetre nézve óhajtható." Ezek az elvek, melyekből a gentleman kiindul munkájában. Az első az unio boldogtalan eredményeire mutat, a második az unio mellett küzd. Szeretném tudni, fogja-e Sudgen, ezen átkozott, gyalázkodó kis angol ebecske, fogja-e ezen marakodó, gyalázkodó kis gentleman, Grey Porter urat hivatalából elmozdítani merni? Én kutyának mondom őt; mert reánk ugatott, midőn nem mert megharapni. Néki nincs annyi bátorsága, hogy Grey Porter urat hivatalából elmozditsa. Ő nem merészelné magát olyformán viselni egy magas állásu gentleman irányában, mint a hogy szegény falusi birákkal bánt volt. Én csodálom ezen könyvet; mert, ha mindjárt nehány tényre nézve téved is az iró, mégis a nemzetiség való elvét találjuk munkájában, azon szellemet, melyről óhajtom, hogy által meg általjárja e népet, s mely Irlandot az íreknek szerzi meg. Én felkérem ezen gentlemant, hogy csatlakozzék hozzánk, s én előre mondom néki, hogy azon helyet fogja magának közöttünk kivívni, melyre őt értelmisége, rangja és hazafisága érdemesitik. Mit nem követnék el, hogy őt reá birhassam! szívvéremnek egy részét adnám oda, ha őt közünkbe áthozhatnám! Mondom, az nem is becsületes ember, ki Grey Portert nem óhajtja ezen nemzeti küzdelem élén látni. Magamat a mi illeti, semmi szükség vezérnek lennem, én szívesen béfogom magamat, s átengedem a gyeplőt s az egésznek vezérletét Grey Porternek. — Midőn az ügyet közelebbről visgálom, három különféle tárgy ragadja figyelmemet magára. Az első: a clontarfi meeting. Ezen gyülés törvényesen hivatott együvé, s törvénytelenül nyomatott el. Kötelességünk elveinkhez ragaszkodni, s most tekintetbe kell vennünk: valjon szükséges-e azon gyülést tartani, vagy pedig elégségesen igazoltatott-e az elv, a meeting egybehivatása nélkül? Egy ideig úgy vélekedtem, hogy elkerülhetlenül

szükséges, tartanunk a gyülést egy nagy elv igazolására; de midőn jobban meggondoltam, hogy mi történt a lordok házában, s mint hirdettetett amaz elvnek törvényszerüsége örök időkre Denman, Cottenham és Campbell által, kétkedni kezdtem szükségességén. Ezen gyülés könnyen rosz benyomást tehetne, úgy is magyaráztathatnék, mintha gúnyból tartanók, s egyes barátokat elidegeníthetne tőlünk. Mához egy hétre azt szándékozom indítványozni: küldjünk ki válaszmányt annak elhatározására, ha szükséges-e, nem-e a clontarfi meetingnek tartása? Én nem akarom megelőzni a határozatot; de kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy véleményem szerint, nem kell tartani a gyülést. A második pont, melyet előtökbe akarok terjeszteni, oly terv, melyet taval több ízben indítványoztam volt, értem az „óvó egyesület" felállítását (az öregek tanácsának egy neme az egyesület szerfelett sebes mozgalmainak fékezésére). . . . . .

Hosszadalmasan szólok hozzátok, de tartozásom nagyra nőtt három hónap óta. Én most becsületes ember módjára fizetem adósságomat. . . . S íme, harmadik tervemhez is érkeztem, melyhez különösen ragaszkodom. Én a királyné irlandi törvényszékének biráit, és ő felsége irlandi koronaügyvédét pörbe akarom fogatni, azon alapokon, melyeket most a lehetőségig röviden és világosan előtökbe terjesztendek. Az első ok azon „monster (szörnyeteg) vád", melyet ellenem emeltek, harminczhat rőf vád! Lord Denman ezt helyesen mondá oly oklevélnek, mely arra van számítva, hogy a vádlott magát ne védelmezhesse. Szegény ember nem menekedhetik ilyetén vád alól. Rajtunk a repeal-jövedelem segített; de ha szegény embert fognának ilyes vád alá, honnan fedezné a költségeket? tizszer többe kerülne néki, mint a mennyi patvar-pénzt látott életében. Az én derék barátom Richard O'Gorman (a nagyjurynak azon tagja, ki nem látta helyét a perbefogatásnak) mondhatom, ma ugyan kevély lehet. Csak ő fogta fel helyesen ezen igazságtalan vádlevelet, s ő annyi emberséggel birt és annyi becsületességgel, hogy vé-

leményét szemébe mondta a törvényszéknek. „Mi öt napig — mondá — tőrtük fejünket e billen, és egyikünk sem volt képes megérteni.“ Annyi bizonyos, ők nem sokat gondoltak vele. Ők úgy találták, hogy helye van a pörbefogatásnak. Én nékik nagyon le vagyok kötelezve érette. Ezt nem mondhatni a koronaügyvéd eljárásának. Sugden tervezte, Peel elvállalta. Bünvád, mondom, a mi egyetlenegy orvosszerünk. Egy ember sem biztos ilyes szörnyeteg keresetlevél elől. Becsületes törvényszék összetaposta volna, s én azt mondom, hogy semmi haszna a bünvádi öszves tannak, ha a főitélőszék biráit nem állíthatjuk törvény elébe, hogy számot adjanak eljárásukról. Ez az én állításom, s én ezt képes leszek bébizónyítani illetékes tanuk által. Hogy a lord-főbiró a törvényszéki eljárás közben úgy viselte magát, mintha ő volna a közvádló, s hogy minden ember annak nézi, ha nem ül a birópadon. Talán azt fogják mondani, hogy kár így heveskednem. Ah, én nem félek az ő tömlöczeiktől. Én szabadnak született britt jobbágy vagyok, én itt állok, hogy jogaimat védjem, s én igazságtalanságról vádolom ez embereket. Én itt vagyok, hogy felhivjam Angliának népét, segítsen engem ezen emberek pörbefogatásában. Még irántam való magokviseletök ellen is van panaszom. Crampton biró úr szemeit szemeimre szokta meresztteni, mintha rám akarna ijeszteni oroszlán külsejével. Kérdem tőletek mindnyájatoktól: hallottatok-e valaha olyas törvényszékről a jelen eljárás előtt, melyben az elnök a közvádlótól kölcsön kérte ennek jegyzékét, hogy kiolvashassa belőle előadását. Ti láttátok, hogy ő így cselekedett, s én azt mondom, hogy ez olyas tény, melyet fel kell említeni. Én nem gondolok — nem biz én — a lord főbiró tekintélyével. Én felhivom az angol népet, szövetkezzék velem és Irlanddal, s vonszoljuk őt olyatén törvényszék elébe, melytől megtudhatjuk, valjon kötelességünk-e ilyes eljárást türni. Második okom, melynek alapján pörbefogatását követelem, az ő pártos illetlen előadása. A lordok s a commonerek házában egyiránt nem találkozott ember, ki elég merész lett volna ezt védelmezni. Mind-

nyájan roszallották, illetlennek mondották mindnyájan. A harmadik vádpont azon alapul, hogy ők hirlapi czikkelyeket ténybizonyítékokul hoztak volt fel, s hogy Barrett barátom lapját és a „nation"-t kibányásztatták ellenünk. Ténybizonyítékok gyanánt vették őket, mintha e lapok tanúk képében lépnének a jury elébe, mintha hit alatt vallanák: „Mi hallottuk, midőn O'Connell ezt és ezt mondotta." Perrin biró — ámbár szegényke az eljárás nagyobb részét keresztül aludta, — e tekintetben emberséget mutatott, s vonakodott ezen világos törvénytelenséget sanctionálni. Én nem akarok a jury elferdítésének fárasztó részleteibe bocsátkozni, mert most már általánosan megismerik, hogy a jury álnokul szerkesztetett együvé. Ezen tény is egyik czikkelyét fogja tenni a vádlevélnek. Perrin itt jól viselte magát. De még van valamim számotokra. Én ismerek egy embert, kit azzal biztattak, hogy gazdagon fogják jutalmazni, ha bizonyos tárgyról tanuságot teszen. A tárgy nem létezett, s ő ennélfogva nem tehetett róla tanuságot; de én bébizonyíthatom, hogy ezen kifejezés: „önt gazdagon fogják jutalmazni", használtatott amaz alkalommal, s bébizonyíthatom igen hiteles és tiszteletre méltó tanú által. Újra mondom, ha magára hagyják a juryt, nem hoz soha ilyetén végzést. Megékezem a szót, mikor mondom: hogy valaki segítette a juryt ezen végzés hozatalában. Nem akarlak titeket még tovább itt tartóztatni, csak arra emlékeztetlek benneteket, hogy a birák, ha bár nem lehet őket pénzzel megveszteget ni, még sem állanak a kedvezés felett. Már pedig a lord főbirónak unokaöcscse hivatalt kapott a helytartó kastélyában. Én azt mondom: a főbirónak azon kellett volna lennie, hogy unokaöcscse más úton módon nyerjen alkalmazást. Gondjának kellett volna lennie, hogy semmiféle következtetés, — s én ezen következtetést, bár mi természetesnek mutatkozzék, hibásnak nyilvánítom, — ne vonattathassék a biró ítéletéből, s az unokatestvér előmozdításából. Azt is emlegetik, hogy Crampton birónak egy rokonát szintén ellátták hivatallal, de a történetecske nem oly hiteles, hogy vele bajlakodjam. —

Folytatom előadásomat s mondom: én három hónapig voltam tömlöczben. Szeretném tudni: kell e magamat szép csendesen alávetnem? Nem szólok neheztelésből vagy bosszúállásból. Én végtelenül mulatságos három hónapot töltöttem oda benn, s ez idő annál mulatságosabb volt reám nézve, mert az első tizenöt nap után már nem tartottam zavarok kitörésétől, nem attól, mi azelőtt öt álló hónapig felvert nyugalmamból. Öt hónapig nem aludtam nyugton. Én nem panaszkodom fogságom miatt, — vigabb bajtársakat még csak nem is képzelhetni. Fogolytársaim hitveseik kedves társalkodásának is örvendhettünk, nem voltunk tréfa és jó kedv szükében. Szebb egyetértésben nem is élhetne az ember. Hogy haragudnám mind ezért? — nyúgodt elhatározás szól belőlem. Én felhivom Eczet — Smith uramat, törölje le rólunk az igazságtalanságot, melyet ellenünk elkövetett. Én felhivom Angliát, szolgáltasson ki nekünk igazságot vagy kárpótlást családaink bolygatásaért, s azért, hogy annyi órákat napokat és heteket elragadtak előlünk s előlök. Nem fognak ők gyógyszerről gondoskodni? Mind ez, a mi világosan törvény és igazság ellen történt, talán tekintetbe se vétessék? S ki követte el ez igazságtalanságokat? A ir kormány záratott el bennünket, és Cramptonnak volt annyi belátása, hogy a koronaügyvédtől követelje, miszerint szabad lábon maradhassunk, míg felebbvitelünk eredménye tudva lészen. Én vádat emelek a koronaügyvéd ellen, hogy hozzá nem járult ez inditványhoz. Én őt s a kormányt ezen kivánság megtagadásának bünéről vádolom, vádolom arról, hogy nem gondoltak vele, ha netalán ártatlanokat büntetnének. Eljárásukat a becsületes szándék kézzelfogható hiánya jellemzi. Tudhatta-e a koronaügyvéd, hogy a törvényszék itélete nem fog felforgattatni? Ő ezzel nem gondolt. Ő büntetett bennünket oly remény fejébe, hogy az itélet helyben fog hagyatni. Eljárásközben folyton folyvást értekezett a kormánynyal. Én nem tudom, volt-e azon — kinek is hiják — azon fajankó lordnak nagy része benne, de a kormány számadással tartozik érette. Kérdem: nem fog-e Anglia

velünk ezen emberek ellen szövetkezni? Három hónapig börtönben tartottak bennünket; mi ártatlanoknak nyilatkoztatunk, s ők kikerülhették volna e büntettet, ha akarják. E helyről hivom fel Angliát, szövetkezzék velünk. Szándékozom választmány alakítását inditványozni, melynek magam is édes örömest tagjává leszek, s mely Anglia valamennyi jelesebb városait két hónappal a parliament megnyitása előtt bejárja, hogy megérthesse a nép szándékát. Azt fogjuk mondani: itt igazságtalanság történt. Elferdített jury, igazságtalan végzés, végrehajtott itélet mielőtt ez jogosnak találtatott volna, és ártatlan emberek fogságra vetve. Angolok, én próbára teszlek benneteket, én tudni akarom, ha fogtok e velem szövetkezni egyenként és mindnyájan. Ha nem, úgy visszajövök, s azt fogom mondani földieimnek: ne bizzatok többé John Bullba, bizzatok egyedül parliamentetekbe college-greenben. Gondolom, többen fognak összeseregleni, hogy lássák a három hó napig békalitkázott oroszlánt, s én sükernek nézek elébe. De kérdem tőletek: hát a minisztereket ki fogjuk bújtatni? Sir James Grahamnak szabad legyen kibuvnia? néki, ki páratlan szemtelenséggel birt a ház két tagját ezeknek távollétében elmarasztalt czinkosoknak nevezni. (Egy hang a népből: „hazudott.") Bizony te épen oly gorombának látszol lenni, mint Sir James maga. Én nem mondom őt hazugnak, de én piszkos szájú levélbontónak nevezem őt. — Most általtérek arra, a mit Sheil tett volt a házban. Ő kicsikarta sir Róbert Peel nyilatkozatát, azon Peelét, ki a hirlapi tudósitások szerint eléggé szemtelen volt azt fillenteni, hogy igazságos eljárásban részesitettünk. (Többen a népből: „hazudott.") Semmi kétség, hogy hazudott. S ez aztán britt miniszter! ez első minisztere a föld első birodalmának! Elferdített jury, pártos főbiró, kirekesztett esküttek és kizárt bizonyítékok, — s ő azt meri mondani, hogy az eljárás igazságos volt! Oh, nagyon igazságos, gyöngy Sir Robertem! S kegyelmednek kár volt őt hazugnak mondani. Ő azt, a mi nekünk kijutott, nagyon igazságos eljárásnak tartja egy ir katholikussal szemközt. De

azon gyalázatos fillentés őt az öszves dublini eljárással azonította; és az unio valóban csak gúny, ha az angol nép nem szövetkezik velünk, őt tisztéből kiforgatni, s őt a hatalom és a parliamenti vezérlet székéről lerántani. S ezzel elmondottam a mi szivemen volt. Most a clontarfi meeting s a preservativ-egyesület ügyéről kell tanakodnunk. Tudom, látom, hogy bizodalommal lehetek a néphez. Tudom, hogy zavaroktól, lázadástól, erőszaktól nem kell tartanunk. Az irlandiak ildomosok, s abba nem volna ildomosság, ha nem vennék észre, mily hasznát tapasztalták magokviseletöknek mind az emancipatio, mind más izgalmak alkalmával. Mondom nektek: a repeal ellentállhatlan, ha ti nyugton maradtok ezentúl is. Ah, mint dobog fel szivem örömében, midőn látom az O'Brieneket, a Buttlereket, a Hutchinsonokat, a Mocklekat, a Portereket Ó'Irland körül gyülekezni! Mily nap lészen az majdan Vilmos király körül college-greenben! Mily diadalt üllöttünk pénteken, midőn végre a késő igazság-szolgáltatás hire béjárta az országot! Oh, mily büszke érzelem, nemes remény, s kedves sejtelem, elejébe néznünk a napnak, midőn Ó-Irland szabad és nemzet lészen ismét, midőn kereskedése új életnek fog indulni, mezei gazdasága dúsan felragyogni, s midőn vidor leányai és derék fiai még vigabbakká és boldogabbakká fognak válni. Éljen Ó-Irland! a repealnek hurrah!"

Midőn a felsőház a dublini törvényszék itéletét megsemmisítette, azt irta volt valamely angol lap: hogy O' Connellnek kedvezésképen meg kellene engedni, miszerint még nyolcz napig a börtönben maradhasson a választandó új irány s új eszközök komoly megfontolására. S az imént közlött beszédből csakugyan láthatni, hogy O' Connell jónak látá, új útra áttérni. Igéretei, hogy egy év mulva meg college-greenben fog ülni az ír parliament, lángra lobbanthatták a tömegek phantasiáját, de higgadt fér-

fiakra nem lehettek hatással. Sheil, Irland leghivebb s leggenialisabb fiainak egyike magának azon beszédében, mely O' Connell fiának védelmére mondatott általa, igy szól: „ . . . nem fogná-e az ír nép, ha nyolcz millió protestansból állana, követelni, hogy a birodalmi parliament az ír ügyek elintézésére, időről időre Dublinban tartson üléseket.“ Ezen sorok világosan ellenmondanak a repealnek, a birodalmi egység felbontásának, s csak az unio minél valóbb valósítását sürgetik. S mint Sheil, úgy vélekedik, úgy érez szivének fenekén — ha bár nem sietnek is ez úton útfélén kikürtölni, — a miveltebb osztály tetemes többsége. A kormánynak lépése O' Connell ellen világosan kijelenté: hogy az unio megszüntetésének békés útoni elérése nem egyéb ábrándnál; s azon körülmény, hogy az ír törvényszék igazságtalan itéletét angol birák semmisitették meg, hatalmasabban szónokolt az unio, a két ország közötti egyesület elvégrei teljesitése mellett, mint a theoreticai okoknak egy egész serege. Mindennélfogva történhetett, hogy O'Connell régi állását odahagyva, most a foederalismus mellett nyilatkozott, azaz: közeledett azokhoz, kik a birodalmi parliament felsőbbsége alatt tartományi parliamentet követelnek Irlandnak a belügyek elintézésére. De régi tan, s olyas, melyet épen O' Connell legjobban tudhatna, „hogy félszabályokkal nem fogsz a tömegekre hatni“; s az öreg Dániel, hogy a mindinkább fenyegetődző szakadásoknak elejét vegye, hogy versenytárs nélkül maradhasson a mozgalom élén, rövid idő mulva

kénytelen volt búcsut mondani a foederalismusnak, s a régi zászló alá állani, hol azonban ezentúl csak részletes javitásokért küzdhet haszonnal, a nélkül hogy a repeal ügyével — mely, véleményünk szerint, mert O'Connell részletes reformokról hallani sem akart, egyes javitásokat háttérbe szoritott, de mely más részről talán nagyszerüebb reform-rendszert igér már a legközelebbi jövendőnek, — a nélkül, mondom, hogy a repeal ügyével végképen szabadna felhagynia, mit multjának annyi ünnepélyes fogadása tilt néki, de mit az angol kormánynyal szemközt, hogy ama részletes reformok elérettessenek, néha néha szükséges is felemliteni. Hogy 1843-tól 1846-ig a repealre nézve lényeges változásnak indultak a nézetek Irlandban, kivált két nagymomentumu jelenségből világlik ki, s névszerint abból: hogy O'Connell és ír követtársai ismét helyet fogtak a londoni parliamentben, hová ezelőtt „mert semmit sem reméltek tőle s mert maholnap úgy is együvé ül az ír parliament", már nem is mentek volt; s kiviláglik másodszor abból: hogy az irlandi katholikus clerus, melyet a római szék már 1839-ben intett volt, hogy politikai ügyekbe ne keveredjék, de mely ezen brevéről akkortájban még hallgatott, — hasonló értelmü újabb brevét O'Connell megszabaditása után közzé tevén, ez által is kitünteté, hogy mindinkább közeledik a kormányhoz.

O'Connell ugyan mindenkép azon volt, hogy az egyházi hatalomnak ezen érintkezését a világival akadályozhassa, de mind hijába. A maynoothi bill, mely

a katholikus papok növeléséről gondoskodik, az új ájtatos alapitványi törvény, mely az ájtatos hagyományokat katholikusok, névszerint katholikus főpapok által is rendeli kezeltetni, s melyet a katholikus clerus örömmel fogadott, ezek egy oldalról közelebb hozzák a papságot mint rendet a kormányhoz, s más oldalról alapját vetik — újabb intézkedésekkel és törvényjavaslatokkal egyetemben, a nevelés secularisatiojának, oly dolgok, melyek ellen O'Connell élesen nyilatkozott még minapában. Minden arra mutat, hogy az ügy végre is azon alapon fog kiegyenlittetni, melyet az agitator 1825-ben kijelelt volt a parliamentnek, de melyről húsz év mulva már semmit sem akar tudni; s melyet 1829-ben az emancipatio bill alkalmával Peel eltolt magától, hogy tizenöt év mulva, ezen s a földbirtokosok és földbérlők közti szerződések állandósbitásán kisértse meg az új rendszer alapitását. S az olvasó nem fog ide s oda kapkodást látni az ügy ezen sajátszerü peripetiáiban, sőt épen azt fogja belőlök kiolvasni: hogy midőn Peel vagy ennek netaláni whig utódja „valósággá" akarja tenni az uniót, akkor nem lát más eszközöket maga előtt, mint azokat, melyeket O'Connell e végre alkalmasaknak vélt, midőn az unio szilárditása, nem az unio felbontása volt előtte a végczél. Igaz, az irlandi katholikus clerus még egy minapi zsinatjában tiltakozott a kormányfizetések ellen, de azóta társul szegődött a kormány olyatén intézkedéseihez, melyeknek nincsen értelmök, ha nem tekintethetnek a

katholikus egyház s az állam közötti concordatum előzményei gyanánt.

S hogy azon esetre, ha ilyetén szerződésre lépnek angol kormány és irlandi clerus, — az unio felbontása melletti izgatás vagy tökéletesen megszünik vagy csak kicsinyes formák között fog mutatkozhatni, — magában világos.

Ezen töredék-észrevételek talán tisztábbra fejtették a repeal kérdését az olvasó előtt, mintsem minőnek az eddiglen egyik vagy másik hirlap prismáján keresztül mutatkozott előtte. Egy pár téveszmének helyreigazitása volt czélunk; fenntartván magunknak O'Connell életének és összes működésének vázlatára más alkalommal még visszatérnünk, midőn a fia által ez év elején kiadott, de Pestre ez ideig (1846. jun. vége) még egyetlenegy példányban sem érkezett életirás kezünkben lészen.

Az eddigiekből is láthatta az olvasó, hogy mi nem tartozunk O'Connell divinisálói közé, de jellemének és talentumának nagyszerüségét, s roppant érdemeit a „zöld sziget" ügyében csak a Roden-ek fanatismusa s a Brougham-ok szomoru elme- vagy jellemficzamodása tagadhatja. Midőn Beaumont Gusztáv nem régiben a franczia kamara szószékén polgárisodási szempontból az unio iránti rokonszenvét nyilvánitaná, utána vetette: de mindenesetre hasznos volt a repeal zászlaját is körülhordozni, mint biztos mód Angliát más rendszerre birni. — Ha ez áll, akkor O'Connell repeali táborozásainak szinészi fogásait is jóval szelidebb világitásban fogjuk látni, valamint a

több ízben ellene emelt vádat, hogy az ír nép szenvedelmeit önhasznára, a számára évenkint november 14-kén adó útján begyülő 12,—20,000 font sterlingnyi díjnak örökítésére ügyekszik kibányászni, tökéletesen megczáfolja, úgy hisszük, Shrewsbury grófhoz intézett következő levele, melylyel a jellemrajzot bérekesztjük:

„Gróf úr! — Nem nézhetem nyugton, hogy évdíj-igényeim, melyek itthon mindenki előtt ismeretesek, külföldön félremagyaráztassanak. Elmondom e díjnak származását. — Húsz s egynehány évvel az emancipatio előtt ügyünknek egész terhe kirekesztőleg reám nehezedett. Elrendeztem a gyüléseket, előkészitettem a végzéseket, válaszoltam a levelekre, megvizsgáltam a panaszokat, felriasztottam az álmosokat, tüzet leheltem a hanyagokba, fékeztem a heveskedőket s az erőszak után nyulókat, azon voltam, hogy az igazságszolgáltatás zátonyait és szirteit kikerüljük, hogy a mindenfelől fenyegetődző árulás elől megmenekedhessünk, hogy ügyünk hatalmas és számos elleneivel bár mi veszedelem érjen, megvívhassunk. Mind ez kirekesztőleg az én tisztem volt. Azon időmet, midőn perczeimet guineákkal mértem, midőn jövedelmeim csak physikai erőm és szükségeim mértékében találtak határt, midőn ebédeimet a lehetőségig rövidítettem, s csak kevés órákig aludtam hajnal felé, — azon időben, húsz évnél tovább, egyetlen nap sem mult el, melyen legalább egy vagy két órát, s gyakorta jóval többet ne szenteltem volna a katholikus ügy előmozdításának. S tettem mindezt,

a nélkül, hogy jutalmat vettem vagy követeltem volna érette, nem még személyes kiadásaimért sem. Négy évig én viseltem a katholikus izgalom öszves költségeit, mások csak hetvennégy font sterlinggel jártak hozzájok.

Ki fogja nékem fris ifjuságomnak, és derült erős férfikoromnak éveit megfizetni? ki fog nékem kárpótlást nyújtani az elvesztett alkalmakért, dicsőséget szereznem magamnak szakomban, s kincseket, melyekre bizton számot tarthat az ügyvédi karban a jeles? Más kitüntetéseket akkor nem élvezhettem. — S most bekövetkezett az emancipatio. A gróf megismeri, hogy ezt nékem köszönhetni. Az emancipatio előtti évben ámbár csak vászontalárist viseltem, s ámbár csak a külső karhoz tartoztam, ügyvédi jövedelmeim nyolczezer font sterlingre mentek, — oly öszveg, minő addiglan a külső ügyvédi kar egyetlen egy tagjának sem járt ki Irlandban. Ha hivatalomban megmaradok, rövid idő mulva, mint a belső kar tagja a selyemtogának előjogával felruháztattam volna. Foglalatosságaim kevésbé fárasztók, — jövedelmeim tetemesbek, talán felében nagyobbak lettek volna. Ha lemondok a politikáról, szakomnak minden méltóságaihoz s legmagasb tiszteihez nyitva előttem az út. De én egy fényes nappali álmot álmodtam, — s csakugyan álom lett volna? — hogy Irlandnak még szüksége van reám, hogy ámbár Irlandnak katholikus nemessége és magasb középosztálya igen nagybecsü előnyöket nyertek az emancipatio által, mindamellett az igazságos kormány jótéteményei még nem terjed-

hetnek ki az ír nép nagy tömegére, ha csak az Angliávali unio valósággá nem válik, vagy ha ezen gyűlöletes unio fel nem bontatik. Nem gondoltam vele, bármi tüskés legyen az ösvény, melyen járnom kellend. Korábbi győzelmemnek személyes előnyöket köszönhettem, minőket ritkán mutathat fel egyvalaki. Ellöktem magamtól az ügyvédi gyakorlatot, jövedelmét szélnek bocsátottam, kitüntetések- és méltóságokrai kilátásomat elrekesztettem, — s megragadtam a hazának ügyét. És érjen jó vagy rosz miatta, választásomat soha meg nem bántam, nem fogom megbánni soha. — Oly esemény következett be, melyet nem láthattam előre. Még egy ízben magas előléptetés kinálkozott eddigi hivatalos körömben. A főtörvényszék főbárójának tiszte megüresült. Megkináltak vele. Vagy ha elsőséget adok a főlevéltárnokságnak Irlandban, ezt is választhattam volna. Kecsegtető egy ajánlás, s értéke még öregbítetett azon mód által, melylyel történt, s kivált azon egyéniség által, melytől kiindult, — a legjobb angoltól, kit Irland valaha látott, marquis Normanbytól. De én ismét egy fényes nappali álmot álmodtam, — s csakugyan álom lett volna? — s az ajánlott hivatalt el nem fogadtam. S most még öntől is, gróf ur, önnös és szennyes inditóokokról vádoltatom. Úgy hiszem, minden hiuság nélkül állíthatom, hogy soha ember még annak, mit hazája ügyének tartott, nem áldozott fel többet nálamnál. De én a kínnak s a bánatnak még egy más forrásából is meritgettem, ismerek még oly szenvedést, mely talán mindnyájánál gonoszabb, s mely

nékem földieim hálájára még magasabb igényeket nyújt mint bárki másnak. S ez a keserű, mérges, bérbe fogadott és épen ennélfogva még bőszültebb düh ellenem, melyet Irland s a szabadság iránti szeretetem költött fel. Mennyi gúnyt, szemrehányást és rágalmat szenvedtem? hány pohár keserüség öntetett már fejem fölébe? mily nyers, pórias kifejezések használtattak kopásukiglan ellenem? melyik lealázó névtől kiméltettem meg? a gonoszság mennyi kincseit pazarlották reám? mily őrültségekről, de sőt mily gazságokról vádoltattam? — Nem hinném, hogy a magánéletben valaha ellenségem lett volna. Tudom, voltak s vannak számos meleg, szives, szerető és hű barátaim. S mégis itt állok, mint kétségkivül a leginkább s legdühösebben rágalmazott ember az egész világon! S hogy a rágalom tetőpontját érhesse, eljő még a gróf is, Talbot kardja helyett vesszővel oldalán, s Peelnek bohózatosságával a maga rágalmát is önti keserü kínpoharamba. Mind ezt tettem és szenvedtem Irlandért. S legyen ez bár háládatos vagy háládatlan, fizessen vagy ne fizessen: annyi bizonyos, hogy azon ember, ki engem annálfogva gúnyol, mert Irland zsoldját elfogadom, az erkölcsiség legmindennapiabb elemével sem bir, mely azt tanitja: hogy a munkás érdemli a bért. Azon ember nem bir a lélek magasabb érzelmeivel, melyek értésére adják az embernek: hogy vannak szolgálatok, melyeket pénzzel fel nem mérhetni, s melyeket pénzzel soha meg nem fizethetni. Igen is — büszkeséggel mondom, — én Irland bérese vagyok, s én dicsekszem e bérszolgálatommal."

GUIZOT.

GUIZOT.

Guizot (Ferencz Péter Vilmos) született Nimesben 1787. october 4-én, protestans család kebelében. Atyja kitünő tagja volt a nimesi ügyvédi karnak, s mint azon hitfelekezet sorsosához illet, mely az absolutismus által csaknem valamennyi polgári jogaitól megfosztatott, élénk rokonszenv érzelmeivel üdvezlé a forradalom korányát, melynek bárdja alatt a terrorismus idejében (1794. aprilis 8-án) elvérzett. Anyja, ezen gyászesemény után, mint vallásos kedélyétől és szilárd jellemétől várni lehetett, csak árvái növelésének élt, s e végett az akkor Francziaországhoz tartozó Genfbe, vallásának bölcsejébe s jelenleg is egyik fő székhelyébe költözködött. Guizot itt komoly iskolában nőtt fel, s a higgadság és magasb vallásosság typusa korán ismerszett meg rajta. A régi és újabb nyelvek tanulásán kivül — négy év alatt sajátjává tevé a görög, latin, angol, olasz és német nyelveket, — 1803. óta kivált philosophiai tanulmányokkal foglalkodott, melyek iránt már első ifjuságában rendkivüli vonzalmat érzett.

1805-ben anyja visszatért Nimesbe, s a tizenuyolcz éves ifju röviddel utóbb Párisba indult a jog tu-

dományok tanulására. A directoriumi időszak erkölcsi féktelensége jóval túlélte a directorium politikai formáit, s Guizot oly világot látott hallott maga körül zajlani, milyet a genfi collegium falai között s anyjának őrszemei alatt aligha sejdített. De kegyes csillagzata őt Stapfer volt schweitzi követ, s a mily tudományos oly nemeslelkü férfiú házába vezeté, kinek társaságában, hogy ingadozó egészségét helyreállítsa, az 1807 s 8-diki éveknek nagyobb részét falun tölté, hol egyszersmind tanulmányainak hézagait pótolá, s kivált theologiai s történettudományi visgálatokkal és Kant philosophiai munkáinak tanulásával foglalkodván, a világ scepticismusával érintkezésbe jött elveit megerősíté. Ugyancsak Stapfer által Páris első salonjaiba is bevezettetvén, Suard házában Pauline de Meulan kisasszonynyal ismerkedett meg, ki akkor a „Publiciste" czímü folyóirás tárczáját szerkeszté, hogy a forradalom által összes birtokuktól megfosztott szülőinek kényelmesb életet szerezhessen. De a hü gyermek ezen eljárásában 1807. martiusban betegség által gátoltatván, magát és családját a legnyomasztóbb szükség szélén látá, midőn ismeretlen kéztől levelet veszen, melynek névtelen irója addig ajánlkozott helyette a szükséges czikkelyeket megirni, míglen egészsége helyreálland. S csakugyan naponkint érkeztek czikkelyek, melyek czéljuknak tökéletesen megfeleltek, s melyeknek irója folyvást a névtelenség leple alatt maradott. Paulina még csak nem is sejdítheté, ki legyen nemeslelkü segéde, s tizennégy nap múlva felhivá őt lapjában: lépjen ki a névtelenség

rejtekéből, hogy köszönetet mondhasson néki. Az iró Guizot volt, s Paulina 1812-ben hitvesévé válván, tizenöt évig tartott szakadatlan boldogsággal jutalmazá meg hivét a nyomorban.

1809-ben jelent meg Guizottól: „Nouveau dictionnaire universel des synonymes de la langue française, précédée d'une introduction philosophique sur le caractère de la langue française“ (új, egyetemi szótára a franczia nyelv synonymáinak, philosophiai bévezetéssel a franczia nyelv jelleméről;“) 1811-ben „de l'état des beaux-arts en France et du salon de 1810.“ (a szépmüvészetek állapotáról Franczia országban s az 1810-diki műkiállitásról); „de l'Espagne en 1808.“ (Spanyolországról 1808-ban; Rehfues német munkájának fordítása); „annales de l'éducation“ (nevelési évkönyvek) folytattatott 1815-ig, összesen hat kötet; 1813-ban: „Vie des poétes français du siècle de Louis XIV. (XIV-ik Lajos korabeli franczia költők életirása, I. kötet, a második és harmadik elmaradtak;)—ezenkivül még élénk részt vett több időszaki iratok szerkesztésében („publiciste,“ „archives littéraires,“ „journal de l'empire,“ „Mercure“) inkább tudományos mint politikai czikkek irása által; az utóbbiak más földet kivántak, nem a császárság s a kényuraság diadalkocsija által felszántottat.

1812-ben, Fontanes által a tudományok párisi fakultásában az újabb történetirás professorának neveztetett ki. A huszonöt éves ifju férfi most közelebbi

ismeretségbe jött Royer-Collarddal a philosophiának akkor már nagyhirü professorával, ki tudnivalóképen folyvást munkás volt a Bourbon család érdekében. Guizot nem vett részt ezen törekvésekben, de más oldalról a császársági rendszer bámulóihoz vagy épen magasztalóihoz sem tartozott, s jelleme nem engedé, hogy megnyitó beszéde a császár panegyrisévé váljék, mint egynémelyek várták volt. Leczkéi fényes nevet szereztek néki, s ő ez időkorban csaknem kizárólag a tudományoknak élt, különösen tisztének.

Midőn 1814-ben Napoleon a császárságról lemondott, Guizot látogatáson volt anyjánál Nimesben, s így távol a közügyekbei elegyedéstől; de Royer-Collard által hatalmasan ajánltatott az új kormánynak, s abbé Montesquiou a belügyek minisztere mellett az osztály főtitoknokságával megbízatott. „Nem jutalmul;—mondá Guizot, egyik biographusának,— XVIII-ik Lajos kormánya ugyanakkor midőn a közügyek vezérletét egy nagyurra, egy abbéra, egy régi royalistára bizá, pártatlanságát akará bébizonyítani azáltal, hogy melléje egy polgárt, egy protestánst, egy szabadelmü irót helyezett. Ez utóbbik, képviselője volt az új Francziaország érdekeinek oly közigazgatásban, melynek a régi Francziaország volt fő eleme.“ Az ultraroyalisták, ők kikről irva van, hogy királyiabbak akarnak lenni a királynál, igen természetesen veszedelmesnek hirdették azon férfiu irányát, „ki az angol iskola elveiből indult ki, s kinek az volt meggyőződése, hogy Francziaország csak az alkotmányos monarchia, az államhatalmak őszinte és

loyalis mérlegezése utján juthat tartós jólétre.“ Más részről azok, kiket ma baloldaliaknak hívunk, hajlandók voltak az 1814. october 21-dikei törvényt, mely azon elvből indulva ki: „hogy a sajtószabadság fentartandó s olyformán alkalmazandó, miszerint hasznossá és tartóssá váljék,“ mégis a harmincz ívnyinél kisebb munkákat előlegesen rendelé megvizsgáltatni, — ezen törvényt, mondom, hajlandók voltak annál is inkább Guizotnak tulajdonítani, mert ő három nappal utóbb, Royer-Colarddal egyetemben királyi censornak neveztetett ki. Volt-e, nem-e, része ezen törvény hozatalában Guizotnak, — olyasok voltak-e Francziaország körülményei 1814-ben, melyek között ezen törvény, mint ideiglenes intézkedés ostrom idejében, az alkotmányos szellem veszedelmeztetése nélkül alkalmaztathatott, — ezt mi nem fogjuk elhatározhatni; de annyi bizonyos, hogy most már mindenki, ha egyszermásszor a rue des capucinsben megfordult, a külügyek miniszterének szájából hallhatta: hogy Francziaország oda jutott el, hol a sajtószabadságot büszkén örök szerzeményének tekintheti.

Midőn Napoleon Elbából visszatért, Guizot—ha az 1815-diki május 14-én költ Moniteurnek hitelt adhatni — kinyilatkoztatá ugyan hozzájárulását az új alkotmányhoz, de cabineti tisztétől mindemellett megfosztatott. Erre egy ideig históriai leczkéit folytatta, s utóbb az alkotmányos royalisták megbizásából XVIII-dik Lajoshoz utazott Gentbe, hol azon volt, hogy a reactiónak eleje vétessék, hogy gróf—utóbb

hg. Blacas az ügyek vezetésétől eltávolitassék, s hogy Talleyrandnak hely jusson a miniszteriumban. Ellenei arról vádolják Guizotot, hogy ő szerkesztette volna a „moniteur de Gand"-ot; e vádat a miniszter a szónokszék magasságából hazugságnak nyilatkoztatá, azon hozzáadással: hogy még csak egy sort sem irt belé.

A második restauratio alkalmával 1815. julius 15-kén az igazságszolgáltatás miniszteriumának főtitoknokává neveztetett ki, de midőn Barbé-Marboist Dambray váltá fel a kanczellárságban, az kinek elnöklete alatt a pairek kamarája egy évvel utóbb Neyt halálra itélte, — Guizot lemondott hivataláról, s csak annyiban maradt érintkezésben a kormánynyal, mennyiben a „maitre des requétes au service extraordinaire" inkább czímmel mint tiszttel ruháztatott fel. — S most a publicistai pályára lépett, melyet oly szerencsével futott meg, hogy a minden idők és minden nemzetek első államphilosophusai közé sorozandó. Első publicistai munkája 1816-ban e czímmel jelent meg: „du gouvernement représentatif, et de l'état actuel de la France," s midőn négy évvel utóbb „du gouvernement de la France depuis la restauration et du ministère actuel" (Francziaország kormányáról a restauratio óta s a jelen ministeriumról) czím alatt bővitve és újolag átdolgozva bocsáttatott közre, nehány hónap lefolyása alatt négy kiadást ért.

Mikor az izraeliták — így szól bevezetésében a szerző — Júdás Machabeus vezérlete alatt Jeruzsá-

lembe visszaérkeztek, a falak le voltak döntve, a házak hamuvá égve, minden felforgatva és lerontva. Újjá építeni kellett mindent: s a kapu előtt volt az ellenség. Azonegy időben újra kelletett teremteni is védeni is a várost, s a nép a háború és a béke fáradalmait egyszerre szenvedte, hol a vakoló kanalat a karddal, hol a harczot a munkával cserélvén fel. — Hasonló feladás a mienk. Nékünk mindnyájunknak az alkotmányos rendet kell megalapítanunk, s a forradalom előtti kormányformákat visszautasítanunk. Itt rejlik helyzetünk csomója.

Ezen feladás feloldására Guizot csak egy módot lát: támaszkodjék a kormány az új Francziaországra, nyomozza ki ennek uralkodó véleményeit, közérdekeit és közszenvedelmeit, s ezekben nem csak szabálytalan erőket, hanem közigazgatási eszközöket is fog találni. Azt mondják — így folytatja fejtegetését a szerző, — hogy a vélemények — semmi, hogy valóság és hatalom csak az érdekekben rejlenek.—Nyomorú szójárása a kontárpolitikának, mely soha tömegeket nem vezérlett, csak egyénekkel alkudozott. S ilyesmit Francziaországban állítani, melynek forradalma csaknem kirekesztőleg a vélemények, az eszmék, nem az érdekek műve volt! Csodálatos ellenmondás! embereink dühödnek az elvek, a doctrinák, a theoriák ellen, öszves szenvedéseinket ezeknek tulajdonítják,—s ugyanakkor hiú álmaknak hirdetik! Remegünk az eszmék előtt, s mindössze is, ha számba veszszük őket, az csak oly végre történik, hogy féljünk tőlök. Ezen eljárásban a szemtelenség

s a gyengeség olyatén vegyülete rejlik, mely kaczajra is boszuságra ingerli az embert. Hogy XIV-dik Lajos, thronusának magasságából és dicsőségének fényében Telemachusban nem látott egyebet satyránál, s Fenelonban csak megelégedetlen ábrándozót, az természetes; a salentumi kormány végre nem is volt egyéb, mint egy jóravaló embernek költői utepiája. De vigyázzunk magunkra, az idők hatalmasan változtak; azon eszmék, miket oly csekély nyomatékuaknak hirdetnek, birodalmakat forgattak fel s birodalmakat alapítottak, és igéreteik hitével kebelökben vészes és bizonytalan jövendőnek indultak elébe a népek. Ha ilyes tapasztalások után olyatén megvetést affectál a hatalom az eszmék iránt, minőt csak a siami királytól vár az ember, akkor nem találok szavakat ezen hetvenkedés s vakság bélyegzésére. Bizony, mondom, a politika kivált napjainkban tisztelettel tartozik viseltetni a theoria iránt. Én nem kivánom, hogy vakon engedelmeskedjünk néki; tudom, hogy hamis és veszedelmes részek találtathatók napjaink legdivatosabb véleményeiben is, s én nem érzek magamban hajlandóságot, tért hajtani előttök. De ismerjék meg fontosságát az emberi ész azon mozgalmának, mely napjainkban mintegy ideiglenes hatalommá alakitotta át a gondolatot, kényes és büszke hatalommá, mely ha nem is engedelmességet, legalább annyit követel, hogy megértsük s hogy tiszteletben tartsuk. A politikának kitünő tekintettel kell viseltetnie az eszmék iránt, bennök hatalmas kormányeszközök s a közigazgatás hatalmas

gátjai rejlenek egyiránt, s a hatalom nem követhetne el nagyobb hibát, mint ha érezvén, hogy szükségképen tartania kell az eszméktől, nem ügyekeznék magát általok szolgáltatni.

Ha közelebbről nyomozzuk, melyek azon eszmék, miktől a hatalom oly annyira fél, midőn őket anarchiai tanoknak mondogatja, s melyeket eszélytelenül lenéz, midőn őket hiú theoriáknak czímezgeti, akkor egyebek között két axiomára találunk, melyek némi politikai credo képében hirdettetnek:

a) Semmi aristocratia, semmi szabaditék, semmi törvényes és változhatlan osztályozása a társaságnak;

b) a kormány oly szolga, kit csak két feltétel alatt kell felfogadni, t. i. hogy keveset fog motozni, s hogy minél csekélyebb fizetéssel fog megelégedni.

Lássuk, mit jelentenek ezen tételek; lássuk, valjon csakugyan anarchiánál egyéb nem rejlik-e bennök, valjon nem foglaltatik-e ezen maximákban oly valami, minek hasznát veheti a hatalom, némi csirája oly hitvallásnak, oly politikai symbolumnak, mely arra való, hogy egy szabályossá alakulni akaró társaság zászlajára irassék, hogy egy szilárddá lenni akaró hatalom tanává váljék?

Mit ért a közvélemény az első tétel alatt?

Körülbelől ezt:

„Semmi szabály ne gátolja az egyének emelkedésének szabad mozgalmát a társasági rendben. A természetes felsőbbségek, a társasági kitünőségek ne nyerjenek semmi mesterkélt támaszt a törvénytől. A polgárokat önnön érdemeikre kell bízni; szükséges, hogy mindenki, önmaga által válhassék azzá, mivé

lehet, s hogy az institutiókban sem gátat ne találjon, mely emelkedését akadályozza, ha arra képes, — sem segédet, mely néki magasabb helyzetet biztosítson, ha ott nem tarthatja fenn magát.“ —

Egyenlőség dolgában eddig terjed a közvélemény, s nem tovább.

Jól tudom ugyan, hogy még ez értelemben is egynémelyek a hatalom legveszedelmesebb ellenének nézik az egyenlőséget. De ők ezt nem merik bevallani, ők nem merik homlokegyenest megtámadni az igazság érzelmeit s az ész elveit, melyekkel az egyenlőség ez értelemben véve, fel van fegyverkezve. Ők lesik, hogy a gyűlölség, a lapitás, az anarchia képében tünjék fel az egyenlőség, s ekkor elkiáltják magokat: ez az, a mit rettegünk, a mit üldözőbe vettünk. Hazugság! ők egészen más valamitől félnek, ők másfelé irányozzák csapásaikat. Ők az egyéni erők szabad versenyétől, a társasági előnyök gyors forgalmától félnek; ők is, mint valamennyien ha a csúcsra felértek, szeretnék felforgatni a lábtót, s bizton alunni a magasságokban, melyek csak nékik kinálkozzanak. Erre nézve semmi különbség a politikai s a többi pályák között. Mindig és mindenütt a czéhek, azaz: a kizárólagos és szabadalmazott aristocratiák kérdése merül elő. S minthogy a személyes érdeknek mindig szüksége van valamely tanra, melynek ürügye alatt nem csak mások hanem önmaga előtt is álorczáskodhassék, — íme, ezer theoria van keletkezőben a társaság kormányzásának és fentartásának lehetetlenségéről, ha valamennyi

előkelőség rendkivüli erővel nem ruháztatik fel a törvény által; azaz: ha a törvény meg nem engedi, hogy győzzenek küzdelem nélkül, hogy uralkodjanak érdem nélkül... Igen, igen, ez választ el bennünket tőletek. Mi nem utasítjuk vissza a felsőbbségeket, a befolyásokat; sőt mi ellenkezőleg úgy vélekedünk, hogy őket illeti a társasági ügyek kezelése; mi akarjuk, hogy megismertessenek, hogy tiszteltessenek, hogy a törvények minden módot nyújtsanak nékik erőiknek szabad gyakorlatára, önmagok s a hatalom köröli sereglésére. De mi azt követeljük, hogy egoistákká és hazugokká ne válhassanak, hogy tehetségeiket folyvást tartozzanak legitimálni, hogy midőn önnön jogaikat élvezik, akkor ne bitorolják a máséit, s ne foszszák meg örökségétől a jövendőt azon ürügy alatt, hogy védik a jelent.

Ez a mi tanunk; s ez volt a chartának gondolatja, midőn az egyenlőséget a francziák közjogai közé sorozá. Ha a hatalom e gondolatban egyesül Franczia országgal, s ha őszintén gyakorlatba veszi, akkor nem hogy tartania kellene tőle, -- még erélyes kormányeszközzé is fog válni kezében. Az egyenlőség szeretete az emelkedés szükségén alapúl, természetünk ezen leghatalmasabb szükségén, mert hiszen ez forrásul szolgál tevékenységének. Csak nyiljék meg előtte valamennyi pálya, csak szabaduljon fel mindenütt a verseny, csak egyesüljön mindenütt a hatalom, a valóságos felsőbbségekkel, — s a kormány erővel fog birni és befolyással, s új szövetségeseit hasznosabbaknak fogja találni a régieknél.

Semmi kétség, a forradalom Francziaországa még nincsen sem osztályozva, sem megalakulva, mint kivántatnék, — a befolyások még nincsenek sem világosan, sem szilárdul megállapítva. Az új érdekek sok helytt még vezéreket keresnek, s nem találnak vezéreket vagy csak igen silányakat. De ez múló s elkerülhetlen baj. A forradalmi Francziaország csak tegnap született; még alig lépett ki a chaosból; annyi ember kikbe bizni akart, vajmi gyakorta cserélt elveket, pártot, helyzetet! Teljes lehetetlenség, hogy az új rendnek valóságos, természetes aristocratiája már alakult legyen. Ezen hijánynak kell tulajdonítanunk a bizalmatlanságot, melylyel e nép az őt vezetni ajánlkozó felsőbbségek iránt viseltetik; nem igen tudja, hogy barátjai-e vagy ellenségei. S innen van aztán, hogy a forradalom azon előítéletei még ki nem küszöböltettek, melyek minden kitünőségben vétket, minden befolyásban kelepczét látnak, s melyek a társaságot folytonos lázadásban szeretnék tartani nemcsak a törvényes, hanem valamennyi természetes hatalom ellen is, mik a hatóság neve és czimere nélkül működnek kebelében. Ez rosz, igen rosz jelenség, mi ezt úgy tudjuk mint ti, mi is azon vagyunk, hogy az anarchia vetéseit elfojtsuk. De higyétek nékem, a szabaditékok theoriáira támaszkodva hijába ügyekeztek az egyenlőség tanával megvívni, az által hogy a régi kormány nagy és picziny aristocratiájának feleleveníté sén munkálódtok, nem fogjátok a forradalmat felkantározni, szabályozni. Önnönmagában, tulajdon elveiben rejlenek kormányzására

az eszközök; ha kiválogatjátok a mi jó és igaz van benne, képessé teszitek a közvéleményt a hamisnak és gyászosnak kiismerésére. A vélemény annak adja meg magát, a ki őt szereti, mint az érdek annak, a ki őt szolgálja.

Igy fejtegeti Guizot az első tételt, s az olvasót, úgy hiszem, ezen fejtegetés már némileg megismertette a doctrinair publicistának mind szellemével mind modorával. A második tétel fejtegetése pedig öszves müködésében láttatja velünk az államférfiút, ki ritka következetességgel, a mit 1816—20-ban tanított, azt 1846-ban gyakorlatba veszi.

„Remélem — igy szól — hogy nem fognak félreérteni. Épen az új Franeziaország barátjainak kell jól ismerniök a hatalom természetét és feltételeit. Nékik kormányt kell alapitaniok, a forradalom kormányát. S hogy ez sükerüljön nékik, ahhoz még egyéb is kivántatik, mint ágyuk és ellenzéki theoriák.

Ha a szabad, független, az egymásiránti engedelmesség minden előleges szükségétől távol, csak egy közérdekben, egy közszándékban egyesült embereket veszszük, — ha a gyermekeket az ő ügyeik, azaz, játékaik közben tekintjük: mit tapasztalunk? Ezen önkénytes és egyszerü társulatokban hogymint születik a hatalom? kinek ölébe hull mintegy természetesen, kit illet mindnyájaknak megismerésével? — A legbátrabbat, a legügyesebbet, azt ki legképesebbnek mutatkozik gyakorlatára, azaz: a közérdek kielégitésére, mindnyájak gondolatának végrehajtására. Míg valamely külső és erőszakos ok a dolgoknak természetes folyamát össze nem zavarja, mindaddig a bátor parancsol, az ügyes kormányoz. Az önmagokra és természetök törvényeire hagyott emberek között a hatalom kiséri és kinyilatkoztatja a felsőbbséget. Megismerteti magát, s tehát engedelmességre tarthat számot.

Ime, igy ered a hatalom. Egyenlők között soha sem született volna. Az érzett és elfogadott felsőbbség, ez első és törvényes köteléke az emberi társaságoknak; ez tény is jog is egyszersmind; ez a valóságos, az egyetlenegy társadalmi szerződés.

Mi történik a fejlődő, és fejlődésben bonyolodásnak induló társaságokban? Láthatlan erő által szünet nélkül visszavezettetnek alakulásuk ezen törvényéhez. Midőn a hatalomnak tényleges birtokosai képtelenek felfogni és kielégiteni a közérdekeket, vagy midőn ezeket nem akarják számba venni, s helyzetök következményeit kirekesztőleg magok hasznára fordítják: akkor kezdődik a vita, mely csak a társaságnak felbomlásával, vagy a hatalomnak átszállitásával végződhetik. Ha a társaság nincs arra kárhoztatva, hogy elveszszen, akkor diadalmaskodnia kell előbb utóbb, azaz: a hatalom kicsúszik a ferdékké vagy antisocialisakká vált felsőbbségek kezéből, hogy újakéba jusson, kik magokat reá érdemeseknek bizonyitandják, s kik ez illető nép érdekében fogják gyakorlani.

Ez a forradalmaknak egész titka, ez a szabad kormányoknak öszves feladása. Ez különösen a képviseleti kormánynak végczélja és alapelve egyszersmind. A társaság s a hatalom között a természetes és törvényes viszonyt megállapitani, azaz: akadályozni, hogy a hatalom ne maradjon ott jogilag, hol tényleg már nem létezik; s eszközölni, hogy mindig valóságos felsőbbségek kezébe kerüljön, kik azt hivatásához képest gyakorolhatják. A kamarák, a tanácskozások nyilvánossága, a választások, a sajtószabadság, az esküttszékek, valamennyi formái ezen rendszernek, s minden intézkedések, mik szükséges következményei gyanánt tekintetnek, czélul és eredményül mindegyre kutatják a társaságot, hogy mindennemü felsőbbségei napvilágra jőjenek, hogy a hatalmat ezeknek kezébe játszhassák, hogy őket kényszeritsék azt nyilvánossággal kezelni; mi annyit jelent, mint a hatalmat megérdemelni vagy tőle megválni. Bámulatos egy rendszer, mert megegyezik, a dolgok valóságával, mert feloldja a hatalom s a

szabadság szövetségének problemáját, mert egy részről csak a felsőbbségnek tulajdonítja a hatalmat, s mert a másikról kiköti, hogy a felsőbbség magát annak bizonyítsa, hogy magát újra és újra elfogadtassa.

S így mit tevők vagytok, kik a hatalmat csak bérszolgának hirdetitek, kivel árcsökkentésre kell alkudozni, kinek cselekvőségét és bérét minél alacsonyabb fokra kell leszállítani? Nem látjátok-e, hogy ez annyi, mint természetének méltóságát és a népekkel való viszonyait tökéletesen félreismerni? Bizony, az nem épen legszebb neme a hódolatnak valamely nemzet iránt, ha azt mondjuk néki: hogy szolgáknak engedelmeskedik, s hogy béresei törvényt szabnak néki. Vagy a nemzetek talán magasabb rendü lényekből vannak alakítva, kik hogy fenségesebb munkálatokkal szabadon foglalkodhassanak, a kormány czíme alatt bizonyos számu alsóbb teremtményekkel bírnak, melyeknek feladásuk érettök az élet anyagi gondjaival bajlakodni? Fonák, gyalázatos theoria, mely tényt és jogot, philosophiát és históriát egyiránt ignorál, mely meggyalázza és lealacsonítja azonegy mértékben a hatalmat és az engedelmességet, mely a szabadságot és hatalmat egyenlő gyengeségre juttatja, egyenlően veszedelmezteti. Semmi kétség, a rosz létezik a világban; a való felsőbbségek nincsenek mindig a hatalomnak birtokában, s ha mindjárt birják is, nem használják mindig törvényszerüleg. Innen vannak a társaságok zavarjai, az ingadozó uralkodások, a felforgatott kormányok. Innen van, hogy institutiók és törvények által kell biztosítanunk magunkat, az ál és törékeny felsőbbbségek uralkodása ellen egy részről, s a legvalóságosbak romlása ellen a másikról. De a társaság ezen szükségei nem változtatják meg a dolgok természetét. Ezek nem akadályozzák, hogy általában véve még is a hatalom ne legyen a hatalomnak természetes és törvényszerü helyzete. A hatalom nem önmagáért hanem önmaga által létezik; önnön ereje által teremti magát, és parancsol még akkor is, midőn kötelességéhez képest azon van, hogy a polgárok szabad hozzájáru-

lását kivívja. Ismerjük meg tehát azon tannak ürességét és ferdeségét, melyet a népeknek ösztöne meghazudtol. Azt hiszitek, hogy Francziaország, midőn Bonaparténak engedelmeskedett béres szolga alatt vélt állani? Francziaország hatalmasabb erőnek keze alatt érzé magát, mely még akkor is midőn roszra adta magát, magas természetének erélyességét fejleszté ki: „A fejdelem bennem volt, — mondá ő maga, — rémséges lelkemben, mely az embereket és tárgyakat akaratomnak örvényébe vonta.“ Ő igazat szólott, s Francziaország hitt benne, midőn őt követte. Az alkotmányos hatalom nem silányabb, s nem is alacsonyabb eredetü az elnyomó hatalomnál. Midőn a nemzetek a zsarnokságtól a szabadságra térnek által, akkor ninesenek többé mestereik, de azért nem fogadnak szolgákat helyökbe. Nékik akkor vezéreik vannak, kiknek kezében a hatalom el nem satnyúl, s kik, midőn felvállalják a szükséget a közjó szerint eljárni, mind a mellett mindnyájak között az elsők maradnak, az állodalom feje.

Ismétlem állitásomat, nem hiú örömből, hogy egy theoria ellen küzdhetek, hanem azért, mert ezen theoriának, ha erőre kap, a leggyászosabb következményei vannak. Tudjátok, hogy miért lépnek fel ilyes korszakok után mindig a Cronvellek és Bonaparték? Azért, mert a felsőbb jellemek nem engedik magokat alacsonítani, tönkre tétetni. Ők érzik a hatalmat magokban, s ők kevélyebbek mintsem hogy attól megfosztatnák magokat. Ők boszúval telnek el a sokaság insolentiájának láttára, mely magistratusaiban csak alattvalóit akarja szemlélni, s mely követeli a hatalomtól, hogy magát lealacsonítsa előtte, mielőtt néki parancsolna. Ők sokkal büszkébbek, mintsem hogy az uralkodást a gyalázattal együtt fogadnák el; s miután az emberek tapasztalásával birnak, miután valamennyi ösvény ismeretes előttök, melyen azokat megtámadhatni: összes tudományukat, összes erejöket, összes felsőbbségöket arra fordítják, hogy korlátlanul uralkodhassanak felettök. Ilyenkor úgy rémlik, mintha boszút állanának a társaságon, mintha gőgre gőggel, megvetésre meg-

vetéssel válaszolnának, mintha megsértett kevélységökben mondanák magoknak: „miután szükséges, hogy vagy a nép vagy a hatalom legyen rabszolga: tehát a nép fog azzá lenni és nem a hatalom, mert a hatalom az én vagyok.“

Legyünk vigyázattal; azon eszmének uralkodása után, mely ellen most vivok, mindig ilyes jellemmel birt a zsarnokság. Megrontjuk a felsőbbséget, mert lázadásra birjuk, s bitorlásra hívjuk fel jogának megtagadása által.

Ha ellenben a hatalom nem képes győzni e vitában, ha fejet hajt az őt megalázó tannak, akkor méltóságát elvesztvén, erejét is elveszti. Minden önérzet kihal belőle: a vaksors martalékának véli magát, s elvész azon ellenmondás alatt, mely helyzete s a róla való vélemény között, mely hivatásának roppantsága és természetének gyengesége között keletkezik. Az ellenkezők nem egyeztethetnek meg egymással; nem lehet egyszerre parancsolni és szót fogadni, kormányozni és engedelmeskedni, működni mint vezér és gondolkozni mint szolga. Midőn a hatalom nem bir többé jogának érzetével, midőn a társaság nem bír többé a hatalom jogaéval: akkor a hatalom megszünt lenni; a társaság és ő elváltak egymástól. — Zavarral és aggodalommal teljes állapot, midőn a kormánynyal biró társaság csodálkozik hogy nem kormányoztatik, midőn a hatalom ingadozva mozog oly helyben, melyet elfoglal a nélkül hogy betöltené.

Ezen állapotból csak egy feltétel alatt lehetséges a kibontakozás: ha a hatalom szolgaságát hirdető tan megszünik hitelt találni. Szükséges, hogy minden dolog visszatérjen a valósághoz, hogy a hatalom s az engedelmesség, a magistratus s a polgár között a törvényszerü viszonyok meghelyreálljanak. Emeljetek annyi gátat a zsarnokság ellen mennyit lehet; ruházzátok fel a szabadságot mindazon biztositékokkal, melyeket csak feltalálhattok; ez érdektekben, kötelességtekben, jogotokban áll. Soha nem fogtok szerfelett sok védelemben részesülni; az önkénynek s az igazságtalanságnak mindig elégséges ajtó fog nyitva maradni. De ne kivánjátok, hogy

a hatalom lemondjon magát megaláztában; ne vonjátok kétségbe természetének fennsőségét; váljék néki becsületére hogy nektek parancsol, váljék néktek becsületetökre hogy néki engedelmeskedtek. A felsőségnek szabad is kell is magát feláldoznia, de nem soha szolgává válnia. Csak az a valóságos hatalom, melyet tiszteletben tartanak, s csak a felsőbbséget illetheti a tisztelet.

Ha a társaság megismeri, hogy az őt kormányzó hatalomnak joga van felette, ha viszonyos méltóságuk közös értelmében egyesülnek, — akkor csakhamar meghiusulnak s elpárologanak azon áltan valamennyi következményei, mely elvül állítván fel, miszerint a kormány csak szolga, ki nélkül, fájdalom, nem lehet ellenni, azon van, hogy minimumra szállítsa le működését a társaságra, s hogy magistratúsai és vezérei legyenek ugyan, de csak azon feltétel alatt, ha semmivé lettek vagy csaknem semmivé! Hatalom nélküli vezérek! Gépekkint ide oda állított magistratusok, hogy csak meghatározott órákban, és ritka és előre kijelelt esetekben közbenjőjenek! Csaknem semmivé lett és még is fennálló kormány! mily agyrém! s egyszersmind mily tévesztése az emberi dolgoknak s a világi ügyek folyamának! — Hogy ezen theoria oly hatalom ellen irányoztatik, melyet lerontani akarunk, azt értem; az eszköz jó, és sükere bizonyos. De ha e theoriát szabályul választjuk, midőn új rend alapítására, tartós hatalom alkotására törekszünk: akkor borzasztó hibát követünk el. Én úgy tudom, mint bárki más, hogy a mindent kormányzás őrültsége boszontó és gyermekes; én tudom, hogy tért kell engedni a kereskedésnek, az iparnak, az egyéni tevékenységek, a társas erők kifejlesztésének, s hogy a hatalom sok dolgot ront és bont, ha ok nélkül nyúl hozzá. Mi sokkal többet szenvedtünk a zsarnokságnak praetensiójától: mindent tudni s mindent tenni, mintsem hogy méltó jogunk ne lenne, reá neheztelni. Én e szerint örömest megismerem, hogy a hatalomnak csak annak helyén kell közbenjárnia, s hogy gyakran közbenjárt ott, hol csak gátul szolgált. De ha ezt megis-

merjük is, a kérdés változatlanul marad; mert ezen maxima: hadd csinálják magok, hadd menjen, egyike azon határozatlan axiomáknak, melyek valók vagy hibásak, a szerint mint alkalmaztatnak, s melyek figyelmessé tesznek, de nem vezérlenek. Turgot ezt inkább hirdette mint bárki más, s még is ő volt azon miniszter, ki rövid kormányzásaközben, a legszámosabb intézményeket s határozatokat bocsátotta közre; ki legtöbb érdekkel lépett viszonyba, s ki a hatalomnak minél nagyobb gyakorlatát vevé. Mikor szükséges volt, — fogják mondani; hiszen Turgot a közhatalmat épen ezen közhatalom számtalan akadékoskodásainak és közbenjárásainak eltörlésére fordította. S azt hiszitek, hogy a felvilágosodott kormányok nem fognak ilyes szükségekkel találkozni ezentúl is, s hogy azon esetre, ha a jót akarják, nem fognak alkalmakat találni üdvös tevékenység gyakorlatára? Az emberi dolgok gyarlósága jóval tetemesb, mintsem hogy egyhamarjába kimerítethessék; és mennél inkább tökélyesbül a társaság, annálinkább vágyakodik új tökélyek után. Vagy azt hiszitek, hogy a hatalom csak a rosznak elnyomására, büntetésére való, s nem egyszersmind arra is, hogy kezdeményezze a jót? Bizony, hatalmas egy fonákság, őt a társasággal való viszonyaiban megbénítani akarni, őt egy oldalról felfegyverkezni, s a másikról elzsibbasztani! Bontakozzatok ki családástokból; a hatalom soha sem fog reá állani, s maga a társaság sem fogja türni, hogy reá álljon. Ha kormányát kedveli, ha ez valóban tolmácsa és vezére, ha szoros kapcsolatban azonegy ösvényen haladnak előre: akkor a társaság a kormányt hívja fel a jónak eszközlésére s a rosznak elhárítására; közbenjárását szorgalmazza, nem hogy kerülné. A társaság ilyenkor nem sokat bibelődik azon theoriai félelemmel, mely a hatalom közbenjárásának veszélyeitől tart. A britt parliament Anglia vallási függetlenségét megalapította; Angliára nézve ebben rejtezett minden. Ettől kezdve a parliament hatalma azon erővé vált, melybe bizik, s melyhez minden alkalommal folyamodik Anglia, a nélkül, hogy beavatkozásától

tartana, vagy terjedelmét rettegné. Ezen hatalom kormányoz, igazgat, elvkérdéseket szabályoz, magánérdekek felett intézkedik; és a közönség nemcsak aláveti magát, hanem helyesli is az eljárást; mert, a publicisták daczára nem fél attól, miben üdvét lelte. Én nem bírálom e tényeket, én csak előadom őket. De én nem hiszek a parliamenti souverainitás csalhatatlanságába, következőleg állandó és egyetemi törvényszerüségébe sem. Jogilag véve ezen souverainitást nem illeti inkább a korlátlan hatalom, mint bármely mást, s tényleg talán kelletinél többször gyakorlotta. Én is úgy vélekedem, hogy a hatalom nem mindenre való, s nem mindig üdvösséges; de ismétlem, hogy hívságos dolog a gyakorlatban, és elvben fonákság, a kormányt alárendelt s csaknem tehetetlen szerepre kárhoztatni akarni. A kormány vezére a társaságnak, és midőn a társaság ezen vezért törvényszerünek hiszi, akkor benne foglaltatik s általa nyilatkozik a társasági élet; akkor őt illeti s természet szerint néki esik osztályrészül mindannak kezdeményezése, mi a közérdeknek tárgyul s a közmozgalomnak alkalmul szolgál.

S midőn ilyes kormány valósággal létezik, akkor csak emlitsétek néki szemtelenül bérét, csak lobbantsátok szemére a fizetést, melyet húz, csak hívjátok fel, hogy érette magát előttetek megalázza. Azt fogja néktek mondani: hogy ő a társaság ügyeiben jár el, hogy a társaság ezt tudja, és akarja, hogy ügyei jól kezeltessenek. Néktek igazatok van, tökéletesen igazatok azt állitani, hogy egy kispénzzel sem kell többet kivánni a polgároktól, mint mennyit a közjó követel. Néktek jogotok van, tökéletesen tudnotok, mi czélra szedetnek be s miképen alkalmaztatnak a közjövedelmek. De néktek nincsen okotok, s nincsen jogotok követelni, hogy mindent pénzzel kell felmérni, s hogy a legkevésbé drága kormány már ennélfogva a legjobb is. Hogy fogjátok a szabadság, a jólét, a dicsőség, a jó és szilárd kormány valamennyi következményeinek értékét meghatározni? Az orosz császár sokkal kevesebb tisztviselőt foglalkodtat, mint a

franczia király. Az következik-e innen, hogy az oroszok jobban kormányoztatnak mint mi? Vegyük ezt fontolóra; ezen kérdések nem épen egyszerüek, és a valóságos gazdálkodásokat nem fejezhetni ki mindig számokkal. Nagy gazdálkodás rejlik a követek választásában, a személyek s a javak biztosításának élvezetében, a sajtószabadságban, még azon esetre is, ha az erőmü, melynek ez előnyöket köszönjük, sok költségbe kerülne. A forradalomnak és társas állapotunk jelen alkotmányának következésében, Európában jelenleg az egy Franczia ország tudja, hogy mibe kerül kormánya. Megismerem, hogy az öszveg nagy, s ha meghaladja a szükséget, leebb kell szállitani. De a szabaditék, a czélhek, a vallási türelmetlenség, a rendetlenség, a zsarnokság jóval többe kerülnek, ámbár látszatra néha kevesebbet fizettetnek a polgárokkal. A szükség egyébiránt kissé bizonytalan mérték, melyet nehéz felvetni. Hogy folytonosan, hogy gondosan meghányattassék, ebben rejlik a biztositék. A hatalmat soha sem kell az alól felmenteni, hogy hasznosságát bébizonyitsa; de semmi szükség hogy győzzön bár vagy győzettessék, ezen vitából mindig meggyengítve és megalázva bontakozzék ki. S hogy ez ne történjék, vigyáznia kell magának a hatalomnak, mert csak néki sükerülhet. Önmagából kell merítenie mind méltóságát mind erejét. A ki nem képes ezeket megragadni, annak nem adják őket oda.

Én kimélet nélkül támadtam meg a közvélemény tévedését a közigazgatás természetére nézve; de csak egyetlenegy kormány képes e tévedést legyőzni: a közérdekek kormánya, az melyet valóságos és törvényszerü felsőbbségek támogatnak és igazgatnak. Itt minden az eljárástól s a helyzettől függ. Az igazság nem bir oly kormányeszközökkel, melyeknek hasznát vehesse az, ki távol van az igazságtól. S így valahogy ne csalatkozzék a miniszterium; én nem védem őt, midőn a hatalmat védelmezem. Sőt én bévádolom őt, hogy compromittálja a hatalmat, hogy ezt lefegyverkezve hamis theoriák ostromainak teszi ki. Ti panaszkodtok,

hogy ezen theoriák hitelt találnak, s hogy elbizakodottságot fejlesztenek ki. Mit követtetek el, hogy megmenekedjetek előle? Elfoglaltátok-e helyeiteket az ország élén? Gyüjtöttétek-e magatok körül az ő természetes vezéreit, azon embereket, kikbe a tömegek hisznek, s kikre magokat bizzák? Az új Francziaországgal levén dolgotok, valjon az ő ösvényén jártok-e, s azon czél felé-e valjon, mely felé Francziaország harmincz év óta törekszik? Dehogy! sőt különváltatok tőle; szövetségre léptetek elleneivel; oly tolmácsokat akartatok nyakára róni, kik őt nem értik, oly vezéreket, kikről semmit sem akar tudni; azon voltatok, hogy a választásokat, a sajtót, hogy mindent erőszakoljatok, azon, hogy egy fogással elferditsétek a társaságot és kormányát. Mit kivántok hát? Ti kisérletet tesztek, Francziaországot azon ócska felsőbbségek keze alá visszatériteni, melyeket elutasitott, s mégis azt akarjátok, hogy önkéntes és valóságos felsőbbségeknek nézze őket, kikhez önmagától fordúl a hatalom! Tisztviselőiteket arra kárhoztatjátok, hogy azt, a mi létezik, elfojtsák, s hogy láttassák azt, a mi nincs, és még is oly követeléssel álltok elő, kogy a nép körülöttök seregeljen, s hogy őket őszinte és törvényszerü organumainak vallja! Szóval, arra törekedtek, hogy a hatalomból egy nagy hazugságot faraghassatok ki, s azt követelitek, hogy számot tarthasson azon tiszteletre, azon magas állásra s azon önkéntesen bévallott suprematiára, melyek csak az igazságot illetik! Ez kissé pogány lealázása a józan észnek. A ti hatalmatok hamis és mesterkélt; ne várjátok, hogy Francziaország azt oly szemmel tekintse, mintha természetes lenne és való. Hatalmatok nem gyökeredzik a nemzet földjében; ne hizelkedjetek magatoknak azzal, hogy a nemzet szállásolni fog árnyékában. Türjétek azon helyzet következményeit, melyet magatok választottatok, s mely benneteket arra kárhoztat, hogy a köz-előitéletekben mindig csak akadályokat találjatok, hogy nem vonhatjátok ki belőlök azon kormány-eszközöket, melyeket más kezeknek nyújtanának.

Mit is mondok? A rosz még tovább terjed; azon hamis és antisocialis elemek, melyek a népfelségről, az aristocratiáról, a hatalom természetéről forgalomban levő eszméket jellemzik, általatok elevenítetnek fel; tőletek kölcsönzi erejét és hitelét a tévedés. Francziaország szívesen cserélné bé a nép felségét a jog felségeért, az aristocratia gyülöletét az egyenlőség való elveiért, a hatalom szolgaságát a természetes és valóban socialis felsőbbségek uralkodásaért. De ti nem nyújtatok neki egyebet, mint Bonald absolutismusát, de Maistre csalhatatlanságát, és Lamennais passiv engedelmességét. Bizony, őrültség volna részéről, ilyes csereberéhez járulnia. Ha választania kell a hibák között, jobb szereti a magáéit, mint a tiéiteket. . . . ."

Szükségesnek láttam, hogy az olvasót Guizotnak politikai irányával megismertessem, mielőtt az államférfiú működéseinek egyes adatait elősorolnám. Ő, ki dicsőségének vallja, mit ellenei vádképen hoztak fel ellene, — hogy az eszmék empyreumából tért által a tények mezejére: jellemzőbb világitásban tűnik fel előttünk, ha e rendet követjük fejtegetéseinkben. S a közlött mutatvány mindenesetre érdekesb lészen az olvasóra nézve, s ezt képesebbé teendi, biztos szempontból tanuságos pillanatot vetni e nagyszerü életegészre, mint ha őt Cormenin erőtetett antithesiseinek új kiadásával jól tartottam volna.

Decazes béfolyása végre gátot vetett az ultraroyalisták gyászos kisérleteinek, s az 1816-iki kamarák eloszlattattak. Arról, hogy Guizot követnek választassék, szó sem lehetett, mert a juliusi napok előtt csak a bétöltött negyvenedik év nyitá meg a palais Bourbon ajtait még a leghiggadtabb egyéniség előtt is; de ő mind a sajtó mezején, mind pedig a ta-

nácsban híven támogatta az új közigazgatást; s az 1817. februarius 5-én hozott új választási törvényt, mely még 1815-ben általa, s Broglie, Molé, Royer-Collard, Barante és Beugnot által terveztetett, ő védette a Moniteurben az ultraroyalistapárt ellen. Ennek akkori feje, Villéle kinyilatkoztatván: „hogy royalistai szabadság csak azon feltétel alatt eszközöltethető, ha a törvényhozók a társasági hierarchia legalsóbb lépcsőjéig leszállván, ennek bennső viszonyait az aristocratiával felköltik", kettős foku választást sürgetett, olyformán hogy 50, vagy épen 25 franc egyenes adónál több ne követeltessék az elsőfoku választótól. Villéle-ék akkorban úgy vélekedtek, mint jelenleg a Gazette de France: hogy az általános vagy csaknem általános szavazási jog, kivált kettős foku választás mellett, Franciaországot a régi monarchia embereinek kezébe játszaná. Guizot terve ellenben a középosztálynak ügyekezett eldöntő befolyást biztosítani. A terv törvénynyé vált, s főpontjai ismeretesek lesznek az olvasó előtt. Egyenes választás, nem közvetett, nem kettős fokú. 30 éves kor és 300 franc egyenes adó választási jogot ád; követté csak az választathatik, ki a negyvenedik esztendőt már elérte, s ki 1000 franc adót fizet. — A választók öszves száma ezen törvény értelmében 90,878-ra, a választathatóké 16,052-re ment. — A szándéklott hatás el nem maradt, az új választások tetemesen megcsökkentették az ultrák számát, s az aacheni congressus, mondják, hajlandó volt forradalmi rendszabályt látni az új törvényben. Más oldalról Guizot

több ízben megtámadtatott, hogy ez úton a „bourgeoisie“ kormányát s egyedüluralkodását ügyekezett megalapítani az öszves nép érdekeinek ellenére. Húsz évvel utóbb (1837-ben) e vádakra vonatkozólag ekkép nyilatkozott Guizot a kamarában:

„A régi monarchia emberei arról vádolták e törvényt, hogy a középosztály diadalát s tökéletes tulsúlyát a hajdani felsőbb osztályok s a tömeg rovására eredményezteté. Minthogy én ekkortájban sem követ, sem nyomatékosb kormánytag nem voltam, a sajtó mezején védettem a törvény javaslatot, s védettem név szerint, hivatalosan a Moniteurben, és védettem olyformán, hogy bévallottam, miszerint igen is a középosztálynak akarja a törvény biztositani a kormányt, így hozván ezt magával az igazság, s az országnak érdeke. .... Most meg arról vádolnak, hogy a democratia jogait nem tisztelém eléggé. De épen annálfogva buktattatott meg mindenütt a democratia, mert ez a helyett, hogy önmagában emelkedett s a társaság természetes lépcsőit tekintetbe vette volna, — oly lépcsők, melyekhez emelkednie nálunk mindenkinek jogkörében áll, — inkább mindent, a mi nem szállott le hozzá, vak elbizakodottsággal eltolt magától. Nem eléglette a szabadságot, s minden kiválóságnak közös lapitását akarta. Ez volt a democratiának bukása. ... Igen is, én azokhoz tartozom, kik ezen lapitási düh ellen vívnak; kik szünet nélkül felhivják az öszves nemzetet, a democratiát, hogy emelkedjék fel, de kik néki azt is mondják egy úttal, hogy az emelkedéshez nem ért mindenki, mert ehhez képesség, értelmiség, erény, munka és mindennemü erőfeszités szükséges. Én azt akarom, hogy mindenütt hol ezen tulajdonságok feltaláltathatók, a democratia az állodalomnak legmagasabb functiójáig emelkedhessék fel. ... De ezen tulajdonságok elkerülhetlenül szükségesek.“ „A kormányok hivatása felülről jő. Ezt csonkitani, gyengiteni, senkinek sem áll szabadságában. Ha nem tudunk emelkedni, nem fogjuk az

államhatalom hivatását illően méltányolni tudni. A kormányoknak most még kevésbbé szabad kisszerüekké válniok mint ezelőtt. A kormány becsülete kivánja, hogy erkölcsi nagysággal bírjon. Mások a forradalom nagyságával, s ismét mások a hóditás nagyságával bírhattak; bennünket mi illet, nékünk az eszmék s a jogok nagyságával kell bírnunk."

Azon időben, midőn Decazesnak Richelieu ellen a korona tanácsában s Villèle és az ultraroyalisták egész serege ellen a kamarákban kellett küzdenie: a publicistáknak azon magasabb értelmiségekből álló kisebbsége, mely a követek kamarájában Royer-Collard, Jordan Camille és de Serre vezérlete alatt állott, s melynek az irodalom mezején Guizot volt első tolmácsa, — ideig óráig irányadólag hatott a miniszteriumra, s Guizot 1818-ban államtanácsossá és 1819-ben a belügyek miniszteriumában a megyei s községi igazgatás főigazgatójának neveztetett ki. Ekkor készitette Guizot, Royer-Collard és Jordan Camille társaságában, azon ezernél több törvényczikkelyből álló kormányzási és közigazgatási chartát, mely rendszerének szempontjából valamennyi socialis és közjogi kérdést, a községtől a koronáig foglalván magában, „miniszteriumot és ellenzéket egyiránt organismusa alá fogjon." De Berry herczegnek meggyilkoltatását (1820) Decazes megbuktatására bányászván ki a royalista párt, a miniszterek doctrinair tanácsadói is elmozdítattak, s Guizot, Royerd-Collard, Jordan Camille és de Barante az államtanácsosok sorából kitöröltettek. Richelieu miniszteriuma nyugdíjjal kinálá meg Guizotot elbocsáttatásakor, de ő ezt el nem fogadta, s mint professor és

mint publicista, az idősb Bourbonágnak számüzéseiglen minden tekintetben távol tartá magát a kormánynyali érintkezésektől. Említettük már, hogy „du gouvernement de la France depuis la restauration stb.“ czímü munkája, melyből felebb mutatványokat közlöttünk, 1820-ban jelent meg. 1821-ben egy új röpiratot bocsátott közre: „Des conspirations et de la justice politique“ (az összeesküvésekről s a politikai igazságszolgáltatásról), melyben Ézsaiásnak e verséből indúlva ki: ne mondjátok: „összeesküvés“, valahányszor e nép azt mondja: „összeesküvés;“ az igazságszolgáltatásnak a kormánytóli függetlensége mellett küzd, s a büntető eljárás politikai kellékeit fejtegeti. Mind ezen, mind 1822-ben megjelent „de la peine de mort en matiére politique“ (a halálos büntetésről politikai vétségeknél) czímü munkája rövid idő alatt több kiadást ért. Az utóbbikban a halálos büntetés ellen nyilatkozik. „A halálos büntetések, így szól, kivégzik az embereket, de a népek érdekeit és érzelmeit egyiránt nem változtatják..... A hatalom megölhet egy, két s több egyént, megfenyíthet egy, két s több összeesküvést; de ha ennél egyebet nem tud, akkor mindig ugyanazon veszedelmekkel, ugyanazon ellenségekkel fog találkozni; ha egyébhez is ért, akkor felmentheti magát az ölés alól, nincs reá szüksége, kevésbé borzasztó csapásokkal is fogja beérni.“ —

Történettudományi leczkéit a Sorbonneban, hol öregek és ifjak sereglettek körülötte, s hol a napi

kérdésektől elvonatkozva a franczia monarchia legrégiebb időszakának emlékeit fejtegeté, csak 1822-ig folytathatá. A kormány elrémült a professor egyre növekedő népszerüségének láttára, s tanácsosnak vélé a leczkefolyamot felfüggeszteni. Mert a publicista elég merész volt a hatalom kicsapongásai és nyomoruságai elől lerántani az álarczát, a professort sújtotta a miniszterium! Guizot most a sajtót választá tanszékéül, s historiai munkái, melyeket már 1812-ben Gibbon commentáriusával kezdett meg, értelmi felsőbbségét szintoly fényes világításban láttatják, mint publicistai dolgozatai. Én őt napjaink első történetirójának tartom.

1823-ban két nagyszerü gyüjteményt indított meg: „Collection des mémoires rélatifs à l'histoire de France depuis la fondation de la monarchie française jusqu'au XIII-e siècle“ (gyüjteménye azon emlékiratoknak, melyek Francziaország történeteire vonatkoznak, a franczia monarchiának kezdetétől a XIII-dik századig) 31. kötet — és: „Collection des mémoires rélatifs à l'histoire de la révolution d'Angleterre“ (gyüjteménye azon emlékiratoknak, melyek Anglia forradalmára vonatkoznak) 26 kötet. Guizot az egyes munkákat nagybecsü bévezetésekkel és jegyzetekkel ellátta, s nézeteit a franczia előkorról, nevezetesen a carolingiai és merovingiai időszakról, „essais sur l'histoire de France“ (értekezések Francziaország históriájáról) 1824. czímü munkájában együvéfoglalta. Az angol forradal-

mi emlékiratok gyűjtése és keresztültanulása közben önnálló munkának irásához fogott e tárgyról, melynek első fele 1827-ben: „Histoire de la révolution d'Angleterre depuis l'avénement de Charles I. jusqu' á la restauration de Charles II." (az angol forradalom történetei I-ső Károly thrónusra jutásától II. Károly visszahelyezéseig) czím alatt jelent meg, de mely fájdalom, e napig csonkán maradott. Guizotnak roppant érdemét mind a források gyűjtésére, mind az I. Károlyi korszak pragmaticus kidolgozására nézve nem régiben Dahlmann is kötelességének tartotta megismerni, s Guizot munkáját valamennyi angol és német történetiróké fölébe emelni. — Csak mellesleg említem, hogy Shakspeare Letourneur általi fordítását is sajtó alá javította e tájban Guizot, mert reá nézve minden esetre jellemzőbb Calvin életirása, melyet a „musée des protestans célébres" második füzetébe iktatott. Guizot rendkivüli tisztelettel viseltetik Calvin organisáló talentuma iránt, s találkoztak, kik kettőjök jelleme között hasonlatosságot láttak. S az olvasónak valóban úgy tetszik, mintha Guizot önmagáról szólana, midőn csaknem ideálképen állítja fel Calvint, „a középtermetü, sápadt sovány férfiút, ki időről időre jobbjával végigvonult homlokán, de kinek arczán nem lehetett nyomát látni a mély értelmi fáradalomnak, s ki mindig magasan hordta volt fejét," — Calvint: „ki meg tudta ragadni a kormányt, mint egyike azon magas értelmi felsőbbségeknek, melyek egy korszak vagy egy nép élére állanak,"

— Calvint, „ki a nagy socialis forradalmak azon második időszakának embere, midőn a feladás az, hogy a háború utján kivívott földön megállapítassék a béke, olyas elvek szerint s azon formák alatt, melyek ama forradalmak természetével megegyeznek.“ —

1826-ban az „encyclopédie progressive“ főigazgatóságát vállalá fel, de az első füzetek megjelenése után elakadván a munka, benne csak két czikkely jelent meg Guizottól: „abrégé,“ és „encyclopédie.“ Az utóbbiban oda nyilatkozik, hogy ezen szó „encyclopaedia,“ betű- és philosophiai értelmében, nem egyéb az ész gőgjének és ambitiojának hazugságánál, miután az emberész nem képes a különféle ismereteket valóban együvé fűzni, s a valóságos egységig eljutni. Szerinte az encyclopaediák az öszves ismereteknek gyűjteményei és raktárai, de nem organicus egészei. Egy évvel utobb a „revue française“ czímü időszaki iratot alapította, melyet a juliusi forradalom félbeszakított, de mely 1836—39-ig új folyamatban jelent meg, s Guizotnak számos dolgozatait, — egyebek között: „du catholicisme, du protestantisme et du philosophisme en France,“ (a katholicismusról, a protestantismusról és a philosophismusról Francziaországban) „la démocratie de la société nouvelle“ (az újabb társaság democratiája), — foglalja magában. Megjegyzésre méltó, hogy Coquerell lelkész, szükségesnek látá az első helytt említett dolgozat elvei ellen a protestantismus nevében óvást tenni. Pótolólag még

azt is említjük e helytt, hogy Hallam munkája az az angol alkotmányról Guizot által vezettetett bé a franczia irodalomba.

Az olvasó látja, hogy a történettudomány professorát tanszékéről leránthatta ugyan a miniszterium, de tétlenségre, hallgatásra nem kárhoztathatta. Pedig időközben súlyos csapás éré legbensejében a férfiút. Hitvese meghaláiozott. A mily gyengédlelkü, oly szilárd jellemü asszony nyúgalommal nézett a halál elébe. Búcsut vett családától, fiától, férjétől, s hugát Dilson Elisát (sz. 1804-ben) nőül ajánlá az özvegygyé válandónak. 1827. aug. 1-én férjét arra kérte, olvasna neki valamit; Guizot—Bossuet beszédét választá a lélek halhatatlanságáról, s ez olvasásközben a beteg elhúnyt. Paulina katholika volt ugyan, de férje iránti hüségében a protestáns vallás szertartása szerint kivánt eltemettetni. Húga 1828. végén csakugyan házasságra lépett Guizotval, de nehány év múlva elhúnyt ő is, el az első hitvestől maradott fiú is, ki már oly szép reményekben ringatá az atyját! — Ennyi csapás mély nyomokat hagyott a komoly, a hallgatag férfiú kebelében. Midőn 1837-ben féktelen ambitioról vádoltatott a követek kamarájában, május 3-án azon beszédében, melynek egy töredékét már ismeri az olvasó, ama vád ellen e szavakkal tiltakozott: „Önök uraim, hihetik nékem a mit mondok. Tetszett Istennek, velem oly örömeket s oly fájdalmakat megismertetni, melyek minden egyéb veszteség irányában jéghidegen hagyják a lelket.“

Guizot 1827-benaz „aide — toi, le ciel t'aidera“ egyesület tagjává lett, hogy ezen organum által, mint egyik biographusa mondja, üdvös befolyást gyakorolhasson a kamarai választásokra, — de részben talán azért is, mert negyvenedik évét már elérte, s így azon volt, hogy tulajdon személyében is helyet foglalhasson Francziaország képviselői között. Ezen egyesületben Guizot, Duchâtel, Rémusat, Duvergier d'Hauranne mellett Carrelt és Cavaignacot is szemléljük, s igen valószinü, hogy az utóbbiaknak messzebbre nyúló terveik voltak, mint az elsőknek. Martignac miniszteriuma alatt Guizot és Cousin felhatalmaztattak tanszéki előadásaik folytatására. 1828. apr. 9-én nyitá meg Guizot újra leczkéit, minden pártczélzások nélkül, komoly s tárgyhoz és tanszékhez szabott előadással. Leczkéinek ezen újabb folyamata: „histoire générale de la civilisation en Europe“ (az europai polgárisodás általános történetei) s „histoire de la civilisation en France“ (a polgárisodás történetei Francziaországban) czím alatt jelent meg; s lehetetlen, hogy az olvasó, bár mint örvendjen szerzőjöket a kormány élén látni, néha abbeli, talán kissé önös ohajtását elnyomja: vajha még olyas fordulatot is vennének a közügyek Francziaországban, melyek a professort, legalább ideig óráig, hogy kormánytapasztalásait is formulázhassa, meg visszaadnák a tanszéknek. Deus vobis haec otia! kiált az irodalom barátja, s a miniszternek — semmi kétség — lesznek pillanatai, midőn ez ohajtásban maga sem lát ellenséges indulatot, midőn osztozkodik benne. —

1829. martius 1-jén államtanácsosi tisztébe visszahelyeztetett, de rövid idő mulva megbukott az engesztelődés zászlajával fellépett Martignacféle miniszterium, s Polignacnak kormányzása minden alkotmányos erőt új ellenzésre hivott fel. Guizot a „Temps"-ban s a „Journal des débats"ban folytonos czikkekben támadá meg a kormány „gyászos" irányát, s az ellenzék őt 1830-nak elején Lisieuxben (dép. Calvados) követül választá. „Hiszem — így szólott politikai hitvallomásában a választókhoz Guizot — hogy a követ hivatását egész terjedelmében fogom fel. Egy részről fenn kell tartanunk a biztositékokat és jogokat, melyeket már is birunk, más részről megszereznünk azokat, melyeknek hiányát érezzük. Az alkotmányos élet nálunk még csak kezdődik. . . ." Azon híres válaszfeliráshoz, melyben a kamara kinyilatkoztatá: „hogy a charta nem kegyelem, hanem jog képében sanctionálta a népnek közbenjárását az államügyek tanácsában", „hogy ezen közbenjárás, ezen részeltetés a törvényhozásban és közigazgatásban megszünt", „hogy az igazságtalan bizalmatlanság Francziaország elvei és érzelmei iránt teszi a közkormány uralkodó gondolatát", „s hogy Francziaország az anarchiát úgy nem akarja, mint nem a despotismust", — ezen válaszfeliráshoz, melyet Royer-Collard, a követek kamarájának akkori elnöke, a „doctrinának atyja" olvasott fel X-dik Károly előtt, Guizot jellemének összes erélyességével járult. Ebbeli beszédében mondá: „az igazság csak nagynehezen jut el a királyok cabinetéig, ne küldjük oda gyenge és halavány for-

mában; legyünk azon, hogy ne lehessen félreérteni a mit mondunk, s hogy érzelmeink loyalitásán se lehessen kétkedni.“ A miniszterium eloszlatta a kamarát, de Guizot újra megválasztatott, s midőn Párisba visszaérkezett, a juliusi rendelvények, melyek az idősb Bourbon-ágat megbuktatták, már megjelentek volt. Ezen rendelvények tartalma ismeretes leszen az olvasó előtt. Az időszaki sajtónak szabadsága felfüggesztetett, a választási törvény módosítatott, a követek kamarája, még mielőtt összegyülhetett volna, eloszlattatott. A három nagy nap (jul. 27, 28, 29.) eseményeinek vázlata nem ide való; de e helytt megemlitendő, hogy a Párisban jelen volt követek nevében Guizot tette fel az óvást. „Alulirott törvényesen választott követek.... a fejdelem iránti kötelességöknek tartják, azon rendszabályok ellen óvást tenni, melyeket a korona tanácsosai, a király szándékainak kijátszásával, a törvényes választási rendszer felforgatása s a sajtószabadság megszüntetése által újabban keresztülvittek. Ezen . . . rendszabályok, alulirottak meggyőződése szerint, ellenkeznek az alkotmányos chartával, a pairkamara alkotmányos jogaival, a francziák közjogával s a törvényszékek hatáskörével és végzéseivel; ezen rendszabályok oly zavarba ejthetik az államot, mely a jelennek békéjét s a jövendő biztosságát egyiránt veszélyeztetné. Ennélfogva, alulirottak a király s az alkotmányos charta iránti hűségökben egyhangulag óvást tesznek nemcsak az érintett rendszabályok ellen, hanem mindaz ellen egyszersmind, mi belőlök keletkezhetnék. S te-

kintetbe vevén egy oldalról, hogy a követek kamarája még nem volt constituálva, s hogy ennélfogva törvényesen el sem oszlattathatott; s más oldalról, hogy a követek kamarája még nem volt constituálva, s hogy ennélfogva törvényesen el sem oszlattathatott; s más oldalról, hogy a kisérlet, más következkamarát új és önkényes módszer útján alakítani, az alkotmányos chartával s a választóknak törvényes jogaikkal homlokegyenest ellenkezik, kinyilatkoztatják alulirottak: hogy magokat folyvást törvényesen választott . . . követeknek tekintik, . . . oly követeknek, kiknek helyébe újak csak olyatén választások útján küldethetnek ide, melyek a törvényben kijelelt elvek és formák szerint történtek. S ha alulirottak a valóságban nem gyakorolják mindazon jogokat, s nem járnak el mindazon kötelességekben, melyekkel őket törvényes megválasztatásuk felkészité, ez csak annálfogva történik, mert anyagi erőszak által akadályoztatnak, mely erőszak ellen óvást tenni soha meg nem szünendenek." — Azon proclamatio, mely által a kamara az orleansi herczeget az ország főhelytartójának nevezte ki, szinte Guizot tollából folyt, — s ha tekintetbe veszszük, hogy a felebbi óvás eredetileg jóval keményebben volt fogalmazva, mintsem minőnek a Tempsban olvassuk: talán nem vádolhatni Guizot-t auxesisről, mivel a lisieuxi választók előtt, utóbb kinyilatkoztatá, hogy 1830. juliusban alkotmányos sympathiái vele életét is veszélyezteték; — s annyi kétségtelenül áll: hogy Guizot nem tartozik azok közé, kik julius végén nagybölcsen s nagybiz-

tosan hallgattak, és augustus első felében a hatalom palástjába takaródzva emlegették a nagy napokat, melyeknek tüzében, kivált az ő hozzájárulásuk által érlelődött meg az alkotmányosság kétségtelenül igen ízletes gyümölcse, ha azon mohóság után itélhetni, melylyel kisutolják!

A municipalis bizottság Guizotot julius 31-kén a cultus s a közoktatás miniszteriuma ideiglenes biztosának nevezé ki, de ő e tisztet el nem fogadá; igen, más nap, a belügyek biztosságát. Augustus 11-kén Lajos Fülep által is ezen miniszteriumnak tárczájával bizatott meg. November 2-kán már kilépett a cabinetből, de hivataloskodásának rövid ideje alatt több nagyfontosságu törvényt részint inditványozott s illetőleg elfogadtatott a kamara által, részint előre készített. Ilyesek: a jurynek alkalmazása a sajtó- és politikai vétségekre; a sereg-quantumnak évenkinti megszavaztatása; új választói törvény (a választónak censusa 300 ftról 200-ra, a követé 1000 ftról 500-ra, s az időkor 40 évtől 30-ra leszállítva, s ennélfogva a választók száma most már 200,000, a választathatóké 24,000 sat.); új helyhatósági és megyei törvény; sat. Egy pillanat e törvényekbe elégséges arra, hogy meggyőződjünk, miszerint a miniszter őszintén lépett az alkotmányos haladás pályájára; azon körülmény pedig, hogy 86 praefectus (megyei elnök) közül 76 vagy elbocsátatott vagy legalább elmozdítatott, a nevetség világitásában láttatja azon vádat, hogy a miniszter arra törekedett, miszerint X-dik Károly köz-

igazgatásának elveit és személyzetét változatlanúl fenntarthassa! —

Igaz, Guizot néhány héttel a juliusi napok után már népszerüetlenné lett, de hogy mi oknál fogva, annak kitudásához nem nagy elmeél kivántatik; — az ok abban rejlett: hogy a doctrinair államférfiu a fegyelmet kormányban és ellenzékben egyiránt szükségesnek látta, hogy az anarchiát egyiránt veszedelmesnek hirdette akár eszmékben mutatkozzék, akár utczai garázdálkodásokban, s hogy ezeknek irányában merész volt kimondani az „ellentállás“ szót, s a „megvetést“, melylyel a desorganisáló tanok emberei iránt viseltetik. Semmi sem jellemzi inkább a tömegek politikai rövidlátását s publicistai tapintathijányát, mint azon körülmény, hogy a párisi sajtónak egykét embere Németország bölcseivel, s ezek meg a mi államférfiainkkal képesek voltak Guizotnak politikai kétszinüségét s elv-árulását elhitetni, holott az újabb kor alig mutathat fel következetesebb jellemet az övénél. Mit tartsunk oly hatalomról — mondá ő huszonhat évvel ezelőtt, — melynek nincsen véleménye önmaga felől, mely nem tudja, hogy ki ő, hogy honnan származik, hogy mily czimnél fogva parancsol? A kétértelmü helyzetek legeslegroszabbak. Ha magát az ur felkentjének tartja, hirdesse bátran; hinnünk kell magunknak magunkban, ha azt akarjuk, hogy mások higyenek bennünk. Ha a nép választottának tartja magát, irja fel homlokára; ha ennek hasznát akarjuk venni, büszkélkednünk kell benne. S Guizot, híven e nézethez, mindig nyiltan

vallotta bé öszves irányát, nemes önérzettel mutatott mindenkor rendszerére, mint olyasra, mely az uj Francziaország eszméinek és érdekeinek terén emelkedik. Hogy valaki ezen elvek cultusát roszalja, azt felfoghatom, de mint lehessen józan észszel bennök habozást találni, azt által nem látom! Eljárásában nem hogy lengeséget, inkább túlságos makacsságot kivált némely közjogi formának az angol szerkezethez idomitása körül fedezhetne fel néha a visgálódó. S ha a desorganisáló irányok emberei őt valaha a magokénak vélték, vagy ha az alkotmányos eszmék devalvatorai, a politikai szükkeblüség s az innen származó kishitüség pópái őt patriarchájoknak gondolták, ez által csak ember- és tárgyismeretök keskeny látkörét tüntették ki.

Perier miniszteriumát, mely programmjában kinyilatkoztatá, hogy elve a juliusi forradalomnak és ennélfogva a belőle keletkezett kormánynak is nem a lázadás, hanem a törvényszerü ellentállás a hatalom kicsapongásai irányában, híven támogatá, csak a pairkamara újjárendezésére nézve ellenzésbe jött a miniszteriummal, melynek törvényjavaslata az örökös pairség megszüntetésének elvéből indult ki, holott tudnivalóképen mind Guizot, mind Thiers azt örökösnek ohajtották. „Ti el akarjátok törleni az aristocratiát a pairek kamarájában, — mondá ez utóbbik, — de ez úton minthogy nem vagytok képesek azt a társaságban eltörleni, majd be fog lépni a követek kamarájába. A nagycsaládu ifjak nem lehetendvén többé pairek, követekké fogják magokat

neveztetni." Guizot ekképen okadatolta nézetét e tárgyban: „Szükséges, hogy a pairek kamarája kormányhatalom legyen természeténél fogva, s tökéletesen különböző, tökéletesen független a kormánytól, a korona kormányától, állásánál fogva . . . Az egy örökösség (mint ellentéte a korona általi kineveztetésnek) vezethet e czélhoz."

Az 1832. october 11-én alakult miniszterium, melynek elnöke Soult, de irányadói hg. Broglie és Guizot, amaz a külügyek, ez a közoktatás minisztere voltak (Thiers a belügyi miniszter kevesebb befolyással volt a kormányra, mert egy maga állott a doctrinaierek között, s mert miniszteriumának közigazgatási része a kereskedési miniszter köréhez kapcsoltatott, olyformán hogy Thiers, úgy szólván, csak a rendőrségi ügyekben járt el); — az 1832. october 11-diki miniszterium alakításától kezdve ennek felbomlásáig 1834-ben, s csaknem valamennyi későbbi miniszterialis combinatiókban 1836. februarius 22-ig, s 1836. september 6-dikától 1837. aprilis 15-dikéig, Guizot s nehány doctrinair társai túlsúlylyal birtak e kormánynál. Az időbe esik a hadviselés Holland ellen Belgium ügyében, Antverpennek bevétele, az 1834-diki lyoni és párisi zavaroknak elnyomatása, Berry herczegnének elfogatása a Vendéeban, a czélbavett királygyilkosság által motivált, s részben csak mint ideiglenes intézkedések menthető 1835. septemberi törvények. A közoktatási ügyet mi illeti, itt mindenekelőtt az elemi oktatást szabályozó törvényt (1833. junius 28-áról) kell említenünk, a polgári sza-

badság ezen hatalmas biztosítékát, melynek aligha vannak más ellenei, mint Montalambert s a hasonlók. 11,000 község, azaz: Franciaországnak egy negyede nyert csak ekkor iskolát; a községi oktatóknak szóló körlevélben olvassuk: „a tanító nem gyűjt kincseket, nem tesz szert hírnévre. Sorsa levén életét monoton munkásságban eltölteni, s olykor-olykor a tudatlanság igazságtalanságával és háladatlanságával találkozni, gyakran elborulna s talán összeroskodna, ha erőt és bátorságot nem meríthetne egyébből mint a közvetlen és tisztán személyes érdek perspectivájából. Szükséges, hogy foglalkodásainak mély érzete és erkölcsi jelentékenysége által lelkesítessék, hogy a komoly öröm, szolgálni az embereket s a közjót titkon elősegíteni, méltó bére legyen, melyet csak lelkiismerete nyujthat néki. Dicsősége abban áll, hogy nem kivánkozik ki homályos és munkás állásából, hogy áldozatokat tesz, melyek alig vétetnek számba azok által, kik hasznukat veszik; szóval, hogy az emberekért fáradoz és bérét csak Istentől várja.“ Több új tanszék rendszerezése, a tudományok minden ágainak meleg pártolása, s kivált a Franciaország történeti emlékeinek gyűjtésére és kiadására fordított pénzerő tanuságot tesznek, hogy a miniszter nem követett el árulást azon tanulmányokon, melyek őt a kormányhoz juttatták.

1838-ig Guizot csaknem kirekesztőleg tudományos foglalkozásainak élt, s e tájban több dolgozatai jelentek meg a Revue Françaiseben; de midőn az 1838-ik év végével Molé miniszteriuma ellen doctri-

nairekből, legitimistákból, a tierspárti s a szélső baloldal hiveiből parlamentaris coalitio alakult, mely a miniszteriumot megbuktassa s a főhatalmat alkotmányosabb közigazgatási s kormányrendszer elfogadására kényszerítse; s midőn a miniszterium pártolói ezen coalitióban nem láttak más czélt, mint a megtámadott kormány örökösévé válhatni, — Guizot válaszolá: hogy az ő czélja mindig csak abban állott, miszerint a juliusi monarchia megmentessék s a képviseleti kormányrendszerben rejlő erőre támaszkodva elleneivel diadalmasan megvivhasson.

„Miután ezen vita befejeztetett, folytatá, két nagy vélemény, vagy, hogy parlamenti nyelven szóljak, két nagy párt alakult: az egyik kivált arra törekedve, hogy az államhatalmakat védje, alapitsa, végrehajtsa; a másik azon levén, hogy a közszabadságokat védje, szilárditsa, kiterjeszsze; egyik való vagy conservativ kormánypárt, a másik való ellenzéki vagy reformpárt, mindketteje őszinte és loyalis, mindketteje társaságunk alapjaira nézve, dolgokat és személyeket, chartát és dynastiát illetőleg megegyezvén egymással, de mindenik külön szempontból tekintvén ezeket, s mindenik egynek-egynek a társaság ama két lényeges érdeke közül áldozván föl magát. Ez volt a képviseleti kormány szabályszerü üdvös helyzete. De a helyett, hogy bennünket ezen ösvényen tovább vezetett volna, mit tőn a jelen miniszterium? Bizonytalanságba, zavarba, homályba ejtett bennünket, rendszer, elvek, tábor, zászló nelküli politikát láttunk felmerülni, örökös ingadozást, mindenüvé pislogva, minden oldalról rendszabályokat kölcsönözve, szövetségeket keresve, ma ezt, holnap egy másikat; semmi elhatározottság, semmi szilárdság, semmi egész. Tudják-e önök, mi neve ezen állapotnak? mi ezt anarchiának nevezzük. A restauratio idejében tiz évig az ellenzék soraiban

állottam, én akkor nem tettem egyebet, mint hogy az ellenzék törvényes eszközeit organisáltam, azoképen mint a hogy 1830. óta a kormány törvényes eszközeinek organisatiójára törekedtem. Személyes nagyravágyást is emlegettek, de öszves válaszom csak annak ismétlésében áll, miszerint: ha nagyravágyás alatt valaki azon vágyat érti, hogy ügyemnek, melynek életemet szenteltem, kivívjam a győzedelmet, akkor igaza van, mert igenis ezen határtalan nagyravágyás bánt engem. Ha ellenben azon nyomorú személyes ambitiot értik alatta, mely abban áll, hogy valaki minden áron miniszter akar lenni, nincsen reá válaszom. — Én nem tartok többé a monarchiai zsarnokkénytől, melynek ostromait ezelőtt oly huzamosan türtük. De ezzel még be nem éri az ország, ez mégnem elégséges jó kormánynak eszközlésére. A birodalomnak mind bel mind külügyeit értelmesen kell igazgatni. Jelenleg ez nem történik. Az állam nagy hatalmai a helyett hogy egymást kölcsönösen erősítenék és szilárdítanák, hogy egyik a másiknak segédével felemelkednék, gyengítik és alacsonítják egymást. A való baj, melynek áldozatul estünk, abban áll, hogy jelenleg köztünk a képviseleti kormány sem lényegére sem való czéljára nézve nem létezik. Mindnyájan olvastuk Tacitusban az udvaronczokról: „omnia serviliter pro dominatione.“

Molé bukott, s egy pár halvaszületett kormánykisérlet után, 1840. martius 1-én alakult a Thiers-féle miniszterium, melynek jellemzését Thiers életirási vázlatában találja az olvasó. Guizot ekkor követségben járt el az angol udvarnál, s mint a béke rendszerének barátja oly eljárást követett, mely csak külsőleg lehetett öszhangzásban a harczot és háborút emlegető miniszteriummal. Azon beszéd, melyet a művészetek londoni királyi academiájában ünnepélyes alkalommal az őt örömtombolással fogadó gyülekezetnek mondott, politikájának véggondolatát in-

kább fogja láttatni az olvasóval, mint néhány azóta közzétett diplomatiai sürgönye.

„Századok multak el, mondá, mióta Vespasián császár a müvészet minden remekeit, melyek a világ meghódítása után Rómában összegyültek, egy helyt szándékozván felállítani, a béke templomát választá e czélra: hogy minden nemzetek, megfeledkezvén előbbi viszályaikról, közörömmel szemlélhessék e nagyszerü mutatványt. Nincs mi rokonabb volna egymással, mint béke és müvészetek, természetes és hatalmas harmoniában állanak ezek amazzal. Ha ki az ellenkezőt hinné, vessen egy tekintetet arra, mi a közelebb mult huszonöt év lefolyása alatt történt Európában. Nem állíthatni, hogy ezen évek a nagy és eredeti müteremtés korszakát tették, vagy hogy számos remekmüveket mutathatnak fel, mik örök fényt árasztanak azon korra, melynek szülöttei. De a müvészet ismerete és szeretete oda is kiterjedett, hol ismeretlen volt eddiglen. Német- és Franciaországban szintúgy mint Angliában, a vidéken szintúgy, mint a fővárosokban nagyszámu középületek és emlékek emelkednek, nagyok és kisebbek, szerény vagy büszkébb követelésekkel. Jeles férfiak szobrai népesitik a nyilvános helyeket, s ha mükiállítást nyitunk a közönségnek, telvék látogatókkal a teremek. Festészet, szobrászat és zene a közönség izlésébe és modoraiba csepegtetvék, s csaknem népszerüekké lesznek.

Ez, uraim, valóban nagy áldás e korban s a társaság jelen állapotában. Mit tennétek, mit kellene tennünk midazon egyénekkel, azon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekesznek, ha kirekesztőleg csak a világi jólét, vagy a politikai élet szenvedelmei mutatnák ki nékik az irányt? ha nem gondolkoznának egyébről, mint kincsgyüjtésről és jogvitatásról? Nékik egyéb érdekekre, egyéb érzelmekre, egyéb örömekre van szükségök; nem hogy állapotuk javitásától s a szabadságbani előhaladástól tova ejtessenek, nem hogy a társadalmi élet nye-

reségeit csekélyeknek, megkülönböztetéseit hiúknak tekintsék: hanem hogy érdemesbekké s képesbekké váljanak magasabb állásukra, érdemesekké magok személyében meg tovább fejleszteni azon polgárisodást, melyre seregesen eljutottak és ezáltal eleget tenni természetünk azon hajlamának, azon ösztöneinek, melyeket physikai jólét ki nem elégíthet, nem egészen még a politikai szabadság nagyszerü játéka és kötelességei sem.

Azonképen mint az irodalom, mint a tudomány, úgy a müvészetek is birnak e hatalommal; ők tágas és szép pályát nyujtanak a férfi cselekvésének és békés örömeket árasztanak el; ők felingerlik a lelket és lecsendesítik egyszersmind; ők együvé hozzák és a megelégedés közös érzelmében egyesítik azokat, kik minden egyéb tekintetben, állásukra, szokásaikra, véleményeikre és vágyaikra nézve különböznek egymástól.

S így nemcsak magatoknak, uraim, nem egyedül tinnenmagatok örömére mivelitek, pártoljátok a müvészeteket. A királyi akademia, ezen intézet, ezen mükiállítás czélja messzebbre terjed, s magának a társaságnak javára. Mi örvendünk, hogy részt veheténk ez ünneplésben, mi rokon érzelemmel viseltetünk munkálódásai, kilátásai iránt. Ily alkalommal, ezen remekművek szine előtt, s azon érzelem befolyása alatt, melyet felkölténck bennünk, mi vendégeitek vagyunk, uraim, de idegenek nincsenek közöttünk."

Ezen szellemben, a polgárosító eszmék elnöklete alatt vitte Guizot 1840. october 29-dike óta Franciaország külügyeit, s közvetve, mint lelke a miniszteriumnak, a franczia birodalom belkormányát is. Szövetségben Angliával, — mit már Mirabeau is tanácslott haláloságyán Talleyrandnak, s mit ez a juliusi forradalom után eszközlésbe vett, — tért nyitni ha bár csak lépésről lépésre a magasabb civilisatiónak; vagy a mi egyre megy ki: az anyagi és szel-

lemi javítások következetes lánczolata által közelebb hozni a népek alkotmányos életének tartós korszakát, — talán lassabban mint 1789-ben, de annál biztosabban, talán kevesebb dicsőséggel is, de annál nagyobb haszonnal Francziaországra s az emberiségre nézve, — ez meggyőződésünk szerint összes politikájának vezérgondolatja. A juliusi dynastiának megerősítése is csak eszköz néki e czélra, e rendszer foganatosítására, s ha ő ezt a mindent túlzók, mindent élére állítók subversiv irányzatával szemközt conservativnak mondja: a haladás barátja soha se akadjon fel e szón, mely az ő szájában és Francziaországnak két forradalom utáni viszonyai között, mint felebb láttuk, az ész s a jog suprematiáját jelenti a szenvedelmek bitorlásaival szemközt, s melynek jó vagy rosz értelme természetesen csak attól van feltételezve: hogy a közrend és közszabadság áldásait akarjuk-e conserválni, vagy a szabaditékok s az anarchiának vitustáncát? „Mondanom kell a kamarának s az országnak, — így szólott 1843. februarius 1-én, — miszerint valóságos érdekeink egyenkint és összvesen azt tanácsolják nékünk, hogy jó egyetértésben éljünk Angliával. Ezen érdekek sorában a tisztességes és hasznos békét legelsőnek tartom; nékünk erre szükségünk vagyon nemcsak az ország anyagi jólétének eszközlése, hanem a közerkölcsiség kedveért is. Szükségünk van reá, hogy a munka és jórend diadalmaskodhassék az erőszak s a véletlen fajzatai felett. Ezek nagyok voltak és csodálatraméltók, de nem tagadhatni, hogy a császárság

évei csordultig telvén meg velök, azonképen mint a dicsőség forrásává lettek, úgy lettek a romlásévá is. Én a békés, szabályszerü életnek adom az elsőséget. . . . A jó külpolitikának érdeke is a béke mellett küzd. Mondják: Francziaországot azon gondolat aggasztja, hogy egy új, forradalomelleni coalitio van alakulóban ellene. Hogy az ország ilyesmitől ne tarthasson ezentúl, szükséges az Angliávali jó egyetértésnek fentartása. Egy igen lényeges inditó okot fogok még említeni, olyast, mely engem hatalmasan megkapott. Van egy ország Európában, hol az 1830-diki forradalom eseményei valóságos rokonszenvet költének fel a lelkekben, hol kormányunknak, királyunknak nevét tisztelettel említik: ez ország a szabadság országa, s a legconservativebb egyszersmind Európában, ez ország: Anglia. Higyék nekem önök, kormányunk csak nyerhet méltóságban az által, hogy ilyes baráttal bir. Európának egyéb országaiban vagy közönösséggel vétetnek a mi ügyeink vagy épen aggodalmat okoznak; Anglia szeret, becsül, tisztel bennünket. Mind ez nyomatékkal bir valamennyi értelmes ember szemében. S mit kivánunk mi a kamaráktól? Talán hogy Francziaország érdekeiről lemondjanak, hogy ezeket ne védelmezzék, hogy az angoltól eltérő politikát ne kövessenek, ha alapos okuk van reá? Nem! Magunk rendszerét követnünk mind jogunk, mind kötelességünk, melyben önöknek szilárdsággal kell eljárniok, mert — gondolják meg jól — gyengeség Anglia irányában ártana nékünk, nem hogy használna.“ — — —

„Guizot — így szól egy iró, kit a doctrinairek iránti rokonszenvéről nem vádolhatni, s ki a jelen kormány valamennyi combinatióin kivül állván, nem jöhet a részrehajlás gyanujába, — Guizot azon éleselmével, melyet már megszoktunk benne, átlátta, hogy Francziaország szilárd alapon csak Angliával léphet szövetségre, mert a continens eszméi és előitéletei szüntelen ellene vannak irányozva, — s így azon gondolat támadt benne, hogy a kormányok kölcsönös hajlama mind Francziaországban, mind Angliában a két nemzet között uralkodott ellenszenveket annyira eloszlathatná, hogy ugyanazon ügy zászlaja alatt találkozhassanak, ha valaha háború vagy legalább komoly vita támadna Európában. . . . Guizot ezen eszmének létesítéséhez dicséretes szilárdsággal s csak nem historiai következetességgel járult, s e tekintetben reá nézve a szónokszék rendkivüli s valóságos drámai érdekkel biró győzelmek szinhelyévé vált. . . . A nemzeti gyülölöségek ösztöne gyászosan bányásztatott ki ellene, s ilyenkor szerfeletti élénkséggel védé a népszerütlen elvet, s kelletinél hangosabban hirdeté az angol szövetség politikai szükséges voltát azoknak, kik historiai hagyományokká vált téveszméikhez szeretnek ragaszkodni. Talentumának mind izmossága mind élessége általmegy parlamenti vallomásaiba és rendszerébe; pedig gyülekezetekkel mindig kissé rézsútan kell bánni, hogy a szerfelett szabatos kérdések elől megmenekedhessünk.

Egyébiránt Guizot ezen hijánynak fényes oldalával is bir, azzal: hogy nem csügged el soha. Vas

temperamentumán kivül még vallásos állandósággal van felkészítve, mely tőle barátjaira is elragad, mi úgy látszik, jellemvonása azoknak, kik magokat „hivatva“ érzik. A szónokszék viadalai, a felbőszült kamara napjai után kifáradtnak, lesujtottnak vélné őt az ember; — ő nyugodtan érkezik meg lakába, mintha a szélvész nem is zugott volna. Az ellenzékben s a kormánynál Guizot mindig egyiránt nyugodt, mert a vezérnek bátorságát érzi magában; s mi lesz a közharczosokból, ha ő elcsüggedni találna? A ki őt házában látja, alig hiszi, hogy ő kezében tartja a birodalom sorsát; órái itt csendesen folynak le, mintha a családi élet volna az ő élete, mintha csak történetből vettetett volna a pálya sikjára. . . Pedig ezen erős lélek több ízben tétetett próbára az életben. Guizot elvesztette első és második házastársát, házastársakat, kiket imádott volt; elvesztette fiát, édes reményét, kit mint Young éjtszakáiban az atya, maga bocsátott le sirjába; az ő örömei, nem a világ örömei, ő ezeket nem ismeri. Guizot-t csak egy gondolat foglalkodtatja: hivatásának eleget tenni, s czélját egyik vagy másik úton, nagy és kis eszközök, emberek és dolgok segédével elérni; s innen van, hogy ő mindenütt hatalom, a miniszteriumban azonképen mint az ellenzékben, s hogy ha helyzetét változtatja, még nem változtatja eszméit és czélját. . . .“

Ilyennek ismerem Guizot-t, ilyennek mutatják őt forrásaim, melyekből merítettem s melyek nyitvák mindenki előtt. Ha valaki őt más forrásokból másnak

ismerné, nem fog helytelenül cselekedni, ha szemügyre veszi: melyikünknek forrásai kínálkoznak nagyobb tisztasággal, az övéi-e vagy az enyéim.

S most engedje meg az olvasó, hogy Guizotnak mind pubicistai, mind történettudományi munkáit újra ajánljam figyelmébe, melyeknek bővebb jellemzésére még nehány szót irok ki belőlök, e vázlatnak zárszaváúl:

„Ha az ellenzék nem lép fel cselekvőleg — így irt 1820-ban a Richelieuminiszterium idejében — ez nem csak onnan van, mert kevés eszköze van a cselekvéshez, hanem egyszersmind onnan, mert azon ösvények közül, hová hivják, külön egyet sem ismer biztosnak; mert azon rendszerek közül, melyek néki kínálkoznak, egyhez sem, viseltetik erős hittel; mert azon tanok, melyeket az övéi gyanánt hirdetgetnek, nem felelnek meg többé összves érzelmeinek, nem elégítik ki többé minden érdekeit; mert azon összesereglési pontok, melyekre figyelmét kérik, fonák oldallal is birnak. Az ellenzéknek, hogy központosítassék, s hogy mint egész visszanyerje az erélyességet, új és tökéletesb valamire van szüksége, mely ne láttasson vele mindig veszedelmet a segédben, félelemokot a reményelvben, mely vele elhítesse elvégre, hogy végzetének való feloldásához, jövendőjének kapujához elérkezett.

Ha ez megtörténik, ha kibontakozik a multból, nem hogy ezt ellökje, hanem hogy foglya ne maradjon; ha nem zárkozik be többé azon avas formákba, melyek részben alkalmazhatlanokká és elégtelenekké

váltak; ha újabb, nagyszerüebb elveket vall magáéinak, és ha valamennyi érdeknek nagyobb mértékben nyilik meg: akkor ismét egészszé fog válni, s meghatározott irányban szabályszerü és biztos mozgalomnak indulni. S akkor majd láthatja kiki, mint fog gyenge eszközeinek daczára magának ezer nyilást teremteni, mint fogja részünkre vetni öszves erejét a rosz kormányrendszer elleni vitában. Azok is, kik jelenleg igen hatalmasnak hiszik az ellenzéket, távolról sem vetették fel öszves erejét; ők nem tudják, hol mindenütt feltaláltatható az ellenzék, ha közelebbről nézzük. Még a miniszterialis párt padjain is helyet fogott, magának a közigazgatásnak kebelében is létezik; a miniszterium számos embereket használ, kénytelen alkalmazni, kik nem gondolkoznak úgy mint ő, kik nem akarják azt, mit ő, kik maximáit, irányát roszalják, s kik csak azért maradnak vele szövetségben, mert másutt nem látnak semmi rendszert, semmi pártot, mely józanul azt váratja velök, a mit óhajtanak. Francziaországban a pártatlan emberek jóval nagyobb számmal vannak, mint hinnők; annyi s oly különböző eseményeknek voltunk tanúi, a dolgok, az emberek, az eszmék annyi oldalról tüntek fel előttünk, hogy számos jó polgárok némi hajlamot nyertek a kétséghez, mely magokviseletét bizonytalanná teszi, s mely velök gyakran hajlamaikkal ellenkező helyzetet fogadtat el. Ők nem fognak ezen kétségeskedésből kibontakozni, hogy oly tanok, oly irányok uralkodását ismerjék el, melyek kétségeik tárgyát teszik, melyek már is latra vettettek, s

melyek nékik veszedelmeseknek látszattak vagy hibásaknak. Ők némi szilárdsággal csak oly eszmékhez fognak ragaszkodni, melyek kevésbé ingadoztattak meg a tapasztalás csapásai által, csak oly mozgalomhoz, mely őket nem vezeti többé ahhoz vissza, mi bizonytalanságaikat okozta. Ugyanezt mondhatnám azon nemzedékről, mely most lép fel a közéletben. Őt az ellenzék legerélyesebb elemének tartják általában. Én nem hiszem, hogy csalódnának, s nem hiszem, hogy ezen nemzedék helytelenül cselekednék, midőn a jelenleg uralkodó rendszert elutasítja magától. De ne higyétek, hogy olyatén ellenzékkel bé fogna elégedni, melynek a tizennyolczadik század s a forradalom egyedüli támaszpontjai. . . . . Ő olyatén elveket akar, melyek az övéi, melyek termékenyek legyenek; olyasokat, melyek néki jövendőt igérjenek s ne csak a mult védelmével foglalkodjanak mindig. . . . Ő azt akarná, hogy az idő oly sebesen haladjon, mint eszméi. . . . Ő nem nagy nyomatékot helyez a szóvirágokba, s magasabb ambitióval bir, mintsem hogy a rendetlenség örömei vagy az anarchia viharai által kielégítetnék. Ő nem hiszi, hogy a szabadság a törvényes rend fitymálásában állana, hogy jogainkat gyakoroljuk, ha magunkat kötelességeink alól felmentjük. Ő nem találja izetlenségnek a mások tiszteletét, nem undorodik a szabálytól, nem fél az erős szükségektől s a komoly kötelességektől. Ő nem kiván a munka, s a való szabadság feltételei alól felmentetni. Ő napról napra inkább tanulja, hogy ezeknek elmellőzésével mindig távolabb

esünk a czéltól, s így hajlandó lesz bétöltésökre. Ő napról napra szigorúabb lesz mind önmaga mind mások iránt, lángjaival kevésbé pazar, kevésbé hajlandó oda engedni magát minden csábnak, s beelégedni a külszinnel. . . . Ő tudja, s napról napra inkább meggyőződik, hogy néki nem szabad senkinek eszközül szolgálni. — De ha a miniszterek azzal hizelkednek magoknak, hogy a pártoktól a végett távozott el, hogy hozzájok álljon, nagyon csalódnak. Az ifjabb nemzedék, mint általában az ellenzék, mennélinkább halad előre az új rend való elveinek s az ország való érdekeinek felfogásában, annál erősebbé és szigoruabbá fog válni egyszersmind. Több fegyelmet, több rendszerességet, több vigyázatot, hogy semmit el ne hanyagoljon, hogy ne veszélyeztessen semmit, mit kimélni kell és tisztelni, — mindezt nem annálfogva követeljük tőle, hogy gyengítsük, hogy útját álljuk, hogy urodalmát megszorítsuk, hanem ellenkezőkép épen a végett: hogy szilárdabbá váljék, hogy napról napra nagyobb tért nyerjen és valamennyi természetes szövetségeseit maga körül gyüjtse. A gyors és egyenes cselekvési eszközök jelen szükében, az ellenzék általános magaviselete, nyilvános physiognomiaja még fontosabbá válik. Jelenleg csak szándékait, irányát, képességeit mutathatja fel. Nem cselekszik ugyan, hanem a közfigyelem reá van fordítva; embereink visgálják, s a legparányiabb jelenségekben nyomozgatják, mit kell remélniök tőle, vagy mitől kell félniök irányában; oly mély, oly általános az érzelem, hogy őt illeti a jövendő! S így irányozza

csak összes mozgalmát ezen jövendő felé; előzze s támadja meg elleneit mindenik pályán, s ne elégedjék be azzal, hogy a hatalommal apró csetepatékban mérközhetik, melyek önkényes, de szelíd kormány alatt hajdanában mulatságul szolgáltak a szabadság unatkozásának; — más részről a rendetlenség amaz ösvényeire se csapjon át, melyek valamennyi rokonszenvet, valamennyi tévútra nem lökött közviszonyt elrettentenek és visszatolnak. Legyen erélyes és ildomos, kitürő és makacs; végre a helyett, hogy összes erejét elpárologtatja és elkoptatja, mert mindent védelmezget, mindent palástolgat, hol a forradalom, hol Bonaparteban, — központosítsa azt inkább ama nagy és positiv czél felé, mely a mi feladásunk: az ó közigazgatás megszüntetése az alkotmányos kormány alapítása által."

TOLDALÉK.

GUIZOT.

Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps par M. Guizot. Tome premier. Paris, Michel Lévy frères. Leipzig. F. A. Brockhaus. 1858.

Előttünk fekszik egy jószándéku ember, egy hosszu életén át politikai elveihez, a rend és szabadság elveihez ernyedetlenül hű polgár, egy bölcs államférfiu önéletirása: Guizoté. Mert ő bölcs államférfi volt, bármit mondjon a politikai bárgyuság, mely Lajos Fülepnek értelmiségtől és jóságtól sugárzó arczából csak annyit olvasott ki, hogy az körtvélyhez hasonlatos, s mely tehát igen következetesen Guizotban is csak Orbiliust látott. Ki volt legyen ő, azt önéletirásának, azaz: ‚kora történetirásához szolgáló emlékeinek' jelen első kötete is tanusítja, melyet az olvasóval közelebbről megismertetni szándékom. Hadd lássák fejlődésében a „komoly gondolkozót", ki korának politikai és socialis kérdéseit,

*) Ezen ösmertetés a „Budapesti Szemle" III. kötetében lett először közzé téve. — Midőn azt jelenleg ezen munka kapcsában a t. olvasó közönség elébe juttatjuk ismét, csak kedves kötelességet vélünk teljesíteni; mert habár ezen czikk csak a fennebbi mű első kötetének ösmertetésére szorítkozik, mégis a híres államphilosoph saját munkája alapján készülvén, a felőle irt jellemrajz némi kiegészitéseül tekintethetik.

mint tanár, mint képviselő, mint miniszter egyiránt magas szempontból szokta tárgyalni, hova a szenvedelmek hullámai csak ritkán fecsesentik tájékukat; kinek politikai működését mindamellett annyi vád, annyi rágalom érte; de kinek emberi és magánpolgári méltóságát még a pályaföveny bogarai sem nyálazták el.

Guizot Ferencz Vilmos, protestáns család ivadéka, született Nimesben, déli Francziaországban 1787 october 4-én. Atyja ügyvéd volt, s mint tagja azon hitfelekezetnek, melyet XIV. Lajos és utódai csaknem teljes jognélküliségre juttattak, rokonszenvvel üdvezlette a forradalom hajnalhasadását; 1794-ben a terrorismus bárdja alatt ő is elvérzett. Az özvegy csak árvái növelésének akarván élni, az 1798. óta Francziaországhoz kapcsolt Genfbe, a protestáns tudományosság egyik fő székhelyébe költözködött gyermekeivel. Ferencz itt komoly iskolában, az államalkotó Calvin emlékei között nőtt fel, s a régi és ujabb nyelvek tanulásán kivül, 1803 óta kivált philosophiával foglalkodott. 1805-ben anyja visszatért Nimesbe, hová őt a gyermekek is követték, s honnan Ferencz rövid idő mulva Párisba indult. Munkájának kezdetén itt találkozunk Guizotval.

I.

Midőn 1807-ben a világba léptem,—irja — az 1789-diki mámor régóta teljesen elpárolgott; a társadalom csak azon volt, hogy jó és biztos ülőhelyet

találjon; mint előbb a szabadság áhitozásában, úgy gyönyörködött most az erőhatalom látványaiban. Az általános reactióban csak a XVIII-dik század irodalmi teremeinek hű örökösei őrzötték meg ama korszak két rendbeli, a mily nemes oly kedves tulajdonát: a szellemi élvezetek szeretetét távol minden haszonleséstől; és azon rokonszenvi készséget, azon jóakaró kandiságot, az erkölcsi mozgalom és a szabad értekezlet azon szükségét, melyek a társadalmi viszonyokat annyira termékenyítik és nemesbítik. Én ezt saját hasznomra bő mértékben tapasztaltam. Magánéletem egyik eseménye által — első ismerkedését Meulan Paulinával, leendő nejével, érti — vezettetve be e társaságba, igen fiatal koromban érkeztem ide, minden hírnév nélkül, s csak annyiban feljogosítva a belépésre, mennyiben egy kis értelmiséget tettek fel bennem, s mennyiben némi ismeretekkel birtam, és a nemes élvezetek, az irodalom, a jó társaság iránt igen élénk hajlammal viseltettem. Az eszmék, melyeket magammal hoztam, nem állottak összhangzásban azokkal, melyeket itt előtaláltam. Genfben igen szabadelvü érzelmeket oltottak belém, de komoly magaviseletet egyszersmind, és áhitatos hitágazatokat; nem voltam növendéke a XVIII-dik század philosophiájának, müveit és befolyását nem bámultam. Mióta Párisban éltem, a német philosophia és irodalom voltak kedvencz tanulmányaim; többet olvastam Kantot és Klopstockot, Herdert és Schillert, mint Condillacot és Voltairet. Houdetot és Rumford asszonyságok engem véghetlen jósággal

fogadták; teremeik szokott látogatói: Suard, Morellet, Boufflers mosolyogtak s néha fen is akadtak az én keresztyén hagyományaimon és german lelkesedésemen; de mindent összefogva, eszméink és szokásaink ezen különválása engem érdekesbé tett előttök s általok kegyeltebbé, nem hogy közönbösségnek vagy épen roszakaratnak szolgált volna okul részökről. Ők tudták, hogy én szintoly őszintén ragaszkodom a szabadsághoz s az emberi értelmiség tiszteletéhez, mint ők magok; s új, független valamit látva bennem, vonzalmat és becsülést éreztek irányomban. Ők engem ez idétt állandóan támogattak barátságukkal és befolyásukkal, s eszökbe sem jött eltérő nézeteimben háborgatni. Én különösen tőlök tanúltam meg: mint lehet átvinni a gyakorlati életbe azon férfias méltányosságot és mások szabadságának azon tiszteletben tartását, melyek a való szabadelmüség jellemét képezik.

Guizot ekkor ismerkedett meg Chateaubrianddal. A keresztyén eszmék közös cultusa s a despotismus közös gyűlölése kapcsul szolgáltak az ismeretségnek. A tűz, melylyel Guizot a napi sajtóban Chateaubriand, „Martirjait" oltalmazta, jól esett az utóbbinak. „Ön tudja — ezeket olvassuk 1809. május 12-én ifju tisztelőjéhez írt első levelében — honnan származik a munkám ellen felkötött zivatar. Ön ki fogja mutatni hibáimat, hogy magamat javíthassam. Csak azon kritikusokat szoktam én megvetni, kiknek nyelvök szintoly aljas, mint a titkos okok, melyek őket szólaltatják. Lehetetlen észt és becsületet talál-

nom azon irodalmi kötéljárók szájában, kik zsoldért sárból sárba ugranak, hogy a bérszolgákat mulathassák. Fogadja ön, kérem, nagyrabecsülésem, ragaszkodásom, s ha nincsen ellenére, egyszersmind azon barátság nyilvánitását tőlem, melyre az őszinteség s a becsület zászlaja alatt léptünk egymással." Chateaubriand között és közöttem, jegyzi meg e levélhez Guizot, fenmaradt kétségkivül, politikai vitáink daczára, az őszinteség s a becsülés, de nem a barátság. Ez sokkal szebb kötelék, mintsem hogy ritka ne legyen; s nem kell amúgy sietve kimondanunk e nevet.

Egy nagyeszü és nemesszivü asszony, madame de Rémusat, azon volt, hogy Guizot-t az álladalmi tanács ülnökévé neveztesse, a külügyi osztályban. Próbatételül emlékirat szerkesztésével bizatott meg oly kérdésről, melylyel Napoleon akkor valósággal vagy színre sokat foglalkodott: az Angliában volt franczia foglyok kicseréléséről. A császár, ki egy részről a Francziaországban letartóztatott angol foglyokat jelentesbeknek tartotta amazoknál, s ki más részről oly véleményben volt, hogy a franczia foglyok nagy száma alkalmatlanság és teher Angliára nézve: úgy látszik, nem kivánta e csere eszközlését, de Guizot ezt nem tette fel róla, s emlékiratában kifejtette a nemzetközi jog azon elveit, melyek ama cserét követelték, és a kölcsönös engedményeket, melyekkel azt eszközölhetőnek vélte. Munkámat általadtam Bassano herczegnek, irja Guizot, az idő lefolyt, de emlékiratomat és kineveztetésemet egy lé-

lek sem emlegette. Merem mondani, hogy nem nagy bánkódásomra. Eszméim távol tartottak a császárságtól. Mióta némi részt vettem az emberek kormányában, megtanultam, igazságosnak lenni Napoleon iránt. Geniusa hasonlíthatlanul tevékeny és hatalmas volt, bámulatra méltó fokban irtózó a rendetlenségtől, a kormány szükségeit ösztönszerüleg érző, s a társadalmi gépezet erélyes és gyors ujraépitését eszközlő. De geniusa nem ismert mértéket és féket, vágyainak és kivánságainak sem Istentől sem emberektől nem fogadott el határt, miért is forradalmi maradott, noha lenyügözte a forradalmat; nagy elmeéllel birt a társadalom alapfeltételeinek kiismerésére, de csak tökéletlenül, hogy úgy mondjam darabosan fogta fel az emberi természet erkölcsi szükségeit, hol kielégítve őket sublimis józanság által, hol félreismervén és sértvén őket istentelen gőg által. Ki hitte volna, hogy ugyanazon ember, ki a concordatumot csinálta és Francziaországban ismét kinyitotta a híveknek az egyházakat, elraboltathassa Rómából a pápát, s őt foglyul tarthassa Fontainebleauban? Egyiránt méltatlanul bánni a philosophusokkal és a kereszténységekkel, az észszel és a hittel, bizony erős dolog. Hasonlói között senki sem léptette nálánál gyorsabban és fényesebben a rendet az anarchia helyébe, de nem is volt senki nálánál chimericusabb a jövendő szempontjából: mert miután Francziaországot és Európát birtokolta, látnia kellett, hogy őt Európa kiűzi még Francziaországból is; s neve nagyobb

fog maradni, mint művei, melyek közül a legfényesebbek — foglalmányai — rögtön és egészen tüntek el vele. Midőn nagyságának bémutatom hódolatomat, nem sajnálom, hogy őt csak későn tudtam felfogni, csak akkor, midőn már nem létezett. Részemről a császárság korszakában szerfelett sok dölyffel láttam fellépni az erőt; láttam szertelen megvetést a jog irányában, láttam kelletinél több forradalmat s mód felett kevés szabadságot.

Más pálya nyilt meg rövidebb idő mulva Guizot előtt, mely néki inkább volt ínyére, mert nem igen érintkezett a kormánynyal. Első irodalmi dolgozatai, kivált „kritikai jegyzetei" Gibbon nagyhirű munkájához a római birodalom hanyatlásáról és bukásáról, s a „nevelés évkönyvei" (Annales de l'éducation) melyekben a köz- és magánnevelés nehány főbb kérdéseit fejtegette, figyelmet gerjesztettek. Fontanes, akkoron a párisi egyetem igazgatója, ketté osztotta az addig csak Lacretelle által elfoglalt történészeti tanszéket, s Guizot az ujabb historia tanárává nevezetett, mielőtt huszonötödik évét elérte volna. Epikúr tanitványa és Napoleon kegyencze, Fontanes, egyszersmind őszinte és haszonlesés nélküli hive volt a tudománynak és művészetnek, s mi több, a jellem függetlenségét, melyet eljárásában néha kitüntetett, másokban is tudta becsülni. Guizot, midőn kinevezetése után Fontanes vendége volt Courbevoieban, magasztalással említette Virgil nagyszerű kiadását Heyne által. A házi gazda élesen megtámadta a német tudósokat, kik szerinte semmit sem találtak fel,

semmivel sem toldották meg a régi commentárokat, mert például Heyne egy hajszállal sem tud többet Virgilről s a régiségről, mint a mennyit tudott pater Larue. Fel sem hagyott az összes német irodalom ócsárlásával, philosophusok, költők, történetirók és philologusok egyiránt nem találtak kegyelmet előtte. A fiatal tanár védelmökre kelt meggyőződésének és korának tüzével; és Fontanes, másik vendégéhez fordulván, mosolyogva mondá néki: ezek a protestánsok soha sem engednek. De nem hogy Guizot makacsságát nehezteléssel vette volna, épen ellenkezőleg, örvendett a kis csetepaténak. Midőn a tanár 1812. decemberben leczkéihez készült, Fontanes értésül adta néki, hogy szővjön a megnyitási beszédbe egykét szóvirágot a császár magasztalására, mert úgy kivánja a szokás, kivált új tanszék alkotásakor. Guizot szabadkozott; néki, mondő, az a kötelessége, hogy a tudományt fejtegesse a tanulók előtt, nem hogy politikát, s mi több, véleményével ellenkező politikát vegyítsen előadásába. Ám legyen, válaszola Fontanes, ha valakinek kifogása lesz ön ellen, engem is ér majd a vád, s én védení fogom mindkettőnket, a mint lehet.

Egyik tanártársa, Royer-Collard, ki akkor a philosophiának történelméről tartott előadásokat, csakhamar Guizot barátjává lett. Csodálatosan szabad és magas elme, — mondja ez róla — inkább eredeti mint alkotó, inkább mély mint sokat felkaroló tehetség; képesebb egy eszmét messze fejleszteni, mint többeket megegyeztetni egymással; önma-

gával szerfelett sokat foglalkodó, de eszének túlsúlya és ünnepélyes formáinak meglepő színezete által másokra nagy hatást gyakorló. Ifjuságában a Port Royal hagyományainak befolyása alatt egyszersmind classicus és keresztyén nevelést vett; a directorium idejében tagja volt a royalista választmánynak, mely levelezésben állott XVIII. Lajossal, hogy őt ügyének állásáról értesítse. A philosophiában spiritualista, a politikában royalista, szerény életének egy nagy gondolatja volt: az emberben a lelket, a kormányban a jogot uralkodásra juttatni. Ez volt néki a ‚restauratio.' Ön nem fogja rólam feltenni — irá 1823-ban Guizotnak — hogy én valaha e szót: ‚restauratio' némi külön tény szűk értelmében vettem volna; én úgy tekintettem s úgy tekintem most is e szót, mint bizonyos társadalmi és kormányi rendszer kifejezését, és Franciaország viszonyai között, mint a rend, igazság és szabadság feltételét; mert nélküle a rendetlenség, az erőszak, és a dolgokból nem az emberekről származó kikerülhetlen despotismus következnek szükségkép a forradalom szellemében és politikai tanaiból.

Napoleon is spiritualista volt. A hozzá nagyságban hasonlatos emberek — mondja Guizot — eszök villámfényénél mintegy nyitva látják a felsőbb igazságok sphaeráját. De a despota azt is bélátta, hogy a lélek nem emelkedhetik szabadság nélkül, miért is Royer-Collard szellemi philosophiája úgy nem kellett néki, mint nem Tracynak érzéki ideologiája. Aztán, Napoleon mindig elméjében forgatta

az annyiak által elfelejtett Bourbonokat; jól tudta, hogy ők, egyedül csak ők versenyeznek vele Franczia-ország thrónusáért. Nagyságának tetőpontján egyszernél többször nyilvánitotta e hitét, mely a veszély közeledésével mind erősebben ragadta őt meg. Ez oknál fogva is Royer-Collard és társai, kiknek érzelmeit és viszonyait jól ismerte, nagy mértékben gyanúsok és alkalmatlanok voltak néki. Nem mintha ezen ellenzék tevékeny és hatalmas lett volna; az események nem e kis körtől vettek irányt, de e kis kör érezte elő legjobban a jövendőt, benne voltak a következő kormány legértelmesebb barátjai. Eddig csak igen általánosan tárgyalták a napi politikát, csak igen halk hangon; de most eszméiknek maga a császár oly nyilvánosságot adott, melyet magoktól nem vettek volna igénybe. Napoleon 1813. december 19-én, a senatus s a törvényhozó testület ülése elébe terjesztette a szövetséges hatalmasságokkal folyamatban volt értekezlet több okleveleit. Az ülés által kinevezett küldöttség tagjai: Maine-Biran, Gallois, Raynouard, Lainé és Flauguergues, kikhez, főleg a három elsőhöz, Guizotot politikai nézetei közel hozták, s kiknek arczképeit könyvében művészi kézzel ecseteli, szerény formában nyilvánitották, hogy Franczia-ország őszintén békés politikát ohajt a külfölddel szemközt, belső politikául pedig a közjogok tiszteletbentartását, s a hatalom törvényszerű gyakorlatát. ‚Kicsodák önök, hogy engemet megtámadni merészelnek?' — e szókkal fogadá Napoleon 1814 januarius 1-jén az elnapolt törvényhozó testület biztosait

— a nemzet képviselője én vagyok. Fellépni ellenem annyi mint fellépni a nemzet ellen. Nékem jogczímem van, önöknek nincsen. Lâiné úr, önök szószólója gonosz ember, ki Des ze ügyvéd közbenjárása által viszonyban áll Angliával. Én őt szemmel fogom tartani. Raynouard úr teli van hazugsággal. . . .' Napoleon eltiltotta külügyi miniszterének, a felebb említett okleveleknek közé azt is sorozni, melyből látni lehetett volna, mily feltételek alatt készek alkudozásra a szövetséges hatalmasságok; és Savary, a rendőri miniszter, e szavakkal fogadta a törvényhozó testület küldöttségét: Önök nyilatkozása igen eszélytelen, most, mikor már nyeregben ül egy Bourbon.

Megérkezett a nap, midőn maga a dicsőség sem volt képes helyrehozni a hibákat, melyeket még eltakart vala. Az 1814-diki hadjárat, ezen folytonos remekmüve a vezér s a katonák vitézségének és ügyességének, mégis magán viselte a császár visszás helyzete és visszás szándéka nyomát. Ő folyvást ingadozott Páris fedezésének szüksége és Európának visszafoglalására czélzó szenvedelme között, akarván thrónusát is nagyravágyását is megmenteni, s változtatván taktikáját minden pillanatban, a mint végveszélyét vagy sorsának jobbrafordulását látta feltünni. Isten, kiált fel Guizot, megboszúlta az igazságot és a józan észt, arra kárhoztatván az ezeket fitymáló geniust, hogy bukjék meg késedezésben és tapogatódzásban féktelen vágyainak és lehetetlen kivánságainak súlya alatt. Francziaország és névszerint Páris nem gördítettek más akadályt Napoleon elejébe e

vég küzdelmében, mint hogy semmi lelkesedéssel sem voltak ügye iránt, és csak parányi bizodalommal csillagzata iránt. Midőn Guizot 1814. martius közepén anyjának látogatására Nimesbe indult, útközben megdöbbentették őt az ország elerőtlenedésének, elszegényedésének jelenségei, de a mi őt még inkább megdöbbentette, az az érzelmek mélységes egyenletlensége volt a népesség különböző osztályai között. A miveltek és vagyonosok béke után esengtek, utálták a császári despotismus kalandszerü eljárását, s némileg megnyugodtak bukásának s új politikai kormány perspectivájának előrelátásában. A nép ellenben csak azért bontakozott ki pillanatokra elcsüggedéséből, hogy magát odaengedje a hazafiúi düh kitöréseinek s a forradalom megmegujuló emlékeinek.

Guizot rövid idő mulva megértette Nimesben a párisi eseményeket, s Royer-Collard felhivására visszasietett a fővárosba, hol megérkezése után a XVIII. Lajos által Montesquiou abbéra bizott belügyi miniszteriumban álladalmi titkárrá neveztetett.

II.

Guizot nem vonakodott elvállalni e tisztet. Engem — így ír — semmiféle korábbi alku, semmi személyes indító ok nem vonzott a restauratio felé. Én azok közé tartozom, kiket az 1789-diki lelkesedés felemelt, s kik nem fognak beléegyezni, hogy leszálljanak ismét. De ha semmiféle érdek nem kapcsol az 1789. előtti állapothoz, más részről keserü neheztelést

sem éreztem soha a régi Francziaország ellen. Mint született polgár s mint született protestans, teljes lélekből hódolok a lelkismeret szabadságának, a törvény előtti egyenlőségnek, az új társadalmi rend valamenynyi nagy foglalmányainak. De bizodalmam e diadalhoz teljes és nyugodt, s én nem érzem magamat kötelesnek, mert szivesen szolgálom ez ügyet, a Bourbonházat, a franczia nemességet s a katholikus papságot ellenségeim gyanánt tekinteni. Jelenleg már csak a dühönczök kiáltják: le a nemesekkel, le a papokkal! És mégis sok becsületes és sok értelmes ember, olyasok, kik buzgón óhajtják a forradalmak megszünését, sziveikben némi maradványait viselik az érzelmeknek, melyekből amaz igék fakadtanak. Gondolják meg jól: azon érzelmek lényegesen forradalmiak és társadalomelleniek; mindaddig nem fog helyreállani a rend, míg azokat titkos megelégedéssel hallja felszólalni a tisztességes ember. Értem a való és tartós rendet, melyre minden nagy társaságnak szüksége van, hogy önmaga is tartós legyen, boldogoduljon. A napjainkban kivívott érdekek és jogok állást fogtak Francziaországban, melynek életét s erejét képezik ezentúl; de mert a franczia társaság teli van új elemekkel, onnan nem következik, hogy tehát ő is új; ő úgy nem képes többé megtagadni a mi volt hajdanában, valamint nem képes lemondani jelen alkotó részeiről; ő folytonos zavart és folytonos silányulást oltana magába, ha ellenkezésben maradna saját historiájával. A historia az a nemzet, az a haza a századok fejleményében. Engem a mi illet, én min-

dig meleg tisztelettel viseltettem azon tények s azon nevek iránt, melyek nagy helyet foglaltak el végzetünkben; s midőn XVIII. Lajos a chartával kezében tért vissza országunkba, én, az új ember, nem éreztem magamat sértve, alázva azért, mert a régi királyfaj alatt fogom szabadságainkat élvezni és oltalmazni, valamennyi francziákkal egyetemben, legyenek nemesek vagy polgárok, s ha bár régi viszályaik még egy időre bizalmatlanság és izgalom forrásai maradnak.

A restauratio ellen hajított azon vádat, hogy az ellenséges seregeket, az idegeneket ő vezette Francziaország földére, igazságtalannak és fonáknak mondja Guizot; nem a restauratio, hanem Napoleon bódult nagyravágyása nyitott útat az ellenségnek Francziaország kebelébe, honnan azt a Bourbonok csak gyors békekötés által távolíthatták el. A restauratio ellenségei elejétől fogva a legvisszásabb s egymással homlokegyenest ellenkező dolgokat mondogatták róla. Hol azt hirdették, hogy a restauratiót a külföld kötötte Francziaország nyakára, hol meg azt, hogy a restauratio nem kellett sem Francziaországnak sem a külföldnek, hogy az csak nehány királyi hű szolga, nehány császári áruló s nehány cselszövő ármányainak volt eredménye. Guizot szerint pedig az 1814-diki rémséges crisisnek egyedül a Bourbonház visszaiktatása szolgálhatott természetes és komoly megfejtésül, mert ez egymaga volt az erőhatalomtól s az emberi akarat makranczaitól egyiránt független elvek folyadéka. Lehetett ok a franczia társaság új érdekeit

félteni tőle; de kölcsönösen elfogadott institutiók pajzsa alatt azon kétrendbeli áldást is lehetett várni tőle, melyekre mindenek felett volt szüksége Franciaországnak, s melyeket már huszonöt évnél tovább nélkülözött: a békét és a szabadságot. E kettős reménynek volt köszönhető, hogy nemcsak erőködés nélkül történt meg a restauratio, hanem gyorsan el is fogadtatott Franciaország által a forradalmi emlékek daczára.

A cynikus önösséget, melylyel az 1814-diki senatorok megdöntvén a császárságot, az ebből reájok háramlott előnyöket magoknak biztosították; s a senatus azon eljárását, hogy a mely pillanatban kihirdette a hajdani királyi család visszatérését, abban a királyválasztás jogát magának tulajdonítván, XVIII. Lajos öröködési jogát kétségbe vonta, Guizot élesen megróvja. Szerinte a valóság, a méltóság, az eszély egyiránt ezt parancsolták: fennen megismerni a monarchiai jogot a Bourbonházban, s kívánni a Bourbonháztól, hogy részéről fennen ismerje meg a nemzeti jogokat. A kölcsönös jogok ezen bévallásában és tiszteletében rejlik a szabad kormány lényege; más országokban ez tette lehetségessé a monarchiának s a szabad institutioknak egymás melletti fejlődését. De az egyiránt makacs és félénk senatus, helyezvén a respublikai választás zászlaja alá a restaurált monarchiát, ezáltal előidézte a despotiai elvet a forradalminak ellenében, s a nép korlátlan jogának a király korlátlan jogát adta vetélytársul. Ezen impolitikus eljárás következeséül merő királyi engedélyképen jelent-

kezett a charta, a helyett, hogy hosszú háboru után szerzett békekötésnek kellett volna lennie nemzet és király között.

Az 1789. előtti kormány barátai mindazáltal, létezésének csupasz tényén is megbotránkoztak; Franczia országnak szerintök csak korlátlan hatalom kell, mely egymaga törvényes hatalom egyszersmind. Eszemben sincs, — irja Guizot — e helytt a korlátlan hatalom apostolaival elvek feletti vitába ereszkedni; Franczia országot és korunkat mi illeti, arra nézve ellenállhatlan erővel felelt meg nékik a tapasztalás. Közöttünk korlátlan hatalmat csak a forradalom és ennek utódai gyakorolhatnak, mert csak ők képesek, nem tudom még hány éven át érdekeik iránt megnyugtatni a tömegeket, s mindamellett megtagadni tőlök a szabadság biztosítékait. A Bourbonházra és hiveire nézve teljes lehetetlenség a korlátlan hatalom; velök Franczia országnak szüksége van, szabadnak lennie; kormányukat csak azon feltétel alatt fogadja el Franczia ország, hogy ezen kormánynak, szemével, kezével fog irányt adni.

A mérsékelt felekezet ellenvetései több súlylyal birtak. A charta által alapított kormánynak, legalább formáira nézve, kissé idegenszerü physiognomiája volt. Talán az is áll, hogy erősebb aristocratiai elemet és gyakorlottabb politikai tapintatot tett fel Franczia országról, mintsem a minőkkel az valóságban birt vala. Más, inkább elrejtett, de tagadhatlan nehézség is környékezte: a charta nemcsak diadala volt 1789-nek a régi kormány felett, hanem egyszersmind győ-

zelme az 1789-diki szabadelmü felekezetek egyikének versenytársai mint ellenségei felett; ezáltal termékeny forrásul szolgált a szabadelmü árnyéklatok egymásközti tusájának, s kissé keskeny alapul új alkotmánynak nagy és régi álladalomban. De 1814-ben ezen ellenvetések súlyát felbillentette a helyzet parancsoló szüksége; az 1789. óta megkisérlett alkotmányok közül pedig mégis az költött fel legtöbb rokonszenvet maga iránt, melyet a charta életbe léptetett, s ennélfogva mondhatni róla, hogy müve volt a szükségnek s a kor bélátásának egyszersmind; s mondhatni azt is, hogy foganatlanságának okát még inkább a hijános alkalmazásban, mint magában az eszközben kelletik keresni.

XVIII-dik Lajosnak ez időbeli három főminisztere: Talleyrand, Montesquiou és Blacas, egyiránt alkalmatlanok voltak mindhárman az új kormányforma béhozatalára. Nem tagadhatom meg magamtól s az olvasótól, hogy Talleyrand jellemzését ide ne iktassam, mint azt Guizot, az államférfi és történetiró, hatalmas kézzel vázolta. Én csak azt mondom, a mit gondolok, — így ír — de én nem tartom magamat kötelesnek, az emberekről, kikkel találkozom, mindent elmondani, a mit rólok gondolok. Én Talleyrandnak semmivel sem tartozom; ő inkább ellenemre volt nyilvános életemben, nem hogy elősegített volna; de ha közelebbről ismertünk egy nevezetes embert, s ha húzamos ideig jó viszonyban állottunk vele, kötelességünk minnen magunk iránt némi tartózkodással szólani felőle. Talleyrand csak imént mérész és

hidegvérü elmeélt tanusított a restauratio crisisében, a tulsúly nagy mesterségét; s hivatva volt röviddel utóbb Bécsben, a Bourbonház és Francziaország európai ügyeiben szintezen képességeket, s kivülök még más, nem kevésbé rendkivülieket és szintoly hatásosokat nagy mértékben feltüntetni. De kivüle egy congressusnak, egy crisisnek, se ügyességgel nem birt se hatással. Udvari ember és diplomata, nem kormány embere s a szabad kormányé még kevésbé mint bármely másé, kitünőleg értett az alkudozás mesterségéhez beszélgetés s a társas viszonyok kellemes és ügyes felhasználása által; de a jellem tekintélye, az ész termékenysége, az eltökélés rögtönsége, az élő szó hatalma, az általános eszmék s a közindulatok rokonszenvü felismerése, mindezen nagy eszközei a gyüléssé sereglett emberekre való hatásnak teljesen hiányoztak benne. A szabályszerü és folytonos munka hajlamával és szokásával sem birt nagyobb mértékben, a belkormány ezen másik föltételével. Nagyravágyó és rest, hizelkedő és gőgös, a tetszésnek s a servilitas nélkül szolgálásnak mesterségében remeklő udvaroncz volt, kész mindenre, és képes a szerencséjét előmozdítható minden tekergőzésre, megőrizvén mindig a függetlenség némi színét s a szükséghez képest élesebben fellépő formáit is. Scrupulusok nélküli, s az eszközök és majdnem a czél dolgában is közönbös politikus, feltéve hogy személyes előnyt talál benne; nézeteiben inkább merész mint mély, hidegen bátor a veszélyben, a korlátlan hatalom nagy ügyeire alkalmas, de olyatén, kinek a sza-

badság világa, fénye nem kellett: az 1814-diki Franczia országban nem érzette magát otthonosnak, nem tudott benne működni. Kikivánkozott a kamarákból és Franczia országból, s ment, mire hivatalos volt, részt venni a bécsi congressusban.

Nincsen helyünk Blacas herczegnek az ország helyzete semmi felfogásával sem biró royalista-emigransnak jellemzésére; de szólanunk kell Montesquiouról, mint Guizot közvetlen főnökéről. Montesquiou nem volt kevésbé az udvar embere, mint Talleyrand, s a régi kormányé sokkal inkább mint ez, és mert rendületlenül hiv maradt a király ügyéhez, helyzete jobb és egyszerüebb volt Lajossal s a royalistákkal szemben, mint minisztertársaé. Minden haszonleséstől távol jelleme és életének egyszerüsége által a becsületes emberek bizodalmát megnyerte magának. Tudta mint kell bánni a középosztálybeli egyénekkel, noha modorán és beszédén olykor az aristocratai gőg, s olykor talán az aristocratai impertinentia is volt észrevehető, de csak a finomabbak által, a nagy többség őt jámbornak, igénytelennek találta A kamarákban nemugyan ékesen, de könnyen, és nem szellem, nem elevenség nélkül szólott. Ő hasznos szolgálatokat tehetett volna az alkotmányos kormánynak, ha hittel és szeretettel viseltetik iránta; de ő nem hitt benne, hajlama nem volt hozzá; ő elfogadta, mint valamely szükséget, melyet elvállalunk ugyan, de oly szándékkal, hogy kijátszuk, s a lehetőségig kisebbítsük. Ő a régi, az 1789 előtti kormányt legyőzöttnek vélte, de szerette volna azt új társadalom által

meg feltámasztani és megifjítni. Roszul látott hozzá a kisérlethez, gondolván hogy ösztöneit bizvást sértheti, ha kiméli érdekeit, s hogy megnyerheti rokonszenv nélküli simogatások által. A magán életben igen tiszteletreméltó, tágasabb szívvel mint eszmékkel biró, szép eszü, természetes és elegans, de könnyelmü, következetlen, szórakozott, a kemény és hosszu tusákra nem igen alkalmatos, arra való hogy tessék, nem hogy uralkodjék, nem képes felekezetét és önnönmagát azon ösvényeken vezetni, melyeken eszének sugallatából is kellett volna haladnia.

Guizot úgy vélekedik, hogy tevékeny és terveiben szilárd királynak nem lett volna lehetetlen, egyazon időben hasznosan alkalmazni e három embert, bár mint különböztek egymástól. De Lajos nem értett miniszterеinek kormányzásához; ő, mint király, nagy negativ vagy bévárò tulajdonokkal volt felruházva, tevékenyekkel alig; tekintélyesnek látszó, itélő tehetséggel biró, finom mérsékelt magaviseletü, tudott visszatartóztatni és meghiúsítani, de nem tudott lelkesíteni, igazgatni, sarkallani, a gyeplővel kezében. Kevés eszméi voltak és semmi szenvedelme; az erős, szakadatlan munkát úgy nem szerette, mint nem a mozgalmat. Rangját, jogát, hatalmát jól tartotta fen, s a hibák elől elég jól oltalmazta magát, de e feladás megoldásán túl, magokra hagyta az embereket és a dolgokat, lelke, teste egyiránt nem birt erélylyel, uralkodni az emberek felett s őket szándékainak végrehajtására egyesíteni.

Guizot, Montesquiou miniszteriuma alatt, a kor-

mány háromrendbeli nevezetesb intézkedésében lényeges részt vett; s ezek voltak: az 1814 julius 12-én a kamarák elébe terjesztett rajza azon helyzetnek, melyben a restauratio Francziaország belügyeit találta; az 1814. october 21-én kelt sajtótörvény; és a közoktatás rendszerének reformja, Guizot szerint az egyetem decentralisatiója, czélba véve az 1815. februarius 17-én kiadott királyi rendelet által.

A második helyen említettre, a sajtótörvényre nézve ekkép nyilatkozik Guizot: E törvényjavaslat alapeszméje józan és őszinte volt, czélul tüzte ki magának a sajtószabadság, mint országos jog, törvényhozási sanctióját, s mert nagy forradalom és hosszadalmas despotismus után s a szabad kormány küszöbén hozatott be, czélul egyszersmind e szabadságnak mérsékelt és ideiglenes megszorítását, csak a folyó- és röpiratokra nézve. De e rendszabály sükerének biztosítására szükséges volt, hogy akár a törvényjavaslatban, akár ennek a kamarákban megvítatásakor maga a kormány fennen megismerje először a jogot, másodszor ennek határait s a részletes megszorítás indító okait; sem a szabadság elvét, sem a kivételi törvény jellemét nem kellett kijátszani. Máskép történt. A király tanácsosai ugyan nem forraltak tervet a sajtószabadság ellen, de azt jogilag megismerniök még nehezbökre esett, mint magokat tettleg alája vetniök; s az volt kivánságuk, hogy az új törvény, melytől a chartába jegyzett elvnek újabb szentesítését várta az ország, ezen elvet némi ingadozó állapotban hagyja, s rést nyisson kétségnek és aka-

dozásnak. A sajtószabadság, ezen viharos biztosítéka polgárisodásunknak, kemény próbakövül szolgált már, szolgál és fog még szolgálni a szabad kormányoknak, és következőleg magoknak a szabad népeknek, melyek kormányaik próbáratétele által hatalmasan érdekelvék, mert ezeknek bukása maga után vonja vagy az anarchiát vagy a zsarnokságot. Kormányok és szabad népek tisztességesen és hatásosan csak azon esetre élhetnek a sajtószabadság közelében, ha azt őszintén elfogadják, a nélkül hogy kedvét keresnék. Ne csináljanak belőle se vértanút se bálványt; helyéből ne bolygassák, de rangján túl se emeljék. A szabadsajtó sem nem államhatalom, sem nem képviselője a közésznek, sem nem főbirája az államhatalmaknak; a sajtószabadság egyszerüen a polgár joga, nézeteit nyilvánítania az ország ügyeiről s a kormány magaviseletéről: hatalmas és tiszteletreméltó jog, de mely természeténél fogva könnyen elbizakodik, s mely csak azon feltétel alatt bir üdves hatással, hogy a közhatalmak magokat meg ne alázzák előtte, s hogy azon komoly és tartós felelősséget szabják reá, melynek valamennyi jogokra kell nehezednie, hogy ne váljanak zenebonásokká előbb, zsarnokiakká aztán.

Az egyetem decentralisatiója akkép fogott volna eszközöltetni, hogy a birodalom egyetlenegy fő egyeteme az ország nevesebb városaiban alapított tizenhét egyetem által felváltatik, királyi közoktatási tanáccsal és tanárokat képző nagy normalis iskolával betetőzve. Guizot e helyett némi vádat emel önmaga ellen, a politikai háladatlanság vádját, melyet gyakrab-

ban szoktunk érdemelni, mint minnenmagunk ellen emelni. Kötelességemnek tartom — így ír — itt bánatomat nyilvánítani, oly hibából származott bánatomat, melynek megelőzésére inkább kellett volna törekednem; ezen reform alkalmával kelletinél kevésbé vétetett tekintetbe Fontanes véleménye és Fontanes állása. Ő mint a esászári egyetem igazgatója sokkal nagyobb szolgálatokat tett a közoktatásnak, mintsem hogy a becsületlegio nagy tisztének címe elégséges díj lett volna néki a visszavonulásért, mely az új rendszer behozatala következésében reá nézve illedelmessé vált, sőt melyet ezen körülmény majdnem szükségkép követelt tőle.

Említettük hogy a charta által behozott alkotmány sem a régi sem az új Francziaország embereit nem elégítette ki: ehhez képest szembenállottak egymással kölcsönös igényeikkel és szenvedelmeikkel. S az alkotmányos szabadság mindamellett gyökeret verhetett volna, ha az elégedetlen és nyughatlan országért a szabad népeknek legszükségesebb, de egyszersmind legnehezebb bölcseséghez: elviselniök a mi nincs inyökre, hogy megtarthassák a javakat melyekkel birnak, és megszerezhessék azokat, melyek után vágyakodnak.

A dolgok ez állásában folyton folytak az összeesküvések kivált a császáriak részéről XVIII. Lajos ellen, míg végre Napoleon személyesen jött vissza Elbából, s megbuktatta a Bourbonokat, felköltvén megjelenése által a sereg fanatikus lelkesedését s a tömeg forradalmi ösztöneit. Francziaország mintegy

elkábulva, ellenállás és bizodalom nélkül nézte az esemény teljesülését. Napoleon csodálatraméltó józansággal jellemezte az állapotot. Ők engem megérkezni hagytak, monda Mollien grófnak, valamint a Bourbonokat odább állani hagyták.

III.

A király távozása és a császár megérkezése után Guizot visszatért az egyetemhez, historiai munkáit és leczkéit folytatandó*), élénk bánattal, hogy az előtte alig megnyilt politikai pálya már is bézárkozott. Rövid idő mulva látni lehetett, hogy a császári restauratio még kurtább leszen, mint az imént félbenszakasztott királyi, s hogy tehát valószinüleg csak ideiglenesen zárkozott be ifjú politikusunk előtt a korán megszeretett, féltett pálya. De a Gentből, XVIII-dik Lajos tartózkodása helyéből, Párisba jött hirek Guizotot nem kis mértékben nyughatatlanították, mert a király környezete most egytől egyig kétségbe vonta ismét az 1814-ben behozott politikai institutiókat, a mármár megfejtetteknek látszott problemákat: a charta és az 1789. előtti kormányforma között, az utóbbinak előnyére megujult a vita. A Bécsből jött hirek szintén aggasztók voltak; a congressus tagjai, részben Fouchénak, Napoleon rendőri miniszterének, az örökös árulónak sugallatára nem utasították el egyszerüen magoktól a XVIII-dik Lajost kizáró kor-

*) Az 1814. május 14-dikei Moniteur, mely után a jelen munka folyamában megjelent életrajzban, igaz hogy kétkedve, én is egyebet mondotam, nem a mi Guizotunkról, hanem Guizot János Jakabról szól. Sz. L.

mánycombinatiókat: szó volt II. Napoleonról és a regensségről, az orleansi és az oraniai herczegekről sat.; de ez mégis csak formaság volt, minden lehetőséget gondosan latra vető ovatos forma, mert valósággal az európai nagyhatalmasságok a Bourbonházat támogatták, akár elvből, akár érdekből, akár becsületérzésből. Ezen hajlam daczára azonban innen is veszély fenyegette a Bourbonházat, a felfelmerülő kétség: valjon képesek-e a Boubonok Francziaországot kormányozni? s az őket környező régi royalista párt valjon nem alkalmasabb-e a királyok megbuktatására, mint az államok igazgatására?

Az alkotmányos royalisták, kik ezen tényekről és szándéklatokról jól voltak értesülve, s kik ekkor Royer-Collard körül gyülekeztek, kötelességöknek tartották, XVIII. Lajossal nézeteiket az ügyek állásáról s az általa követendő irányról egész őszinteséggel tudatni. Guizot e gyülekezet tagjai között a legifjabb s ennélfogva legmozgékonyabb volt: néki jutott a küldetés tiszte, s ő elvállalta habozás nélkül. E miatt szidalmaztatott utóbb az ellenzék által annyi izben „genti embernek"; miben állott legyen küldetése, saját szavaival akarom előadni.

1815. május 23-án hagytam el Párist. Utazásomból egyetlenegy körülményt érdemes felemlíteni, a könnyüséget, melylyel azt végrehajthattam. Nem mintha sok mindenféle rendszabály nem akadályozta volna úton, útfélen s a határszélek hosszában a közlekedést; de a tisztviselők nagyobb része semmi buzgóságot, semmi szabatosságot nem tüntetett ki azok

végrehajtásában ; némi magában értetett türelmet és csaknem titkos egyetértést lehetett találni a szavakban, a hallgatásban, a tekintetekben ; és egynél több hivatalnok-arcz ezt látszott mondani az ismeretlen utazónak: menj, ne késsel! mintha attól tartottak volna, hogy bizony feljelenti őket, nem tudom hol, vagy hogy felelősök a kárért, mely bekövetkezhetnék, ha őt szándéklatában gátolják.

Gentbe érkezésemkor először ismerőseimet látogattam meg, azokat kiknek nézeteikben osztozkodtam, Jaucort, Louis, Beugnot, Lally-Tolendal, Mounier urakat. Úgy találtam, hogy hívek maradtak az alkotmányos ügyhez, de szomorúak voltak, mint a számüzettekhez, nyughatatlanok voltak, mint a sokat bolygatott tanácsosokhoz illett, kiknek szünet nélkül kellett küzdeniök a reactio szellemének szenvedelmei, s gyülöletes vagy nevetséges tervei ellen. Felesleges volna, itt felemlítenem a részleteket, melyeket barátaimtól a királynak adott absolutistikus tanácsokról hallottam: a balsors tétlenségében odaengedik magokat álmaiknak az emberek, s a tehetetlenség szenvedelmei nemzik az őrültséget.

Duras herczeg kérelmemre külön kihallgatást eszközölt ki számomra a királynál. Ez engem másnap, junius 1-jén fogadott s egy óránál tovább magánál tartott. Nem érzek magamban hajlamot ilyetén jeleneteknek az aprólékosságig hü leirásához, erről névszerint és bényomásaimról csak annyit fogok e helytt elmondani, mennyit róla említenem, még ma sem felesleges.

Két dolog erősen megmaradt emlékezetemben: a király tehetetlensége és méltósága. A mozdulatlan és mintegy karszékéhez szegzett aggastyán szemében némi büszke derültség ült, és gyengeségének közepette feltünt némi nyugalmas bizakodás nevének és jogának erejébe, mely engem meglepett és meghatott. Tudtam, hogy a mit néki mondandó voltam, az néki vissza fog tetszeni; tiszteletből nem számolásból azzal kezdettem, miről fel kellett tennem, hogy kedvére leszen. Szólottam a royalista érzelemről, mely napról napra élénkebbé válik Párisban: nehány adomát, nehány verset említettem, melyek tanuságot tettek amaz érzelemről. Kivált a daltöredékek mulatták őt; a víg elbeszélések inyére voltak néki, mint szoktak lenni általában azoknak, kik nem képesek magok magokat vigassággal ellátni. Mondám neki, hogy visszatérésének reménye közremény. De boszantó, — folytatám — felséges uram, hogy azok, kik bizodalommal viseltetnek a monarchia visszaállításához, azok nem viseltetnek egyszersmind bizodalommal a monarchia tartósságához? — S miért nem? ha a forradalom nagymestere nem lesz többé, akkor tartós leend a monarchia; világos, hogy azon esetre, ha Bonaparte ismét visszamegyen Elba szigetébe, bajunk újra meggyül vele; de az ő vége a forradalmaknak is véget fog vetni. — E bizodalomban nem osztozkodik mindenki, felséges úr; vannak, kik egyébtől is tartanak, nemcsak Bonapartétől; tartanak a királyi kormány gyengeségétől, kétes állásától a régi és új eszmék, a régi és új érdekek között; tartanak miniszteireinek egye-

netlenségétől vagy legalább különválásától. — A király nem felelt; én folytattam előadásomat; nevén neveztem Blacas herczeget, mondottam, hogy a király régi, hű és értelmes szolgái által, kiket ő jól ismer, ideküldettem a bizalmatlanság nyilvánítására, mely e névhez ragaszkodik, s a bajnak kijelelésére, mely reá, a királyra, is háramolhatik e névtől. — Én mindazt meg fogom tartani, mit a chartában igértem; a nevek nem birnak jelentőséggel. Mi köze Franczia-országnak ahhoz, kik környékeznek engem palotámban, feltéve, hogy innen nem megyen ki olyas cselekmény, mely nincsen Francziaország inyére. Nem tud ön komolyabb inditó okokat a nyugtalanságra? — Ekkor részletekbe ereszkedtem, felemlítettem a pártok cselszövényeit, szót tettem az ország déli részeiben lakozó protestansok aggodalmairól, az erőszakról, melyet máris szenvedtek. — Ez már nagy baj; gondom lesz reá, hogy megszüntessem; de én nem akadályozhatok mindent; én nem lehetek liberalis király és korlátlan király egyszersmind... Végre elbocsátott a jóakarat és megelégedés nehány banalis szavaival, azt a bényomást hagyva bennem: hogy értelmes, el nem fogult ember, méltóságosan felületes, finom és a külsőségekre ügyelő a személyek irányában, nem sokat gondoló az előtte jócskán ismeretlenül maradt tárgyakkal, és a hibákra, melyek a királyi fajokat megbuktatják, s a sikeres eljárásra, mely jövendőjöket alapítja, egyiránt nem képes.

Chateaubriand helyzete Gentben különös helyzet volt. Mint a királyi tanács tagja, ennek politikáját

hivatalos irományokban fényesen fejtegette, de mindemellett neheztelt az egész világra és senki sem látszott sokat gondolni vele. Guizot véleménye szerint mind ekkor mind utóbb, sem a király sem a különféle cabinetek nem fogták fel helyesen Chateaubriand természetét, nem becsárazták eléggé akár közremunkálását akár ellenségeskedését. Igaz, ő alkalmatlan szövetséges volt, mert mindent vett igénybe, s mert fennakadt mindenen. A legritkább s legfényesebb elmék szinvonalán állva, agyrémeket is táplált, névszerint elhitette magával, hogy a kormány mesterségében is alig van párja; s lelke eltelt keserüséggel, ha találkoztak, kik benne nem látták Napoleon versenytársát azonképen mint Miltonét. Ilyes tömjént nem gyújthattak néki a komolyabb férfiak, de nékik nem kellett volna arról megfeledkezniök, hogy mit és mennyit ér akár mint barát akár mint ellenség az, kitől jónak látták megtagadni e tömjént. Ha geniusának hódolnak, ha hiuságát kielégítik; talán elaltatják büszkeségének ábrándjait; s ha nincsen mód, őt kielégíteni: háladatból is ildomosságból is őt legalább kiméleni kellett volna. Chateaubriand egyike volt azoknak, kik iránt a háladatlanság a mily igazságtalan oly veszélyes, mert élesen érzik a méltatlanságot, s mert tudják magokat megbo szúlni árulás nélkül. Ő Gentben bizodalmas barátja volt Bertinnek, s már ekkor nagy befolyást gyakorlott a Journal des Débatsra, melyben oly hatalmasan lépett fel utóbb; közte és Guizot között ekkor már tágult az az egykori szíves viszony, de Guizot-t mindamellett

bántotta, úgy is mint igazságtalanság úgy is mint hiba, a kicsinylés, melylyel azok viseltettek iránta, kik néki annyi hasznát vették.

Lajos a waterlooi ütközet után, junius 22-kén elhagyta Gentet; Guizot másnap utána indult, Monsba, hol a király végre elbocsátotta maga mellől Blacast, s honnan ismét Franciaország földjére lépett.

IV.

Guizot julius 3-kán érkezett Párisba. Fouché ekkor már tagja volt a király cabinetjének, melybe magát ujabb árulások által helyezte be. Páratlan elhittséggel azt igérte magának, hogy a forradalmat a király kezébe, s a királyt a forradalom kezébe szolgáltatja, bizván merészségébe és ügyességébe, melylyel egyik táborból a másikba mehet, s felváltva elárulván mindkettőt, az egyiknek segédével uralkodhatik a másik felett. Reményét meghazudtolták a kamarai választások; hijába küldözgette szét körleveleit és biztosait, hijába ügyekezett minden áron befolyást gyakorolni: a választási urnákból majdnem mindenütt s úgyszólván vita nélkül teljeshangu royalista nevek keltek ki. Az emberi gyengeség úgy hozza magával, hogy nagy crisisekben a meggyőzöttek halottakká válnak. Az 1815-diki kamara még távol volt, még fel sem hajnallott: és Fouché, mintegy villámütötten, máris tántorgott, s Talleyrand a cabinet feje, ingadozni kezdett. Ennek kisérlete, Sándor orosz császárt, ki julius 16-kán Párisba érkezett,

magának megnyerni, — hajótörést szenvedett, s különben is a második restauratio nem lévén Sándor műve, mint az első, hanem Wellingtoné s Wellington által Angliáé; a czár befolyása most nem volt eldöntő. A dolgok ez állásában Talleyrand, magán segítendő, az Anglia képére szervezett alkotmányos monarchia patronusává lett, s a szabadelvü felekezet több követeléseit létesítette. Fouché pedig azáltal ügyekezett magát a royalista reactio ellen oltalmazni, hogy hajdani czimborái, ügyfelei, barátjai proscriptiójának eszközévé vált; s látván, hogy ebbeli zordon eljárása nem szolgál paizsul néki, mint hivé, s érezvén a veszély közeledését, más taktikához látott, és a monarchiai reactio minisztere ismét forradalmi eszközökhöz nyult. Ő azok közül való volt, kik ártási czélzataik által félelmesekké ügyekeznek válni, ha megfosztatnak tiszteiktől. Talleyrand is Fouché is megbukott, az első ajándékokkal és kitüntetésekkel elhalmozva, a másik Szászországba nem annyira követül ment, mint futott, álruhában hagyva el hazáját, melybe nem volt visszajövendő.

Talleyrand miniszteriumát Richelieu herczegé váltotta fel, ki egyelőre mind a közönség, mind a diadalmas kamaratöbbség bizodalmát birta. Guizot közelebbről ismerte ennek egyik tagját, Barbé-Marboist, mert gyakrabban találkozott vele Rumford és Suard asszonyságoknál, s itt ama nemesen szabadelmü régi Francziaország hivét ismerte fel benne, mely az uj Francziaország előtt kedves elveket felvilágosodott mérséklettel elfogadta és tá-

mogatta. Marbois pecsétőr, azaz: igazságügyi miniszter volt, s Guizot mint álladalmi titkár működött mellette, valamint már előbb Pasquier mellett is, ki Talleyrand cabinetjében viselé vala a pecsétőri tisztet.

A követkamara csaknem kirekesztőleg royalistákból állott. Huszonöt év óta most látta magát első ízben a többinél erősbnek e felekezet; diadalmi mámorában az aristocratiai dölyf s a noviciusi tüz némi vegyületével engedte magát oda a hatalom örömeinek, s az erőszakos reactio maradt jelleme a történetirásban. A szenvedelmesség, az érdekek számvetése, s elvekké vált rögeszmék egyiránt nagy mértékben nyomták ama jellemet a kamarára. Ezen irányok közűl az elsőt la Bourdonnaye képviselte, a másodikat Villèle, a harmadikat Bonald; szerepeik vitelére igen alkalmatosok mindhárman, tüzes polemia által tüntetvén ki magát az egyik, eszélyes és türékeny taktika által a másik, s magasztossággal határos subtilitások fejtegetéséhez értvén az utolsó.

De mily czélt tűztek ki valósággal magoknak e pártfőnökök, kik már kezöben vélték a sikert? Bajos dolog lett volna válaszolniok e kérdésre, ha őszintén akarnak szólani. Sokan mondták és sokan hitték, hogy szándékuk volt, eltörölni a chartát, s az 1789 előtti kormányt léptetni helyébe. Guizot nem hiszi, hogy szándékolták volna. Ezen felekezet csak a győzelmet akarta, — így ír — de hogy mire kellessék felhasználnia e győzelmet Franciaország kormányának szempontjából, azt bizony nem tudta; a mily erőszakosak voltak szenvedelmei, oly zagyvák

voltak nézetei. A győzelmet akarta, hogy büszkén gyönyörködhessék benne, hogy a restauratiót végleg megállapíthassa, hogy ő legyen az úr, a kormány által az állodalom központján, a közigazgatás által mindenik helyiségben. A Napoleont St. Helenára vezető száz napi kormány Francziaországot Guizot szerint kivált azzal sujtotta, hogy az ó és új Francziaország közötti, az emigratio és a forradalom közötti vita, melyet a császárság elfojtott, s melyet a charta kiegyenlíteni ügyekezett, ismét lángra gyúlt miatta. Van némi foka a pezsgésnek és versenyzésnek polgárok és pártok között, mely mintegy életét teszi a társadalmi testnek, mely ennek erélyes és egészséges fejlődését előmozdítja. De ha a pezsgésforrás túlmegyen a kormánykérdéseken, túl a közügyek vezetésén; ha a társadalom alapjait támadja meg; ha a pártok közötti verseny helyébe az osztályok közötti ellenségeskedés lép: akkor nem az egészség mozgalmával van dolgunk, hanem roncsoló kórsággal, melynek maga a társadalom felbomlása is lehet eredménye. Egy osztálynak uralkodása a többiek felett, akár aristocratiai legyen akár democratiai, nem egyéb zsarnokságnál. Az osztályoknak szenvedelmes és folytonos tusája az uralkodásért, maga a már békövetkezett vagy fenyegetődző forradalom. Két nagy példából látta a világ, mily különböző eredményeket vonhat maga után ilyes állapot. Róma e tusának következésében csak azáltal kerülhette ki a végfelbomlást, hogy a despotismus karjaiba dőlt. Anglia e tusa után feltalálta végre a

belbékét nagysággal, az állandóságot szabadsággal párosúlva.

Guizot hasonlatos eredményt várt hazája számára a charta által alkotott kormánytól, de a száz nap következésében béállott reactio egy szempillantás alatt lerombolta a Franczia országban tizenhat év óta folytatott socialis kibékités müvét. Aztán, más hibába is esett az 1815-ben a kamarai ülés elején uralkodott párt. A franczia aristocratiai osztályok soha sem tudtak sem a koronával sem a néppel közös czélra szövetkezni. Elszigetelvén magokat szabaditékaik megett, melyek hiuságukat kielégitették a nélkül hogy nékik valóságos erőt kölcsönöztek volna az álladalomban, három század óta nem foglalták el a helyet, mely őket akár a fejedelem oldalánál, akár a nemzet élén illette volna. Felváltva csorbát ejtettek hol a királyi hatalmon hol a közszabadságokon. Legújabb kifolyásuk, az 1815-diki kamara, szintén uralkodni akart mind a korona mind a nemzet felett. Eljárása a koronával szemben független volt és kevély, olykor szabadelmü, gyakran forradalmi; pedig szintekkor erőszakos volt és forradalomelleni az ország irányában. Többet felvállalt, mint a mennyit elbirhatott. Választania kellett volna, s vagy monarchiainak vagy népszerünek lennie. Az 1815-diki kamara nem volt sem ez sem amaz. Telidesteli az 1789 előtti közigazgatás szellemével, de melyet a forradalmi példák elmérgesítettek, a kormány szellemével épen nem birt, pedig szabad államban

ez még sokkal szükségesebb, mint a korlátlan hatalom országaiban. Ez okon csakhamar alakult ellene, még pedig önnön kebelében, olyas ellenzék, mely népszerü és monarchiai volt egyszersmind, mert ez uralkodó felekezet ellen mind a koronát mind a nemzetet oltalmazta. És nehány nagyobb tusa után, melyekben őszinte erélylyel járt el mindkét fél, ezen ellenzék, az úgynevezett centrum, erőssé válva a királyság támasza s a közrokonszenv által, gyakran többségre tett szert, s a kormány pártjává lett.

Guizot ekkor még nem volt tagja a követek kamarájának, de a sajtó mezején védelmezte a kormánypárttá vált ellenzék elveit, névszerint azon munkájában, mely 1816-ban következő czím alatt: „du gouvernement représentatif et de l'état actuel de la France" (a képviseleti kormányról és Franciaország jelen állapotáról) látott világot. E munkában — irja Guizot — a képviseleti kormány főelveit fejtegetvén, előadtam igaz értelmöket, valóságos működésöket és üdves fejlődésök feltételeit azon állapotban, melybe forradalmaink és viszályaink vetették az országot. Kivált azon voltam, hogy felismertessem, a bölcselkedő politikusok tudós és pallérozott vitája alatt a pártok dühös tusáját, s a titkos tőrszúrásokat, melyekkel, nyilvános fegyvereik elégtelenségének érzetében, meglátogatják egymást. Eszméimmel, úgy tudom, némileg megelégedtek azok, kik a dolgok lényegére s a jövendőre voltak tekintettel; de eszméimnek nem volt gyakorlati, közvetlen hatásuk.

Midőn a népek nagy érdekei s az emberek nagy szenvedelmei forognak kérdésben, akkor a finom elméleti viták csak luxusharczot képeznek, mely az események folyamán semmit, de semmit sem képes változtatni.

Mihelyest a budget megszavaztatott, vége szakadt a kamarai ülésnek. Nyughatatlanságaik és gyengéik daczára, a cabinet és barátjai maradtak előnyben. Mióta Francziaországban kitört a forradalom, első ízben most fordultak a szabadság kűzdelmei a mérsékelt politika hasznára, mely ha nem is győzte meg véglegesen elleneit, legalább hatályos gátot vetett elejökbe. A reactiónak árja még mindig zúgott, de apadni kezdett. A cabinet benn volt a király bizodalmában, ki Richelieu herczeget nagyrabecsülte, s fiatal rendőrségi minisztere Decazes iránt napról napra barátságosabb kegygyel viseltetett. Az ülés berekesztése után nagyobb egységet nyert a cabinet, s politikájának, a kamarai reactióval szemben, szózatos tolmácsot. Lâiné belügyi miniszterré lőn Vaublanc helyett. Hogy némi pótlék jusson a reactiónak, a jobb oldalnak, a centrum rokonszenvét biró, de a jobb oldalnak igen vísszatetsző Marbois kimozdítatott az igazságügyi miniszteriumból, Dambray léptettetvén helyébe. Guizot ekkor lemondott az álladalmi titkárságról. Azon határtalan bizodalom után, melyet Marbois részéről tapasztalt, nem kellett néki e tiszt Dambray mellett, kinek viszont ő sem kellett protestans származása és politikai nézetei miatt. Tisztéből

kilépése után helyet fogott az államtanácsban, mint ülnök.

Jóllehet Decazes tárczájának természeténél fogva köteles minisztere volt a felügyelési és visszatorlási szabályoknak, mégis a bukottak s a nem conspiráló gyanúsok pártfogójának tartatott, és pedig igen helyesen, mert az volt valósággal. Jelleménél és birói megszokásánál fogva szivén viselte az igazságot. Távol minden pártgyűlölködéstől, élesszemü, bátor, fáradhatlanul tevékeny, s annyi jóakarattal mennyi kötelességérzettel biró, mértékkel és méltánynyal vette alkalmazásba a jogokat, melyekkel őt a kivételi törvények felruházták, élvén velök a reactio s az üldözés szelleme ellen azonképen, mint az összeesküvések ellen. Miért is hova tovább erősebb gyökereket vert az ország jóvéleményében szintúgy, mint a király kegyében. A népek és pártok biztos ösztönnel birnak, a bonyodalmasabb viszonyok között is kiismerni azokat, kik nékik kárt tesznek, s azokat, kik őket szolgálják. Az erőszakos royalisták máris fő ellenöket látták Decazesban, s a mérsékeltek leghatályosabb szövetségesöket látták benne.

De Serre, Royer-Collard, Villemain megragadtak minden alkalmat, most, midőn a parlamentaris szószék hallgatott, a törvényszékeknél, az egyetemben, az akadémiában felfelszóltatni az alkotmányos rendszert; de mindemellett lehetetlennek látszott, hogy a cabinet még továbbá is fennállhasson, ha ülését a kamara kettős ingerültséggel fogja megnyitni.

Tudta mindenki, hogy a jobb oldal egész dühhel készül az ostromhoz. Chateaubriand sajtó alá adta „la monarchie selon la charte“ (a charta szerinti monarchia) czímü munkáját; és noha e hatalmas röpirat még nem volt közrebocsátva: ismerte mindenki a szerző mesterségét, ékesenszólása által valót hamisat összevegyíteni, fényes zavarba hozni az érzelmeket szintúgy mint az eszméket, s a szemfényvesztett közönséget belévonni e ragyogó chaosba. Miniszterium és ellenzék egyiránt tudták, mily természetü leszen a mármár megnyilandó vita, minők lesznek eredményei. Arról volt szó, ha fog-e a hatalom a jobb oldal kezébe átmenni; azaz: fognak-e Bonald theoriái és la Bourdonnaye szenvedelmei, Villèlenek még zsenge eszélye és befolyása által gyengén mérsékelve, politikául szolgálni a király kormányának?

Ezen veszedelmes helyzetben Decazes keresett és talált gyógyszert a baj ellen. A miniszterek között ő volt az első és huzamosb ideig ő volt az egyetlenegy, ki az 1815-diki kamara feloszlatását szükségesnek és lehetségesnek látta. 1816. augusztus 14-én Lajos kimondotta, hogy a kamara fel van oszlatva.

V.

A centrum kormánya, 1816—1821, ez a következő fejezet czíme Guizot emlékiratában. Nagy volt a lárma, így kezdi, mert mindenha nagy szokott lenni ilyes alkalommal, hogy a miniszterium visszaélt befolyásával kedvező választások eszközlésére. Szo-

morú vigasztalása a legyőzötteknek, kiknek szükségök van, hogy bukásukat megmagyarázhassák magoknak. A választások, egészben véve, majdnem mindig sokkal valóbbak, mintsem a minőknek azokat a hasznaleső vagy csacska bizalmatlanság tartja. A hatalom akaratja és ügyessége viszonylag csekély befolyással van reájok. A mi csinálja a választásokat, az: a szél mely fúv, az irány, melyet az eseményektől vesznek az elmék. Az 1816. september 5-dikei rendelet bizalmat öntött a mérsékeltekbe, s némi reményt nyujtott az üldözötteknek. Megannyian a cabinet körül gyülekeztek, félretévén egyelőre ellenszenveiket, s csak azon lévén, hogy a hatalmat támogathassák, mely a mérsékelteknek győzelmet igért, az üldözötteknek menedéket.

S a cabinet csakugyan győzelemre tett szert, de nehéz győzelemre, mely még távolról sem vetett véget a háborúnak. A jobb oldalon erős, tüzről pattant ellenzék ült, a reactiónak hada; a bal oldalon egy kis radicalis csapat, melyben d' Argenson és Lafitte voltak a főbbek, az ismeretesebbek. A miniszterialis többség kétféle elemből állott, de melyek akkor szorosan egyesülve müködtek; állott a szorosabb értelemben vett középből, centrumból, a hatalom nagy armádájából, s állott ezen seregnek csekély számu főtisztikarából, törzséből, melyet a doctrinairek felekezetének neveztek utóbb.

Guizot rágalomnak mondja, hogy a franczia kamarák centrumai 1814-en innen servilismusból és hivatalvadászatból gyúrt tömegek lettek volna. Itt, mint

másutt, helyet fogott a személyes érdek és kielégítését kereste; de egy általános és való eszme szolgált lelkül és kötelékül e pártnak, az: hogy Franczia-országban annyi forradalom után a társaságnak kivált kormányra van szüksége, s hogy a jó polgárnak kötelessége azt támogatni. Sok emberséges érzelem, köztök a családiságé, a szabályszerü munka szeretete, a felsőbbségek, törvények és hagyományok tisztelete, az előrelátó aggodalmak, a vallásos lelkek ezen eszme körül gyülekeztek, nem ritkán szilárd bátorságot öntve híveibe. Ezen polgár-toryk rágalmazói silány politikusok és silány philosophusok, kik sem a lélek erkölcsi ösztöneit, sem a társaság lényeges érdekeit nem értik.

Ifju kora miatt Guizot még most sem lehetett tagja a kamarának, de minthogy beválasztatása után nyomban a doctrinair felekezet vezérévé lett, melynek élén most Royer-Collard, de Serre és Camille Jordan állottak: lássuk mint jellemzi sajátmagának és társainak politikai irányát, lássuk, mily tanok, doctrinák kölcsönözték felekezetének a ‚Doctrinair' nevet.

A doctrinairek — így ír — sok megtámadásnak voltak kitéve. Én őket megmagyarázni akarom, nem védelmezni. A mely ember, a mely párt nagy befolyással volt az eseményekre, s némi helyet foglalt el a historiában: annak szüksége van, hogy magát jól megismertesse. Ha e czélt elérte, üljön veszteg s várja be itéletét.

A mi a doctrinairek politikájának sajátszerü ér-

tékét és jellemét képezte, az nem volt sem a szellem, sem a képesség, sem az erkölcsi méltóság, noha ezen érdemeket még elleneik sem tagadták meg tőlök; más emberek, más pártok szintén birták ez érdemeket, s az értelmiség, a szónoklat s az őszinte jó szándék ezen versenytársait a közönség fogja rangjokhoz képest osztályozni. A doctrinairek más oknak köszönhették nevöket és befolyásukat, mely tetemesnek mutatkozott, noha ők számra kevesen voltak. A franczia forradalomnak nagyszerü de bizony drágán megvásárlott jelleme abban áll, hogy egyszersmind müve volt az emberi észnek, ezen ész fogalmainak, igényeinek; és tusája volt a socialis érdekeknek. A philosophia azzal dicsekedett, hogy ő szabályozni fogja a politikát, s hogy az institutiók, a törvények, a közhatalmak a tudományosan kiképzett ész teremtményei és szolgái lesznek. Gőgös tévedés, de egyszersmind fényes hódolat az előtt, a mi legmagasabb az emberben, az ő értelmi és erkölcsi természete előtt. A szenvedett csapások és csalódások nem késtek erős leczkéket adni a forradalomnak; de 1815-kig balsorsának commentátorai vagy engesztelhetlen ellenségek vagy kiábrándult társak voltak, azok boszu után, ezek nyugalom után áhítozók, s nem képesek gátul egyebet a forradalmi elveknek elébevetni, mint a megtorló reactiót amazok, a lankadtság scepticismusát emezek. A forradalom csak hibából és bünből állott, az 1789. előtti kormánynak igaza volt, — mondá az egyik; a forradalom csak túlzásai által vétett, elvei helyesek voltak de szerfelett messzevittek, visszaélt

jogával, — mondá a másik. A doctrinairek mindkét állítást visszautasítván, egyszermind ellenmondottak a régi kormány maximái feleleventésének, és a forradalmi elveket még tisztán szemléletileg sem vállalták el. De elfogadták őszintén az új franczia társadalmat, minőnek azt összes történelmünk, nem egymaga az 1789-diki év alkotta; ők kisérletet tettek, kormányát észbeli alapra fektetni, de eltérőre mindazon elméletektől, melyeknek nevében a régi társadalom felforgattatott, mindazon, egymással össze nem függő maximáktól, melyekhez a reactio kapdosott, midőn a társadalmat ismét felépíteni akarta. Hivatva, hol a forradalom ellen küzdeni, hol azt védelmezni, első lépésökkel bátran helyet fogtak az értelmiség sorában, elveket tüzvén ki elvek ellen, hivatkozván nemcsak a tapasztalásra, hanem egyszersmind az észre, nemcsak érdekekre hanem jogokra is, s kivánván Franeziaországtól nem a vallomást, hogy ő bizony csak roszat mivelt, nem a nyilatkozást, hogy ő tehetetlen a jóra; de kivánván tőle, hogy bontakozzék ki a chaosból, melybe elmerült vala, s hogy emelje fejét ég felé, hol a világosságot fel fogja találni.

Sietek vallást tenni: jókora gőg is volt ezen kisérletben, de olyatén gőg, mely önmegalázási cselekménynyel kezdődött, mert egyúttal meghirdette a tegnap hibáit, s meg az akaratot és reményt mai nap nem hanyatlani vissza azokba. Ez annyi volt, mint hódolni az emberi értelmiségnek s azt egyszersmind hatalmának határszéleire figyelmeztetni; ez annyi volt, mint tiszteletet tanúsítani a mult iránt, de egy-

szersmind meg nem tagadni a jelent és le nem mondani a jövendőről; ez annyi volt, mint a politikának egészséges philosophiát adni nem úrnéul hanem tanácsosul és támaszul.

Munkám folyamában habozás nélkül fogom elmondani, mily hibák vegyültek idő multával ezen nemes szándéklatba, hogy sükerét módosítsák vagy akadályozzák. E helytt a felekezet jellemzését kell adnom. A doctrinairek jelentességöket úgy mint nevöket a philosophiai emelkedettség s a politikai mérsékeltség vegyületének, a jogok és különbféle tények észszerü tiszteletének, s általában azon tanoknak köszönhették, melyek egyszersmind ujak és conservativok voltak, forradalomelleniek a nélkül, hogy hátrálók lettek volna, és magokban véve szerények, noha dölyfös szavakban nyilatkoztak gyakorta. Korunk a philosophia s az emberi ész annyi csalódásai daczára megőrzötte philosophiai és okoskodó hajlamait; s egynél több úgynevezett praktikus politikus olykor-olykor hányja veti magát, mintha általános eszmék szerint működnék, jó eszközt látván bennök hitelszerzésre vagy maga igazolására. A doctrinairek ezáltal valóságos és mély, noha csak homályosan érzett szükségnek feleltek meg; ők szívökön viselték az emberi ész becsületét azonképen mint a társadalom jórendét; eszméik alkalmatosaknak mutatkoztak az ujjáalkotásra s a forradalom bézárására egyszersmind. És ők e kettős czímnél fogva a forradalomnak hol híveivel hol elleneivel érintkezésbe jöttek, szerezvén magoknak mindkét félnél nemugyan teljes rokonszenvet de

komoly nagyrabecsülést: a jobb oldal őket őszinte royalistáknak tartotta, és a baloldal, bármily élesen küzdött meg velök, jól tudta, hogy nékik nem kell a hajdani kormány, hogy ők nem párthivei a korlátlan hatalomnak.

Az 1816-diki ülés megnyításakor már ez volt állásuk, a cabinet s a pártok által elfogadott állásuk. Richelieu, Lâiné, Decazes akár szerették, akár nem szerették őket, érzék vala, hogy a cabinetnek mind a kamarákban mind a sajtó mezején szüksége van reájok. A bal oldal, magában véve tehetetlen lévén, kénytelen volt velök menni, noha eszméik és beszédeik néha nem annyira rokonszenvének mint meglepetésének szolgáltak tárgyul. A jobb oldal választási veszteségeinek daczára még mindig igen erős volt és kész a megvívásra. A király megnyitó beszéde majdnem olyasnak mutatkozott, mintha a mult évi kamara eloszlatásának rendszabályát enyhiteni akarná, nem hogy kiemelni és diadalmasan felmutatni a cabinet elleneinek. Ime a király ismét kezünkbe adja minisztereit! kiálta fel a brutalis la Bourdonnaye. S másnap az ülésben, találkozván Royer-Collarddal, kivel bizodalmasan — nyers hangon szokott beszélgetni, monda néki: Ti tehát az idén többen vagytok, kópék, mint a mult évben. — És ti kevesebben, válaszolt a megszólitott. — Fel-feléledő reményeinek közepette, jól tudta a reactio, hol ülnek ellenei, kikkel végig kell küzdenie a tusát.

Az ülés megnyítása után a pártok első ízben a sajtót s a személyes szabadságot korlátozó kivételi

törvények mezején találkoztak harczra készen egymással. A doctrinairek támogatták a miniszteriumot, mely ezen törvények kötelező erejét egy további évre kérte meghosszabbítatni, de egyszersmind óvást tettek, hogy a nemzet alapjogainak e megszorítása csak ideiglenesen, e szó legszorosabb értelmében, engedélyeztethetik meg. S a száznapi vihar után négy évvel ezen kivételi törvények csakugyan már nyom nélkül elenyésztek. Hány ízben jegyeztettek 1789-től fogva 1814-ig ilyen vagy amolyan szabadságok és politikai jogok institutióinkba és törvényeinkbe, — kiált fel Guizot — hogy bennök eltemetve maradjanak, s hogy tekintet nélkül reájok kormányozzanak az illetők! A restauratio nem lett szószegővé; hagyományai és hajlamai daczára megtartotta a mit igért s elfogadta az általa megismert szabadságok és jogok részeltetését a közkormányban. 1814-től 1830-ig azonképen mint 1830-tól 1848-ig a charta valóság volt. A mely nap X-dik Károly erről megfeledkezett, az nap meg is bukott.

Következett a választási törvény hozatala. Guizot gyakor ízben ismétli, hogy befolyása a közügyekre, a közkormányra, ezen években nem volt oly nagy, minőnek azt barátjai és ellenei hirdetgették. De hogy az 1817-diki választási törvény részben Guizot műve, az és annyi jelen munkájából is kiviláglik. Én részt vettem az 1817. februarius 5-dikei törvény szerkesztésében, — így ír — én jelen voltam a tanácskozmányi ülésekben, melyek azt előkészítették. A törvényjavaslat fogalmazása után, L[illegible]iné ki mint belügyi

miniszter azt a követek kamarája elébe volt terjeszten dő, irt nekem, hogy szeretne velem találkozni. Én elfogadtam a terv valamennyi elveit, -- monda — a szavazási jog concentratióját, a közvetlen választást, a választók egyenlő jogát, ezeknek megyénkint külön egy collegiumba gyülését; hiszem valóban, hogy ezek a legjobb elvek; mindazáltal vannak még nehézségeim egyik vagy másik kérdésre nézve, s nincsen időm eloszlatásukhoz. Segítsen engem a motivumok előadásában. Természetes, hogy megfeleltem a bizodalmas kivánságnak. Midőn a törvényjavaslat a kamara elébe került, hol ifjú korom miatt még nem lehetett széket fognom, de hol barátaim az indítványt támogatták: a kormány nevében több czikk jelent meg tőlem amaz elvek védelmére a Moniteurben. Én jól ismertem a törvény czélzatait és szellemét, s én minden zavar nélkül szólok róla, szemben az ideigóráig túlsulyra jutott általános szavazási joggal. Az 1817-dik év választási rendszere megbukott az 1848-dik év viharában, de csak miután néki harmincz éven át szabad kormányt köszönhetett Francziaország; ezen összes időszak közben, egymást felváltó többféle párturalkodások alatt s a közbenjött forradalom által sem megingadtatva, elégséges volt ama rendszer a béke megőrzésére, a közjólét fejlesztésére és valamennyi törvényes jog épentartására. Az egynapig élő hivságos kisérletek jelen korszakában, amaz évszám politikai törvénynél majdnem hosszu és egészséges életnek mondathatik. Annyi bizonyos, hogy olyas mű,

melyet bizvást magunkénak mondhatunk, s mely érdemli, hogy elmélet tárgya legyen még bukása után is.

Az 1817. februárius 5-dikei törvényt egy vezéreszme sugallotta: véget vetni a forradalmi kormánynak, életbe léptetni az alkotmányos kormányt. Az általános szavazási jog Francziaországban mindig vagy rontásnak szolgált eszközül vagy csalásnak; rontásnak: midőn a politikai hatalmat valósággal a tömeg kezeibe helyezte; csalásnak: midőn arra szolgált, hogy a korlátlan hatalom érdekében megsemmisitse a politikai jogokat, fentartván a választási jog némi hazug külszinét a sokaság hívságos közbenjárása által. Kilépni elvégre az erőszak és hazugság ez ösvényeiből, helyezni a politikai hatalmat azon rétegekbe, hol a társadalmi rend higgadt érdekei, s velök függetlenség és bélátás természetszerűleg uralkodnak, és biztosítani ezen érdekeknek, az országos képviselet közvetlen választása által, hímezetlen, erős befolyást a kormányra: ezt keresték az 1817-ki választási rendszer szerzői, sem többet sem kevesebbet.

Politikai választások dolgában huszonöt év óta, akár valósággal akár szinre, a botorul népsouverainitásnak nevezett számsouverainitás elvét uraló országban a kisérlet uj volt és merésznek látszhatott. Kezdetben száznegyvenezer választó kezébe tette le a politikai hatalmat. És mégis mind a közönség, mind a szabadelmü felekezet részéről kevés ellenzéssel találkozott: egykét óvás a jövendőre nézve, egykét ellenvetés a multnak emlékeül, de valóságos és tevékeny ellenségeskedésnek semmi nyoma. A conservativ osz-

tályok kebeléből, az ő belső viszályaikból kelt ki a megtámadás, a veszély. A régi royalistapárt, látván hogy az új választási törvény néki nem fogja kezébe játszani a hatalmat, dühösen felszólalt s vádat emelt ellene: hogy az összes választási jogot s következőleg az összes politikai hatalmat a középosztálynak juttatja, a nagy birtok és a nép rovására. Utóbb a népi felekezet, mely 1817-ben ilyesmit ingyen sem gondolt, vagy legalább nem adta jelét, hogy effélétől tart, szintén megragadta e themát, s a középosztályok politikai monopoliuma volt a főfő vád, melyet nemcsak a választó törvény, hanem az erre fektetett s az ebben biztosítékát találó összes kormányrendszer ellen szórt.

Összegyüjtöm emlékeimet, összekeresgélem benyomásaimat 1814-től 1848-ig, a restauratio alatt szintúgy mint a juliusi kormány idejében hímzetlenül pártoltam, s néha szerencsém volt magamnak vinnem a középosztályok ezen zászlaját, mely az enyim is volt természetesen. Szemünkben mit jelentett e zászló? Terveztük-e mi valaha, vagy óhajtottuk-e ha csak szivünk fenekén is, hogy korunk kiváltságosaivá legyenek a polgárok, s hogy a szavazati jog gyakorlatát szabályozó törvények a középosztályok uralmának alapítására szolgáljanak, megfosztván minden politikai befolyástól, akár jogilag akár tényleg, egy részről a régi franczia aristocratia maradványait, más részről a népet?

A kisérlet erősen tudatlan és fonák emberek kisérlete lett volna. Valamely osztálynak uralkodása

az államban nem állapíttatik meg politikai theoriák és törvényczikkelyek által; tudós és lassú eszközök arra nem elégségesek: a hódítás ereje vagy a hit felsőbbsége kivántatik hozzája. A katonai és theocratiai aristocratiák kizárólag magoknak tulajdonithatják a társadalmat: a polgári befolyások nem soha. A minden idők és minden népek történelme ezt a legfelületesebb vizsgálódónak is bizonyitja. Napjainkban a középosztályok ilyes uralmának lehetetlensége még szembeszökőbb. Két eszme képezi az ujabb civilisatio nagy jellemvonásait, s kölcsönöz hatalmas mozgást néki: vannak általános, magával az ember minőségével összenőtt jogok, melyeket semmiféle kormány sem tagadhat meg semmiféle embertől; — vannak egyéni jogok, melyek külön mindenik ember saját érdeméből származnak, tekintet nélkül a születés, szerencse és rang külső körülményeire; s melyeknek foganatositását mindenkinek meg kell engedni, ki azokat magában viseli. — Az emberiség általános jogainak törvényes tisztelete, és a természetes felsőbbségek szabad fejlesztése, ezen jól vagy roszul értett két elvből folyt majdnem egy század óta a jó és rosz, a haladás és tévelygés, melyeket hol a forradalmak, hol a kormányok az európai társaságok öléből keletkeztettek. Ezen elvek melyike idézi elő vagy engedi meg a középosztályok kizárólagos uralmát? Bizonyos, hogy sem az egyik, sem a másik; az egyik kaput tár az egyéni felsőbbségek előtt; a másik helyet és részeltetést követel minden emberi teremtmény számára; nincsen nagyság, melyet ne lehessen elérni, nin-

csen létel, mely nem vétetnék számba. Ilyes elvek össze nem férők valamely osztály kizárólagos uralmával; a középosztályé szintúgy mint másé egyenes ellentétben fogna állani a társadalom főfő irányával.

Nálunk a középosztályok soha még csak álmukban sem kivántak szabaditékosokká válni, s ilyesmit a legparányiabb észszel biró ember sem álmodhatott számukra. Ezen hóbortos vád nem egyéb hadi gépnél, melyet hol a pártok képmutató ügyessége, hol a pártok vak szenvedelme emelt az eszmék zavarának pajzsa alatt. Innen azonban nem következik, hogy tehát nem áshatta alá társadalmunk belbékéjét, s hogy azt nem fogja még egy ízben alááshatni; az emberek úgy vannak alkotva, hogy reájok nézve az agyrémes veszedelmek a leggonoszabbak: a minek teste van, azzal megvívnak, de akár félelem, akár harag miatt eszöket vesztik a phantomok előtt.

1817-ben valóságos veszélyekkel volt dolgunk, midőn Francziaország választási rendszere felett tanácskoztunk. Az ujabb társaság legtörvényszerüebb elveit s legféltettebb kincseit egyiránt láttuk erőszakos reactio által fenyegetve. És szintakkor láttuk feléledni, hallottuk pezsgeni körülöttünk a forradalmi szellemet, szokása szerint nemes szenvedelmekkel felfegyverkezve a roszak működésének palástolására s diadaluk előkészítésére. A középosztályok hajlamaiknál és érdekeiknél fogva legeslegalkalmasabbak voltak küzdeni mindkét veszély ellen egyszerre; ők természetes ellenei az 1789. előtti rendszer követeléseinek, s a császárság alatt némi kormányeszmékre s

kormányszokásokra tettek szert; ők némi bizalmatlansággal fogadták ugyan a restauratiót, de nem viseltettek ellenséges indulattal iránta; ők a chartának uralkodása alatt kivánalmaik szempontjából nem voltak ujuj forradalmak csinálására utasítva; nékik a charta capitoliumjok és kikötőjök volt egyszersmind; ők abban foglalmányaik biztosítását és reményeik diadalát találták. A középosztályok ezen forradalom elleni állását az alkotmányossá vált monarchia hasznára fordítani, biztosítani ezen monarchiát amaz osztályok ragaszkodásáról és közremunkálásáról, mert tágas befolyást biztosítottunk nékik magoknak a kormányra: ez olyas politika volt, melyre a tények által is utasítattunk; az 1817-diki választó törvénynek ez volt politikája. Ezen törvény elvileg elejét vette a számsouverainitas forradalmi theoriáinak, s némi hazug és zsarnok egyenlőségnek; tényleg a reactio fenyegetései elől biztosította a társadalmat. Nékünk bizony, midőn bémutattuk a törvényt, távolról sem volt szándékunk, antagonismust idézni elő a nagy s a közép birtok között; de midőn elleneink szemünkre lobbantották, hogy ilyesmi következhetnék belőle, részünkről nem késtünk az állítással: hogy a középosztályoknak nem kizárólagos hanem túlsúlyu befolyása megfelel egy részt a szabad institutiók utáni vágynak, más részt országunk érdekeinek, minővé azt a forradalom csinálta, de sőt a restauratio érdekeinek is, minőnek azt a charta körülvonalozta.

Az 1818-diki ülés első sorban a sajtóval foglalkodott. A cabinet kinyilatkoztatta, hogy a kivételi és

ideiglenes szabályokat meg akarja szüntetni. De Serre, akkorban pecsétőr, azonegy nap három törvényjavaslatot terjesztett elé, melyek a sajtó ügyében teljesen szabályozták a bünösséget, az eljárás módját s az időszaki iratok közrebocsátásának feltételeit, a censurának teljes eltörlésével.

Én azokhoz tartozom — irja Guizot — kiknek a sajtó sok szolgálatot tett, s kik a sajtó gyakori megtámadásainak voltak kitéve. Magam is sokat használtam életem folyásában. Eszméimnek közzététele volt részemről az első lépés, magamra vonnom Franczia-ország figyelmét, becsülését. Midőn pályámon előbbre haladtam, mindig vagy szövetségesem vagy ellenségem volt a sajtó, s én nem kétkedtem soha vele felfegyverkezni, nem féltem soha magamat csapásainak kitenni. A sajtó hatalom, melyet tisztelek, s melyet inkább jó mint rosz kedvvel fogadok el, noha minden illusio nélkül. A politikai élet folytonos tusa, bármily formája legyen a kormánynak, s nékem nem volna örömem, sőt többet mondok, én szégyenleném magamat, ha néma és békóbavert ellenekkel kellene szemben lennem. A sajtószabadság a gőznek feszülése és hajtása az értelmi világban, rettenetes de éltető erő, mely a tényeket és eszméket egy pillanatban az összes földszínen terjeszti el. Én mindig szabadnak óhajtottam a sajtót; hiszem, hogy mindent összevéve, a közerkölcsiségnek inkább hasznára van, mint kárára; a közügyek helyes viselésére és a magánérdekek biztosítására elkerülhetlenül szükségesnek tartom. De kicsapongásait és veszélyeit sokkal többször és sokkal

közelebbről láttam, mintsem hogy torló törvények és szilárd erkölcsök általi erős szervezésének szükségéről meg ne győződtem volna.

A sajtót illető törvényczikkelyek mind Franczia-országban, mind másutt, majdnem kivétel nélkül, vagy a szabadságnak akár törvényes akár törvénytelen megszorításai, vagy a kormánytól fokonkint kizsarlott engedmények voltak. Az 1819-diki franczia sajtótörvény egészen más jellemmel birt, mert első teljes szabályozása volt az ügynek, mely mint ilyes, valamennyi részeiben bizonyos, előre megállapított általános eszméknek felelt meg, de mely egyszermind a tisztán elméleti úton alakult s nem a tények által igazgatott intézkedések minden veszélyeinek volt kitéve. Az ekkép készített és támogatott törvények némi philosophiai és művészeti dolgozattá válnak, 's ehhez némi önszeretettel ragaszkodik szerzőjök, mely a számbaveendő külső körülményeket gyakor ízben elfeledteti vele. A politikának a közönbösség s a szenvedelem, a szabad elhatározás s az előre való eltökélés némi vegyületéből kell állania, melyet nehéz megegyeztetni az általános eszmékhez való erős ragaszkodással s az őszinte szándéklattal: hasonló szigorú mértékben igazságosnak lenni a társaság mind elvei mind különféle érdekei iránt.

Guizot ez alkalommal lépett fel első ízben a szószékre, mint az indítványozott törvények védelmére kiküldött fejdelmi biztos. Az 1814-diki franczia alkotmány mintájára alakult német kamarákban még most is találkozunk e tiszttel. Visszás és gyarló helyzet,

mondja Guizot, mely a képviseleti kormány csecsemő korára mutat. Más dolog politikát tárgyalni, más dolog birák előtt valamely peres ügyet, tanárok és tudorok előtt valamely thesist védelmezni. A ki végzést hozó gyülésben hatályosan akar működni, annak magának is kell a végzés hozatalához járulnia, azaz: kell hogy tagja legyen a gyülésnek, s hogy bírjon a többiek képére, szabadsággal, hatalommal és felelősséggel. Én annak rende szerint jártam el tisztemben, ha nem csalódom, de hidegen. A kamara helyeselni látszott okoskodásaimat, én azomban csak ritkán és ovatosan vettem részt a vitában. Semmi kedvem a fonák helyzetekhez, az előre betanult szerepekhez. Midőn olyas pályasikra lépünk, melyen egy szabad ország ügyei körül zajlik a vita, feladásunk más, mint élczeket szórni és szavakkal czifrálkodni: valóságos és komoly részt kell vennünk a tusában.

Az államtanács üléseiben, melyek gyakran a miniszterek, nem ritkán Richelieu elnöklete alatt tartattak, s melyekben Guizot buzgó részt vett, tökéletes szabadsággal folyt a kamarák elébe terjesztendő törvényjavaslatok felett a vita. A royalista felekezet valamennyi árnyalatai a jobb oldaltól kezdve a bal oldal innenső széléig voltak ott képviselve. Guizot és barátai tüzzel fejtegették e körben a szabadság elveit és reményeit, melyekben a charta természetes következményeit s a restauratio sükerének elkerülhetlen feltételeit látták. A büntető törvényhozás reformja, a jurynak alkalmazása a sajtóvétségekre, a választási elvnek a helyhatósági igazgatásba oltása, ezek s effé-

lék az államtanácsban még előbb követeltettek az ország számára, mint a kamarákban.

Az 1817-diki év folyamában Pasquier, Gouvion-Saint-Cyr és Molé felváltották Dambrayt, Feltre herczeget és Dubouchaget az igazságügyi, hadi és tengerészeti miniszteriumokban. A cabinet, mely ezáltal nagyobb egységre, nagyobb parlamentaris és közigazgatási képességre tett szert, azon volt, hogy ezen érdemeket a kormány különféle ágaiban és fokozataiban is feltalálhassa; czélt is ért jóformán Párisban és ennek közvetlen szomszédságában, hol magát jellemeik és tehetségeik által kitünő s az alkotmányos rendszernek őszintén hódoló férfiakkal környeztette. A távolban, künn a messzebb eső megyékben ez kevésbé sükerült néki; itt a reactio nagy és picziny szenvedelmei folyvást nehezedtek az országra, s mint például Lyonban, összeesküvési és felkelési kisérletekre nyujtottak alkalmat.

Könnyebb a dolgokkal bánni mint az emberekkel; s ugyanazon miniszterek, kik nem értettek mindig hozzá, a megye- és helységfőnököket politikájokhoz idomítani, nevezetes dolgokat miveltek általánosan a közigazgatás mezején. De a kormány mindamellett nem szilárdult meg, nemannyira a forradalmi visszemlékezések mint saját organismusának gyengéi és a cselekvő személyek hibái miatt.

A charta által alkotott képviseleti kormányt nagy és természetes különbség választja el a XIV-dik Lajos és Napoleon által alapított közigazgatási monarchiától. A közigazgatás ezen centralisatiója kényszerí-

tette a főbb hatalmat a helyhatósági érdekeket elhanyagolni, általánosabb ügyekkel és saját védelmével levén az elfoglalva; vagy pedig arra birta, hogy amaz érdekeket, a magáéinak előmozditására, szorosan az általános ügyekhez kapcsolja, mi által az öszves közigazgatás puszta kormányeszközzé válik az egymással a hatalomért küzdő politikai pártok kezében. A baj korán felismerszett, s 1816-tól 1848-ig mindkét alkotmányos monarchia alatt az egymást felváltó különféle cabinetek nagyobb vagy kisebb mértékben bévallották a szükséget: terhének egyik része alól felmenteni a központi igazgatást s némi függetlenséget kölcsönözni a helyhatóságoknak. De sem a hatalom sem az ország nem értvén elégségesen az eszköz kezeléséhez, csekély haladást lehetett észrevenni ez irányban; s az alig született alkotmányos monarchia kénytelen levén mind a politikai szabadság mind a közigazgatási centralisatio terhét viselni, összeroskadt az egymással ellenkező nehézségek és felelősségek alatt, melyek bármely kormány erejét felülhaladták volna.

De a restauratióra még más baj is nehezedett, mely institutióinak nem ugyan gyógyíthatlan de természetes eredménye volt. A képviseleti rendszer végelemzésében a kölcsönös áldozatoknak, s a társaságban egymás mellett létező különféle érdekek alkudozásainak hosszú sora. A vitának nyilvánossága és heve ezen érdekek képviselőit, a pártokat túlságos zajoskodásra birja, s napról napra nehezebbé teszi az egyezkedést, a kölcsönös türelmet, mely alapul

szolgálhasson törvényeknek és kormánynak. Tapintat és mérsék nélkül mind a cselekvő egyéniségek mind a közönség részéről, lehetetlen a képviseleti kormány; s tapintat és mérsék hijányoztak ott is itt is a restauratio alatt.

Az emberek rövidlátásának s a szenvedelmek dühének ezen baját a pártszerepek felosztása még sulyosbitotta. A képviseleti rendszer mellett a kormány rendesen valamely élesen körülirt, saját eszmékkel és elvekkel biró pártnak van birtokában: az ország ügyeit hol a hatalom rendszeres védői, hol a szabadság barátjai, hol a conservativok, hol az ujitók kormányozzák. Az ekkép szervezett pártok közé helyezkednek aztán a nem osztályozott, előre el nem határozott szavazatok, a politikai chorus, mely a játszó személyek eljárását figyelemmel kiséri, őket kihallgatja, s helyeslő vagy elmarasztó itéletet hoz felettök a függetlenség s a józan ész szempontjából, velök vagy ellenök szavaz. Nem a vak eset s nem az emberek nagyravágyása egymaga, hanem a közösztön s a közérdek keletkeztetik szabad országokban a bévallott, állandó és hű politikai pártokat, s vállaltatják fel velök a hatalmat. De a restauratiónak 1816-tól 1820-ig lehetetlen volt az egyszersmind erélyes és mérsékelt kormány ezen feltételét teljesíteni. A két nagy politikai felekezet, melyeket a színen talált, a régi rendszer s a forradalom pártja egyiránt nem voltak képesek kormányozni, azaz: a belbékét is a szabadságot is fentartani; csak nagynehezen s csak annyira-mennyire fogadta el az egyik a char-

tát, a másik a királyságot. A hatalom, elkerülhetlen szükségnél fogva, a politikai chorus sorai közé helyezkedett; a kormány a kamarák ingadozó s a pártokon kivül álló részének, a centrumnak jutott, mely arra hivatalos, hogy az egyik vagy másik felekezetet juttassa többségre, nem arra, hogy önmagának szerezze meg e többséget. A centrumnak ugyanis sokkal nagyobb erőfeszitésbe kerül kivívni és megőrzeni a többséget, mint a kemény fegyelem alatt álló pártoknak, nem találván maga előtt elfogulatlan, tehát megnyerhető nézőket, hanem szenvedelmes s vele megvívni kész elleneket.

Ehhez még az is járult, hogy a többség főnökeinek nagyobb része a kormányon kivül állott 1816-tól 1819-ig a centrum vezértagjai közül többen, azok kik őt mind a jobb mind a bal oldal ellen védelmezték, kik erejét képezték a tusában s kik a közönséggel szemben fényt kölcsönöztek néki: Royer-Collard, Jordan, Beugnot, de Serre nem voltak a cabinet tagjai; a többség előkelő képviselői közül csak ketten: Lâiné és Pasquier voltak miniszterek. Ehhezképest a kormány független barátok támogatására volt utasítva, olyasokéra, kik politikáját helyeselték, a nélkül hogy terhét viselnék vagy felelősséget vállalnának érette. A doctrinairek szónoki tehetségeik, nem activ közremunkálás által szereztek magoknak parlamentaris befolyást és erkölcsi tekintélyt; ők védelmezték elveiket a nélkül hogy azokat alkalmaznák; az eszmék zászlaja s az ügyek zászlaja nem voltak azonegy kézben; a kamarákban néha a szónokok

védenczei gyanánt tűntek fel a miniszterek, kik tőlök a támaszon kivül még megrovást is nyertek. Ilyes alkalommal mondá Richelieu herczeg 1818. mártiusban egyvalakinek, ki némi csekély tárgyban pártfogását kérte: Lehetetlen, mert Royer-Collard, de Serre, Jordan és Guizot urak nem akarják.

Guizotnak nem volt oka neheztelnie, hogy haragjában a herczeg őt is felemlítette. Nem ült ugyan a kamarában, de hangosan csatlakozott barátainak eszméihez és eljárásához az államtanács üléseiben, a salonokban, a sajtóban. Ennek akkor bőséges hasznát vette mindenik párt. Chateaubriand, Bonald és Villèle a Conservateurben, Constant Benjamin a Minervában folyvást ostromolták a cabinetet. Védelmével foglalkodtak a Modérateur, a Publiciste, a Spectateur politique et littéraire. De a cabinet védelme nem volt elégséges a doctrinaireknek, és szándékukban sem állott néha; nékik tehát 1817-től 1830-ig szintén voltak hirlapjaik és folyóirataik: a Courrier, a Globe, az Archives philosophiques, politiques et littéraires, a Revue française. Guizot tetemes részt vett szerkesztésökben. A doctrinairek állása elleneikkel szemben sajátságos és súlyos állás volt egyszersmind. Ezek, a jobb és baloldaliak egyiránt, régi pártokat képviseltek; eszméik és érzelmeik húzamos idő óta voltak már forgalomban; fogadásukra készen állott a közönség. A doctrinairek uj emberek voltak a politikai pályán, sereget még csak szedegető tisztek, mérsékelt ujitók. Ők a szabadság nevében olyas elméleteket és szenvedelmeket támadtak meg, me-

lyek régtől fogva népszerüek voltak, szintén a szabadság nevében. Ők valóságos jogához és érdekéhez képest védelmezték az új franczia társadalmat, de nem megszokottságához és izléséhez képest. Nékik azonegy időben közönséget kellett szerezniök magoknak és elleneikkel megvívniok. És ezen nehéz munkaközben helyzetök némileg bizonytalan volt, ők benn voltak a kormányban és kivüle állottak egyszersmind, miniszterialisok is függetlenek is levén; ők hol együtt jártak a közigazgatással, hol az ellenzékkel fogtak kezet, a nélkül, hogy akár a hatalom akár a szabadság valamennyi fegyvereiről rendelkezhettek volna. De ők telvék voltak hittel eszméikbe, bizodalommal önmagok iránt, reménynyel a jövőbe, ők napról napra mind hevesebben folytatták a tusát, szintannyi elszántsággal mint büszkeséggel, és több büszkeséggel mint nagyravágyással.

Jelen munkának több helyein annak őszinte bévallásával találkozunk, hogy ezen években valamennyi felekezet követett el hibákat, névszerint ő és társai is, s bünbánása, mint illik, nem hamvazó szerdai jajveszékelésben, hanem azon törekvésben áll, hogy felekezete ne essék még egy ízben a már egyszer elkövetett hibákba.

Sok mindenfélét láttam és tapasztaltam — így ir, — és kedvem még sem esett el, és még sem hiszem, hogy a mi nehéz az lehetetlen. Bármi hiányos legyen a pártok belszerkezete, segíthetnek azon az emberek jó magaviselet által; a történet egynél több példát mutat fel, hogy a hibás institutiók és helyze-

tek gonosz eredményeinek elejét veheti a politikai vezérek ügyessége, a köz józanész. De midőn a helyzet hibáihoz az emberek tévedései csatlakoznak; midőn a pártok a helyett hogy saját sikamlós oldaluk veszélyeit felismernék és azokat kikerülnék, vezérek és katonák egyiránt, oda engedik magokat a sikamlatnak, sőt arra még taszigálják egymást, akkor a rosz ügyeknek rosz következményei sebesen és szükségképen fejlődnek ki. 1816-tól 1820-ig hibákat ejtett mindenik felekezet, kormány és ellenzék, centrum, jobb oldal és baloldal, miniszterek és doctrinairek. Semmi szándékom pártatlanságí parádét űzni. Én a kormányt, melyet szolgáltam, és a pártot, melyet támogattam, hibáik és szerencsétlenségeik daczára, naprólnapra erősbülő meggyőződéssel, a legeslegjobbnak tartom; ohajtván mindazáltal, hogy a drágán megvásárolt ‚otium' ismertesse fel velünk a cselekvés napjaiban általunk elkövetett hibákat, s készítessen elő velünk egy jobb jövendőt azon ügynek, mely nem fog sírba szállani, midőn mi nyugodni megyünk.

A centrum kormányzási hivatása Guizot szerint kivált azon sarkallott, hogy a cselekvés mezején kezei nem voltak a mult által megkötve. S ezen a közéletben szükséges tulajdonnal ekkoron jobb és baloldal egyiránt nem birtak; az 1789. előtti hagyományok befolyása alatt állván amaz, a forradalom elveinek nyügét hordván emez. Midőn egy liberalis salonban a baloldal valamelyik tagja szabadkozott a vád ellen, hogy az ő felekezetének nem kell a legi-

timitas: igen, válaszola neki könnyelmü őszinteséggel Matthieu de Montmorency, ti szeretitek a legitimitást olyatén szeretettel, minővel mi a chartát. És mégis, folytatja Guizot, ha a jobb és baloldal tagjai saját eszméiket, saját vágyaikat hallgatják meg, nagyobb részök kétségtelenül a charta felé hajlott volna. Korunknak egyik legveszedelmesebb fekélye, hogy független gondolkozásra és gondolkozása szerinti cselekvésre csak kevés ember bír elegendő ész- és jellemerővel; az egyének értelmi és erkölcsi függetlensége elvész az események súlya alatt, megbukik a kiabáló tömeg előtt. És a gondolkodás s a cselekvés ezen általános rab voltában már nem lehet megkülönböztetni egymástól a helyes és a hibás felfogással birókat, az ovatosokat és a vakmerőket, a vezéreket és a katonákat: megannyian azonegy nyomás, azonegy szélroham elől hajolnak meg; a közgyengeség előidézi nem a közegyenlőséget hanem a közlaposságot; minden hierarchia, minden fegyelem eltünik az emberek között; a végsők az elsők vezéreivé válnak, mert hisz épen a végsők nyomnak és tolakodnak, részökről meg nyomatva és tolatva a zsarnokság által kivülről, melynek ők legbuzgóbb s legvakabb eszközei.

A centrum, mint politikai párt, nem szenvedett e mirígy alatt, de más nagy baja volt: hiányzott benne, mint már érintettük egy igen lényeges pártkellék, a belső egység. A tisztán miniszterialisok néha olyformán viselték magokat, mintha fel se vennék a doctrinairek által képviselt philosophiai elemet, mely

iránt bármi impraktikus legyen az némelykor, még a legerősebb, legügyesebb kormány sem fog büntetlenül tiszteletlenséggel viseltetni; a doctrinairek pedig nem vették kellő figyelembe a miniszterium helyzetét, nem tüntették ki irányában a szükséges mérséket, a kamarákban pedig túlságos harczoskodási hajlamuk s némi kizárólagosságuk miatt sem magoknak sem a kormánynak nem szereztek annyi hivet, mennyi különben jobb ügykezelés mellett körülöttök gyülekezett volna.

A baloldal 1818ban huszonöt taggal szaporodott meg: Constant Benjamin, Lafayette, Manuel közöttök voltak. A jobb oldal a forradalmi felekezet ezen növekedését nagyrészt az uj választási törvénynek tulajdonította, s Richelieu, ki épen akkor jött vissza Aachenből, hol az idegen seregeknek Franczіaországból kivonulását eszközlötte, oly szándékkal volt, hogy vagy a választási törvény módositását is fogja eszközleni, vagy lemond a miniszterségről. Legbefolyásosabb társa, Decazes, ellenezte a szándékot, és a crisis azzal végződött, hogy Richelieu negyed magával kilépett a cabinetből, melynek élére most Decazes állott, melyet a pecsétőrré nevezett de Serre volt a kamarákban oltalmazandó, s mely a választási törvény fentartását irta zászlajára.

Az uj, az 1819-diki cabinet helyzete kényesebb volt a Richelieuénél. Támaszt csak a centrumban talált, s ez mindinkább meghasonlott önmagával; egész erővel s időről időre megmegujuló sükerrel csak a doctrinairek küzdöttek mellette. De most az egyik

kamara a másik ellen fordult. A pairek a választási törvény módosítása mellett nyilatkoztak; ellenszegülésöket csak mesterséges uton, csak hatvan új pair kinevezése által lehetett megtörni. A XVI-dik Lajos halálraitélésében részes Grégoirenak követté választatása, melyet a forradalmi párt csak nehány reactionarius segédével eszközölhetett, kik szavazataikat a baloldal jeleltjére adták, erősen megrendítette a miniszteriumot; Berry herczeg meggyilkoltatása a cabinet feloszlását vonta maga után. Decazes most maga indítványozta a választási törvény reformját, melyet eddig következetesen ellenzett, s indítványozott még két más törvényt, melyeknek egyike a személyes szabadság felfüggesztését, másika a hirlapok censurájának visszaállítását vette czélba. Négy nappal később megbukott az indítványozó, és Richelieu herczeg új miniszterium alakításához látott.

Ekkor már a doctrinairek is meghasonlottak egymással. De Serre, ki oly czélzattal lépett be Decazes miniszteriumába, hogy a választó törvényt oltalmazza, Richelieu alatt is a miniszteriumban maradt, hogy ama törvényt megrontsa. Guizot hijába ügyekezett őt más gondolatokra birni. A követek kamarájában Royer-Collard és Jordan megtámadták az új választási rendszert; a paireknél Broglie herczeg és Barante vívtak ellene. Úgy látszott, mint ha a közelebb lefolyt évek alatt szövődött politikai kötelékek végkép akarnának feloszlani; személyes véleményét, természetes hajlamát követte mindenki. A parlamentaris

pálya egy nagy zűrzavar volt: két szélsőségén két phantom tünt fel: a revolutio és a contrarevolutio.

A kamarák elfogadták, nemugyan a cabinet által elejökbe terjesztett törvényjavaslatot, hanem ennek olyas módosítványát, mely a nélkül hogy az 1817. februarius 5-dikei törvényt elvben megsemmisitené, azt mégis meghamisította a jobboldal érdekében ennek pártfogását nyervén jutalmul. A centrum nagyobb része s a baloldal legmérsékeltebb tagjai, a közbéke kedvéért szintén elfogadták a módosítványt. A szélső bal s a szélső jobb, Manuel és Labourdonnaye óvást tettek. A cabinet, új szövetségeseinek kedvéért, most szigorral lépett fel az elveikhez hű maradt doctrinairek ellen. 1820. julius 17-én Royer-Collard, Jordan, Barante és Guizot kirekesztettek az államtanácsból. „Az erőszakos, és ok nélküli ellenségeskedés — irá Guizotnak de Serre — melylyel ön egy idő óta a király kormánya ellen fellépett, kikerülhetlenné tette e rendszabályt.“ „Önnek levele nem lepett meg engem, — válaszola Guizot — én azt előre láttam, mihelyest hangosan kinyilatkoztatám, hogy a miniszterium beszédeit és cselekményeit nem helyeslem. Örvendek, hogy eljárásomban semmit sem kell változtatnom. Holnap úgy mint tegnap csak a magamé leszek, egészen a magamé.“

A jobboldal befolyása nőttön nőtt. — 1821. december 15-kén a centrum kormányának árnyéka is elenyészett: Villèle lépett Richelieu helyébe.

VI.

„Helyzetem és nézpontom változik, — e szavakkal kezdi Guizot azon fejezetet, mely ‚a jobb oldal kormánya 1822—1827.' felirást viseli. Nem belülről s nem mint játszó, hanem kivülről és mint néző vizsgáltam a jobb oldal kormányát, s csak mint ilyes szólhatok felőle. Mint ellenséges néző, kinek az idő meghozta világát, kit a tapasztalás megtanított a méltányosságra."

Korszakunk embereitől Villèle-t azon jellemvonás különbözteti meg, hogy mint pártember jutott a kormányhoz, s hogy a kormánynál is pártember maradt, olyas azonban, ki arra törekedett, hogy az övéi között a kormányszellem erőt vegyen a pártszellemen. Ő gyakran nem osztozkodott felekezetének eszméiben, szenvedélyeiben, czélzataiban, ő küzdött ellenök, de kéz alatt, el lévén tökélve, barátaitól soha sem válni külön, még azon esetre sem, ha megszünnek tőle irányt venni. Drágán fizette meg árát ezen állhatosságnak, mert ez őt arra kárhoztatta, hogy olyas hibák terhét viselje, melyeket szabadabb kezekkel valószinüleg nem fogott volna elkövetni; de ez volt az ár, melyen a hatalom birtokában is maradt hat évig, megőrizvén felekezetét ama szarvas hibáktól, melyek azt, mihelyest a kormányról lelépett, bukásra juttatták szükségképen.

Villèle cabinetjének alakulásakor ország és kormány erőszakos helyzetben voltak. Titkos társulatok,

összeesküvések, lázadások mindenütt, Béfortban, Colmarban, Toulonban, Saumurben, Nantesban, la Rochelleban, magában Párisban, a miniszterek szemei előtt, a seregben azonkép mint a polgárság között. Három év alatt nyolcz komoly összeesküvés veszélyeztette a restauratiót.

Mai nap, harmincz évi távolságra, annyi nagyobb esemény után, — irja Guizot — ha egy jóravaló értelmes ember kérdi magától, mily indító okok költötték fel e dühös haragot, e vak merényleteket, sem elégséges, sem törvényes okokat nem tud találni. A választó rendszer mesterségesen módosítatott, a hatalom gyanus felekezet kezeibe ment által; de az alkotmány nagy institutiói épen állottak, a közszabadság hatalmasan fejlődött, a törvényes rend nagyocska csorbát sehol sem szenvedett, az ország gyarapodott erőben és jólétben. Az új társadalom, nyugtalanítva bár, nem volt lefegyverkezve, viszonyai olyasok voltak, melyek közt várakozhatott s oltalmazhatta magát. Nyilvános, élénk ellenzésre lehetett elégséges okot találni, de nem összeesküvésre, nem forradalomra. — A szabadság után sovárgó népek — folytatja — nagy veszedelemben forognak, a csalódás veszedelmében aziránt, mit ők zsarnokságnak neveznek. Ők hajlandók e neven hívni minden kormányt, mely nékik nem tetszik, mely őket nyugtalanítja, mely nem adja meg nékik mindazt, a mit kivánnak. Ilyes szeszély nem marad büntetés nélkül. Csak ha számos sértést ejtett a hatalom az országon, ha hosszadalmas ideig és keservesnél keservesebb szenvedésekbe már-

totta, csak akkor van értelme a forradalomnak, csak akkor sükerül hibáinak daczára. Midőn ilyes okok hiányoznak, akkor a forradalmi kisérlet megbukik nyomoruságosan, s gyorsan maga után vonja, büntetésül, a reactiót.

De az 1820—23. évek összeesküvőinek eszökbe sem jött kérdezni: ha törvényesek-e az ő vállalataik. Az egyiket avas gyülölködése, a másikat éretlen lelkesedése ragadta magával; az egyik a respublica ügyét vélte szolgálhatni, a másik azon férfiút, ki épen akkor halt meg Szent-Helenában, „ki nagy mértékben birt a nagy embereknek gyakran megvesztegető kiváltságával, hogy másokba belé lehellik a ragaszkodást, melyet ők magok nem érzenek.“ A kamarákban Lafayette, d' Argenson és Manuel voltak az összeesküvések igazgatói, melyekről Foynak szintén volt tudomása, s volt Benjamin Constantnak és Casimir Periernek is, de ők rosszallották, ők nem léptek czimboraságra velök; a doctrinairek épen távol tartották magokat tőlök, semmiben sem voltak avatva, semmi részt sem vettek bennök.

Guizot nem emlékezhetik részvevő bánat érzelme nélkül Lafayettere. Én nem ismertem — igy ir — nemeslelküebb jellemet, olyast, ki jobb akarattal viseltetett volna mindenkihez, ki nagyobb barátja lett volna az igazságnak mindenki iránt, ki készebb lett volna mindenét veszélyeztetni hitéért, ügyéért. Jóakaratja az egyes személyek iránt kissé banalis volt ugyan, de való és mély az emberiség iránt általában. Bátorsága és áldozati készsége eleven és buzgó volt

egyszersmind, a könnyelműség olykor-olykor mutatkozó formái alatt is komoly, a mily értékes oly ízletes. Összes életét hűség érzelmeihez és eszméihez, egyes napjait hatalmas eltökélés jellemezte, mely a rend legszilárdabb barátjainak is becsületére válnék. 1791-ben tüzet adatott a nép nevével czifrálkodó lázadásra; 1792-ben személyesen jött seregének nevében követelni a jacobinusok fékezését, a császárság alatt oldalt és állva maradt. De ő nem birt politikai itélő tehetséggel s a körülmények és emberek becsüjéhez nem értett; ő gondatlanul hagyta magát természetes lejtjén leebb és leebb csúszni, nem vette számba cselekményeinek valószinü eredményeit, s a népszerüségnek oly szünetnélküli, oly rajongó szükségét érezte, mely őt saját nézetein messze túlcsapongtatta, s aljas, még pedig erkölcsi természetével és helyzetével gyakran ellenkező befolyásoknak vetette oda. 1814-ben jó indulattal látszott a restauratio iránt viseltetni; de a hatalom czélzatai, a royalisták nehezteléseí, és saját népszerüségi szomja őt csakhamar az ellenzék közé vezették. A száz nap után ellenkezése hímezés nélküli, tevékeny ellenségeskedéssé vált a Bourbonház iránt; lelkében republicanus, a nélkül hogy a respublikát kikiáltani merészsége vagy módja volna, makacsul és sükeretlenül visszautasította a királyságot; és 1815-ben helyet fogván a restauratio ellenségeinek legszélsőbb sorában, köztök maradt X. Károly bukásaiglan. 1820—1823-ig ő volt valamennyi titkos társulatnak, valamennyi összeesküvésnek, valamennyi felforgatási kisérletnek nemugyan való-

ságos feje de eszköze és czifrasága, még azoké is, melyeket, ha sükerülnek, nem ismert volna a magáéinak, melyeknek eredményeit elutasította volna magától.

Senki sem hasonlított kevesebbé Lafayettehez mint Manuel; a mely mértékben amaz őszinte volt és vakmerő abban tartozkodónak, számolónak, ildomosnak mutatkozott még erőszakolás közben is a másik. Lafayette nem volt ugyan ‚nagyúr', — e név nem illik reá — de valóságos, szabadelmü és népszerü nemesember, természeténél fogva nem forradalmár, de kit elragadás és vakság ismételt forradalmakba taszíthattak, s ki maga is taszíthatott azokba másokat; Manuel tanulékony fia és ügyes védője volt az 1789. ótai forradalomnak, képes az ő szolgálatában kormányemberré válni, szabad kormány emberévé, ha a forradalom érdeke megengedi, absolut kormány emberévé, ha korlátlan hatalomra van szükség, hogy uralkodásra jusson a forradalom, de kész azt minden esetre minden áron támogatni. Argenson hármuk között talán a legszenvedélyesebb volt. Őszinte és melancholikus ábrándozó, ki oly hitben élt, hogy az emberi társadalmak valamennyi bajai az emberi törvényekből származnak, s ki tűzzel támogatta egytől egyig a reformokat, noha csekély bizodalommal volt a reformatorok iránt. Marczona philosophiájából mérész nézeteket vont ki, de a cselekvésre nem igen volt alkalmatos, mert hamar kétségbeesett, noha más részről az újrakezdéshez is min-

dig kész volt. Utopista fanatismus, de mely nem sokat remél, nem jó véralkat conspirator számára.

Villèle ekkoron hatalmának első s legjobb phasisában állott; védelmezte a monarchiát s a rendet az összeesküvések s a lázadások ellen. A követek kamarájában a baloldal tüzes megtámadásait kellett visszavernie, a pairek kamarájában Richelieu herczeg mérsékelt de éber roszakaratát kellett visszautasítnia. A veszedelem s a tusa körülötte gyülekeztették összes felekezetét. De az 1822. év folyamatában az összeesküvések legyőzettek; a monarchiát fenyegető veszélyek tovább keltek; a parliamenti, egyébiránt még élénk küzdelmek nem voltak többé viták életre halálra; a jobb oldal uralkodása mind az országban mind a kamarákban biztosítottnak látszott. Most más nehézségek, más veszélyek keletkeztenek Villèle körül; most saját felekezetében jelenkezett a meghasonlás, most saját cabinetjében szerepelt az engedetlenség.

Montmorency a külügyi miniszter, és Chateaubriand előbb Londonban, majd Veronában a spanyol forradalom lenyügzésére tartott congressusnál követ, s röviddel utóbb Montmorencynak a miniszteriumban utóda, Villèle akaratjának ellenére az interventio elvét diadalmaskodtatták. 1823-ban el volt határozva a spanyol háború. Szerencsés lefolyása s a diadal pillanatnyi fénye Chateaubriand-t elkábították. Nem kellvén bajoskodnia az ország belkormányával s a kamarákkal, addig élvezte és újra élvezte „a maga spanyol háborúja“ sükerének dicsőségét míg elbiza-

kodóvá, gőgössé vált. Benne épen azon tulajdonok nem voltak meg, melyek Villèlet kitüntették, s ő épen azokkal birt, vagy legalább ösztönével és izével, melyek Villèleben hiányoztak. Későn lépvén a nyilvános élet pályájára, nem lévén többoldalu műveltséggel ékes, s nem igen vonatván a hivatalos ügyektől el az eszmék különfélesége és rohama által, Villèlenek csak egy czélja volt mindig: a hatalom Lirtokába jutni azáltal, hogy pártját jól szolgálja; s midőn kezébe került a hatalom, csak egy gondolatja volt: azt jól megtartani azáltal, kogy okosan gyakorolja. Messze földre hányatva, midőn gyermekségéből is alig kibontakozott, Chateaubriand általfutott minden eszmén, megkisérlett minden pályát, sovárgott minden dicsőség után; nehányat kimerített, másokkal legalább érintkezett: semmit sem talált a mi őt kielégíthette volna. „Az én fő hibám — mondá ő magamagáról — az elízetlenedés, a mindenbe beléunás, az örökös kétkedés.“ Különös természet oly emberben, ki magát a vallás és a monarchia restauratiójára szentelte! S innen van, hogy Chateaubriand élete szünet nélküli tusa volt vállalatai és hajlamai, helyzete és természete között. Nagyravágyó mint egy pártfőnök és független mint egy veszett gyermek; lelkesedve minden dicső ügy iránt és szerelmes, kórságig, a legparányiabbakká; az élet mindennapi érdekeivel épen nem gondoló, de a világ szinpadán személyét, dicsőségét szenvedelmesen féltő, s a legkisebb sértés fájdalmát inkább érező mint a legfényesebb diadal örömeit. A nyilvános életben inkább sü-

ker mint hatalom után törekvő; nagy pillanatban képes nagyszerü tervet kigondolni és életbe léptetni, de nem képes a kormánynál, erélylyel és kitüréssel, jól összefüggő politikát követni. Országa és kora erkölcsi bényomásait rokonszenvesen felismerte, de inkább azon volt hogy kegyöket megnyerje, mint azon, hogy őket komolyan és tartósan kielégítesse. Nagy és nemes lélek, ki az irodalomban s a politikában egyiránt ismerte és felszólaltatta az emberi szellem magasabb húrjait, de inkább értő a képzelődések elbüvöléséhez mint az emberek kormányzásához, és mód felett sovárgó magasztalás és zaj után, hogy büszkeségét kielégíthesse, izgalmak és újdonságok után, hogy unatkozásából kibontakozhassék.

A követek kamarájában a liberalis ellenzék jókora befolyással bírt, nagyobbal mint hogy Villèle azon rendszabályokat életbe léptethesse, melyek néki szükségeseknek látszottak, ha pártját kielégíteni akarja. Manuelnek 1823. martius 3-án közbenjött kicsapása után erős dolog lett volna, remélenie, hogy a követek kamarája helyét és részét a kormányban ismét fogja találni és gyakorlatba venni. 1823. december 24-én feloszlattatott. Az új választások után csak tizenhét tagból állott a baloldal. Az új kamara, sokkal inkább mint az 1815-diki, a jobb oldal kamarája volt. Az óra ütött követeléseinek kielégítésére. Két törvényjavaslat terjesztetett a kamara elejébe: az egyik minden hetedik évben a következő kamara teljes megújítását léptette a részletes és évenkinti megújulás helyébe; a másik az 5% rentenek

3%-re változtatását, azaz: a tőkének visszafizetését alpari vagy a kamatnak leeb szállítását tartalmazta. Amaz biztosítani akarta az új kamarát hatalma és tartóssága iránt; emez előkészített egy nagy politikai rendszabályt: az emigransok jutalmát kárpótlás képében. Mindkét törvényjavaslat a cabinet valamennyi tagjainak helyeslésével Chateaubriand-t sem véve ki került a kamarák elébe. Történt azonban, hogy a közvélemény erősen nyilatkozott a második ellen, s nyomban találkoztak, kik mindenszerte hirdetgessék, hogy Chateaubriand e részben nem osztozkodik minisztertársainak nézetében. A szándék világos, mondák mások, Villèle buktatására törekszik, miniszterelnökké kíván lenni. A képviselők elfogadták a törvényjavaslatot, de midőn a pairek elébe került, Chateaubriand egy árva szócskával sem támogatta, néma maradt, bukni hagyta. Két nappal később, 1824. junius 6-án, Villèle, a királynak meghagyásából, Chateaubriand kezéből magához vette a külügyi tárczát. A miniszterelnök, ha erejét megfeszíti, XVIII. Lajost más gondolatra bírhatta volna; de őt ez úttal elhagyta hidegvérüsége, ő haragjában sietett megfelelni a kívánságnak. Nagy hibát követett el. Vannak elkerülhetlenül szükséges szövetségek, kiktől nem szabad megválni, bár mi alkalmatlanok legyenek, és Chateaubriand, akár minők lettek legyen követelései és szeszélyei, kevésbé veszedelmes volt mint versenytárs, hogysem mint ellenség. Működésének nyomban színhelyet talált a Journal des Débatsban, honnan naponkint nyilait küldözgette

a miniszteriumra. A lap igazgatói — a két Bertin — ritkánál ritkább érdemmel birtak; ők tudták a módot, mint kell magok körül gyüjteni a politikai és irodalmi képességek színét, s mint kell a bélátás hűségével gyámolítani eszméiket és barátjaikat. Kettejök közül a jelesebb politikus, Bertin de Veaux, nagyrabecsűlte Villèle-t, és barátságban élt vele. „Villèle valóban a közügyek kezelésére született — mondá egy nap Guizotnak — bír a szükséges képességgel s haszonlesés nélküli szenvedelemmel viseltetik irántok; ő nem akar ragyogni, ő kormányozni akar; szintoly örömest volna palotájának pinczéjében pénzügyi miniszter, mint az első emelet teremeiben.“ A jeles journalistának nehezére esett az ügyes miniszterrel összeveszni; meglátogatta a minisztert, s a béke nevében kérte, adassa Chateaubriandnak a római követséget. Nem merem indítványba hozni a király előtt, válaszola Villèle. Ez esetben, monda Bertin emlékezzék meg ön, hogy a Débats felforgatták Decazes miniszteriumát s fel Richelieuét, lesz annyi erejök, hogy Villèle miniszteriumát is felforgassák. Amazokat a royalismus szolgálatában forgattátok fel, viszonza Villèle, hogy az enyimet felforgassátok, forradalmat kellene csinálnatok. — Villèle számára — folytatja Guizot — nem nagy biztosíték rejlett ezen perspectivában, s az események igazolták mondását; de Bertin de Veauxnak tizenhárom évvel később eszébe jött a figyelmeztetés. Midőn 1837-ban különváltam Molétól, egész őszinteséggel mondá nékem: Semmi kétség, hogy én ön iránt annyi barát-

sággal viseltetem, mennyivel viseltettem Chateaubriand iránt, de mindamellett nem fogom önt az ellenzék sorai közé kisérni; nincsen kedvem újra hozzá fogni azon kormány megrendítéséhez, melyet erős alapra akarok fektetni. Elég volt azt egyszer tennem.

Villèle diadalmaskodott; de épen ekkor vették kezdetöket helyzetének nehézségei s magaviseletének gyengéi; ekkor tette az első lépéseket bukása felé.

A helyett hogy magát a baloldal hatalmas oppositiója ellen kellene védenie, az ellen, melytől a jobboldal szintúgy tartott mint a cabinet, melyet tehát közös erővel küzdtenek le, most magából a jobboldalból kikelt, s a követek kamarájában Labourdonnaye által, a paireknél Chateaubriand által vezérlett ellenzékkel kellett szemben szállania, melyhez a Journal des Débats jeladására mind az aristokratiai mind a népi sajtó, s a legkülönfélébb szinü és eredetü ellenzőknek egy egész serege, royalisták és liberalisok, baloldaliak és doctrinairek, a régi kormány s az uj Francziaország emberei csatlakoztak.

Megvívni ilyes ellenzékkel még kisebb veszedelem volt Villèlere nézve, mint az, hogy oltalom és menedék nélkül barátjainak befolyásától és akaratától függött azontúl. Barátjai igen különfélék voltak, támaszt más-más feltételek alatt nyujtók. Ha csak azokkal lett volna dolga, kiket Guizot a párt politikusainak és laikusainak nevez, azokat talán kielégíthette, azokkal talán még kormányozhatott volna. A falusi nemesemberek s a royalista városi polgárok, előitéleteik daczára, nagyobb kisebb mértékben az

uj Francziaország erkölcseivel birtak, s alkalmazkodtak az alkotmányos kormányhoz, mióta ez nem az ő rovásukra kezeltetett. Az emigransoknak kijárandó kárpótlás, a helyhatósági befolyás nehány biztosítékai, s a közhivatalok birtoklása, — ez és ennyi elégséges lett volna őket huzamos időre Villèlenek megnyerni. De seregének egy másik része, melyet az ellenfél jesuita-pártnak nevezgetett, nehezebben volt kielégíthető, nehezebbé tehette a kormányzást. Ezen rész háborút üzent a jelen franczia társadalom elveinek, politikai és polgári szervezetének, leszármazásának és irányának, háborút, melynél visszásabbat s magára a vallásügyre kártékonyabb befolyásut, mint Guizot hiszi, nem lehetne viselni. Villèle a baj elháritására sietett a clerust részeltetni a kormányban, remélvén hogy ezáltal magának az egyháznak kebelében talál szövetségeseket, kik őt barátjaik túlságos és oktalan követeléseik elől oltalmazni fogják. A miniszteriumba lépése után röviddel egy érdemes egyházi férfiút, Frayssinous abbét, az egyetem nagy mesterévé nevezte; és két hónappal Chateaubriand bukása után új miniszteriumot teremtvén, azzal — az egyházi ügyek és a közoktatás tárczájával — szintén a nevezett abbét bízta meg. De Villèle nem nagy támaszt talált az új miniszterben, ki mérsékelt elvei daczára, mégis inkább azon volt, hogy saját helyzetét a hierarchiában biztosítsa, mint azon, hogy a cabinetet amúgy igazán szolgálja.

Három hónapja múlt volt, hogy Villèle régi ba-

rátjainak tetemes részétől különválva, egymaga viselte a kormány terhét, midőn XVIII. Lajos meghalálozott. A miniszterelnök az új király bizodalmát is tudta magának megnyerni. X. Károly a mily hűséges oly ügyes szolgát ismert fel benne, de Villéle mégis észrevette hogy más ura van, s hogy ahhoz, bármi őszinte legyen különben, nem bízhatni, kiben felszín és lényeg nem egyeznek meg egymással.

Az emberek végre is sokkal inkább függnek gondolkozásmódjoktól, mint magok hiszik magokról. Sokan hasonlították XVIII. Lajost és X. Károlyt egymáshoz, hogy feltünjék, mennyire különbözött az egyik a másiktól; és csakugyan nagynak mutatkozik a különbség. XVIII. Lajos mérsékelt pártolója volt a néhai közigazgatásnak és szabad gondolkozó a XVIII-dik század szellemében; X. Károly híve volt az emigratiónak és engedelmes fia az egyháznak. XVIII. Lajos bölcsesége önösséggel és scepticismussal volt bélelve, de mindamellett komoly és való. Midőn X. Károly úgy viselte magát mint bölcs király, akkor az emberségből történt, jó akaratból, azért mert a pillanat magával ragadta, mert tetszeni akart, de nem meggyőződésből, nem hajlamból. XVIII. Lajos kormánya, valamennyi miniszteriumokon át, következetes és mindig önmagához hasonlatos kormány volt. X. Károly feltett szándék és gonosz czélzat nélkül, ellenmondásból ellenmondásba, következetlenségből következetlenségbe esett, mindaddig, míg valóságos hitének visszaadva, elkövette a hibát, mely néki thrónusába került.

Három év lefolyása alatt, X. Károly országlásának kezdetétől saját bukásáig, Villéle nemcsak nem küzdött a király következetlen lengesége ellen, de sőt felhasználta, hogy különféle ellenségei elől menekülhessen. Így történt, hogy a hirlapok censuráját most eltöröltette most meg visszaállítatta, hogy a törvények alkalmazását hol enyhítette hol sulyosbítatta, azon levén mindenkor és gyakran sükerrel, hogy liberalis nyilatkozásokat adjon a király szájába, mintegy ellensúlyozására azon demonstratióknak, melyek a néhai kormány, az absolutismus izét viselték magokon. Eljárása a kamarákban hasonlított ezen magaviseletéhez a korona irányában. Törvényjavaslatai felváltva hol az egyik hol a másik hevesebb véleményszínezetet ügyekeztek kielégíteni. Az emigransoknak szavaztatott kárpótlás a jobb oldal laikus részének vágyait kielégítette. A haytii köztársaság megismerése tetszett a liberalisoknak. A budget körül életbeléptetett reformok, s a szabályszerü közigazgatás a higgadt polgár s a köztisztviselők jóvéleményét nyerték meg néki. Az öröködést szabályzó törvényjavaslat s az idősbség joga némi reményt nyújtottak az aristokratiai reminiscentiák embereinek. A szentségtörési törvényjavaslat a fanatikus felekezet izletéhez alkalmazkodott. — A reactio szelleme mellett, mely ezen törvényhozási munkálatokat s a hatalom eljárását jellemezte, mindig némi értelmes törekvés mutatkozott a haladás ügyében is tenni valamicskét. Villéle egy részről hüségesen szolgálta ba-

rátjait, de más részről megragadott minden alkalmat, hogy elleneinek némi kárpótlást juttasson.

De midőn a népek eszméik és szenvedelmeik hatalmasan felizgattattak, akkor mértéklet és ügyesség csak kisebb időközig elégségesek a kormányzáshoz; akkor nem marad el a nap, midőn a jónak cselekvésére, a rosznak gátlására erős meggyőződés, szilárd, szabatos akarat szükségesek. Ezek nem voltak Villéle tulajdonai. Kivált a fanatikus felekezet követelései hova tovább nagyobb forrásba, pezsgésbe hozták az országot. Béranger a tömegek ellenszenvének előbb tolmácsává majd szítójává lett. A paireknél Villéle nem találkozott valóságos jóakarattal, a képviselők kamarájában mindig ingatabbá lett állása. 1827. aprilis 29-én, midőn a király a Mars mezején szemlét tartott, a nemzeti őrség több csapatjai „le a miniszterekkel, le Villèllel" kiáltásokkal fogadták az udvart. Az őrség eloszlattatott, s el a képviselők kamarája. Az új választások a cabinet ellen nyilatkoztak, s Villéle visszalépett, tanácsul adván a királynak, hogy a centrumból válaszsza kormányát. Benne a párt, melyet szolgált, elvesztette az egyetlenegy embert, ki vele a hatalmat törvényszerüleg elnyerette s általa alkotmányosan gyakoroltatta.

VII.

Midőn Guizot az államtanácsból kiküszöböltetett, élénk rokonszenv tanutételeivel találkozott minden-

ünnen. Feltette magában, hogy folytatni fogja históriai leczkéit az egyetemnél. Nyári idő levén, Condorcet asszonyság lakul néki villáját ajánlotta, mely Páristól nehány órányira feküdt, Meulan mellett. Guizot politikai nézetei lényegesen különböztek azon politikai érzelmektől, melyek e hírneves nőt a XVIII-dik századhoz s a forradalomhoz kapcsolták; de Condorcet özvegye erős jellemmel birt és nemes szívvel; az általa amúgy egyszerüen s csak azért felajánlott szolgálatot, mert öröme telt benne, habozás nélkül lehetett elfogadni. Augustus elején Guizot már ama villában lakott, családjával és könyveivel.

Halljuk, mit mond akkori helyzetéről.

Én mindig igen szerettem a nyilvános életet. És mégis soha sem léptem ki belőle a jóllét bizonyos érzelme nélkül, mintha forró és ingerlő légkörből könnyü és hüves levegőbe szállanék át. La Maisonnette tetszett nékem az első pillanattól fogva. Itt voltam hitvesemmel és Ferencz fiammal, ki akkor ötödik évében állott. Barátaim látogatásomra jöttek. Környezetem nem volt különösen szép vagy ritka, de a természet körülfogott egyszerü ékeivel, s én a családi élet nyugodt örömeit élveztem. Nem hiányzott semmi, sem tér, sem föld, sem szeretet, sem társalkodás, sem szabadság, sem munka, nem még a munkának szüksége sem, ezen sarkantyu és zabola, mely vajmi jó az emberi puhaság és mozgékonyság ellen. Boldog voltam. Midőn a lélek derült, midőn szívnek és észnek foglalatossága van, akkor a

legkülönfélébb helyzetek is egyiránt varázszsal bírnak, s külön mindenikben lehetséges a boldogság.

De ezen oly édes és oly teljes élet ölében még sem szüntek meg élénken foglalkodtatni a közügyek, melyekben már részt kezdtem venni, a remények, melyeket ezen ügyekből hazám és magam számára merítettem. Kedvem jött, elmondanom fenszóval gondolataimat Francziaország új kormányáról, hogy minő volt 1814. óta, s hogy minőnek kell lennie, ha czélt érni akar. Szabad voltam s azon korban, midőn az igazság haszonlesés nélküli szeretete elegyveledik az ambitio tisztességes vágyaival; azon lévén, hogy sükert szerezzek ügyemnek, egyúttal magam számára is reméltem sükert. Két hónapja volt, hogy Maisonettében laktam, midőn e czím alatt: du gouvernement de la France depuis la restauration du ministére actuel (Francziaország kormányáról a restauratio óta s a jelen miniszteriumról) közzé tettem első munkámat a jobb oldallal szövetkezett cabinet ellen. Midőn 1820-ban irt ezen könyvemet ma újra elolvasom, ugy találom, hogy mint történetirónak s mint philosophusnak nem lehetnek ellene kifogásaim, hogy általános eszméi valók, a nagy socialis tények helyesen méltányolvák, a politikai személyek jól felfogvák és igazságosan ecsetelvék. Mint polemiai iratot túlságosnak tartom, olyasnak t. i., mely nem veszi eléggé számba a nehézségeket és árnyéklatokat, mely a helyzeteket és pártokat élesnél élesben jelzi, mely kelletinél többet követel az emberektől. De szintekkor, mintegy ösztönszerüleg, megszállott

a vágy, hogy miután hímezés nélkül helyet fogtam az ellenzék soraiban, bizonyítsam bé egyszersmind azt, hogy a kormányzás szelleme nem ismeretlen dolog előttem. Különben értelmes emberek hajlandók voltak hinni, hogy a képviseleti rendszerből nem kelhet ki, legalább azon állapotból, melyben a forradalom Francziaországot hagyta, nem kelhet ki való kormány; s hogy a szabad institutiók szeretete, a mint az köztünk nyilatkozik, csak a hatalom szélhüdését és a társadalom anarchiáját képes keletkeztetni. Ezen eszme a forradalmi s a császári időszakok természetes hagyománya; Francziaország a politikai szabadságot csak a forradalom módja szerint, a rendet csak a despotismus formájában ismerte: kettejök öszhangzása agyrémnek látszott. Én kisérletet tettem bébizonyítani, nemcsak hogy a nagy szivek ezen chimerája valósulhat, de sőt hogy egyenesen tőlünk függ azt valósítani, mert a charta által alapított közigazgatás magában foglalja a szabályszerü kormány és a hatályos ellenzék mindazon lényeges eszközeit, melyek a hatalom s a szabadság őszinte barátai áhitozásának méltó tárgyait képezik.

Harminczhat év folyt le azóta. Ezen hosszú időközben tizennyolcz éven át részt vevék nemzedékem fáradalmaiban szabad kormány alapitására. Egy ideig magam viseltem terhét. Ezen kormány felforgattatott. Én tehát magam is tapasztaltam e nagy vállalat roppant nehézségét, és éreztem sükeretlenségének fájdalmát. S íme még ma is megelégedéssel olvasom az 1821-ben készült munkát. Én sokat kö-

veteltem a hatalomtól, de gondolom csak azt és annyit, mit és mennyit lehetséges és szükséges volt, hogy betöltsön. És bizodalmas ifjulelküségem daczára, már akkor felismertem, hogy még egyéb feltételek is kivántatnak a sikerhez. Nem szándékom — mondám — minden bajnak okát a kormányra fogni, mindent a kormánytól követelni. Én nem fogom néki mondani, mint szokás: légy igazságos, bölcs, szilárd; és aztán ne félj semmitől. Az nem áll a kormány hatalmában, hogy magára hagyatva is derék lehessen. Ő nem csinálja a társadalmat, ő azt már készen találja; és ha tehetetlenségében a társadalom őt nem támogathatja, ha anarchiai elvek befolyása alatt áll, ha saját magában hordja a felbomlás csiráit: akkor hijába fáradozik a hatalom; olyas népet meg nem menthet az emberi bölcseség, mely nem törekszik önmaga is, hogy boldoguljon.

Guizot ez idétt még két munkát tett közzé; az egyiknek czíme: de la conspiration et de la justice politique (az összeesküvésről s a politikai igazságszolgáltatásról), a másiké: de la peine de mort en matiére politique (a halálbüntetésről politikai büntetteknél). Emlékirataiban megjegyzi, hogy ezen dolgozatait nem kell az ellenzék szempontjából eredetteknek tekinteni. Néki szándéka volt, meggyőződésre birni a hatalmat, hogy a jó politikának azonképen, mint az igazságszolgáltatásnak érdekei tanácsolják a politikai perek lehető legnagyobb megszoritását s az ezen perekben hozott halálos itéletek minél ritkább végrehajtását; és hogy azon esetre, ha a törvénye-

ket egész szigoruságokban alkalmazza, sokkal több veszélyt teremt magának, mintsem a mennyit elhárit azáltal. Guizot életének legszebb emlékei közé sorozza, hogy ez ügyben a valóságos igazságszolgáltatást s a helyes politikát szorgalmazta akkoron, midőn azokat a pártszenvedelmek s a hatalom veszélyei elhomályosították.

Négy ilyes munka, két év lefolyása alatt közrebocsátva, szükségkép nagy mértékben vonta szerzőjére a közfigyelmet. A kamarai ellenzék valamennyi nevezetesebb tagja köszönetet mondott néki, mint ki dicsőségesen szolgálta Francziaország s a szabad institutiók ügyét. Ön csatákat nyer nélkülünk érettünk, monda néki Foy tábornok. Ön könyve teli van igazságokkal, irá néki Royer-Collard, lapjairól rakásra gyüjtik az emberek. S Guizotnak némi joga volt becsben tartania az ellenzék rokonszenvének e nyilatkozásait, mert ő semmit sem mivelt, hogy tessék a szenvedelmeknek, hogy kimélje az előitéleteket és tartalékgondolatokat, melyek az ellenzék szélső soraiban pezsgettek. A mily őszinteséggel küzdött a cabinet ellen, olyas őszinteséggel védelmezte a királyságot; s láthatta mindenki, hogy ő a Bourbonházat úgy nem akarta cserbe hagyni, mint nem a chartát.

S azalatt míg az első helytt említett munka irásával foglalkodott, leczkéihez is készült az újabb történelemről, melyeket 1820. december 7-én megnyitott valósággal. Eltökélve, hogy a befolyás két különböző eszközével éljen: a közoktatással s a sajtóval,

máskép élt az egyikkel, máskép a másikkal. Leczkéiből kitiltott minden czélzást a fenforgó körülményekre, a kormány rendszerére és cselekvényeire, egész lelkiismeretességgel az általános eszmék s a régi tények sphaerájára szoritkozott. De minthogy tárgyul a keresztény Európa régmult politikai institutióinak történelmét, s a képviselő kormány majd sikeres majd sikeretlen zsengéit választotta, igen közelről érintkezett az egykoru politikával, melytől magát távol tartani szándékozott. De más részről alkalma is volt kirekesztőleg a tudomány ösvényein megközeliteni a kettős czélt, melyet magának kitüzött: küzdeni a forradalmi elvek ellen, s Francziaország multja iránt érdeket és tiszteletet gerjeszteni. Csak imént folyt le a legeslegdühösebb harcz a régi franczia társaság ellen; a hallgatók szive még teli volt haraggal vagy közönbösséggel iránta, a hallgatók esze még teli volt tömve való vagy áleszmékkel, melyek azt összeroskasztották. Megérkezett az idő, gondolatban úgy mint a tények mezején méltányosságot léptetni az ellenségeskedés helyébe, a szabadság elveit a forradalom fegyverei helyébe. Hadi gépekkel semmit sem épithetni, a tudatlanság előitéleteivel és epéskedéseivel szabad közigazgatást nem alapithatni. A hallgatóság kezdetben nem nagy rokonszenvvel fogadta a tanárt, s ennek nem csekély fáradságába került a térités műve. Lassankint mégis erőt vett hallgatóin: néhányan, s épen a legjelesbek, hozzá állottak; mások kétségbe kezdték vonni elméleteik helyességét s czimboráskodásaik és összeesküvéseik hasznos voltát; majdnem

valamennyien méltányosok kezdtek lenni a mult iránt, és tisztelettel fordulni a törvényszerü és kitürő ellenzék képviselőihez a jelenben. Látni volt, hogy a forradalmi szellem a közönség ezen ifju, életteljes részében fogyton fogy. Az 1822-diki cabinet máskép vélekedett, october 12-én Frayssinous abbé, kit Villéle az egyetem igazgatóságával megbizott, a tanár leczkéit, mint veszedelmeseket felfüggesztette.

Most lehetetlenné vált Guizotra nézve minden közvetlen politikai befolyás, de ő keresett és talált eszközöket, hogy ügyét a jövendőben szolgálhassa. Legnehezebb és mégis legszükségesebb a politikai életben, olykor-olykor mozdulatlannak lenni, és még sem mondani le a sükerről, kétségbeesés nélkül de épen tétlenül várakozni. Guizot ekkor kezdett Angliának, Anglia institutióinak s az ezeket alapitó hosszas tusáknak tanulmányozásával foglalkodni. Szenvedelmesen üzve-füzve Francziaország politikai jövendőjét, szabatosabban kivánta tudni, mely igazságokon és mely tévedéseken át, mily kitürő törekvések és mily ildomos alkudozások által sikerült egy nagy népnek a szabad kormány kivánása és megőrzése. Guizot igen felületesnek és igen hibásnak mondja azok nézetét, kik a franczia társadalmat s az angol társadalmat oly lényegesen különbözőknek tartják, hogy az egyik nem merithet a másiknál politikai példákat, hanem ha mesterséges és terméketlen utánzásra akarja magát adni. De más részről nem vonakodik vallást tenni, hogy Francziaország államférfiai, midőn hazájok politikai szervezésével foglalkodtak,

néha felette sokat s nem minden elhamarkodás nélkül kölcsönöztek Angliától; néha nem vették eléggé számba a franczia társadalom saját jellemét és különös feltételeit. Az általános eszmék s a nagy példák nevében végrehajtott ujitások azért szenvednek hajótörést, mert nincsenek elégséges tekintettel a valóságos, a nemzeti tényekre. Guizot tehát ugyanakkor, midőn Anglia institutióinak és forradalmainak történetét és eredeti emlékeit a franczia közönség elébe terjesztette, egyszersmind egész buzgalommal tanulmányozta és fejtegette a régi franczia társadalom elemeit, törvényeit és fejleményének különféle fokozatait.

És Guizot ezen munkái lelkesedéssel fogadtattak, mert öszhangoztak a kor ösztöneivel és szükségeivel. A jobb oldal kormánya megszoritotta, nehezbitette a politikai életet: a világba akkor lépő nemzedék, nem ugyan egészen kivüle a politikának; de mégis csak tőszomszédjában keresett erejének pályakört, vágyainak kielégitést. A philosophia, a történetirás, a költészet, a kritika uj, hatalmas fejlődésnek indultak. A mozgalom nem volt többé kirekesztőleg, nem volt többé közvetlenül politikai, de mégis a politikából indult ki, s egy szabadabb alkotmány reményében kisugárzott a legelvonultabb tudományos munkákból azonkép mint a legköltőibb müvekből. A doctrinairek által 1824 óta szerkesztett Globe, s a Guizot és barátai által 1826-ben alapitott Revue française tanuságot tesznek a mozgalom e jellemzetes sajátságáról, melyet az utóbbi, Ovidiusnak e versével mon-

dott ki czimlapján: Et quod nunc ratio est, impetus ante fuit. Még a jobboldal uralkodása alatt sem — jegyzi meg Guizot, talán nem minden vonatkozás nélkül hazájának jelen császári korszakára — még ekkor sem kisérlette meg a restauratio, elnyomni a valóságos, noha közvetett, s ha nem is ellenséges, minden bizonynyal alkalmatlan ellenzéket. Az igazság követeli, itt ama korszak becsületére felemlítenünk: hogy bármily aggodalmat okozott a hatalomnak a politikai szabadság, s bármint igyekezett azt megszoritani, az értelmiségi szabadság fennállott és tiszteletben tartatott. Ez egymaga nem képes pótolni a többieket, de előkésziti; és fellépésökig megmenti a népek becsületét, melyek azokat nem tudták kivívni vagy megőrizni.

Midőn a jobboldal követelésről követelésre és a cabinet gyengeségről gyengeségre odáig jutottak, hogy már nem volt mód megférniök egymással; midőn Villèle 1827. octoberben a választásokhoz folyamodott, hogy magát kamarai és udvari vetélytársai elől oltalmazza; a doctrinairek habozás nélkül kiléptek a küzdhomokra. Az ellenzék valamennyi árnyalatai egyesültek. „Segits magadon s az ég segiteni fog rajtad" jeligével nyilvános társulat alakult a kamarai többség megváltoztatásának és a cabinet bukásának törvényes úton eszközlésére. Az 1827-diki választások eredménye roppant volt: a cabinet aggodalmait s az ellenzék reményeit tetemesen felülmuló.

Villèle megbukott, helyébe Martignac lépett, s a centrum ujból kezébe vette a kormányt, de sokkal

kevesebb erővel s a süker halványabb reményével, mint 1816—21. Az 1828-diki jobboldal önbizodalommal küzdött a hatalom visszanyeréséért, melyet hat éven át birtokolt vala; a baloldal s a balcentrum csak lanyhán támogatta a kormányt, mely nem az ő soraiból kelt ki; és X. Károly roszakarattal viseltetett a reátukmált cabinet iránt, holott XVIII. Lajos őszinte hajlammal támogatta az 1816—21-diki kormányt. Ezen visszás helyzetben csak két ember: Martignac a cabinet feje, és Royer-Collard a kamara elnöke, kölcsönöztek erőt és fényt az uj hatalomnak, de távolról sem annyit, hogy nehézségeit és veszélyeit ellensúlyozták volna. Martignac mindazoknál, kik őt ismerték, barátjainál úgy, mint elleneinél, jóakaratot és nagyrabecsülést költött fel maga iránt. Jelleme szeretetreméltó és nemes, elméje józan, sebes felfogásu, finom, egyszersmind nyugodt és független volt; természetes és ügyes, világos, elegans, csábító szónoklattal birt, mely még azoknak is tetszett, kik ellen irányozva volt. Dupont de l' Eure egy izben e szavakat sugá a szólónak, de úgy hogy mások is megérthessék: hallgass, szirén! Közönséges időben s már jól megállapodott alkotmányos közigazgatás számára a mily hasznos oly kellemes miniszter lett volna, de előadásában úgy mint magaviseletében több volt a csáb mint a tekintély, több volt a varázs mint a hatalom. Ügyéhez és barátaihoz hivnél hivebb, de sem a kormánynál sem a politikai vitákban nem tanusitó sem azon egyszerü, szenvedelmes és makacs erőt, sem a siker azon olthatlan szomját, melyek az

akadályokkal szemben még nagyobb lángra gyúlnak, s melyek gyakran magokkal rántják az akaratokat, ha bár nem képesek megváltoztatni a nézeteket. Emberséges és élvsovárabb mint nagyravágyó, kötelességeivel és mulatságaival inkább gondolt mint hatalmával. Igy történt, hogy noha király és kamarák előtt kedves ember volt, mégis sem a Tuileriákban sem a Palais-Bourbonban nem gyakorolta azon befolyást, melyet néki máskülönben ritka képességei szereztek volna. Royer-Collardot ellenben azon tekintély emelte a követek kamarájának elnöki székére, melyet tiz évi parlamentaris tusák szereztek néki, s melyet imént még hét, azonegy időben reá esett választás erősitett meg. De ezen tekintély bár mily súllyal birt az erkölcsi világban, nem igen hatályos, nem igen tevékeny volt a politikaiban. Royer-Collard az általa pártolt kormányrendszer bukása és saját magának az államtanácsból kirekesztetése óta mintegy szárnyaszegettnek látszott. Szerfelett nagyravágyó és szerfelett csüggeteg volt egyszersmind. Az emberi dolgok egy részről nem türnek ily nagy követeléseket, s más részről egynél több rés nyílik javulásaikhoz. Nem kell annyit várni, s nem kell oly hamar kétségbeesni. Az 1827-diki választások, a Martignac-féle miniszterium alakulása és saját felmagasztaltatása kiemelték őt némileg búskomolyságából, de a nélkül hogy bizodalmát visszaadták volna.

Guizot még most is a kormányon kivül maradt: ő nem keresett hivatalt, s a kormány őt nem kinálta meg vele. Martignac, Villèle pártjának soraiból in-

dulva ki eredetileg, szükségesnek látta azt kiméleni; nem állhatott érdekében e párt főfő elleneihez egész bensőséggel csatlakozni. Guizotban pedig kevés hajlam lévén félszabályok védelmére, csak annyiban akarta támogatni a miniszteriumot, mennyiben ezt a távolból lehetett tenni; az ellenségeskedés felfüggesztése által inkább, mint cselekvőleg. Köszönetül visszaadták néki nem ugyan az államtanácsosi minőséget, de az államtanácsosi czimet; Vatimesnil, a közoktatás minisztere, felhatalmazta őt historiai leczkéinek folytatására.

Guizot lelkesedéssel tekint vissza tanári pályájának ezen harmad megnyilására. E két év ($182^{8}/_{9}$—$18^{29}/_{30}$) irja, külön korszakot képez életemben, s talán annyit is szabad mondanom, hogy azok országos béfolyás napjai voltanak. Leczkéimet szigorú gondoskodással egészen kivüle tartottam a politikának. Egy az, hogy a miniszteriumnak épen nem akartam bajt csinálni. Aztán, oly nagy czélt tűztem ki magamnak, hogy azzal bizvást kirekesztőleg foglalkodhattam. Tanulmányozni és vázlani akartam párhuzamos fejlődésökben és kölcsönös működésökben a franczia társadalom különféle elemeit, a római világot, a barbárokat, a keresztyén egyházat, a pápaságot, a lovagi korszakot, a királyságot, a városokat, a harmadik rendet, a tudomány és művészet feltámadását, a vallási reformatiót. Még pedig nem csak a közönség philosophiai vagy tudományos kandiságának kielégítésére hanem gyakorlati és jelenlegi kettős szempontból: meg akartam mutatni, hogy

korunk törekvésében, miszerint a politikai szabadságok és biztosítékok egy egész rendszerének szolgáljon székhelyül az állam, nincsen semmi új, semmi különös; hogy történelmének folyamában inkább vagy kevésbé világosan, nagyobb vagy kisebb szerencsével, több ízben tüzte ki magának e czél elérését Francziaország; és hogy az 1789-diki ivadék helyesen is helytelenül is cselekedett midőn egész szenvedélylyel indult meg ez irányban; helyesen: mert folytatta az ősök nagy kisérletét; helytelenül: mert annak feltalálását s a feltalálás dicsőségét magának tulajdonította, s mert magát hivatva gondolta, csak saját maga eszméivel és ösztöneivel egészen új világot alkotni. Törekvésem ehhezképest oda volt irányozva, hogy egy részről szolgálatot tehessek jelen társadalmunk ügyének, s más részről az igazság és rokonszenv érzelmét ébreszszem fel közöttünk régi emlékeink, egykori erkölcseink s azon hajdani franczia társadalom iránt, mely munkásan és dicsőségesen élt tizenöt századon át azon polgárisodási örökség betakarítására, melyet nekünk hagyományozott. Súlyos bajnak és nagy gyengülésnek jele, ha valamely nemzet megfeledkezik multjáról vagy tisztelet-lenséggel viseltetik iránta. Az ilyetén nemzet felemelkedhetik ugyan valamely forradalmi crisisban elavult és hézagos institutiói ellen; de ha e bontás müvének befejezése után a nemzet továbbá is számba sem veszi historiáját, ha elhiteti magával, hogy polgárisodásának százados elemeihez már semmi köze: akkor nem alapít új társadalmat, akkor a mit csinál, az a

forradalmi állapot örökítése. Midőn a nemzedékek, melyek a hazát egy pillanatra birtokolják, botor dölyfükben hiszik, hogy az kirekesztőleg egymagoké, és hogy a mult szemben a jelennel, az a halál szemben az élettel; midőn ehhezképest visszautasítják a hagyományok hatalmát s a kötelékeket, melyek nemzedéket nemzedékhez csatolnak: akkor megtagadják az emberi nem jellemét, becsületét s hivatását; és a mely nép ezen buta hibába esik, annak az anarchiába is kelletik esnie, az tönkre fog jutni, mert Isten nem türi, hogy műveinek természete és törvényei félre ismertessenek és lábbal tapodtassanak büntetlenül.

Francziaország kétségkivül hasznát fogta volna látni, ha a nyugalmas és derült elmélkedések ezen helyzetében húzamosb ideig maradhat meg, mielőtt a cselekvő élet szenvedelmei és merényletei közé vettetik újból. De az már úgy szokott történni: az emberek hibái félben szakítják az eszmék haladását azáltal, hogy hanyatbuktatják az eseményeket. Martignac miniszteriuma mindinkább alkotmányosan kormányzott: egy törvény visszaadta a választásoknak a függetlenséget, egy másik hatályos biztosítékokkal környezte a sajtószabadságot, egy harmadik részeltetni akarta a választási elvet a megyék és községek igazgatásában, s helyhatósági ügyekre nézve korlátokat szabni a központi hatalomnak. Egyelőre enynyivel is lehetett és kellett volna beérni. De a liberalis felekezetben, mely eddig a cabinetet támogatta, a türelmetlenség s a rendszerfüzés lidérczei, a népszerüség hajhászata s a logikai szigor nem elégelték a hé-

zagos és lassadalmas vívmányokat. A jobb oldal, azáltal hogy tartózkodott a szavazástól, oda vetette a miniszteriumot szövetségesei önkényének. Némi módosítás csorbát ejtett a megyei igazgatás törvényén. A miniszterium visszavonta a javaslatot; hitelét vesztetten állott király és kamarák előtt; s a ki helyébe léptetett, az nem volt Chateaubriand, ki a jobb oldal kormányának idejében előbb követ volt a saint-jamesi udvarnál majd külügyi miniszter, míg Villèllel összeveszvén tárczájától megfosztatott, mit azáltal boszúlt meg, hogy az ellenzék első soraiban fogott állást; a ki helyébe léptetett, mondom, az nem volt Chateaubriand, ki a bukófélben volt miniszteriumnak alakulásakor követül ment Rómába, s most leste a pillanatot, melyben a király őt Párisba fogja hívni, hogy az új cabinet élére álljon: Martignac utóda Polignac herczeg volt, kinek miniszteriuma 1829. augustus 9-én, nyolcz nappal a kamarai ülés bezárása után készen állott a Moniteurben.

X. Károly a contrarevolutio zászlaját tűzte a Tuilleriákra. A bekövetkezendő ülést eleve váltságosnak jósolta mindenki. Guizot már elérte életének negyvenedik évét s tehát képviselővé választathatott. 1829. october 15-én Vauquelin a tudós vegyész halála által egy hely megürült a követek kamarájában, hol az elhunyt a calvadosi megyét, névszerint a lisieuxi és Pont-l'-Évequei járást képviselé vala. Guizot itt soha sem lakott, itt soha sem volt, s itt semmit sem birtokolt. De irodalmi és tanári működése nevét itt is népszerüvé tette. Az ifjúság mellette volt min-

denütt. A mérsékelt felekezet s az élesebb liberalisok egyazon bizalommal várták tőle, hogy védeni fogja ügyöket a veszedelem órájában. Midőn nevét, mint követjeleltét, kimondták a járás nehány befolyásosabb választói, köz volt a lelkesedés, melylyel fogadtatott. Az ellenzék valamennyi árnyalati: Lafayette és Chateaubriand, Argenson és Broglie herczeg, Dupont de l'Eure és Bertin de Vaux pártolták az indítványt. Guizot Párisban volt, midőn 1840. januarius 23-án Lisieux és Pont-l' Éveque őt követekül választották.

VIII.

Egyes ember életében szintúgy mint egész népében nincsen meghatóbb látmány, mint valamely nagy ellentété a felszín s az alap, a dolgok külseje és a dolgok valósága között. A pezsgés, alatta a mozdulatlanságnak; semmit sem csinálni, és mindenre késznek lenni; látni a csendet, és előre látni a vészt: ez talán valamennyi emberi helyzetek között a legfárasztóbb a lélekre nézve, olyatén, melyet lehetetlen húzamos ideig elviselni.

Ez volt 1830. elején Francziaország helyzete, kormányé és nemzeté, minisztereké és polgároké, a hatalom barátjaié és elleneié egyiránt. Senki sem cselekedett, és mindenki előre készült az ismeretlen fejlemény fogadására. Szokott életmódját folytatta kiki, — Guizot névszerint historiai leczkéit — és a chaos küszöbén érzé magát mindenki. Nem történtek össze-

esküvések, mint kivált 1820-tól 1823-ig, midőn a titkos társulatok tudnivalóképen Lafayette, d'Argenson és Manuel által igazgattattak; nem történtek lázadások, mint imént még Béfortban, Colmarban, Toulonban, Saumurben; nem történtek zajos összeseregléses mint a veszélytől jóval távolabb esett években a keleti, nyugoti és délszaki megyékben egyiránt: de mindenki várta a jövőt, mindenki előkészült mindenhez. A Bretagneban, Normandieban, Bourgogneban, Lorraindeban, Párisban társulatok alakultak nyilván, az adó megtagadására, ha a kormány kisérletet tenne, azt a törvényes kamarák törvényes felajánlása nélkül behajtani. A miniszterium perbe fogatta a hirlapokat, melyek e társulatok alakulását és czélzatát közzé tették; nehány törvényszék felmentette a vádlottakat; mások, köztök a párisi, parányi büntetést szabva reájok, az itélet indokolásában nem annyira őket, mint ama kisérletet bélyegezték, melyre a kormányt csak képesnek is tartani, vétség.

Szemben e szintoly férfias, mint mérsékelt ellenzékkel, félénk és tétlen maradt a miniszterium. Tartott önmagától és tartott a véleménytől, melylyel mások voltak iránta. Polignac már azelőtt egy évvel, midőn a Martignacféle cabinet még fennállott, alkotmányos hitvallás által ügyekezett a pairek kamarájában eloszlatni a gyanút, mely őt terhelé vála. Erősítései, hogy őszinte hajlammal viseltetik a charta iránt, nem voltak merő képmutatás; ő magát valósággal az alkotmányos kormány barátjának tartotta,

felforgatását nem vette czélba. De esze középszerü és eszméi zagyvák lévén, nem értvén sem az angol társadalmat, melyet utánozni akart, sem a franczia társadalmat, melyet reformálni akart; oly véleményben volt, hogy a chartát megegyeztethetni a hajdani nemesség politikai túlsúlyával s a hajdani királyság végleges supremátiájával. Polignac őszinte bámészkodással vette észre, hogy az emberek nem akarnak benne alkotmányos minisztert látni, de a közönség azzal épen nem gondolva, ha őszinte-e nem-e a herczeg eljárása, mindinkább a régi közigazgatás leventéjét, az ellenforradalom zászlótartóját látta benne.

Valamely nemzet — jegyzi meg e helyt Guizot — meghajolhat egy kormánycsiny előtt a veszély napján, mint elkerülhetlen szükség előtt; de gyalázat és hanyatlás nélkül nem fogadhatja el a kormánycsinyok elvét közjogának valóságos alapjául. Már pedig ezt tukmálni Franciaországra, volt Polignacnak és társainak szándéka. Szerintök a hajdani királyság korlátlan hatalma még mindig ott volt a charta fenekén; s hogy azt onnan előrántsák és felléptessék, olyas pillanatot választottak, midőn semmi izzó összeesküvés, semmi látható veszély, semmi nagyobb közzavar nem fenyegette sem a király kormányát, sem az álladalom nyugalmát. De azt és annyit tudni akart mindenki; ha áll-e a korona szabadságában minisztereinek választásánál fel sem venni a kamarák s az ország többségének óhajtását; s ha annyi alkotmányos kisérlet után elvégre is a korona akaratának

egy magának kell érvényességgel birnia? A megfejtést váró kérdés politikai dogma kérdése volt.

Azok, kiknek elejétől fogva nem kellett a restauratio, s kikhez most a National is csatlakozott, dogmát dogma ellen vittek harczba. Fejtegetéseikben ki volt mondva egész szabatossággal, hogy a nemzeti jogok kétségbe vonása magának a dynastiának további fennállását vonja kétségbe. A dolgok ez állásában az alkotmányos royalisták, magának a királyságnak érdekében, minél erélyesebben szándékoztak Polignac miniszteriuma ellen fellépni, hogy ennek elmozdittatása által a mindinkább elmérgesülő bonyodalom megszüntettetvén, egy részről biztosittassék az alkotmány, s más részről a bujtogatóknak a forradalomba vetett reményeik meghiusuljanak. Ezen vezéreszme elnöklete alatt készült az 1830-ki martius 2-kán megnyilt ülés képviselői kamarájának válaszfelirása; s Guizot ez alkalommal szólalt fel első ízben, mint követ. Beszédében azt kivánta, hogy a válaszfelirás ne legyen halaványy és kétértelmü; legyünk azon — monda — hogy ne lehessen félreérteni, a mit mondunk, de hogy érzelmeink loyalitásán se lehessen kétkedni. Royer-Collard levén a válaszfelirási küldöttség elnöke, a doctrinairek voltak az okirat valóságos szerkesztői. Guizot némi önérzettel mondja, hogy „büszkeségében szerényebb és őszinteségében gyengébb hangon soha sem szólottak valamely nép képviselői a népnek királyához.“ Az adresse felolvastatott Károly előtt, s még Miklós orosz császár is, mind saját követe Pozzo di Borgo, mind Franczia-

Szalay László összes munkáinak sorozata.

(Megrendelhetők Osterlamm Károly könyvkereskedése által.)

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

Kiadja

Szalay László.

		frt	kr.
I. kötet:	Kemény János erdélyi fejedelem önéletirása. Ára	4	20
II. „	Gróf Bethlen Miklós önéletirása. Első fele ára	4	20
III. „	Gr. Bethlen Miklós önéletirása. Második fele vége. Ára	4	20

(A gyüjteménynek IV. kötete: gróf Károlyi Sándor önéletirása, és a „Szathmári békesség", sajtó alatt van.)

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE,

Szalay László

által.

I—VI. kötet		23	12
(A katodik kötet utolsó füzete most van sajtó alatt.)			
I—V. kötet díszkötésben		22	42

ERDÉLY ÉS A PORTA

1567—1578.

Közli

Szalay László.

Ára 3 frt.

ADALÉKOK

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETÉHEZ

A XVI. SZÁZADBAN.

Szalay László

által.

Ára 2 forint.

II. RÁKÓCZI FERENCZ BUJDOSÁSA.

Szalay László

által.

I-ső kötet első és második füzet. Ára 2 frt 40 kr.

[A többi füzetek legközelébb szintén megjelenendnek.)

MARCUS TULLIUS CICERO

A

KÖTELESSÉGEKRŐL.

Magyarul

Szalay László által.

Ára 1 frt.

PUBLICISTAI DOLGOZATOK.

Szalay László

által.

Két kötet ára 3 frt.

ÁLLAMFÉRFIAK ÉS SZÓNOKOK KÖNYVE.

II. kiadás.

Szalay László

által

Két kötet ára 6 frt.

STÁTUSFÉRFIAK ÉS SZÓNOKOK KÖNYVE.

UJ FOLYAMAT.

Ára 2 forint.

THEMIS.

ÉRTEKEZÉSEK A JOG KÖRÉBEN.

Szerkeszti

Szalay László.

Ára 2 forint 80 kr.

A BÜNTETŐ ELJÁRÁSRÓL,

KÜLÖNÖS TEK NTETTEL AZ ESKÜTTSZÉKEKRE.

Irta Szalay László.

Füzve 40 kr.

A MAGYARORSZÁGI SZERB TELEPEK

JOGVISZONYA AZ ÁLLAMHOZ.

Szalay László

által.

Ara 1 forint.

A HORVÁT KÉRDÉSHEZ.

Szalay László

által.

Ára 80 kr.

DAS RECHTSVERHÄLTNISS

der

SERBISCHEN NIEDERLASSUNGEN

zum Staate

in den

LÄNDERN DER UNGARISCHEN KRONE.

Von

Ladislaus von Szalay.

Ára 1 frt 40 kr.

ZUR

UNGARISCHEN-KROATISCHEN FRAGE,

von

Ladislaus von Szalay.

Ára 80 kr.

FIUME

A

MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSEN.

Szalay László

által.

Ára 40 kr.

A TATÁRJÁRÁS MAGYARORSZÁGON.

1241—1242.

(Mint a Vasárnapi Könyvtár első folyamának 2. füzete külön nem kapható. — Az egész évfolyamnak ára 2 frt.)